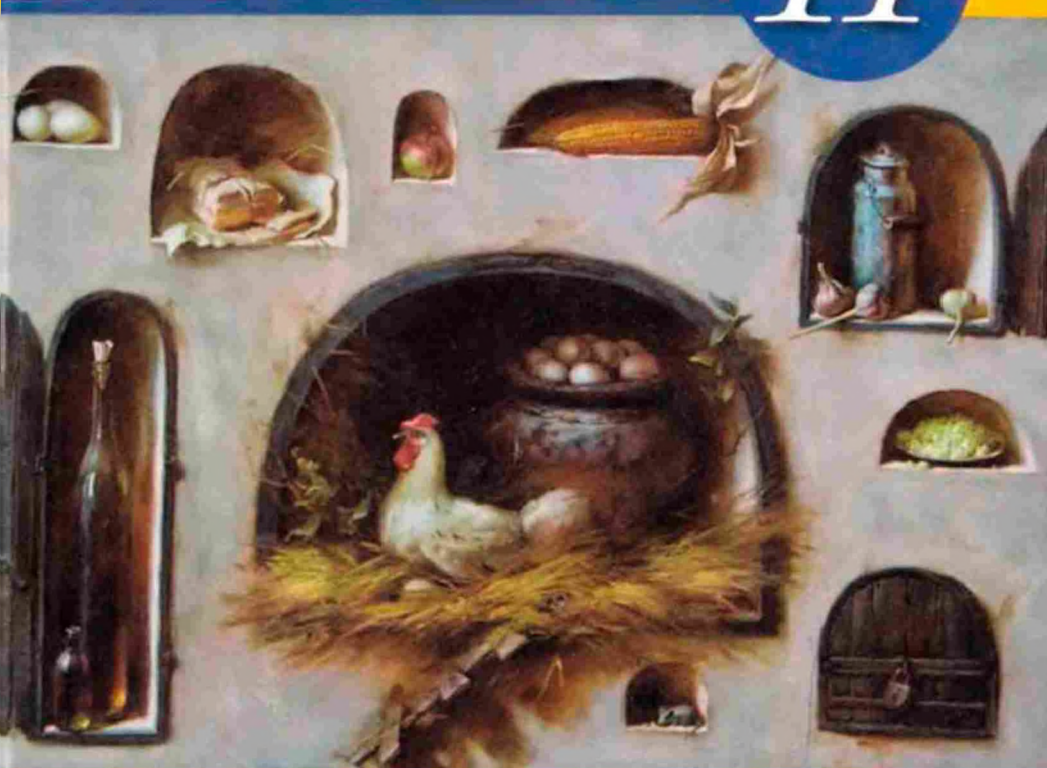

О. В. Заболотний, В. В. Заболотний

УКРАЇНСЬКА МОВА

11

Для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням російською мовою

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Сфера використання	Функція	Стильові риси	Мовні засоби
Науковий	Освіта, наука, техніка	Виклад наукового матеріалу	Точність, логічність, абстрактність	Нейтральна лексика, терміни, віддіслівні іменники, складні речення зі сполучниковим зв'язком
Художній	Красне письмо	Естетична насолода	Образність, виразність, емоційність, оцінний характер мовлення	Емоційно забарвлені й нейтральні слова, діалектизми, тропи, вільний порядок слів у реченні
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Спілкування	Емоційність, невимушеність, оцінний характер мовлення	Розмовна й просторічна лексика, фразеологізми, вигук, модальні частки, звертання, прості речення, неповні речення, окличні речення
Офіційно-діловий	Офіційно-ділові стосунки	Урегулювання службових стосунків	Офіційність, строга точність, стислість викладу	Нейтральна лексика, офіційні слова і вирази, мовленнєві штампи, складені сполучники, розповідні речення, повні речення, речення з рядами однорідних членів
Публіцистичний	Громадсько-політичне життя	Повідомлення, вплив	Закличність, пристрасність, оцінний характер мовлення	Суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, тропи, фразеологізми, спонукальні речення, окличні речення, риторичні запитання
Епістолярний	Спілкування, обмін інформацією	Листування	Невимушеність	Звертання, традиційні словосполучення на початку і в кінці послання, етикетні формули
Конфесійний	Релігійні заклади, особисте життя	Спілкування віруючих, мова церкви	Урочистість	Церковна лексика, старослов'янізми, тропи, речення стандартної будови

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 16.03.2011 р. № 235)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України

Умовні позначення

теоретичні відомості

завдання підвищеної складності

завдання з елементами дослідження

завдання з розвитку зв'язного мовлення

завдання для роботи зі словником

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович

ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням російською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Відповідальна за випуск *Олена Гурська*

На обкладинці і титулі репродуковано картину В. В. Ракуненка «Хазяйка комори»

Формат 70х100/16. Ум. друк. арк. 24,51. Обл.-вид. арк. 22,79.

Наклад 32 469 прим. Зам.11-0143

Видавництво «Літера ЛТД». 03680, м. Київ, вул. Нестерова, 3, оф. 508

Телефон для довідок 456-40-21. Свідоцтво про реєстрацію № 923 від 22.05.2002 р.

Видруковано з готових діапозитивів ТОВ «ПЕТ».

Свідоцтво ДК № 3179 від 08.05.2008 р.

61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17.

Заболотний О. В.

**З-12 Українська мова: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закладів
з навч. рос. мовою / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. — К.: Літера
ЛТД, 2011. — 304 с.: іл.**

ISBN 978-966-178-227-2

ББК 81.2УКР-922

© О. В. Заболотний, В. В. Заболотний, 2011

© Видавництво «Літера ЛТД», оригінал-
макет, 2011

ISBN 978-966-178-227-2

ВСТУП

Роль мови в самовираженні й самореалізації особистості

1. І. Прочитайте висловлювання. Запишіть два з них (на вибір). Текст, поданий російською мовою, усно перекладіть українською.

- Слово — наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу. Із цього невичерпного джерела мовець здобуває не тільки знання про навколишній світ, а й моральні й естетичні оцінки та уподобання (*І. Вихованець*).
- Наша мова — найважливіша частина не лише нашої поведінки, а й нашої особистості, душі, нашого розуму, нашої здатності не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує (*Д. Лихачов*).
- Культура мови починається із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов (*М. Полинський*).
- Історія української діаспори — разючий* приклад виживання людності наперекір обставинам і долі... Створяться нові родини, так би мовити, інтернаціональні, долі онуків переплетуться з долями вихідців з інших країн, кожна з яких має свої національні традиції, але й українськими традиціями в нових родинях не будуть нехтувати**. І між собою говоритимуть українською мовою (*В. Дрозд*).
- Известный лингвист Т. Винокур считает, что наша речь — это наша визитная карточка. И действительно, по тому, как мы говорим, как владеем искусством слова, можно многое сказать о нашем уровне образования, об уровне лингвистической и культурной эрудиции. Иногда речь даже служит показателем социального статуса. Об этом писал ещё А. Пушкин. В «Сказке о мёртвой царевне и семи богатырях» есть эпизод, когда богатыри вернулись домой и обнаружили там незваную гостью. Как они определили, кто перед ними? «Вмиг по речи те спознали, что царевну принимали». По речи! Речевая «визитная карточка» героини помогла ей заявить о себе без лишних речевых усилий (*О. Семенец*).

*Разючий — який викликає подив або захоплення, вражає.

**Нехтувати — рос. пренебрегать.

• Пізнання мови — це пізнання народу, його ества, його душі, його витоків та історичних шляхів — усього того, чим народ цікавий для інших народів. Адже народи, як і окремі люди, виявляють інтерес і повагу лише до того, хто являє собою особистість — своєрідну й неповторну. Годі розраховувати на пошану інших тому, хто не має поваги сам до себе (3 кн. «Мова і нація»).

Іван Марчук. Пробудження

II. Поміркуйте над поданими запитаннями.

1. Чи може суспільство функціонувати без мови?
2. Серед учених побутує думка про те, що людина може найбільше розвинути свій таланти на основі рідної мови. З чим це пов'язано?
3. Чи правильно кажуть, що мова — це носій культури?
4. Чому мовлення називають візитною карткою людини?
5. Яку роль відіграє мова в житті кожної людини?
6. Як за допомогою мови особистість виражає своє «я», реалізує свій потенціал?

Прочитайте тлумачення слів. Складіть усно з кожним словом словосполучення, а словосполучення введіть у речення.

Особистість (рос. личность) — конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо; індивідуальність, особа.

Самовираження (рос. самовыражение) — розкриття свого «я», своєї індивідуальності; виявлення (переважно в художній творчості, в художньому образі) своїх думок, настроїв, переконань.

Самореалізація (рос. самореализация) — втілення в життя свого творчого, людського потенціалу.

Мова й суспільство**Мова й особистість**

Мова належить до унікальних явищ людського життя. Без неї — найважливішого засобу спілкування, вираження думок і передачі досвіду — не може існувати сучасне суспільство. Мова — це й один з основних засобів самовираження та самореалізації особистості.

Здавна відомо, що найяскравіше особисті якості людини виявляються в процесі її мовлення. «Заговори, щоб я тебе побачив», — пропонував незнайомцеві давньогрецький філософ Сократ. Так, під час повсякденного спілкування людина виявляє свої інтелект, характер, волю, емоції, темперамент, почуття, досвід, інтереси тощо.

Крім того, якщо людина добре володіє мовою, комунікативним мистецтвом, вона має могутній засіб для впливу на інших людей і досягнення поставленої мети. А знання мови своєї професії є необхідною умовою досягнення професійного успіху, що сприяє максимальній реалізації особистості.

Отже, для того щоб якнайповніше розкрити власні потенційні можливості, оптимізувати особисту діяльність, треба вивчати мову.

Зверніть увагу! Правила етикету вимагають ставитися до партнера спілкування як до особистості, враховувати його особливості, проявляти повагу до нього.

3. Прочитайте висловлювання. Поясніть, як ви розумієте їхній зміст. Наскільки важливі, цінні вони для вас? Запишіть два висловлювання (на вибір).

1. Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова (*М. Рильський*). 2. Говори з переконанням — слова й вплив на слухачів придуть самі собою (*Й. Гете*). 3. Якщо людина говорить справді те, що думає, то знайдуться слухачі, хоч би якими були перешкоди (*Т. Карлейль*). 4. Добре говорити — значить просто добре думати вголос (*Е. Ренан*). 5. Чимало скарбниць у світі відкривається, як Сезам казкового Алі-Баби, словесним ключем (*Ван Дейк*). 6. Хто ясно думає, той ясно й говорить (*Н. Буало*). 7. Яка людина, така й бесіда (*Нар. творчість*). 8. Птицю пізнають по пір'ю, а чоловіка — по бесіді (*Нар. творчість*).

4. Прочитайте діалог Карпа й Лавріна з повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Простежте, як через мовлення героїв розкривається їхня вдача.

— У Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!

— Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, стан кривий, як у баби.

— То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

— І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить.

– То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонісінько, мов сопілка грає, а тиха, як ягниця.

– Тиха, як телиця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав (І. Нечуй-Левицький).

Національне само- вираження

Мова сприяє національному самоототожненню*. Так, українці Росії, Білорусі, Казахстану, Польщі, Канади, США, Аргентини, Австралії та інших країн, де є українська діаспора, виражають належність до українства рідною мовою. Представники діаспори видають рідною мовою книжки, газети, створюють сайти в Інтернеті, проводять радіопередачі. У низці країн є українські бібліотеки, музеї, театри, художні колективи, наукові товариства.

Найбільше закордонних українців проживає в Росії. За результатами Всеросійського перепису 2002 року, їх чисельність становить майже 3 млн осіб. Проте, згідно з неофіційною статистикою, чисельність української меншини в Росії сягає понад 10 млн осіб.

*Самоототожнення — рос. самоотожествление.

5. Прочитайте уривок з інтерв'ю. Поділіться своїми міркуваннями щодо прочитаного. Що нового ви дізналися про життя української діаспори, підтримку нею української мови? Поясніть роль мови як засобу національного самовираження особистості.

УКРАЇНЦІ В АРГЕНТИНІ

Що об'єднує сьогодні Україну з далекою Аргентиною? Про це Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентини в Україні Ліла Ролдан Васкес де Муан розповіла в інтерв'ю кореспонденту газети.

– Пані посол, в Аргентині проживає одна з найчисленніших у світі українських діаспор. Яке місце вона посідає в житті вашої країни?

– Українці — дуже важлива спільнота* в Аргентині. Точної кількості аргентинських українців немає, проте, за деякими даними, це понад 300 тисяч осіб. І це люди, які дуже гармонійно інтегрувалися в наше суспільство. Адже Аргентина — гостинна країна, у нас живуть іммігранти з усього світу. Українці в Аргентині ведуть активне культурне і громадське життя, там діють представництва таких українських громадських організацій, як «Просвіта», «Відродження», «Пласт», є українські церкви, бібліотеки, школи. В Аргентині зафіксовано чимало змішаних аргентинсько-українських шлюбів, діти в яких говорять двома мовами й поважають обидві культури.

*Спільнота — рос. сообщество.

Людмила Скрипченко. Калина

Як відомо, імміграція з України в Аргентину відбувалась у чотири хвилі. Перша хвиля розпочалась наприкінці XIX сторіччя. І вже тоді було важко сказати, скільки точно українців прибуло до Аргентини. Адже перші українські родини переселилися до нас зі Східної Галичини, коли там панувала Австро-Угорська імперія, тобто документи переселенців офіційно не були документами громадян України. І лише представники четвертої хвилі імміграції, яка сталася після розпаду Радянського Союзу, мали офіційний статус громадян України (З газети).

- 6. Мікрофон.** Поясніть, як ви розумієте прислів'я «Лихо говіркому, та недобре й мовчазному».

Комунікабельність

Важливою рисою характеру людини є **комунікабельність**, тобто здатність легко вступати в контакт, підтримувати особисті, ділові стосунки з ким-небудь, бути товариським, відкритим, привітним.

- 7.** І. Прочитайте текст. Розкажіть, що означає бути комунікабельним і як розвинути цю рису в собі. Поміркуйте, якими ще особистими якостями має володіти людина, щоб стати успішною у своїй професії.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ — КРОК ДО УСПІХУ

Сьогодні до більшості претендентів на керівні й добре оплачувані посади ставиться така вимога, як комунікабельність. Інакше й бути не може. Адже без здібностей до ефективного спілкування не можна організувати людей, а без злагодженої* команди не домогтися значних результатів у будь-якій справі. Комунікабельна людина — явище надзвичайно цінне, вона спроможна створювати величезну кількість корисних зв'язків, бути в курсі подій.

Комунікабельність передбачає двосторонню взаємодію, тобто людина повинна не лише гарно говорити, а й уміти слухати, чути й розуміти те, що партнер хоче донести. Психологічна готовність до спілкування, активність, розвинене логічне мислення, багатий словниковий запас — на основі цих складових заміщується коктейль успішного спілкування.

*Злагоджений — рос. слаженный.

Набрати телефонний номер, дізнатися потрібну інформацію, поговорити з незнайомою людиною, виступити перед аудиторією, поставити запитання під час публічного виступу... Для комунікабельних працівників це задоволення, а для інших — стрес. Тому важливо навчитися долати дискомфорт, хвилювання й невпевненість, налаштувати себе на позитивне ставлення* до співрозмовників, і тоді через певний час спілкуватися з мало-знайомими й незнайомими людьми буде приємно і просто (*З газети*).

*Ставлення — рос. отношение.

II. Складіть і запишіть план тексту у формі питальних речень.

III. Скоротіть текст до одного-трьох речень і запишіть, намагаючись якнайповніше відтворити його зміст.

8. **Мікрофон.** Хто і що, на вашу думку, впливає на вибір професії? Ким ви бачите себе в майбутньому? Чи вважаєте ви себе комунікабельною людиною?

9. Знайдіть в енциклопедичному, тлумачному словниках і словнику лінгвістичних термінів тлумачення поняття *мова*. Користуючись цією інформацією, сформулюйте основні ознаки мови й поясніть її роль у житті людини. Порівняйте визначення мови у тлумачних словниках російської та української мов. Чи помітили ви якісь відмінності?

10. Доберіть із газет, журналів, посібників, Інтернету інформацію на тему «Роль мови в самовираженні й самореалізації особистості». Підготуйте повідомлення на основі дібраного матеріалу.

Запитання й завдання для узагальнення

1. Які функції виконує мова в суспільстві? Яка із цих функцій основна?
2. Обґрунтуйте роль мови як засобу самовираження особистості.
3. Як мова допомагає особистості самореалізуватися?
4. Доберіть і запишіть кілька крилатих висловів про мову.
5. Наведіть аргументи, які підтверджують тезу «Твоє мовлення — твоя візитна картка».
6. Яке значення для народу має збереження й повноцінне функціонування його мови?
7. Чому культурна людина повинна постійно вдосконалювати своє мовлення?

Найвище щастя й радість людська — спілкування з людьми.
В. Сухомлинський

КУЛЬТУРА МОВИ І СТИЛІСТИКА

Ви знатимете:

- основні комунікативно-стилістичні якості мовлення: точність, логічність, чистота, багатство, виразність, дочерність.

Ви вмітимете:

- використовувати основні комунікативно-стилістичні якості мовлення при створенні висловлювань;
- визначати мовні засоби в тексті та правильно вживати їх;
- корегувати власні й чужі тексти з погляду дотримання основних комунікативно-стилістичних якостей мовлення.

§ 1. Основні вимоги до мовлення.

Культура мови, стилістика й риторика як сукупність і система комунікативно-стилістичних якостей мовлення та вчення про них

Про вимоги до мовлення як передумову ефективної комунікації, про завдання культури мови, стилістики й риторики

Пригадайте!

1. Що таке мова й мовлення?
2. Які є стилі мовлення?
3. Що таке мовні норми?

11. I. Прочитайте текст. Поясніть зміст понять *культура* й *мовна культура*. Як ви розумієте зміст першого речення тексту? Чи погоджуєтеся ви з автором?

ЛЮДИНА Й КУЛЬТУРА

Людина створила культуру, а культура — людину. Людина реалізується в культурі думки, культурі праці й культурі мови.

Культура — це не тільки створене руками й розумом людини, а й вироблений віками спосіб суспільної поведінки, що виражається в народних звичаях, віруваннях, у ставленні один до одного, до праці, до мови.

Мовна культура — це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму. Культура мови передбачає вироблення етичних норм міжнародного спілкування, які характеризують загальну культуру нашого сучасника (В. Русанівський).

II. Випишіть із тексту інформацію, яка, на вашу думку, може знадобитися вам для підготовки виступу чи участі в дебатах на відповідну тему.

12. Мікрофон. Чи актуальним є питання культури мови в Україні? Що, на вашу думку, треба робити для піднесення мовної культури громадян?

Вимоги до мовлення

Важливою передумовою ефективної комунікації є дотримання основних вимог до мовлення. Воно має бути точним, логічним, чистим, виразним, багатим, доречним. Сукупність і система якостей мовлення є предметом вивчення таких наук, як культура мови, стилістика, риторика.

Культура мови

Словосполучення *культура мови* вживається в кількох значеннях. По-перше, культура мови — це розділ науки про мову, що розглядає питання додержання мовних норм і доречності вживання виражальних засобів у мовленні. По-друге, це володіння нормами літературної мови, а також уміння використовувати виражальні засоби мови в різних умовах спілкування відповідно до його цілей і змісту.

**Завдання
культури
мови**

Головне завдання культури мови — **вироблення навичок літературного спілкування, пропаганда й засвоєння літературних норм у слововжитку, граматичному оформленні мови, вимові й наголошуванні, неприйняття спотвореної мови.**

Стилістика

Важливу роль у піднесенні мовної культури відіграє стилістика. Саме цей розділ мовознавства дає уявлення про стилі мовлення, розкриває норми літературної мови, унаочнює спосіб використання мовних одиниць у різних сферах комунікації.

**Стилї
мовлення**

Стилістика (рос. *стилистика*) — це наука, яка вивчає специфіку виражальних засобів мови для їх функціонування в мовленні залежно від мовленнєвої ситуації.

Основним поняттям стилістики є **стиль**. У сучасній українській літературній мові, як і в російській, розрізняють такі стилі мовлення: **розмовний, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, конфесійний**. Кожен зі стилів має своє призначення (мету мовлення), сферу використання, характеризується стильовими ознаками, відбором мовних засобів (лексичних, синтаксичних тощо).

Риторика

Риторика (рос. *риторика*) — це наука про способи переконання, ефективні форми мовленнєвого впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Риторика — це ще й мистецтво красномовства. Уміння змістовно, переконливо, гарно говорити необхідне кожному.

13. Розгляньте таблицю «Стилї мовлення», уміщену на форзаці підручника. Пригадайте вивчене в попередніх класах і розкажіть стисло про систему стилів української мови.

14. **Мозковий штурм.** Що єднає стилістику з культурою мови?

15. І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Доберіть два-три варіанти заголовка. Знайдіть у тексті цитати. Простежте, як вони допомагають розкрити особистість відомого математика, зокрема його здібності до красномовства.

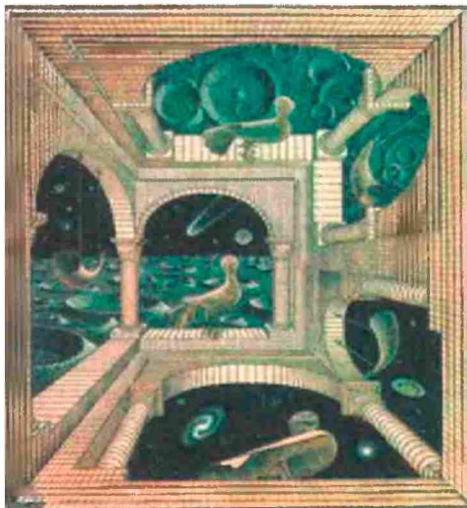
ПОЕТ ФОРМУЛ

Мирон Зарицький, професор, доктор філософії, кандидат фізико-математичних наук, народився на Тернопільщині. На науку він дивився як на «правду і красу, що вивищує людину духовно». Ще 1927 року на ювілейному зібранні* Наукового товариства імені Тараса Шевченка Зарицький виголосив доповідь «Правда, краса і математика».

*Зібрання — рос. собрание.

— Кого не манить ні краса, ні мистецтво, хто живе вбогим духовним життям, той нічого не дасть математиці, — зазначив він. — Поезія не різнилася від математики вищим летом уяви, а математик різнився від поета тільки тим, що все і всюди розуміє... Але як і в мистецтві, так і в математиці лише хороші твори переживають століття й виховують цілі покоління...

Мориць Ешер.
Геометричний етюд

Професор і справді найбільше любив математику, був знавцем її історії. Проте не тільки її, захоплювався астрономією та заохочував студентів університету спостерігати за зоряним небом. Любив поезію й навіть перекладав українською окремі розділи поеми Олександра Пушкіна «Євгеній Онегін».

Ті, кому пощастило слухати лекції вченого, дивувалися його вмінню поєднувати простоту й доступність викладу з високим науковим рівнем. Професор Львівського університету Михайло Сеньків згадував: «Зарицький читав лекції виключно українською... Багато студентів приїхали з Польщі й ніколи не чули української мови. Усі вони акуратно відвідували й конспектували лекції

професора... Він навчив нас більше, ніж теоремами математичного аналізу, він навчив нас гуманності, любові до людей, тому що сам їх любив...»

Учні видатного математика відзначають: «Його українську мову вирізняла якась кришталева* чистота, дивовижна милозвучність, істинність, непідробність... Своїм способом буття він ніби підкреслював: мова народу — його найцінніше надбання, яке треба берегти та примножувати» (За В. Шендеровським).

*Кришталевий — рос. хрустальный.

II. Проаналізуйте текст у цілому, а також уміщене в ньому висловлювання професора Мирона Зарицького з погляду дотримання основних вимог до мовлення.

III. Скоротіть текст до двох-трьох речень і запишіть, намагаючись якнайповніше відтворити його зміст.

16. Мікрофон. Як ви розумієте висловлювання англійського філософа Джона Мілля «Джерело красномовства — у серці»?

17. I. Попрацюйте в парах. Відновіть і запишіть із поданих слів і словосполучень крилаті вислови про значення слова в комунікації.

1. Сердечко, словечко, коле, гостре. 2. Від меча, а від лихого слова, загойться, ніколи, рана. 3. І лід, слова, розмерзається, від теплого. 4. Ключ,

до серця, слово, лагідне. 5. А гострі слова, лагідні слова, ворогів, роблять, приятелів. 6. Приємне, чемне, слово, кожному. 7. Добрим словом, а лихим, не ввійдеш, мур проб'єш, і в двері.

II. Оберіть один із відновлених крилатих висловів як тему для невеликого письмового висловлювання (4—6 речень). Складіть і запишіть текст.

Для вас, допитливі

Ви хочете вдосконалити своє мовлення, щоб успішно спілкуватися? Чи, може, ви й досі вживаєте *на протязі* замість *протягом* або *дав маху* замість *схибив*?

Зверніться до таких посібників: «Культура слова: мовностилістичні поради» (О. Пономарів), «Культура мови на щодень» (за ред. С. Єрмоленко), «Як ми говоримо» (Б. Антоненко-Давидович), «Чи правильно ми говоримо?» (Є. Чак), «Словник-довідник з українського слововживання» (С. Головащук).

Якщо ви маєте доступ до мережі Інтернет, ці посібники можна знайти за адресами:

<http://ponomariv-kultura-slova.wikidot.com;>

<http://kultura-movy.wikidot.com;>

<http://yak-my-hovorymo.wikidot.com;>

<http://chak-chy-pravylnno-my-hovorymo.wikidot.com.>

18. I. Прочитайте висловлювання. Якою темою вони об'єднані? Наскільки важливі, цінні вони для вашої майбутньої професійної діяльності?

1. Хто не вмів говорити, кар'єри не зробить (*Наполеон*). 2. Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (*Вольтер*). 3. Якби не були недоліки сучасної медицини, її технічні можливості, людина завжди буде вірити лікарю, який зуміє вислухати, схвалити, виявити співчуття (*А. Екзюпері*). 4. Уміти говорити — мистецтво. Уміти слухати — культура (*Д. Лихачов*). 5. Уміння спілкуватися з людьми — це товар, який можна купити так, як ми купуємо цукор або каву. І я заплачу за це вміння більше, ніж за щось інше на світі (*Д. Рокфеллер*). 6. Хто ні про що не запитує, той нічому не вчиться (*Р. Фуллер*). 7. Уміння вести розмову — це талант (*Стендаль*).

II. Поясніть зв'язок поданих висловлювань із культурою мови, стилістикою та риторикою. Доведіть, що культура мовлення має важливе значення в житті людини й суспільства.

19. I. Прочитайте текст, визначте його основну думку, тип і стиль мовлення. Що ви могли б додати до змісту прочитаного? Які висновки зробили для себе? Сформулюйте поради «Що значить уміти спілкуватися?».

КОЛИ СЛОВО ЛІКУЄ

Якось на дачі під час відпочинку одного відомого лікаря попросили оглянути сусіда, який відчув біль у лівій частині грудної клітини. Коли лікар зайшов до кімнати пацієнта, той лежав на дивані. У його очах відчувалася тривога, розгубленість, морально він був готовий до найгіршого. Після кількох запитань і огляду лікар зазначив, що, ймовірно, біль є симптомом загострення остеохондрозу*. Поки лікар спокійно, з упевненістю в голосі розказував про свої спостереження, самопочуття хворого покращувалося на очах. Минулася тривога, емоційне пригнічення змінилося готовністю боротися за покращення свого самопочуття.

Так, справжній лікар — це не тільки професіоналізм, енциклопедичні знання, але й уміння говорити з хворим. Спостереження свідчать про те, що спілкування з пацієнтом у 70—80 % випадків допомагає поставити правильний діагноз. Крім того, хворому стає легше, коли він упевнений, що його скарги почуті, зафіксовані у свідомості лікаря, і той їх обдумує. Це відчуття закріплюється, якщо лікар каже: «Я вас чую та розумію», — або висловлює це поглядом чи кивком голови.

Отже, лікар повинен уміти не лише лікувати, а й спілкуватися зі своїм пацієнтом (*Із журналу*).

*Остеохондроз — захворювання, в основі якого лежать дистрофічні зміни суглобового хряща й кісткової тканини навколо нього.

II. Запишіть якомога стисліше основний зміст тексту, починаючи із заключної тези.

20. I. **Попрацюйте в парах.** Розгляньте репродукцію картини Генріха Семирадського. Обговоріть з однокласником (однокласницею), що на ній зображено, який тон розмови учасників спілкування, які засоби комунікації вони використовують. Назвіть адресанта й адресата мовлення, визначте ймовірний предмет мовлення, сформулюйте мету спілкування, зазначте обставини спілкування.

Генріх Семирадський. Довіра Олександра Македонського лікарю Пилипу

II. Поміркуйте, що спільного між картиною й текстом попередньої вправи.

21. Два — чотири — всі разом. Виберіть найдоречніший, на вашу думку, варіант відповіді в запропонованих ситуаціях. Обґрунтуйте ваш вибір.

1. Ви хочете заспокоїти, втішити людину, яка вчинила неправильно, але визнає свою провину. Що ви їй скажете?

- А Це все дрібниці! Не варто про це думати.
- Б Я впевнений, що таке більше не трапиться.
- В Іншого я від тебе й не чекав.
- Г На твоєму місці я зробив би так само.

2. Ви хочете порадити знайомому вступати до інституту. Що ви йому скажете?

- А Ти просто зобов'язаний вступити до інституту.
- Б Усі будуть вступати до інституту, то й ти не відставай.
- В Чи не спробувати тобі вступити до інституту?
- Г Тобі треба спробувати вступити до інституту. Хоча, правду кажучи, шанси в тебе нульові.

22. Підготуйте двохвилинний виступ на одну з тем: «Що сказати чи як сказати?», «Умови ефективної комунікації», «Комунікація в сучасному суспільстві», «Спілкування — основа стосунків між людьми», «Проблема культури мовлення школяра в побутових умовах», «Реклама як особливий вид масової комунікації», «Спілкування в комп'ютерних мережах».

Висновки

1. Ефективність комунікації багато в чому залежить від дотримання вимог до мовлення.
2. Культура мови, стилістика й риторика розглядаються як сукупність і система комунікативно-стилістичних якостей мовлення та науки про ці якості. Ці вчення мають спільне завдання — збагатити мовлення людей, зробити його кращим, правильнішим.

ПРОЕКТ

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте стінну газету на тему «Культура мовлення».

На першому етапі роботи над проектом обміркуйте, про що ви хотіли б розповісти у своїй газеті, придумайте їй назву, доберіть епіграф, рубрики тощо, а також розподіліть обов'язки в групі.

Скористайтесь поданими на с.14 в рубриці «Для вас, допитливі» інформаційними джерелами, а також такими книгами: «Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити» (за ред. О. Сербенської), «Неправильно-правильно: довідник з українського слововживання» (М. Волощак), «Уроки державної мови» (Б. Рогоза), «Уникаймо русизмів в українській мові» (Ю. Гнаткевич), «Слово про слово. Культура української мови» (А. Коваль), «На одинці зі словом» (А. Содомора), «Народження і життя фразеологізму» (В. Ужченко), «Мандрівка в країну слова» (Є. Чак).

МОЯ СТОРІНКА

Корисно знати

ЗАЙМЕННИКИ ЕТИКЕТУ

У японців у центрі розмови — співрозмовник (айте). Суть розмови для них — досягти гармонії з айте. Європейці ж під час розмови акцентують увагу на власному «я», тому японців дивує, що вони вживають слова, які принижують гідність співрозмовника: «розумієте», «ну як вам пояснити» тощо. Цікаво, що в японців, корейців, в'єтнамців значно більше займенників, які називають співрозмовників, ніж в українській чи англійській мовах.

А от французи в 1793 році видали декрет: скасувати займенник «ви», звертатися один до одного лише на «ти», аби всі почувалися рівними. Але таке рішення не прижилося.

Польська мова уникає займенника «ви» і надає перевагу 3 особі множини, словам *пані*, *пан*. Ось як звучатиме «Ви замовили каву?» польською: «Пані замовила каву?»

І так буває

НЕВЕЛИКА РІЗНИЦЯ

Одному вельможі наснилося, ніби в нього випали всі зуби. Наляканий, він покликав до себе тлумача снів. Той вислухав і мовив: «Повелителю, я мушу повідомити тобі сумну звістку. Ти втратиш одного за одним усіх своїх рідних». Ці слова розгнівали вельможу. Він велів ув'язнити нещасного й покликати до себе іншого тлумача снів. Той, вислухавши сон, сказав: «Повелителю, я щасливий повідомити тобі радісну звістку. Ти переживеш усіх своїх рідних». Вельможа зрадів і щедро нагородив тлумача за це передбачення. Придворні дуже здивувалися. «Ти сказав йому те саме, що і твій бідолашний попередник. То чому ж він був покараний, а ти винагороджений?» І другий тлумач снів відповів: «Так, ми однаково тлумачили сон, але все залежить від того, як сказати, а не що сказати».

* * *

— Заходь до мене в гості, друже!
— А де ж ти живеш?
— Та недалеко. Підійдеш до триповерхового будинку та й гукнеш: «Грицю!» На першому поверсі одразу ж відчиниться вікно. То буду не я. Ти другий раз гукни. Відчиниться ще троє вікон, а одне — ні. Ото буду я.

* * *

— Даринко, ти не проти повечеряти разом?
— Охоче, Дмитре!
— Тоді в тебе рівно о сьомій.

Уточнюйте значення слів —
і ви врятуєте світ від безлічі непорозумінь.
Декарт

ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ

Ви знатимете:

· вимоги точності мовлення.

Ви змїтимете:

- співвідносити предмети та явища реального світу зі словами, які їх позначають;
- створювати висловлювання, найбільш адекватні предмету мовлення (явищу дійсності);
- користуватися різними формами передачі думки;
- враховувати знання адресата про предмет мовлення;
- корегувати власні й чужі тексти з погляду дотримання точності мовлення.

§ 2. Поняття точності мовлення.

Умови досягнення точності мовлення

Про точність мовлення як оптимальне слововживання, вибір мовних засобів, які найадекватніше передають зміст і сукупність життєвих реалій, а також про те, як досягнути точності мовлення

23. Прочитайте й поміркуйте, чому, незважаючи на спільне бажання співрозмовників разом сходити в кіно, їхній план не здійсниться. Виправте помилку, допущену під час спілкування. Зробіть висновок, за яких умов інформаційний обмін учасників спілкування буде ефективним.

Хлопець звертається до дівчини: «Може, сходимо в кіно?» При цьому він має на увазі: розважальний комплекс, бойовик, вечір тощо.

Дівчина відповідає: «Так». При цьому її розуміння пропозиції: камерний зал, мелодрама, у суботу, вдень.

**Поняття
точності**

Точним називається мовлення, у якому вжиті слова повністю відповідають своїм значенням і смислу висловленої думки.

Точність
мовлення

Знання та вживання
точних значень слів,
словосполучень, речень

Уміння виражати свої думки
так, щоб вони були спри-
йняті адресатом однозначно

**Досягнення
точності**

Точність мовлення досягається за таких умов:

- знання предмета мовлення;
- знання мови;
- володіння мовленнєвими навичками говорити про щось, використовуючи багатство мови.

**Засоби
точності**

Головними засобами точності мовлення є лексичне багатство мови. Наприклад, щоб утворити словосполучення з прикметниками *музикальний* і *музичний*, треба точно визначити їхнє значення: *музикальний* — здатний тонко сприймати музику (*музикальний слух*); *музичний* — який стосується музики як виду мистецтва (*музична школа*).

Найбільше можливостей для вираження точності мовлення мають багатозначні слова, синоніми, омоніми, пароніми, терміни. Труднощі виникають під час використання іншомовних слів, архаїзмів, неологізмів, професіоналізмів, фразеологізмів.

Зверніть увагу! Першим правилом вибору слова в будь-якій сфері спілкування є чітке знання мовцями його значення. При вживанні слова в неправильному значенні зміст висловлювання стає перекрученим, спотвореним, незрозумілим.

24. Прочитайте текст. Розкажіть, що нового ви з нього дізналися? Від чого залежить точність мовлення й чому вона вважається однією з найважливіших ознак культури мови?

Точність мовлення досягається вмінням узгодити знання матеріалу зі знанням мови, тобто вибрати найточнішу для певної ситуації форму відповіді чи розповіді.

Точність — одна з найважливіших ознак культури мови. Вона утримує нас від зайвого говоріння. Ця ознака складається з двох компонентів:

- а) адекватне мовне вираження дійсності, тобто несуперечливе життю;
- б) вживання слів і виразів, узвичаєних для мовців, що володіють нормами літературної мови.

Точність мови — це відповідність мовного змісту предметно-речовій дійсності, реальним особам, системі понять. Точність залежить від

вибору слова чи виразу, а також від уміння мовця зіставляти слово і предмет, річ, ознаку, явище, слово й поняття про них. При цьому треба враховувати, з яким нині значенням вживається дане слово, а не вживати його з будь-яким з інших значень, які також йому були властиві чи й нині рідко вживаються (*Л. Мацько*).

25. Мікрофон. Прокоментуйте висловлювання російського письменника *Льва Толстого*: «Якби я був цар, то видав би закон про те, що письменник, котрий ужив слово, значення якого він не може пояснити, позбавляється права писати й отримує сто ударів різками».

26. I. Прочитайте текст. Яка ваша думка щодо порушеного в ньому питання? Чи підтримуєте ви рішення європейської організації, про яке йдеться в тексті?

БЕРЕЖІТЬ СЛУХ

У кожного десятого власника CD- або mp3-плеєра — високий ризик втрати слуху через надто гучну музику, яка з них лунає. За статистикою, від 50 до 100 мільйонів людей по всій Європі щодня користуються аудіоплеєрами. Дослідження, проведені незалежними експертами, засвідчили, що регулярне прослуховування музики в навушниках протягом години на день упродовж п'яти років становить серйозну загрозу для слуху.

На вимогу Європейського Союзу рівень шуму в навушниках аудіоплеєрів обмежено до 100 децибелів, утім* залишається занепокоєння щодо дуже частого прослуховування музики на високій гучності**. Багато її любителів збільшують рівень гучності понад 89 децибел для того, щоб заглушити шум від руху громадського транспорту.

Незалежний комітет фахівців дійшов висновку, що від 5 до 10 відсотків слухачів музики (від 2,5 до 10 мільйонів осіб) перебувають у групі ризику. Науковці дуже стурбовані тим, що власники аудіоплеєрів, які прослуховують музику на високій гучності, можуть зашкодити своєму слуху, навіть не підозрюючи про це (*З газети*).

*Утім (втім) — рос. впрочем.

**Гучність — рос. громкость.

II. Простежте, чи зумів автор передати інформацію так, щоб вона була сприйнята однозначно. Чи всі повнозначні слова в тексті вжито точно? Поміркуйте, які з них можна замінити іншими.

III. Сформулюйте й запишіть основні положення тексту у формі тез. За тезами перекажіть усно прочитане, додержуючись точності.

I. Запишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібне за змістом слово. Дотримуйтеся точності мовлення. Обґрунтуйте свій вибір.

(Обіймати, осягати, охоплювати) посаду; (свідомство, посвідчення, посвідка) про народження; (сперечання, спір, дискусія) у пресі; (говори-

ти, казати, висловлювати) думки; (оплачувати, сплачувати, платити) борги; (діставати, здобувати, набувати) освіту; (вичерпна, фундаментальна, глибока) відповідь; (хиба, помилка, вада) в розрахунках; (проведення, здійснення) валютних операцій.

II. Із двома словосполученнями (на вибір) складіть і запишіть речення, ускладнені однорідними членами.

28. Попрацюйте в парах. Замініть описові назви одним словом із довідки. Запишіть слова по черзі. Запропонуйте один одному по два слова, які необхідно ввести в речення так, щоб з контексту було зрозуміле їхнє лексичне значення.

Підземна міська залізниця; художній колектив із трьох співаків; той, кому надсилається лист; система ритмічних, виконуваних під музику вправ; велике приміщення для зберігання зерна; приміщення, де стоять літаки; показник оцінки чисієї-небудь діяльності, популярності; північний схід, північно-східний напрям.

Довідка. Ангар, амбар, адресат, рейтинг, аеробіка, норд-ост, метро, тріо.

29. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль мовлення, тему та основну думку.

КОЗАЦЬКА ПЕРЕМОГА

Багатотисячна лавина ординців ринула на неглибокі козацькі шанці*. Над степом знялася курява. Застогнала земля. Грім від ударів кінських копит відлупився аж на пологих берегах Сиваша...

З висоти шпиль Іванові Сірку було добре видно все поле бою. Він підняв шапку й махнув нею над головою. У ту саму мить гримнув залп із гармат і мушкетів.

І враз якась невидима сила зупинила передню лаву ворога. Ніби зашпортнувшись, важко упали на землю татарські коні. Через їхні голови полетіли додолу вершники. Крик жаху й болю пролунав над степом.

Сірко вдруге махнув шапкою. Гармати на цей раз мовчали: гармаші не встигли зарядити їх. Зате дружно ударив мушкетний залп. І знову поріділи ряди ворожих вершників. Але атака не зупинилася. Задні ряди летіли вперед і подекуди вже досягли козацької позиції. І в цей час у тилу татарського війська запалахкотіли малинові запорозькі прапори, пролунав бойовий козацький клич...

Побачивши, як позаду орди раптово з'явився загін Палія, Сірко радісно вигукнув:

— Браття, Палій прибув! Та ще й як він пошив у дурні хана!.. От молодець! — і наказав джурам** швидко мчати по куренях і сповістити, що прибув бахчисарайський загін. — Як тільки я подам знак, усім кінно атакувати орду!

*Шанець — рос. окоп.

**Джура — зброєносець у козацької старшини.

Серце старого кошового радісно билосся. Шальки* терезів явно почали схилитися на його бік. Саме час ударити так, щоб зовсім приголомшити ворога та примусити його показати спину... (За В. Маликом).

*Шалька — рос. чаша (весов).

II. Випишіть із тексту історизми, з'ясуйте їхнє лексичне значення. Поясніть, чим зумовлене використання цих слів у тексті та обґрунтуйте точність їхнього вживання.

Олександр Серебряков. Бій

III. Розгляньте репродукцію картини Олександра Серебрякова. Чим вона співзвучна з прочитаним текстом? Опишіть усно зовнішність персонажів.

Мовленнєва ситуація

Десятикласник Назар Глушко вмотивувався на дивані, щоб почитати місцеву газету. Натрапивши на замітку про підприємство, на якому працює його батько, він здивовано вигукнув: «Тату, невже ти крадеш у себе на заводі метал? Тепер із тобою буде боротися весь колектив!»

Батько зиркнув на сина: «Що за жарти? Навпаки, це я маю дати відсіч крадіям».

«Я не жартую! Ось почитай», — відповів Назар і подав батькові газету, у якій було написано: «На зборах трудового колективу заводу «Горизонт» обрано групу працівників для боротьби з розкрадачами кольорових металів на чолі з М. П. Глушком».

Батько обурився, зателефонував до редакції та зажадав спростування інформації.

Поясніть, чому газетна публікація не сподобалася Михайлу Петровичу. Якої помилки припустився автор цього матеріалу?

Зверніть увагу! До неточного, двозначного тлумачення змісту речення може призвести неправильний порядок слів.

30. 1. Прочитайте речення. Доведіть, що їхній зміст можна тлумачити по-різному. У чому причина такої помилки?

1. Право на житлову площу особи виникає з часу поселення. 2. Рішенням районної ради виділено землі під забудову хлівів для городян. 3. З двох будинків виселено мешканців у зв'язку з їхнім аварійним станом. 4. Школа придбала в травні випущену видавництвом «Весна» енциклопедію про тварин. 5. Над катодом розміщено аноди з насиченого киснем вольфраму з ребрами для охолодження. 6. У продажу є солодкі апельсини й лимони.

II. Відредагуйте й запишіть речення. Свою відповідь звірте з поданим міркуванням.

Міркуйте! У першому реченні слово *особи* стоїть у невідповідному місці, а тому речення можна тлумачити по-різному: «право на площу (ч и ю?) особи» або ж «право на площу (ч и є?) особи». Тому найкраще було б сказати «право особи на...»

Висновки

1. Точність мовлення забезпечується знанням предмета мовлення, мови та її можливостей, а також умінням узгодити знання предмета зі знанням мовної системи в конкретній ситуації спілкування.
2. Уміння дібрати з усіх відомих нам слів найточніше, найвідповідніше за своїм змістом і стилістичним забарвленням — один із важливих проявів високої культури мовлення.

§ 3. Точність у використанні

синонімів, омонімів, паронімів і багатозначних слів

Про місце синонімів, омонімів, паронімів і багатозначних слів у лексиці української мови та про можливості цих одиниць для вираження точності мовлення

Пригадайте!

1. Які слова називаються синонімами, омонімами, паронімами?
2. Які слова називаються багатозначними?

31. Прочитайте подані парами речення. Обґрунтуйте точність використання виділених слів у кожній парі. Зробіть висновок про можливості синонімів, омонімів і багатозначних слів для точного вираження думки й необхідність чіткого розмежування значень цих мовних одиниць.

1. Біатлоніст біг швидко і стріляв влучно* (З газети). — Роман, охоплений радісними сподіванками, не йшов, а летів додому (М. Стельмах).

*Влучно — рос. метко.

2. Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік (*Леся Українка*). — Вершник знову попробував сточити коня (*П. Панч*).

3. Хто сіяв зло, той пожинав скорботу (*Нар. творчість*). — Кріп можна сіяти періодично з березня по серпень (*З посібника*).

Синоніми

Одним із найважливіших засобів точного вираження думки й почуття в усіх найтонших відтінках є синоніми (близькі за значенням слова).

Розбіжності у значенні спричиняють різну сполучуваність синонімів. Наприклад, особу, яка керує автобусом чи вантажівкою, можна назвати водієм або шофером (*водій автобуса, шофер автобуса*), а якщо йдеться про особу, яка керує трамваем, то її ми назвемо словосполученням *водій трамвая*.

Омоніми

Описуючи явище чи предмет, треба віднаходити серед низки слів те, яке найкраще, найточніше передає думку. Уживаючи омоніми (слова з різним значенням, але однаковим звуковим складом), необхідно знати точне значення слова. Наприклад: *бал* — вечір з танцями, *бал* — виражена цифрою оцінка знань.

Пароніми

Точність мовлення передбачає й уміле користування паронімами (словами, близькими за звучанням, але різними за значенням). Наприклад: *здібний* — такий, що має природні здібності до чогось, обдарований (*здібна дитина*); *здатний* — такий, що має змогу щось зробити, спроможний (*здатний витримати тиск*).

Звукова подібність паронімів спричинює невмотивовані взаємозаміни цих слів. Саме тому необхідно з увагою ставитися до слів із подібним звучанням, з'ясовувати відтінки їхніх значень. Перевірити значення паронімів можна за тлумачним словником, словником паронімів, довідниками з культури української мови.

Багатозначні слова

Однією з передумов точного мовлення є свідоме й точне користування всіма значеннями багатозначних слів. Наприклад: *трибуна* — 1) підвищення для виступу промовця; 2) споруда для глядачів на стадіоні.

Оскільки в мові більше багатозначних слів, ніж однозначних, то основним способом точної передачі значення є контекст (словосполучення, речення, текст). Наприклад: *пливе човен* — *пливе хмара*.

Багатозначні слова найширше представлені в художньому, публіцистичному, розмовному стилях мовлення, де вони є засобом творення образності, емоційності, експресивності.

Зверніть увагу! Багатозначні слова треба відрізняти від омонімів. У випадку багатозначності одне слово має декілька пов'язаних між собою значень, у випадку омонімії маємо декілька різних слів, значення яких між собою не пов'язані.

32. Експеримент. Прочитайте речення. Обґрунтуйте точність використання виділених слів. Замініть їх синонімами з довідки. Як зміниться зміст речень? Зробіть відповідний висновок.

1. З усіх мов світу найкраща — це мова штучна, вельми* стисла мова математики (*М. Лобачевський*). 2. Для забезпечення рухів необхідна спільна робота нервової системи і м'язів (*З підручника*). 3. Непомітно збігла вередлива південна зима з короткочасними заметілями й несподіваними відлигами (*С. Добровольський*). 4. У мілкій траві ворухатися сліди веселих ніг, сполоханих дощем (*Д. Іванов*). 5. «Челсі», здобувши минулої суботи на переповненому стадіоні «Уемблі» Кубок країни, вперше у своїй історії оформив «золотий» дубль (*З газети*). 6. За вікном у дворі вітрець пустотливо колише кульбаби нічних ліхтарів (*Д. Іванов*).

Довідка. Дотепний, скупа, короткий, придбавши, хилитає, труд.

*Вельми — рос. весьма, очень.

33. І. Прочитайте текст, добираючи з дужок найбільш точне слово. Поясніть свій вибір. Визначте стиль мовлення тексту.

ОСТРІВ-КОЧІВНИК

За 280 кілометрів на схід від порту Галіфакс у Канаді розташований (невеликий, мініатюрний) острів Сейбл. Моряки (називають, прозивають) його «кладовищем Північної Атлантики»: біля його узбережжя (потрощились, розбились) сотні суден, знайшли смерть тисячі людей.

Сейбл — острів-кочівник. Океан (змиває, розмиває) його піщане західне узбережжя, і воно (поступово, м'яко) щезає під водою. Одночасно під дією вітрів і морських хвиль (нові, новоявлені) шари піску (нагромаджуються, відкладаються) на східних берегах Сейбла. Таким чином, острів рухається із заходу на схід зі швидкістю 230 метрів на рік. За останні два століття острів «пройшов» понад 42 кілометри. Тому (іноді, час від часу) доводиться переносити західний маяк — один із двох маяків, що є на острові.

Острів Сейбл

(Змінюються, перетворюються) також розміри Сейбла: зараз він на три з половиною кілометра довший, ніж у кінці XIX століття. За останніми даними, довжина острова — 44 кілометри, ширина — 3,8 кілометра.

Вітри (шторми, бурі), нестійка погода в районі Сейбла, мінливі обриси* берегів викликали в минулому катастрофи парусних суден. До сьогодні видніються з води й піску щогли** й (розбиті, потовчені) корпуси (кораблів, катерів), які затонули біля берегів Сейбла. А (нещодавно, учора) піщані дюни, що змістилися під дією (буревію, бризу), оголили уламки американського трищоглового парусника, який пропав безвісти три чверті віку тому. До цього про долю судна нічого не знали. Достовірно відомо: біля острова зазнали (катастроф, краху) понад п'ятсот кораблів (3 кн. «Поїдеш з нами?»).

*Обрис — рос. очертание.

**Щогла — рос. мачта.

II. Знайдіть у тексті й выпишіть складнопідрядне речення з кількома підрядними. Накресліть його схему. Обґрунтуйте пунктограми.

Два — чотири — всі разом. Визначте речення, у якому доречні обидва подані в дужках синоніми. Доведіть свою думку.

1. Старі дуби (оточували, облягали) галявину. 2. Ми стояли, зачаровані (дивною, прекрасною) музикою весняних луґів. 3. (Ретельні, проникливі) дослідження археологів підтверджують слова історика. 4. Представники різних поколінь не завжди (здатні, здібні) порозумітися. 5. Червоні жоржини (сильніше, потужніше) мерехтять росами.

Прочитайте речення, добираючи з дужок найточніше слово. Обґрунтуйте свій вибір. У яких випадках на вибір слова вплинула його стильова приналежність?

1. (Погляди, думоньки) мовознавця Олександра Потебні мали значний вплив на розвиток стилістики. 2. Поняття тексту в мовознавстві (тлумачать, товкмачать) по-різному. 3. Микола Пимоненко на своїх полотнах (зобразив, представив) сцени з життя українського народу. 4. Павук кушає людину лише у (виняткових, унікальних) випадках. 5. З дослідів відомо, що дотик зондом до внутрішньої оболонки (ізолюваного, розрізненого) серця викликає скорочення цього органу. 6. Такт — це (відрізок, ділянка) музичного твору. 7. Розказував майстер про (явище, подію) зі свого життя.

I. З'ясуйте лексичні значення поданих слів. Визначте, у яких випадках доцільно вживати кожне слово синонімічного ряду. Скористайтеся за потреби тлумачним словником і словником синонімів.

1. Сяйво — світло — блиск. 2. Випадок — подія. 3. Раптово — несподівано — зненацька — враз. 4. Глибінь — глибочінь — глибина.

II. Складіть і запишіть речення з двома словами одного із синонімічних рядів (на вибір).

Спишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть омоніми та з'ясуйте їхнє лексичне значення. У якому реченні немає омонімів, але є багатозначне слово?

1. Думи мої, думи мої, квіти мої, діти! Виростав вас доглядав вас — де(ж) мені вас діти?.. (Т. Шевченко). 2. Ой вже вечір в(е,и)чоріє сонечко заходить пусти мамо погуляти бо душа заходить (Нар. творчість). 3. Страшна була осі(н,ни)я ніч скр(е,и)пів будинок буря вила (П. Тичина). 4. Літо збігло як день і з (не)влежаного туману вийшов синьоокий золоточубий вересень (М. Стельмах). 5. Поезії ясне світило з тобою жить тебе любить! Понад сто років ти світило і буд(е,и)ш вічно з нами жить (П. Тичина).

39. I. **Попрацюйте в парах.** З'ясуйте лексичні значення поданих омонімів. Складіть усно з ними словосполучення. Скористайтеся за потреби тлумачним словником або словником омонімів.

Лава, тур, передати, перекласти, метр, літній.

II. З одним зі словосполучень (на вибір) запишіть речення, ускладнене відокремленим означенням.

39. З'ясуйте лексичні значення поданих слів-паронімів. Складіть і запишіть із ними словосполучення. Скористайтеся за потреби тлумачним словником або словником паронімів.

Звичний — звичайний, військовий — воєнний, музичний — музикальний, особовий — особистий, афект — ефект, ефектний — ефективний, авторитетний — авторитарний, корисний — корисливий, показник — показчик, кампанія — компанія, роздільний — роздольний.

Мовленнєва ситуація

Дмитро на запитання друга, ким зараз працює його мама, відповів:

— Замісником директора заводу.

— А що, сам директор відсутній на роботі? Він захворів чи поїхав у відрядження?

— Ні, він зараз знаходиться на роботі.

Як ви думаєте, чому таке непорозуміння сталося між друзями? Яку ж посаду обіймає мама Дмитра?

40. Спишіть речення, добираючи з дужок відповідне слово. Обґрунтуйте свій вибір. Скористайтеся за потреби словником паронімів.

1. Мій батько завідував лабораторією в (дослідному, дослідницькому) інституті. 2. У місті проведено навчання населення діям в умовах надзвичайних ситуацій мирного та (воєнного, військового) часу. 3. (Громадянські, громадські) права — основа конституційно-правового статусу громадянина держави. 4. Давно помічено зв'язок між стресом і різними (сердешними, серцевими) захворюваннями. 5. Для проведення виборів до Верховної Ради України створюються (виборні, виборчі) комісії. 6. Завтра в Києві на дорогах (ожеледь, ожеледиця). 7. Зустріч відбудеться за (адресом, адресою): місто Київ, вулиця Дмитрівська, 140.

41. I. Перекладіть і запишіть слова українською мовою, усно поясніть їхнє лексичне значення. Скористайтеся за потреби перекладним словником.

Смешать, смесить; здравница, здравица; эффективный, эффектны́й; обидный, обидчивый.

II. Складіть і запишіть речення з українськими словами однієї пари (на вибір).

42. Експеримент. Простежте, як змінюється значення слів, якщо їх по черзі поєднувати зі словами, поданими в дужках. У яких випадках ці слова вживатимуться в переносному значенні? Які з утворених словосполучень характерні для офіційно-ділового стилю мовлення, а які — для художнього? Зробіть висновок щодо вживання багатозначних слів у різних стилях.

1. Скласти (повноваження, подяку, дрова, руки).
2. Нести (відповідальність, службу, квіти, радість).

43. I. **Попрацюйте в парах.** Визначте різницю в значеннях багатозначних слів у поданих словосполученнях.

1. Відкрити воду, відкрити книгу, відкрити правду, відкрити фронт, відкрити збори, відкрити серце.

2. Гострий ніж, гострий смак, гострий біль, гостра суперечка, гострий кут, гострі верхів'я.

II. Складіть і запишіть речення з двома словосполученнями (на вибір). Поясніть уживання багатозначних слів.

44. I. Прочитайте виразно текст уголос. Визначте його тип і стиль мовлення. Якими художніми засобами скористався автор для змалювання природи?

Сонце сіло. Надворі почало смеркати. Море почорніло, тільки білів пересип*, неначе довгий клапоть білого полотна.

Настала ніч. Надворі стало тихо, як у хаті, тільки море лащилось до берега легесенько хвилею й ледве шелестіло на піску.

Тим часом сховався повний місяць, неначе виринав із чорної хвилі. Маленька червона стежка заблищала десь далеко на морі під самим місяцем, неначе на сотню верстов. Місяць тихо, крадькома викотивсь увесь на небо, неначе через велику силу виліз із води (І. Нечуй-Левицький).

*Пересип — природний вал із піску або гальки, який відокремлює затоку від відкритої частини моря чи озера.

II. Знайдіть у тексті багатозначні слова, з'ясуйте їхнє значення та обґрунтуйте точність уживання. Які з них ужито в переносному значенні? Чи надають вони тексту додаткових емоційно-експресивних відтінків?

III. Перевірте за тлумачним словником значення двох багатозначних слів. Зверніть увагу на те, як подаються різні значення цих слів — в одній словниковій статті чи в окремих.

11. Розгляньте репродукцію картини Володимира Орловського. Що зображено на передньому плані, а що — на задньому? Яка кольорова гама переважає? Які думки й почуття навіює полотно?

Володимир Орловський. В Україні

II. Доберіть синоніми, за допомогою яких можна найточніше передати зображене на полотні. Складіть і запишіть твір-опис за картиною (5—6 речень) у художньому стилі, використавши дібрані синоніми, а також багатозначні слова, вжиті в переносному значенні.

Висновки

1. Точності мовлення сприяють вміння вибрати найточніше слово із синонімічного ряду, чітке розмежування значень багатозначного слова, паронімів, а також слів-омонімів.
2. При доборі слова слід враховувати не тільки його значення, але й «оточення», у яке воно потрапляє в межах речення чи тексту.

§ 4. Точність у використанні слів іншомовного походження, архаїзмів, неологізмів, фразеологізмів

Про місце іншомовних слів, архаїзмів, неологізмів, фразеологізмів у лексиці української мови та про можливості цих одиниць для вираження точності мовлення

Пригадайте!

1. Які слова називаються іншомовними?
2. Чим відрізняються історизми від архаїзмів?
3. Які слова називаються неологізмами?
4. Що таке фразеологізми?

46. Прочитайте уривок зі статті українського поета й перекладача Максима Рильського «Про іноземні слова». Які висновки ви зробили для себе?

Один науковий працівник, бажаючи зробити приємність іншому, сказав: «Нашому колективу дуже хотілося, щоб цю роботу очолила така одіозна постать, як ви». Його спокусило, очевидно, «пишне» звучання

іноземного слова *одіозний*, яке в його уяві асоціювалося, мабуть, із *грандіозний*, чи що. Коли тому науковцеві пояснено було, що термін латинського походження *одіозний* означає «ненависний, небажаний, неприйнятний і т. ін.», то він, звичайно, зніяковів. Але потяг до прикрашання своєї мови непотрібними й раз у раз неправильно чи неточно вжитими іноземними слівцями властивий багатьом, і він, цей потяг, здається мені лихом, проти якого треба боротись і боротись...

Без іноземних слів у культурній мові не обійтись. Але варто вживати їх тільки тоді, коли вони справді доконче потрібні — і, це вже безумовно, у властивому їм значенні... (М. Рильський).

Іншомовні слова

Багато слів іншомовного походження міцно закріпилися в українській мові й не потребують коментарів чи перекладу. Наприклад: *м'ята*, *театр*, *академія* (з грецької мови), *клуб*, *мітинг* (з англійської). Проте є й такі, використання яких викликає труднощі. Наприклад, часто неправильно вживають іншомовні слова *статуя*, *монумент*. Тому треба знати, що *статуя* — це скульптурне зображення людини або тварини; *монумент* — великий пам'ятник або споруда, що вшановує пам'ять видатної особи чи події.

Архаїзми

Архаїзми, як і історизми, належать до застарілої лексики. Ці слова виходять з активного вжитку, тому що окремі назви замінюються іншими. Наприклад: *гудець* (співець-пророк), *словеса* (слова), *вельможний* (родовитий, знатний), *зборонець*, *ратник* (вояк).

У художньому й публіцистичному стилях за допомогою архаїзмів відображається колорит минулих віків, передається національно-історична своєрідність зображуваної епохи. Ці слова є також засобом створення урочистого, піднесеного чи іронічного колориту.

Неологізми

Виникнення неологізмів спричинене потребою називати нові предмети, явища, поняття, які з'являються внаслідок розвитку науки й техніки, культури, соціальних і політичних змін у суспільстві. Наприклад: *нейрокібернетика* (розділ науки кібернетики), *блог* (веб-сайт), *пентхаус* (квартира на даху), *цифрове телебачення*.

Неологізми використовують у всіх стилях мовлення, але насамперед в офіційно-діловому, науковому й публіцистичному. У мові художніх творів і публіцистиці неологізми, крім найменування понять, можуть відтворювати колорит певного періоду розвитку суспільства, надавати мовленню урочистого, піднесеного звучання.

Авторські неологізми

В окремих художніх і публіцистичних текстах використовують авторські неологізми з метою увиразнити певне явище чи поняття, надати тексту урочистості, викликати в читачів образно-естетичні асоціації. Наприклад: *Садами бродить брунькоцвіт, а в небі злотороз* (П. Тичина).

Фразеологізми

Одним із найвагоміших компонентів лексичної системи української мови є фразеологізми — стійкі сполучення слів. Наприклад: *кури не клюють, ні кола ні двора, передати куті меду, брати участь*.

У науковому й офіційно-діловому стилях використовують фразеологізми, позбавлені образності, емоційного забарвлення. Наприклад: *довести теорему, порушити питання*.

Зверніть увагу! Досить важко будувати висловлювання, використовуючи слова іншомовного походження, архаїзми, неологізми, фразеологізми. Неточне розуміння значення цих мовних одиниць призводить до лексичних помилок.

47. Попрацюйте в парах. Прочитайте словосполучення, поясніть значення слів іншомовного походження. Відредагуйте усно вислови та обґрунтуйте помилки.

Для першого учня: вільна вакансія, захисний імунітет, народна демократія, дитячий лікар-педіатр, головний лейтмотив.

Для другого учня: урочистий церемоніал, піднесений пафос, перша прима, місцеві аборигени, народний фольклор.

48. I. Поясніть лексичні значення поданих слів іншомовного походження. Перевірте точність своєї відповіді за словником.

Фарисейство, оптимізм, скептицизм, кар'єризм, принциповість, лицемірство, лицарство, респектабельність, експорт, експромт.

II. Складіть і запишіть складносурядні речення з двома словами (на вибір).

49. I. Прочитайте виразно вірш, визначте його основний мотив. Чи відповідає емоційному забарвленню вірша репродукція картини Альберта Джаббарова (с. 32)? Усно опишіть зображене на полотні, надаючи опису піднесеності, урочистості.

КИЄВУ

Прекрасний Києве на предковичних горах!
Многострадальному хвала тобі, хвала!
Хай на просторищах, де смерть, як ніч, пройшла,
Воскресне день життя і весен неозорих!

За очі змучені дітей смертельно хворих,
За кров, що річкою гарячою текла,
За сквернені скарби, за чорні всі діла
Хай вороги твої розсиплються на порох!

Покари повної настав жаданий час!
Не пощербився меч, і світоч не погас,
Вершить свій правий суд свята людська скорбота!

Синам, що віддають життя за отчий дім,
Що волю принесли крізь непроглядний дим,
Наш Київ Золоті розкрилоє ворота.

М. Рильський

II. Випишіть архаїзми. Поясніть їхнє лексичне значення, користуючись тлумачним словником. Поміркуйте, з якою стилістичною метою їх використав автор. Чи допомагають вони створити колорит урочистості, піднесеності?

III. **Два – чотири – всі разом.** Поміркуйте, яке з виділених слів належить до розмовної лексики, яке — до урочистих слів, а яке — до авторських неологізмів. Визначте їхню роль у тексті та аргументуйте доцільність використання.

Альберт Джаббаров. Софійська площа

Мікрофон. Поясніть, як ви розумієте твердження письменника *Фелікса Кривіна* «Архаїзми — це слова, які забули про те, що колись вони були неологізмами».

I. Доберіть із довідки до кожного архаїзму його синонім, що вживається в сучасній українській мові. Запишіть слова парами й поясніть, у яких стилях і з якою метою можуть уживатися подані архаїзми.

Ланіти, перст, свічадо, вой, благий, ректи, блават, десниця, вакації, ратай, піїт.

Довідка. Промовляти, щоки, дзеркало, поет, палець, добрий, війна, канікули, рука, орач, шовк.

II. З двома словами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню, ускладненому відокремленою обставиною.

52. I. Випишіть із речень неологізми. Поясніть лексичне значення цих мовних засобів та особливості їхнього функціонування в публіцистичному стилі. Зверніться за потреби до тлумачного словника.

1. Гостем першої волинської чат-конференції, згідно з онлайн-опитуванням лучан, стане міський голова. 2. Актори, які грають головні ролі у фільмах про Гаррі Поттера, почали готуватися до зйомок у черговій частині поттеріади. 3. У січні-лютому 2009 року Служба безпеки України відстежувала розповсюдження комп'ютерного вірусу, який спричинив створення найбільшого у світі ботнету з майже двох мільйонів інфікованих комп'ютерів. 4. Умілі руки перетворили старе наземне бомбосховище в затишний будинок, на даху якого розмістився пентхаус. 5. Боксер розповів у своєму блозі про те, як проходить підготовка до майбутнього бою. 6. Упродовж найближчого часу в Києві планується встановити 500 паркоматів, за допомогою яких водії зможуть оплатити послуги паркування (За матеріалами ЗМІ).

II. Запишіть 3–4 приклади неологізмів нашого часу.

53. Спишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть авторські неологізми й поясніть, як вони впливають на стилістичне забарвлення речень. З якою метою автори творять нові слова?

1. Є люди що мало чим цікавляться я їх дрібнодухами чи й зовсім пусто-духами називаю (*О. Гончар*). 2. Зб(е,и)рають світлі, золоті м(е,и)ди в(е,и)селокрили та прозорі бджоли (*М. Рильський*). 3. Гойдання лип гуде золотокаре, соснова жалоц, урочистість глиць*, і пр(е,и)смеркові ро(с,з)сипи суниць, і в погарі** (з,с)почили крутояри (*В. Стус*). 4. Вже небо не біжить тим синьо(білим) бігом в своєму зорехмарному ряду (*М. Вінграновський*). 5. Під хустину круг чола косу обвила чорнобрів'ям ворухнула оком пов(е,и)ла (*А. Малишко*). 6. Ах друже мій то гуси потягли! (З,С)початку захопили чвертку неба, а потім половину, а вже далі весь небовид і синій виднокіл*** і небодаль і зорі пов(е,и)чірні під крила дикі, молоді й напругі в полон весняний (*А. Малишко*).

*Глиця — хвоя.

**Погар — залишки чогось горілого.

***Виднокіл — рос. горизонт.

54. I. Прочитайте запозичені слова, які з'явилися в українській мові порівняно недавно. Поясніть їхнє лексичне значення та причину запозичення. Поміркуйте, які з поданих слів часто використовуються лише задля моди. Скористайтесь за потреби тлумачним словником.

Брифінг, бодіблдинг, гриль, дансинг, кайфувати, клонування, онлайнвий, супермаркет, ток-шоу, уїк-енд, хакер, шейпінг, шопінг.

II. Складіть і запишіть речення з двома словами (на вибір).

55. Експеримент. Прочитайте речення. З'ясуйте, з якими стилями мови вони співвідносні. Знайдіть фразеологізми, обґрунтуйте точність їх використання. Замініть усно фразеологізми синонімічними словами чи словосполученнями. Як це позначиться на реченнях? Зробіть відповідний висновок.

1. Депутати в поті чола написали та подали на розгляд уже п'ятий (!) варіант Житлового кодексу. А віз і нині там (*З газети*). 2. І пам'ятай: усякій людині при охоті можна обламати крила (*М. Стельмах*). 3. Музам було гостро наказано не бити байдиків і не ловити гав надалі, а вступити на службу рідному краю (*Леся Українка*). 4. Це вже ви передали куті меду (*Марко Вовчок*). 5. Євген Маланюк уславлений за межами Вітчизни, але, за іронією долі, донедавна майже не відомий загалові України (*П. Кононенко*). 6. Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права (*Із закону*). 7. Якась хвилина і... ні пуху ні пера! Літак уже в повітрі (*Ф. Маківчук*). 8. Я знову мушу йти до Чоломбиська і, даруйте за тавтологію, бити йому чолом (*В. Шкляр*).

56. Два – чотири – всі разом. Установіть відповідність між поданими словами та фразеологізмами (один фразеологізм є зайвим).

Слова

посваритися
почервоніти
вигадати
обдурити

Фразеологізми

спекти раків
розбити глека
обвести круг пальця
утерти носа
висмоктати з пальця

57. I. Запишіть подані фразеологізми правильно. Для яких стилів мовлення вони характерні? Скористайтеся за потреби «Довідничком з культури мовлення» (с. 46).

Приймати участь, приймати міри, рахувати правильним, ставити до відома, приносити шкоду, дякуючи підтримці, нести втрати, відігравати значення, підводити підсумки, піднімати питання, роздивитися пропозиції, давати добро, прийти до висновку, не дивлячись на труднощі.

II. З двома виправленими фразеологізмами (на вибір) складіть і запишіть речення з однорідними присудками.

58. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть міні-твір на одну з поданих тем, доречно використавши архаїзми: «Преславний Київ», «Золотоверхий собор», «Богом дана земля», «Благословення сонцю». Простежте, чи надають ці слова вашому тексту урочисто-піднесеного відтінку в ставленні до описуваних явищ.

Варіант Б. Напишіть невеликий текст у науковому чи публіцистичному стилі на довільну тему, доречно використавши неологізми. Простежте, чи допомогли ці слова відтворити колорит сучасного періоду в розвитку суспільства.

1. Слова іншомовного походження часто використовують як терміни, вони можуть надавати мовленню офіційності, пафосності. Архаїзми та неологізми використовують для найменування понять, відтворення колориту доби, надання тексту урочистості, піднесеності.
2. Неточне розуміння значення слів іншомовного походження, архаїзмів, неологізмів, фразеологізмів призводить до лексичних помилок.

§ 5. Точність у використанні термінів і професіоналізмів

Про місце термінів і професіоналізмів у лексиці української мови та про можливості цих одиниць для вираження точності мовлення

Пригадайте!

1. Що таке терміни?
2. Які слова називаються професійними?

59. Прочитайте тексти. Визначте стиль і комунікативні завдання кожного з них. Порівняйте описи циклону в обох текстах. Знайдіть терміни, поясніть їхнє лексичне значення й особливості функціонування, обґрунтуйте точність уживання. Зробіть висновок про роль термінів у мові та їхні стилістичні особливості.

1. Циклон — гігантський атмосферний вихор зі зниженим тиском повітря всередині («око бурі»), зі складною системою вітрів, що дмуть проти годинникової стрілки в Північній півкулі й за годинниковою — в Південній. Циклони охоплюють величезні райони планети. Розвиваючись, часом досягають ураганної сили, спричиняють катастрофічні наслідки.

Циклони й антициклони відіграють велику роль у формуванні погоди, у загальній циркуляції атмосфери. Причини виникнення цих явищ остаточно ще не з'ясовані (*З посібника*).

2. Без попереджень з'являються циклони. Розшаленілася десь там стихія, у темні вируючі надра її незабаром буде кинута й ваші життя...

Спершу, ніби невпевнено, виникають над голизою океану ледь помітні завихрення, невідомим поштовхом зриваються хвилі в отій самій фронтальній зоні, де маси теплого повітря зіткнулись із холодним, і колосальна, не підвладна вимірам, енергія температурних контрастів, розвиваючись мовби спонтанно, щодалі грізніше виявляє себе, поступово формується «око бурі» — район депресії, граничного зниженого тиску. Рухається величезний колодязь порожнечі, оточений тисячокілометровим кільцем циклонічних стін і суцільно* вируючих хмар, де все кипить, закручується спіралями на вихрових обертових швидкостях... (*О. Гончар*).

*Суцільно — рос. сплошь, вплотную.

Терміни

У словниковому складі української літературної мови особливе місце посідає спеціальна лексика — терміни та професіоналізми.

Терміни (рос. термины) — це слова, що вживаються для точного визначення певного поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. Наприклад: *аорта, водень, прямий кут, земноводні, теплообмін, лібрето, стартовий гол*.

Терміни поділяють на загальновживані (поширені в різних галузях знань: *аналіз, процес, еквівалент*) і вузькоспеціальні (уживаються в одній галузі знань: *гіпотенуза, аспірин*).

Вимоги до термінів

Термін у межах однієї галузі знань має одне значення. Наприклад, слово *корінь* багатозначне, але в мовознавстві під ним розуміється тільки морфема, а в ботаніці — орган рослини.

Небажані в термінології омоніми й синоніми, хоча вони в цьому розряді лексики є. Наприклад: синоніми *трудо-вий договір* — *трудовий контракт*; *нерухоме майно* — *нерухомість*; омоніми *акція* (цінний папір) — *акція* (дія), *відведення* (кандидатури) — *відведення* (земель).

Стилістичні особливості

Термінологічна лексика позбавлена емоційно-експресивного забарвлення. Основна сфера її застосування — офіційно-діловий і науковий стилі. Терміни широко використовуються і в публіцистиці, щоб з'ясувати сутність явища, розкрити його зміст. Проте наявність такої лексики не повинна ускладнювати сприймання тексту.

Професіоналізми

Професіоналізмами (рос. профессионализмами) називаються такі слова та словосполучення, які властиві мовленню людей певної професії. Це переважно назви знарядь виробництва, трудових процесів, спеціальні професійні вислови тощо. Існує професійна лексика моряків, шахтарів, бухгалтерів, юристів, музикантів тощо. Наприклад: *боронування, обмолот, косовиця* (з мовлення аграріїв); *комплексні вправи, тренувальний процес* (з мовлення спортивних тренерів).

Багато професіоналізмів є словами загальнонародної мови, вжитими в переносному значенні. Наприклад: *підвал* (нижня частина газетної сторінки), *вікно* (вільний між уроками час у вчителя).

Зверніть увагу! Значна частина професіоналізмів — це неофіційні заміники термінів, вони емоційно-експресивно забарвлені. На відміну від термінів, професіоналізми не мають чіткого наукового визначення й не становлять цілісної системи.

60. І. Прочитайте текст, обґрунтуйте його належність до наукового стилю. З якою галуззю знань він співвідносний? Як ви це визначили?

ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ*

Загальна площа Національного природного парку «Подільські Товтри», що на Хмельниччині, — 261316 га. Товтри — це місцева назва скелястої дугоподібної гряди, висота якої в межах парку сягає в середньому 400 м над рівнем моря. Над навколишньою Подільською рівниною ця гряда піднімається на 60–65 м. Її довжина досягає 250 км, ширина — 15–20 км. Окремі форми піднімаються у вигляді витягнутого валу або окремих конусоподібних горбів, іноді мають форму морських атолів**;
найбільш поширеною формою є кряжі у вигляді витягнутих валів шириною до 0,5 км. Поверхня їх здебільшого хвиляста, схили опуклі.

Подільські товтри

Подільські товтри відзначаються рідкісною та невластивою рівнинно-платформенним областям геологічною будовою. Це сукупність викопних рифових споруд узбережжя, що утворилися в мілководних міоценових морях.

У межах парку росте майже 1700 видів рослин, з яких близько 300 — ендемічні й субендемічні подільські види, а також рідкісні рослини. Фауна налічує 55 видів

ссавців, 214 — птахів, 10 — плазунів, 11 — земноводних і низку видів безхребетних тварин, які ще потребують детальних досліджень. Наявність на території парку старих лісових масивів і карстових печер сприяє поширенню тут хижих птахів та кажанів.

Подільські товтри сьогодні не мають аналога в Європі і є унікальними за своєю природою (З довідника).

*Товтри — вапнякові пасма із залишків рифів та атолів морів далеких геологічних епох.

**Атол — кораловий острів кільцеподібної форми.

II. Випишіть ужиті в тексті терміни. З'ясуйте значення незрозумілих вам слів, користуючись тлумачним або відповідним термінологічним словником. Доберіть самостійно 2–5 термінів цієї галузі знань і доповніть ними ваші записи.

III. Перекажіть усно текст. Чи всі вжиті в тексті терміни ви використали? Поясніть, як впливає форма літературної мови (усна чи писемна) на добір мовних засобів. Чому, на вашу думку, цей текст важко переказувати?

Зверніть увагу! Будь-який термін уводиться в науковий текст згідно із суворими правилами: системність, тенденція до однозначності в межах термінологічного поля, точність, стилістична нейтральність.

61. Мозковий штурм. Чому упорядкуванню термінології приділяється величезна увага? Які, на вашу думку, можливі шляхи вдосконалення термінологічних систем різних галузей знань?

62. I. Спишіть речення, підкресліть у них терміни. Поясніть значення цих слів, користуючись тлумачним словником. Зверніть увагу, якою позначкою супроводжуються вони в словнику. З'ясуйте основну галузь їх функціонування та проаналізуйте стилістичні функції.

1. Опіка й піклування* встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів неповнолітніх осіб (*З кодексу*). 2. Атомну енергію приборкано у XX столітті, та підвалини атомістики заклали ще сини Еллади — Левкіпп і Демокріт (*П. Утевська*). 3. Кум таки приземлився, хоч і скапотував, а я з піке — в штопор, із штопора не вийшов, протаранив Лукерці спідницю й урізався в землю (*Остан Вишня*). 4. Головний мозок ссавців відносно великого розміру, особливо великі півкулі переднього мозку та мозочок (*З енциклопедії*). 5. Три зруби, укладені в напрямку схід-захід, з яких середній зруб за параметрами більший, утворюють класичний тип української тризрубної церкви (*З довідника*).

*Опіка й піклування — рос. опека и попечение.

II. Підкресліть і поясніть пунктограми й орфограми.

63. I. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Розкажіть, що вас вразило в роботі Олександра Шалімова. Завдяки чому, на вашу думку, він досяг високих результатів у своїй діяльності?

ХІРУРГ ШАЛІМОВ

Кажуть, людина не марно прожила життя, якщо виростила дітей і посадила дерево. В академіка Олександра Шалімова двоє прекрасних синів, а дерево — його школа українських хірургів, у якій понад 150 докторів, кандидатів медичних наук і тисячі спеціалістів-практиків. Він розробив майже 50 нових методик проведення операцій. Вдячні пацієнти називають інститут у Києві, який хірург створив і в якому багато років працював, не інакше як «інститут Шалімова».

Один із учнів талановитого хірурга доктор медичних наук Іван Тодуров пригадує:

— Олександр Шалімов завжди рано приходив на роботу. Запізнитися в операційний день вважалося злочином... Операції в інституті починалися о дев'ятій одночасно на 12 столах, і Олександр Олексійович переходив від одного до іншого. На одному столі оперували серце, на другому — стравохід*, на третьому — печінку, далі лежали пацієнти із судинною патологією...

*Стравохід — рос. пищевод.

Олександр Шалімов

Це була одержима людина. Уявіть: Шалімов у відпустці, пливе по Дунаю на теплоході. В одному з портів йому повідомляють, що комусь терміново потрібне хірургічне втручання. Він тієї ж миті відправляється на берег, щоб надати хворому медичну допомогу.

На операціях шеф був зазвичай спокійним. Ніколи не коментував, що кому робити. Адже перед тим, як ставати до операційного столу, всі дії відпрацьовував до автоматизму. Навіть коли ситуація виходила з-під контролю, Шалімов залишався незворушним. Правда, міг дати інструментом по руках, які полізли не туди, куди треба. Ми, молоді медичні працівники, спеціально підставляли руки, щоб отримати кілька ударів, вважаючи синці певною ознакою причетності до вищого світу хірургії. Знали, що шеф, вийшовши з операційної, одразу все забуде. Він вірив: людина зможе виправитися.

Коли Олександр Олексійович перестав оперувати, він приходив до нас поговорити, дізнатися новини. Ми розповідали, які методики операцій розробили, і в нього очі сяяли: «Як же я раніше до цього не додумався!» Але того, що він зробив, вистачило б на кілька життів (*З газети*).

II. Випишіть із тексту професійні слова та словосполучення, характерні для мовлення лікарів. Поясніть роль цих одиниць у змалюванні постаті відомого хірурга. Чи зрозуміла ця лексика для читачів і чи точно її вжито в тексті?

64. Мікрофон. Чи в кожній професії, на вашу думку, можна досягти високих результатів? Яка праця буде успішною?

65. Попрацюйте в парах. Складіть і розіграйте за особами діалог на професійну тему, який міг би відбутися між зазначеними суб'єктами. Використайте терміни та професіоналізми, дотримуючись вимог точності.

1. Між викладачами у вищому навчальному закладі.
2. Між економістами (бухгалтерами) у планово-фінансовому відділі підприємства.
3. Між лікарями в лікарні.
4. Між науковими співробітниками на дослідній станції овочівництва.
5. Між істориками в музеї.
6. Між тренером і спортсменом на стадіоні.
7. Між інженерами у заводському цеху.
8. Між архітектором і представником будівельної компанії в майстерні.

66. I. На основі тлумачного й галузевого словників укладіть невеликий термінологічний словничок (8–12 статей), що характеризує одну з галузей знань: математику, фізику, астрономію, біологію, хімію, фізичну культуру і спорт, право, знавство, літературознавство, українознавство, фольклористику, етнографію.

II. Складіть усно речення з двома термінами (на вибір). Проаналізуйте речення щодо точності мовлення.

67. Випишіть з усіх підручників, за якими ви навчаєтеся, по 2–3 найуживаніші, на вашу думку, терміни. На основі виписаних слів виконайте завдання одного з поданих варіантів за зразком.

Варіант А. Складіть в алфавітному порядку список термінів, уживаних у мовленні одинадятикласників. Зазначте галузь використання цих слів.

Варіант Б. Укладіть словничок термінів, уживаних у мовленні одинадятикласників. Зазначте галузь використання цих слів.

Зразок. *Клітина (біол.) — найпростіша одиниця будови організму, яка складається з протоплазми, ядра та оболонки.*

Висновки

1. Термін є ідеальним найменуванням певного поняття в науці, техніці, мистецтві, має точний і визначений зміст, відрізняється змістовою однозначністю, сталістю функціонування. Термінологія проникла майже в усі сфери людської діяльності. Недосконалість термінології може призвести до помилок у практиці.

2. Професійні слова найчастіше застосовуються в усному неофіційному мовленні людей певної професії та сприяють кращому взаєморозумінню.

§ 6. Вживання слів у властивому їм значенні

Про причини мовних помилок, пов'язаних із вживанням слів у невластивому їм значенні, та як уникнути цих порушень

Пригадайте!

Які слова називаються міжмовними омонімами?

68. Два – чотири – всі разом. Прочитайте. Поміркуйте, у реченнях якої колонки всі слова вжито у властивому їм значенні. Поясніть помилки, допущені в інших реченнях.

1. В інтернет-магазині можна замовити багато цікавих книжок.
2. Через час діти повернулися додому.
3. Наталя Петрівна стоїть у школі на хорошому рахунку.

1. В інтернет-магазині можна замовити багато цікавих книжок.
2. Через годину діти повернулися додому.
3. Наталя Петрівна має в школі хорошу славу.

Слово та його значення

Кожне слово має своє, властиве йому значення. Тому, щоб правильно передати думку, треба чітко уявляти особливості описуваного явища й точне значення слова з усіма його найтоншими відтінками.

Слова слід уживати лише в тому значенні, яке закріплене за ними у словнику. Наприклад, харчовий продукт, який виробляють збиванням вершків або сметани, називають *маслом*, а харчовий продукт, який добувають із

насіння або плодів деяких рослин (переважно соняшнику) — *олією*. У російській мові обидва продукти називають одним словом — *масло*.

Вживання слів без урахування їхнього значення — найтипівіше порушення вимоги точності мовлення.

69. Мікрофон. Чи згодні ви з твердженням польського письменника *Адама Міцкевича*: «Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження»? Аргументуйте свою відповідь.

70. Розгляньте таблицю. Розкажіть, що треба враховувати під час вибору слова. Складіть і запишіть речення із кожним прикладом правильного вживання слів.

Правильно	Неправильно	Пояснення
вважати правильним	рахувати правильним	Слово <i>рахувати</i> вживаємо, коли йдеться про лічбу
влучне слово	метке слово	<i>Меткий</i> — швидкий, жвавий, вправний у дії (про людину, її рухи тощо), рухливий (переважно про тварин), кмітливий
ставитися привітно	відноситися привітно	Слово <i>відноситися</i> означає «перебувати в певній відповідності з чим-небудь»
привітне ставлення	привітне відношення	
вірна людина	вірна відповідь	<i>Вірний</i> — який заслуговує на довіру (про людину), відданий

71. Попрацюйте в парах. Розподіліть між собою подані речення. З'ясуйте лексичне значення й доведіть точність уживання виділеного слова у своєму реченні. Чи відомі вам приклади неправильного вживання цього слова? Обговоріть результати роботи.

1. На основі системи аксіом учений увів поняття величини у формі відношення натуральних чисел, яке охоплювало числа й неперервні величини (*З посібника*).

2. Навіщо ви мене дурили? Нащо ж я вас так **вірно**, так щиро кохала? — сказала Василина тоном зовсім не дитячим (*І. Нечуй-Левицький*).

72. Прочитайте речення. Знайдіть випадки неправильного вживання слів. Чим зумовлені ці помилки? Відредагуйте й запишіть речення.

1. Учень **вірно** відповів на всі запитання тесту. 2. Під вагою вантажу пароплав покотився на бік. 3. У селі мені одразу кинулися у вічі ошатні будиночки. 4. Відношення між учнями та вчителями мають бути доброзичливими. 5. Вулиці нашого міста гарно освічені. 6. Переведіть, будь ласка, текст з української мови на російську. 7. Відкривши очі, він поба-

чив, що світло в кімнаті вже виключено, а у відкрите вікно летіється яскраве сонячне проміння. 8. Треба струсити ноги від бруду. 9. Йому повезло: вчасно отримав грошовий перевод.

Зверніть увагу! Причиною неправильного слововживання може бути нерозрізнення слів російської й української мов, що звучать однаково чи подібно, але мають різні значення (міжмовних омонімів).

Порівняйте!

Українською мовою	Російською мовою
заказувати (забороняти)	заказывать (укр. замовляти)
лишити (рос. оставить)	лишить (укр. позбавити)
луна (відгомін)	луна (укр. місяць)
мішати (розмішувати)	мешать (укр. заважати)
неділя (сьомий день тижня)	неделя (сім днів тижня)
трус (обшук)	трус (укр. боягуз)
уродливий (гарний)	уродливый (укр. потворний)
час (рос. время)	час (укр. година)
город (рос. огород)	город (укр. місто)
губити (втрачати)	губить (укр. знищувати)

73. Мозковий штурм. Чому міжмовні омоніми називають «фальшивими друзями перекладача»?

74. Прочитайте речення. Знайдіть міжмовні омоніми. Чи правильно ці слова вжито в поданих реченнях? Відредагуйте усно речення.

1. Для капітального ремонту нам підійде любий матеріал. 2. Результати олімпіади оголосять через неділю. 3. Він вийшов із скрутної ситуації, опираючись на власний досвід. 4. На протязі дня підприємству треба відвантажити велику партію товару. 5. На факультативних заняттях ми дізналися багато цікавого з області астрономії. 6. Приємно ввечері прогулятися під луною. 7. Трус не грає в хокей. 8. Вистава розпочнеться рівно через час. 9. Мама полила салат соняшниковим маслом. 10. Ти мішаєш мені працювати.

75. Перекладіть і запишіть вирази українською мовою, уникаючи калькування (копіювання іншомовного слова за допомогою незапозиченого матеріалу). Скористайтеся за потреби довідкою.

В порядке исключения, повестка дня, в двух словах, бросаться в глаза, ввести закон в силу, выписка с протокола, зайти в тупик, поступили предложения, неотложное дело, пользоваться успехом, принести вред, приложить усилия, приступаем к обсуждению, произносит речь.

Довідка. Кількома словами, завдати шкоди, надати чинності закону, розпочинаємо обговорення, як виняток, надійшли пропозиції, порядок денний, нагальна справа, витяг із протоколу, зайти у безвихідь, виголошувати промову, мати успіх, докласти зусиль, впадати у вічі.

Мовленнєва ситуація

Прийшовши з магазину, хлопчик на обгортці одного з молочних продуктів прочитав уголос: «Продукція нашого заводу надзвичайно корислива».

- Ой, краще не їсти цієї продукції, — сказала бабуся.
- Чому? — здивувався онук.
- Бо вона в них «схильна до паживи», — відповіла бабуся.

Як ви думаєте, чому такий висновок зробила бабуся? Обґрунтуйте свою відповідь.

76. I. Спишіть речення, добираючи з дужок правильне слово. Доведіть, що ви вжили слово у властивому йому значенні. Скористайтеся за потреби тлумачним словником.

1. Студенти (складають, становлять) 10 відсотків виборців округу.
 2. Творчість художника (репрезентувала, презентувала) тогочасне образотворче мистецтво.
 3. У відповідь хлопець лише (знижував, потискував) плечима.
 4. Мистецтво й театр (складали, становили) зміст життя Саксаганського.
 5. (Буквально, лише) за останні декілька років у нашому місті виріс квартал нових будинків.
 6. Зали в музеї добре (освітлені, опромінені).
 7. Я (вважаю, рахую), що так робити не можна.
 8. На період масових заворушень у країні встановили (воєнний, віськовий) стан.

II. Підкресліть у реченнях службові слова.

77. Прочитайте речення. З'ясуйте лексичне значення виділених слів, доберіть до них синоніми й доведіть точність уживання. Яких помилок слід уникати при вживанні цих слів?

1. Людина планети росте навіть у буквальному розумінні, вченими досліджено, що середній людський зріст за останнє століття збільшився на скількись там вершків, чи то пак сантиметрів (*О. Гончар*).
 2. Поряд із вільним перекладом виник і розвивався його антипод — переклад буквальний (*Із журналу*).
 3. Очі її меткі бравенько пострілюють в усі боки (*В. Яворівський*).
 4. Махнув шаблюкою Трясило, але удар не був меткий (*В. Сосюра*).

Зверніть увагу! При перекладі з російської мови необхідно враховувати, що багатозначне російське слово не обов'язково відтворюється багатозначним українським словом. Наприклад, російський іменник *отношения* передається кількома словами: *відношення, відносини, стосунки (взаємини), ставлення*; російське дієслово *предупреждать* має українські відповідники *попереджати, запобігати, випереджати*.

78. І. Прочитайте текст. Перекажіть його усно українською мовою, користуючись довідкою. Проаналізуйте перекази ваших однокласників з погляду дотримання точності мовлення, зокрема вживання слів у властивому їм значенні.

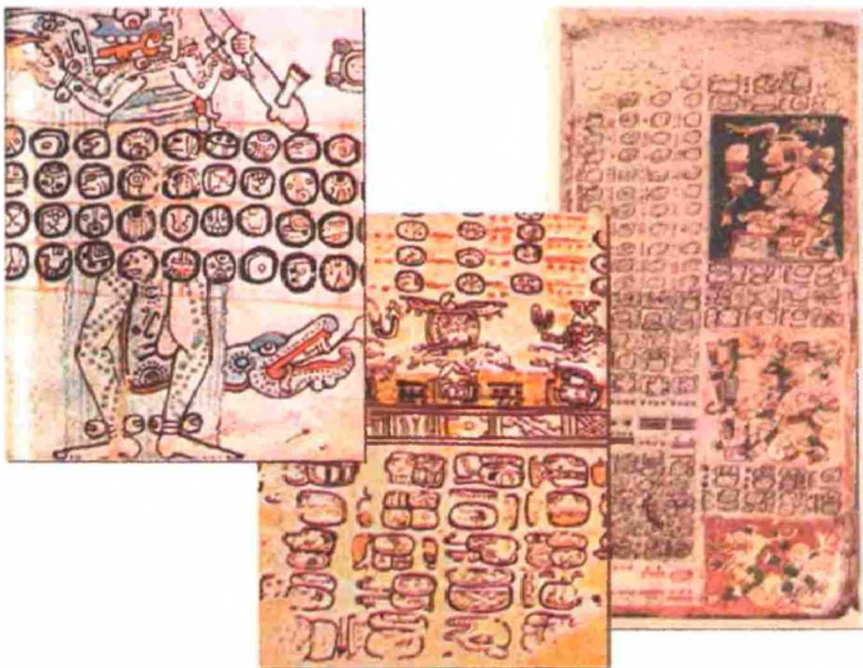
РУКОПИСИ МАЙЯ

Древние города индейцев майя, обитающих в Центральной Америке, погибли задолго до того, как Христофор Колумб открыл Америку. Но о том, что здесь была высокоразвитая цивилизация, свидетельствовало множество надписей, высеченных на камнях в древних развалинах некогда цветущих городов.

Когда Центральную Америку завоевали испанцы, они огнём и мечом стали уничтожать самобытную культуру индейцев. В 1549 году в город Мани прибыл испанский монах Диего де Ланда. В городском храме находилась огромная библиотека древних рукописей. Книги эти не содержат ничего, кроме суеверий и вымыслов дьявола, решил епископ. Рукописи майя были сожжены.

До нашего времени дошли лишь три бесценных экземпляра, чудом спасшихся от огня. Они написаны волосяной кисточкой на бумаге из луба фикуса, бумага покрыта иероглифами и разноцветными рисунками.

Рукописи майя очень разнообразны по тематике. Основное содержание их: списки периодов года с краткими указаниями, какие должны происходить в это время религиозные обряды, метеорологические

Рукописи майя

явления и сельскохозяйственные работы. Есть большие разделы, посвященные движению планеты Венера, месту пребывания могущественного бога дождя, затмениям, трактующие проблемы земледелия, пчеловодства, изготовления скульптур (А. Кондратов).

Довідка. Свидетельствовать — свідчити; некогда — колись; уничтожать — знищувати; содержать — містити; суеверие — забобони; разнообразный — різноманітний; указание — вказівка; пчеловодство — бджільництво, бджолярство, пасічництво.

II. Порівняйте лексичне значення поданих парами українських слів. Яке слово кожної пари ви використали під час перекладу? Доберіть до нього російський відповідник, виділений у тексті.

Відкрити — відчинити, квітучий — цвітучий, розв'язати — вирішити, кісточка — пензлик, рисунок — малюнок, явления (поява) — явище, работа — робота, прибывания — перебування.

Для вас, допитливі

У мережі Інтернет можна скористатися послугами віртуальних словників.

Так, тлумачний словник української мови за адресою www.slovyk.net містить близько 220 000 словникових статей і близько 19 000 фразеологізмів. На Українському лінгвістичному порталі (www.ulif.gov.ua), на сайтах «Словопедія» (www.slovopedia.org.ua) та «Розум» (www.rozum.org.ua) можна дібрати синоніми, дізнатися значення фразеологізму чи іншомовного слова, перекласти слово або перевірити його написання тощо.

79. Прочитайте текст. Відредагуйте його з погляду дотримання точності, обґрунтовуючи свої правки. Запишіть виправлений текст.

Назар являється учнем одинадцятого класу. Він старанно відноситься до навчання, приймає участь у художній самодіяльності. На уроках уважний, не мішає іншим, добре виконує письмові праці, на любі запитання з підручника може дати вірну відповідь. На слідуючому занятті гуртка, яке відбудеться через дві неділі, він виступить із цікавим повідомленням.

Точність вираження думки є однією з важливих ознак культури мови. Найтиповіше порушення цієї вимоги — вживання слів без урахування їхнього значення. Щоб уникнути таких помилок, слід бути уважним під час вибору слова й частіше користуватися словниками.

ДОВІДНИЧОК З КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Говоріть правильно!

Правильно	Неправильно
брати до уваги	приймати до уваги
брати участь	приймати участь
вважати правильним	рахувати правильним
вживати заходів	приймати міри
відігравати роль	відігравати значення
давати згоду	давати добро
дійти висновку	прийти до висновку
доводити до відома	ставити до відома
докладати зусилля	прикладати зусилля
завдавати шкоди	приносити шкоду
завдяки підтримці	дякуючи підтримці
зазнавати втрат	нести втрати
мати значення	відігравати значення
незважаючи на труднощі	не дивлячись на труднощі
підбивати підсумки	підводити підсумки
порушувати питання	піднімати питання
розглянути пропозиції	роздивитися пропозиції

Розрізняйте пароніми!

Адрес — ювілейне привітання (*вітальний адрес, підписаний адрес*).
Адреса — місце проживання (*службова адреса, адреса школи*).

Військовий — який стосується війська (*військовий лікар*). **Воєнний** — який стосується війни (*воєнна розвідка*).

Дружний — одностайний (*дружний колектив, дружна родина*).
Дружній — приятельський, доброзичливий, прихильний (*дружній погляд, дружня усмішка*).

Компанія — група осіб, промислове об'єднання (*компанія дівчат, телевізійна компанія*). **Кампанія** — сукупність заходів для здійснення важливих політичних, господарських, культурних завдань (*виборча кампанія, посівна кампанія*).

Музикальний — здатний тонко сприймати музику (*музикальний слух, музикальний хлопець, музикальна сім'я*). **Музичний** — який стосується музики як виду мистецтва (*музичний відділ, музичний кіоск, музичний супровід*).

Професійний — який стосується трудової діяльності (*професійний лідер, професійна майстерність*). **Професіональний** — який стосується професіонала (*професіональний поет, професіональний театр*).

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

ВІД ВЛАСНИХ НАЗВ

Багато термінів зобов'язані своєю появою власній назві. Це, наприклад, револьвер *кольт*, назва якого збігається з прізвищем свого винахідника — американського зброяра XIX століття Семюеля Кольта; апарат для просвічування й фотографування *рентген* — від прізвища німецького фізика Вільгельма-Конрада Рентгена; одиниця роботи електричного струму або енергії *джоуль*, назва якої утворена від прізвища англійця Джеймса-Прескотта Джоуля.

А звідки слово *термін*? Термін — римський бог меж і прикордонних знаків, стовпів, каменів, які вважалися священними. Поняття *термін* — слово, яке точно визначає певну умову (строк), подібно до того, як межові стовпи визначали границі земельних ділянок. У сучасній мові *термін* — слово, яке позначає певне поняття, що застосовується в науці, техніці, мистецтві тощо (За Є. Чак).

Цікаво знати

ЧИЇ СЛОВА?

До індивідуальних неологізмів свого часу належали такі слова: *детектив* (створив французький письменник Жюль Верн); *алло* (Шарль Бівор від французького *allons* — «ну»); *кодак* (американський винахідник Джордж Істмен, якому подобалася літера К); *йод* (французький хімік Гей-Люссак); *енциклопедія* (французький письменник Франсуа Рабле); *мрія* (Олена Пчілка або Михайло Старицький від дієслова *мріти* — «виднітися, мерехтіти»); *чинник* (Іван Франко).

«НЕПОДІЛЬНИЙ» АТОМ

З розвитком науки може настати момент, коли між терміном і позначуваним ним поняттям виникає суперечність. Наприклад, слово *атом* утворено від гр. *atoms*, що означає «неподільний». З поглибленням наукових досліджень з'ясувалося, що атом подільний. Термін залишився, але залишилася й невідповідність його форми і змісту.

І так буває

РОМАНТИКИ

Гарну книжечку нову читають хлоп'ята.

— Що це значить *романтизм*? — питають у тата.

— О, знайшли про що питать, — блимнув той спідлоба. —

Це коли кістки болять... Є така хвороба.

П. Глазовий

Коли мова неправильна,
то вона не означає того, що має означати.
Конфуцій

ЛОГІЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ

Ви знатимете:

· вимоги логічності мовлення.

Ви вмітимете:

- визначати засоби логічності в тексті;
- враховувати вимоги логічності мовлення під час складання плану, тез, конспектів, побудови зв'язних висловлювань;
- використовувати різні способи розкриття теми та прийоми доведення;
- корегувати власні й чужі тексти щодо дотримання логічності мовлення.

§ 7. Умови логічності мовлення

*Про поняття логічності, логічну послідовність порядку слів,
логічні паузи й логічний наголос,
а також про смислові, структурні та інтонаційні зв'язки*

ЗН. Прочитайте тексти. Що в них спільного, а чим вони відрізняються? Визначте «відоме» й «нове» в реченнях текстів. Поміркуйте, чому другий текст неправильний. У чому виявляється логічність мовлення?

1. У заняттях фізкультурою можна виділити два головні напрями. Перший і найважливіший — підвищення резервів серцево-судинної та дихальної систем. Другий — підтримання на певному рівні функцій м'язів і суглобів. А в цілому скромна мета й доступні засоби — ось що потрібно для початку. Однак і на початковому етапі навантаження не має бути надто легким. Здоров'я не зміцниш, зробивши 5–10 вправ чи пройшовши один кілометр черепащачим кроком. Це безрезультатно. Але починати потрібно з мінімуму навантажень.

2. Перший і найважливіший — підвищення резервів серцево-судинної та дихальної систем. Другий — підтримання на певному рівні функцій м'язів і суглобів. Здоров'я не зміцниш, зробивши 5–10 вправ чи пройшовши один кілометр черепащачим кроком. А в цілому скромна мета й доступні засоби — ось що потрібно для початку. Однак і на початковому етапі навантаження не має бути надто легким. Це безрезультат-

но. Але починати потрібно з мінімуму навантажень. У заняттях фізкультурою можна виділити два головні напрями.

Поняття логічності

Логічним (рос. логическим) називається мовлення, що забезпечує смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті.

Словесне вираження думки здійснюється за законами логіки. Людина, яка хоче навчитися висловлюватися логічно, повинна навчитися логічно мислити. Щоб мовлення було логічним, треба володіти знаннями мови

Зверніть увагу! Дотримання логіки викладу позитивно впливає на розуміння змісту висловлювання адресатом.

Досягнення логічності

Умови логічності мовлення

1. Сполучаючись, слова повинні утворювати смислову єдність. Наприклад, немає логічності у словосполученнях *дуже синюватий, солодкувата кислота*.
2. Правильний порядок слів і речень, тобто послідовне розташування «відомого» й «нового» в реченнях тексту. Наприклад: *До класу ввійшов директор («нове»)*. Він («відоме») *зачитав наказ («нове»)*.
3. Логічно правильна побудова тексту, тобто вживання службових, вставних слів як засобу зв'язку речень у тексті.
4. Правильний поділ тексту на абзаци.

Логічні помилки

Незнання або ж недотримання мовних норм часто призводить до логічних помилок:

- невиправдане повторення спільнокоренових слів (тавтологія). Наприклад: *зобразити образ* (треба *змалювати*);
- вживання зайвих слів (плеоназм). Наприклад: *місяць вересень, прейскурант цін* (треба *вересень, прейскурант*);

Порядок слів

Логічні паузи

Логічний наголос

- неправильна побудова речень з однорідними членами. Наприклад: *Ми цінуємо й пишаємося нашими переможцями* (треба *Ми цінуємо наших переможців і пишаємося ними*);
- неправильна побудова речень із дієприслівниковими зворотами. Наприклад: *Додивившись цікавий фільм, настав вечір* (треба *Коли ми додивилися цікавий фільм, настав вечір*);
- порушення структури складних речень. Наприклад: *Студенти повернулися з лекцій, які вчилися в другу зміну* (треба *Студенти, які вчилися в другу зміну, повернулися з лекцій*).

Логічна послідовність розгортання думки регулює порядок слів у реченні. В українській мові порядок слів вважається вільним, тобто за певним членом речення не закріплено відповідного місця. Порівняйте: 1. *Ця прогулянка розрахована лише на три години.* 2. *Розрахована ця прогулянка лише на три години.* 3. *Лише на три години розрахована ця прогулянка.*

Логічні паузи — зупинка в потоці мовлення з метою логічного виділення мовного змісту. Порівняйте: 1. *Сідай-те, / тут вам буде краще.* 2. *Сідайте тут, / вам буде краще.*

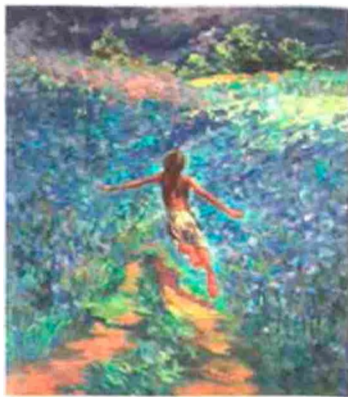
Логічний наголос — особливе виділення якогось слова чи кількох слів у висловлюванні. Порівняйте: 1. *Діти гралися на вулиці.* 2. *Діти гралися на вулиці.* 3. *Діти гралися на вулиці.*

ВІ. 1. Прочитайте текст уголос, стежачи за логічними паузами й логічним наголосом. Поясніть суть суперечки між екологами й захисниками новітніх матеріалів. Які аргументи наводить кожна сторона для підтвердження своєї позиції?

«ПЛАСТИКОВИЙ РАЙ»

Нині важко уявити людину, яка б щодня не стикалася з речами із пластмаси чи пластику. Щороку в світі виготовляється від 60 до 100 мільйонів тонн пластмас. Ще з часів Другої світової війни вони стали незамінними у військовій справі й побуті. Вініл, замінювач гуми, забезпечив армію водонепроникними наметами та взуттям; поліетилен, надлегкий ізоляційний матеріал, дав змогу масово встановити радари на літаки й кораблі. Плексиглас, який застосовували ще з 1940-х у військовій техніці, згодом став корисним у виробництві дешевого посуду й кухонних аксесуарів. Винайдений у 1938 році тефлон (він же фторполімер), яким спочатку облицьовували паливні баки військові техніки НАТО, зробив можливим

Ксенія Чорномор. Політ

освоєння космосу й забезпечив тривале життя звичайним сковорідкам. Зрештою, на рубежі ХХ–ХХІ ст. не залишилося жодної сфери людської життєдіяльності, куди не простяг шупальця пластмасовий світ.

Екологи давно б'ють на сполох: вироби зі штучних матеріалів загрожують довкіллю*. Вони стали загрозливим фактором забруднення: морські котики, черепахи й кити масово вимирають; скалічені птахи не відновлюють популяції. Для прикладу: на рік у середньому продається 13 мільярдів пластикових пакетів, їх використовують усього лише 20 хвилин, потім викидають. Для остаточного розкладення поліетилену потрібно

не менше 1 тисячі років. От і зважте, 20 хвилин — і тисячоліття.

Захисники новітніх матеріалів не погоджуються, мовляв, не можна нехтувати й вигодами, наприклад, звичайного поліетилену. Якщо вам потрібна сумка, то краще взяти поліетиленову, оскільки на її виготовлення витрачається мінімальний обсяг енергії. Пакунки ж можна переробляти. І що люди викидають різні предмети в не відведених для цього місцях, то справа не в матеріалі, а в людях.

Істина ж, на нашу думку, десь посередині. Ми маємо зрозуміти, що зручність технічного прогресу й відповідальність кожного, особиста екологічна культура — то дві сторони нашого життя в «пластиковому раю» (Із журналу).

*Довкілля — рос. окружающая среда.

II. Доведіть, що в побудові тексту автором дотримано умов логічності.

III. Складіть і запишіть план тексту. За планом стисло перекажіть прочитане (усно).

IV. Поясніть лексичне значення виділеного фразеологізму. Перевірте точність своєї відповіді за фразеологічним словником.

82. **Мозковий штурм.** Що спільного в логічності й точності мовлення? Чому логічність мовлення залежить від логіки мислення?

83. **Експеримент.** Запропонуйте різні варіанти розташування слів у реченнях. Простежте, чи змінюється зміст та експресивність висловлювання зі зміною порядку слів. Зробіть відповідний висновок.

1. З грудня журнал «Відродження» видаватиметься в англomовному варіанті. 2. Контроль за якістю води в місті ведеться постійно. 3. Фінал «Євро-2012» пройде в Києві. 3. Наприкінці року відкрито нову лабораторію з дослідження якості продуктів харчування. 4. Україна започаткува-

ла за час перебування в ЮНЕСКО багато міжнародних програм і проєктів. 5. Центральна бібліотека у травні придбала нові енциклопедичні видання.

84 Мікрофон. Поясніть, як ви розумієте думку оратора Цицерона: «Треба надати краси самому мовленню не лише відбором, а й розташуванням слів».

85. Попрацюйте в парах. Розподіліть між собою речення. Запишіть своє речення двічі, позначте можливі місця пауз залежно від змісту, поставте відповідні розділові знаки. Прочитайте речення один одному з правильною інтонацією.

1. Що він вам говорив про це? 2. Читайте це вам колись згодиться.

Визначте, які слова в поданих реченнях слід виділити логічним наголосом. Чому? Прочитайте речення вголос відповідно до вашого вибору. Прочитайте речення вдруге, виділяючи логічним наголосом інше слово. Як це вплине на зміст речення?

1. У переможному для «Баварії» фіналі Кубка Німеччини Анатолій Тимошук вийшов на заміну на 77 хвилині (*З газети*). 2. Бог бажає не тільки того, щоб ми були щасливими, але й щоб самі зробили себе щасливими, — і в цьому полягає моральність (*Е. Кант*). 3. Од саду верби-подольянки плывуть до лісу боязливо (*М. Стельмах*). 4. Дрімає річка. Всюди тиша. Туман над травами лежить (*Ю. Вавринюк*). 5. В долину, туманом повиту, сусідчин понітився слід (*Д. Іванов*). 6. Добрі почуття, емоційна культура — це осереддя людяності (*В. Сухомлинський*).

87. Поміркуйте, за яких умов словосполучення *гарячий сніг, страшенно весело* не вважатимуться логічними помилками. Введіть ці словосполучення у стилі висловлювання. Змодельуйте мовленнєві ситуації, у яких можливі ці висловлювання. Доберіть аналогічні приклади.

88. Два — чотири — всі разом. Знайдіть з-поміж поданих речень одне, у якому допущено логічну помилку. Відповідь обґрунтуйте, поясніть причину помилки.

1. Яблуна над шляхом нахилилась, ліктями зіпершись на паркан. 2. Завдяки Шевченку духовний простір української нації збагатився надзвичайно точними мовними знаками, які символізують опорні засади духу. 3. Завдяки поганій погоді туристичний похід довелося відкласти. 4. Починаючи з 1987 року, в Австралії щороку проводяться перегони для машин на сонячній енергії.

89. Прочитайте речення. Визначте, чим викликана їх змістова недосконалість. Запишіть відредаговані речення.

1. Кожна людина має свою заповітну мрію. 2. Бабуся попросила онуку приготувати собі сніданок. 3. Прошу стягнути з О. А. Петрівської матеріальну шкоду, завдану залиттям квартири на мою користь. 4. Василь Сидорович грав в оркестрі. Його виступи завжди проходили з аншлагом. 5. Напі донори здали всю свою кров безкоштовно. 6. Тамара Сергіївна є постійним членом експертної ради, про роботу якої писали в

обласній пресі. 7. Більшу половину цьогорічного врожаю зернових реалізовано на біржі.

90. Прочитайте речення. Знайдіть порушення логічності, аргументуйте свою думку. Відредагуйте й запишіть речення, уникаючи тавтології та плеоназму. Яке речення не потребує редагування?

1. Ми завжди пам'ятаємо й не забуваємо повчальні сторінки історії нашої країни. 2. Текст заяви має бути лаконічним і стислим. 3. Публіка захоплена слухала тріо з трьох виконавців. 4. У подальшому майбутньому підприємство планує покращити результати роботи. 5. Прем'єра вистави відбудеться у травні місяці. 6. Кожен з нас має свої індивідуальні риси. 6. Ми будемо взаємно допомагати один одному. 7. У нашому місті організовано нову організацію молоді. 8. Незаперечною є користь від використання нових приладів. 9. Немає нічого страшнішого за необмежену владу в руках обмеженої людини.

Зверніть увагу! Не кожне повторення спільнокореневих слів може вважатися мовною помилкою. Існує багато словосполучень, у яких **тавтологія** неминуча. Наприклад: *закрити кришкою, чорне чорнило, загадати загадку, зупинитися на зупинці*. У художньому й публіцистичному стилях тавтологія може використовуватися для створення образності, підсилення виразності.

91. Поясніть порушення логічності в сполученнях слів. Свою відповідь звірте з поданим міркуванням.

Вільна вакансія, пам'ятний сувенір, передовий авангард, спільне співробітництво, народний фольклор, основний лейтмотив, демобілізуватися з армії, 50 гривень грошей, написати свою автобіографію, дебютувати вперше, схвалювати одноставно й однодушно, виявляти неповагу й непошану.

Міркуйте! Слово *вакансія* означає «вільна, незайнята посада», тому в сполученні *вільна вакансія* слово *вільна* є зайвим. Слово *лейтмотив* означає «провідний мотив, основна думка твору», тому в сполученні *основний лейтмотив* перше слово є зайвим.

Мовленнєва ситуація

Одного разу Іринка розповідала своїй подрузі, як вона доглядає за садом. У цій розповіді було таке речення: «Поливаючи клумбу нагрітою на сонці водою, квіти гарно ростуть». У відповідь подруга пожартувала: «Уперше чую, що квіти самі вміють поливати клумбу!»

Чому подруга мала змогу так пожартувати? Як Іринка повинна була розповісти про свою роботу в саду?

92. Прочитайте речення. Знайдіть і поясніть логічні помилки у вживанні однорідних членів речення, відокремлених обставин та в побудові складних речень. Відредагуйте речення, запишіть їх і прочитайте із правильною інтонацією.

1. Підприємство запрошує на роботу бухгалтерів, водіїв та жителів міста. 2. На зустріч із письменником прийшли як його шанувальники, так і люди. 3. Батькам забороняється лишати дома без нагляду маленьких дітей і не дозволяти їм гратися сірниками. 4. Підійшовши до озера, раптово налетів вітер і зірвав з мене капелюха. 5. У ліквідації пожежі брали участь три машини та п'ятеро пожежників. 6. Вивчаючи географію, у нас не було жодних проблем. 7. Граючи в спортлото, мені часто щастить. 8. Нестеренко Валентина Карпівна направляє на проходження медичної комісії, яка працюватиме вихователем дитячого садка.

II. Складіть і запишіть по одному реченню з однорідними членами та з відокремленою обставиною. Намагайтеся уникнути логічних порушень.

Висновки

1. Логічним називається мовлення, яке забезпечує змістові зв'язки між словами й реченнями в тексті. Логічність як якість мовлення тісно пов'язана з точністю, яка є попередньою умовою логічності. Обидві якості характеризують зміст висловлювання й забезпечують його смислову послідовність.

2. Основою логічності мовлення є логічне мислення. Тому треба виховувати в собі вміння чітко й послідовно мислити. Необхідно оволодіти логікою мислення, враховувати мовленнєву ситуацію.

§ 8. Складне синтаксичне ціле (ССЦ).

Абзац як засіб логічної організації висловлювання

Про ССЦ як складову частину тексту, поділ речень на «відоме» і «нове», способи й засоби зв'язку речень, а також про абзац як засіб досягнення логічності

Пригадайте!

1. Що називається ССЦ?
2. Що називається «відомим» і «новим» у реченнях висловлювання?
3. Які є способи зв'язку речень у тексті?
4. Які є засоби зв'язку речень у тексті?

93. Експеримент. Прочитайте тематичні речення, з яких починаються ССЦ тексту. Спрогнозуйте зміст тексту за цими реченнями. Визначте його тему, мікротеми й основну думку. Зробіть висновок про роль тематичних речень і мікротем у розгортанні змісту тексту та розкритті його основної думки.

1. У лісі вечоріло. (...).
2. Ми мовчки йшли глухими стежками. (...).
3. І раптом з хаші вискочило щось велике. (...).
4. Добре, що в нас є захист. (...).

**Поняття
ССЦ**

Проміжною ланкою між текстом і реченням є ССЦ. Складне синтаксичне ціле — це група речень, поєднаних в одне ціле за змістом і граматично, що виражають розвиток думки.

**Змістовий
зв'язок**

Усі речення ССЦ об'єднані за змістом мікротемами. Найбільш значуще з-поміж цих речень називається **тематичним**.

**Граматич-
ний зв'язок**

Мовні одиниці, які допомагають об'єднати речення в текст, називаються **засобами зв'язку**. До них належать повтори слів, синоніми, антоніми, спільнокореневі слова, займенники, сполучники, співвідносність видочасових форм дієслова, вставні слова, неповні речення тощо.

**Способи
зв'язку
речень**

Основні способи зв'язку речень у тексті — ланцюжковий (послідовний) і паралельний.

<i>Ланцюжковий</i>	<i>Паралельний</i>
Кожне наступне речення немовби чіпляється за попереднє, розкриваючи, уточнюючи його зміст. Думка розгортається послідовно	Реченням властива відносна самостійність. Вони передають події, що відбуваються одночасно або послідовно змінюють одна одну

У ССЦ з паралельним зв'язком речення пов'язуються між собою переважно лише за змістом, а не граматично.

Зверніть увагу! Ланцюжковий і паралельний зв'язки речень можуть поєднуватися в межах одного ССЦ.

**Актуальне
членування**

У кожному тексті відображено **рух думки** від того, що вже відомо, названо мовцем, до того, що ще не відомо слухачам. Таким чином, речення можна поділити на дві частини.

Частина, що містить уже відому з попереднього речення інформацію або ту інформацію, на яку спирається мовець як на відому, називається «**відомим**» (В). Частина, що містить нову, не висловлену до того інформацію або найважливішу з погляду мовця інформацію, називається «**новим**» (Н). Таке членування речення називається **актуальним (комунікативним)**.

Наприклад, речення *Я купив книжку* можна перетворити на три фрази, які матимуть різне актуальне членування:

- Н
1. Я купив книжку. Н
Н
2. Я купив книжку. Н
3. Я купив книжку.

Абзац

Часто актуальне членування речення здійснюється за допомогою контексту: «нове» визначається шляхом вилучення з речення вже відомої інформації. Наприклад: *День космонавтики українські ракетобудівники (В) відзначають успішним запуском з космодрому Байконур ракети-носія «Дніпро» (Н). Вона (В) 8 квітня 2010 року вивела на навколосеземну орбіту супутник CryoSat-2 (Н).* Для логічно правильної побудови тексту важливе значення має поділ його на абзаци. За допомогою абзаців у композиції тексту виділяються важливі щодо змістового й емоційного наповнення відрізки.

У тексті ССЦ може збігатися з абзацом, бути частиною абзацу або ж членуватися на кілька абзаців. Якщо автор хоче об'єднати в одну картину кілька розрізнених фактів, абзац охоплює кілька ССЦ. Якщо ж з метою посилення експресії він прагне розмежувати пов'язані між собою елементи, то ССЦ членується на кілька абзаців.

94 І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Якої галузі знань стосується ця інформація? Розкажіть, чим вражають кримські ліси. Якими їх зобразив художник Арсеній Мещерський?

Арсеній Мещерський.
Кримський пейзаж

КРИМСЬКИЙ ЗАПОВІДНИК

У кожного, хто потрапляє в Кримський заповідник, викликає захоплення велич* і краса тутешніх лісів. Створюється враження, ніби тут не ступала нога людини. Розлогі крони старих дерев настільки щільно змикаються, що майже не пропускають сонячних променів. Тому навіть у найжаркіші дні ліси зустрічають відвідувачів свіжістю та приємною прохолодою.

У тінистих букових лісах майже немає підліску, а замість трав'яного покриву на землі часто лежить товстий шар сухого листя. Зовсім інший вигляд мають дубові ліси заповідного господарства. Широкі крони дуба ніколи не змикаються так щільно, як у бука. Тому підлісок тут досить багатий, який із ранньої весни починає зеленіти та вкриватися квітами. Першою зацвітає

*Велич — рос. величие.

ліщина, за нею — безлистий кизил і барбарис. Улітку сонячне проміння пронизує крони дубів, і тоді світлі плями виграють на стовбурах дерев і трав'яному покриві.

Своєрідної краси й екзотичності надають заповідним лісам виткі повзучі рослини, так звані кримські ліани. Перекидаючись із дерева на дерево, вони утворюють різноманітні сплетіння й химерні* арки. Ломиноклематис із китицями пахучих білих квітів, дикий виноград із чіпкими нитковидними вусиками, вічнозелений плющ часто вкривають дерева, кущі та скелі.

Серед трав'янистих рослин чимало екзотичних і реліктових** видів. Особливо цікава рослина тут — кримський едельвейс. Він росте у важкодоступних місцях, часто на стрімких скелях, і має таке саме сніжнобіле, сріблясте листя, як і альпійський його родич (Із журналу).

*Химерний — рос. причудливий.

**Реліктовий — прикметник до релікт. Релікт — рослинний або тваринний організм, який залишився існувати на певній території, зберігся з минулих геологічних часів.

II. Виділіть у тексті мікротеми, зазначте тематичні речення. Визначте межі ССЦ. Обґрунтуйте поділ тексту на абзаци.

III. Експеримент. Спробуйте змінити послідовність розташування абзаців у тексті. Простежте, що зміниться при цьому. Зробіть відповідний висновок.

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що в Україні повністю або частково свідомо вилучено з господарського користування й передано під заповідники та національні парки майже мільйон гектарів земель? Саме на цих землях природа знаходить свій прихисток.

Якщо ви хочете більше дізнатися про природні заповідники, національні парки, дендропарки нашої держави, а також про замки й фортеці, храми й монастирі, палаци й садиби різних регіонів України, завітайте на сайт «Україна Інкогніта» (www.ukrainaincognita.com). Про те, що вас найбільше зацікавить, розкажіть своїм рідним, друзям, однокласникам.

13. I. Прочитайте міні-тексти вголос із правильною інтонацією та доведіть, що це ССЦ. Простежте, як розвивається думка в кожному з них. Визначте спосіб зв'язку речень, а також «відоме» й «нове» в реченнях.

1. Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні та високі верби, там ніби потонуло у вербах село Вербівка. Між

вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась у зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб і садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь* (І. Нечуй-Левицький).

2. Зозуля одлічувала чийсь роки, підводячи зі сну щоденні турботи. За сусідським двором заскрипів журавель, проливаючи воду на землю... Прокинулись хатні двері, заскрипіли сполохано, немов позіхаючи. На подвір'я з кленовою дійницею вийшла мати, до своїх думок усміхаючись (М. Стельмах).

*Клу́ня — будівля для зберігання снопів, сіна тощо.

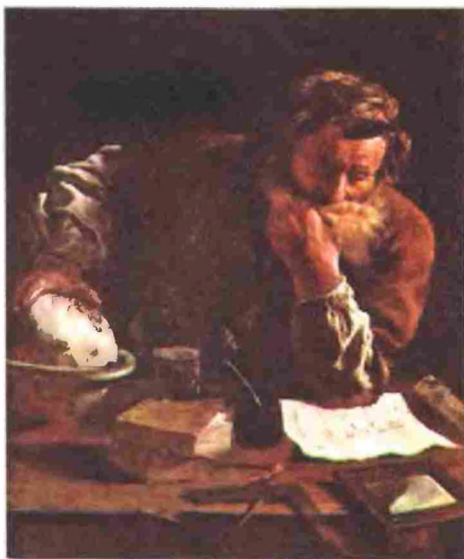
II. Визначте засоби зв'язку речень. Порівняйте вживання цих засобів у першому і другому уривках.

96. **Мозковий штурм.** У чому полягає зв'язок між логічністю і поділом тексту на абзаци?

97. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку й мікротеми, у яких вона реалізується. Висловіть свою позицію щодо прочитаного.

ЧИ ЗМІГ БИ АРХІМЕД ПІДНЯТИ ЗЕМЛЮ?

«Дайте мені точку опори, і я зрушу Землю», — ці слова легенда приписує Архімедові, геніальному механіку давнини. Він знав: немає такого вантажу, що його не можна було б підняти найслабшою силою, якщо скористатися важелем*. Варто лише прикласти цю силу до дуже довгого плеча важеля, а коротке плече змусити діяти на вантаж. Тому Архімед і думав, що, натискуючи на надзвичайно довге плече важеля, можна силою рук підняти й вантаж, маса якого дорівнює масі земної кулі.

Доменіко Фетті. Архімед

Але якби великий механік знав, якою величезною є маса земної кулі, то він, мабуть, утримався б від свого гордовитого вигуку. Уявімо на мить, що Архімеду було дано «іншу Землю», тобто ту точку опори, якої він шукав. Припустимо, він виготовив важіль потрібної довжини. Чи знаєте ви, друзі, скільки часу знадобилося б йому, щоб вантаж, рівний за масою земній кулі, підняти хоча б на 1 см? Не менше тридцяти тисяч більйонів років!

*Важі́ль — рос. рычаг.

І справді. Щоб «підняти Землю», людині знадобиться докласти зусиль до довгого плеча важеля, — такого, яке більше за коротке в 100 000 000 000 000 000 000 000 разів! Простий розрахунок переконає вас, що, поки кінець короткого плеча піднімається на 1 см, інший кінець подолає у все-світі величезну дугу в 1 000 000 000 000 000 000 км. Такий неймовірно* довгий шлях мала б пройти рука Архімеда, яка налягає на важіль, щоб «підняти Землю» тільки на 1 см! Скільки часу знадобилося б для цього? Якщо вважати, що Архімед здатний був підняти вантаж у 60 кг на висоту 1 м за 1 с, то й тоді для «підняття Землі» на 1 см він мав витратити 1 000 000 000 000 000 000 000 000 с, або тридцять тисяч білльйонів років!

Ніякі пристрої геніального винахідника не допомогли б йому помітно скоротити цей термін. Якби навіть Архімед збільшив швидкість своєї руки до максимального показника швидкості — до 300 000 км/с (швидкість світла), то й при такому фантастичному припущенні він «підняв би Землю» на 1 см лише впродовж 10 мільйонів років роботи (Я. Перельман).

*Неймовірно — рос. невероятно.

II. Визначте кількість ССЦ у тексті та обґрунтуйте поділ його на абзаци. Яким зв'язком (паралельним чи ланцюжковим) поєднані речення в кожному із ССЦ?

III. **Попрацюйте в парах.** Схарактеризуйте виділені засоби зв'язку речень у тексті. Зазначте інші засоби. Розкажіть про результати своєї роботи однокласнику (однокласниці).

IV. Випишіть із тексту 3–5 слів з орфограмою «Букви *е, и*, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів». Розберіть ці слова за будовою.

98. I. Два — чотири — всі разом. Прочитайте тексти. Визначте засоби зв'язку речень. Який текст потребує редагування? Чому?

1. Майже 99 % кальцію міститься в кісткових структурах і зубах людини. Здається, що так багато кісток у нашому тілі й кальцію має вистачати. Проте варто людині недоотримати цього елемента з їжею, як відразу починають відчувати його нестачу і кістки, і зуби. Кальцій із них починає витрачатися на інші потреби організму, адже він регулює серцеву діяльність, бере участь у згортанні крові, стимулює імунну систему тощо. Власне, організм засвоює всього 20–30 % кальцію, що надійшов із їжею.

2. Морська сіль допомагає впоратися з багатьма захворюваннями. Морська сіль, як стверджує академік Борис Болотов, допомагає навіть омолоджувати наш організм на рівні клітини. Процедура розтирання морською сіллю запобігає виникненню застудних захворювань, також ця процедура загартовує, а також поліпшує кровообіг. Морську сіль можна використовувати і для полоскання горла в разі застуди.

II. Відредагуйте і запишіть відповідний текст, використовуючи доцільні засоби зв'язку. Позначте «відоме» й «нове» в реченнях.

99. Прочитайте текст, визначте ССЦ. Дослідіть і проаналізуйте авторський поділ тексту на абзаци. Зробіть висновок про співвіднесеність ССЦ і абзацив.

ЖАЙВОРОНКОВІ ПІСНІ

Жайворонкова пісня живе у весняному степу, на зеленому роздоллі, й жайворонок ніколи не розлучається з нею. Коли спить уночі біля сірої грудки землі, то й пісня спить разом із натомленою пташкою.

Жайворонок оберігає її від холодного вітру, від студеної роси, оберігає від дощу, від негоди. І, ще до сходу пробудившись, жайворонок на прудких* крилах підносить свою щирю пісню в блакитне привілля небес.

Бо живе на світі жайворонок заради цієї пісні. Ось вона дзвенить над степом, і кожне її колінце напоєне світлом, пронизане радістю. І чим зав'язтіше** співають жайворонки, тим дружніше колосяться ниви.

Ось тут, біля степової кринички, де навесні впав разок жайворонкової пісні, зацвів-задимів ніжними рожевими квітами бузків огонь (Є. Гуцало).

*Прудкий — рос. быстрый, приткий.

***Зав'язто* — рос. упорно.

100. І. Складіть спочатку усно ССЦ за поданим початком (на вибір), а потім запишіть невеликий текст (3–4 абзаци), увівши до нього своє ССЦ. Якого стилю ви будете дотримуватися, складаючи висловлювання?

1. Кожна людина — художник свого життя, який черпає силу й натхнення в собі самому (Й. Бехер).

2. У рослин і тварин немає депутатів, за них нікому заступитися, крім нас, людей, які разом із ними заселяють цю планету (Д. Даррелла).

3. Кожна людина повинна вибирати ту професію, ту роботу, яка найбільше відповідає її професійним здібностям і нахилам (З газети).

II. Проаналізуйте ваше висловлювання. Про що воно? Яка його основна думка і чи розкрито її? Чи доцільно поділено текст на абзаци й чи відповідає такий поділ вашому задуму? Яким способом (паралельним чи ланцюжковим) пов'язані речення у ССЦ? Чи використано виражальні можливості різних засобів зв'язку? Чи вдалося забезпечити логічність тексту шляхом членування речень на «відоме» й «нове»?

1. У тексті кожне наступне речення, з одного боку, будується на основі попереднього речення, вбираючи в себе певну його частину, а з іншого — включає нову інформацію. Відштовхуючись від «відомого», мовець додає «нове», таким чином розвиваючи думку та збагачуючи зміст. Розрізняють тексти з ланцюжковим і паралельним зв'язком речень.

2. Текст поділяється на ССЦ, які мають більш повний порівняно з реченням розвиток думки.

3. Абзац є засобом логічної організації висловлювання, показником переходу від однієї думки або теми до іншої.

§ 9. Службові та вставні слова як засіб додержання логічності

*Про можливості службових і вставних слів
для забезпечення логічності мовлення та про те, як уникнути
логічних помилок при вживанні цих мовних одиниць*

Пригадайте!

1. Які є службові частини мови? Яка їхня роль у мові?
2. Які слова називаються вставними?

101. Прочитайте речення. Чи однакові вони за змістом? Яке з них просте, а яке складне? Як зв'язані частини складного речення? Поміркуйте, яке з речень повніше й точніше виражає значення умови. Чому? Зробіть відповідний висновок.

1. Усвідомлення свого призначення дає нам змогу по-справжньому відчувати задоволення від життя.

2. Якщо ми усвідомимо своє призначення, то зможемо по-справжньому відчувати задоволення від життя.

Сполучники

Досягти логічності мовлення допомагають службові та вставні слова.

Так, логічні зв'язки (причинові, мети, наслідкові, умовні тощо) забезпечують **сполучники** *бо, тому що, через те що, щоб, аби, так що, хоч, нехай, якщо, якщо... то, якби, але, проте* та ін. Наприклад: *Поет не боїться від ворога смерті, бо вільная пісня не може умерти* (Леся Українка).

Прийменники

Логічні відношення (причинові, мети, допустові тощо) передають **прийменники** *через, внаслідок, у результаті, завдяки, з приводу, з нагоди, з огляду на, у зв'язку з, зважаючи на, для, з метою, всупереч* та ін. Наприклад: *Через ту бандуру бандуристом став* (Нар. творчість).

Частки

Для логічного виділення в реченні слова служать **видільні частки**: *навіть, тільки, лише, лиш, хоч би, хоч, хоча б, аж, же(ж), собі, бодай, все ж*. Наприклад: *Прийди хоч уві сні і нахились до мене* (В. Сосюра).

Вставні слова

Зв'язок між думками, послідовність викладу забезпечують такі **вставні слова**: *по-перше, по-друге, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, таким чином, значить, виходить, проте* та ін.

102. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть службові слова, зазначте над ними частину мови. Які функції вони виконують у реченні? Чи забезпечують логічність мовлення?

1. Про користь фізичних навантажень повторити (не)завадить, аби таки (с,з)хилити людей до активного способу життя (З газети). 2. Нехай любов твою (не)знищить голос вражий, бо (не)навість (не)варта і

гроша (Ю. Вавринюк). 3. Ми ніколи не станемо математиками, навіть знаючи (на)пам'ять усі чужі доведення, якщо наш розум (не)здатний самостійно розв(')язувати проблеми (Р. Декарт). 4. Умі(н,ни)я розв(')язувати задачі — таке(ж) практичне мистецтво, як і вмі(н,ни)я плавати, бігати чи танцювати. Цього можна навчитися тільки шляхом наслідування і тр(е,и)нування (Д. Пойя). 5. Щорічний (VELO)парад зб(е,и)рає прихильників (дво)колісного транспорту з метою пропаганди здорового та активного способу життя (З газети).

II. Поясніть уживання тире в четвертому реченні.

Зверніть увагу! Частини **парних сполучників** мають стояти безпосередньо перед однорідними членами речення. Наприклад:

Правильно	Неправильно
Дізналися як про моря, так і про океани.	Як дізналися про моря, так і про океани.
Природу не тільки любимо, а й оберігаємо.	Не тільки природу любимо, а й оберігаємо.

103. Прочитайте речення. Поясніть випадки неправильного вживання прийменників і сполучників при однорідних членах речення. Відредагуйте усно речення.

1. Морська сіль не тільки насичує організм хлоридом натрію, а й великою кількістю інших необхідних для здоров'я мікроелементів. 2. Різьбярі з усіх порід дерев люблять липу за те, що її деревина як у роботі легка, так і м'яка. 3. Художник не лише зарекомендував себе майстром пейзажного, а й інтер'єрного жанру. 4. Треба бути як однаково чесним у великому, так і в малому. 5. Цієї весни роботи побільшало і на городі, і полі. 6. Циркачі виступали на маленьких відкритих площадках і великих залах. 7. Рада акціонерного товариства регулює та здійснює контроль за діяльністю правління.

104. I. Прочитайте речення, поясніть суть помилок. Запишіть речення правильно.

1. Власникам дозволено перепланування приміщення, якщо це не шкодить іншим мешканцям і при відповідному погодженні правління. 2. Директором фабрики було обрано Віктора Семенчука, в котрого знаннях і досвіді ніхто не сумнівається. 3. Головний бухгалтер акціонерного товариства відповідає за вчасну виплату заробітної плати і щоб звітність подавалась у встановлені терміни. 4. За виявлені недоліки в оформленні платіжного доручення просимо вибачення, які надалі повторюватися не будуть. 5. Головою правління може бути особа, обрана загальними зборами правління або яку призначив власник підприємства. 6. Вийшов черговий номер журналу, який підписав до друку Андрій Волинець, який призначений тимчасово виконуючим обов'язки головного редактора.

II. Випишіть три слова з префіксами. Розберіть ці слова за будовою, доберіть до них спільнокореневі.

Зверніть увагу! Рівень наукового мовлення знижують невмотивовані запозичення з російської мови (*між тим, згідно даних, дякуючи досягнутим результатам*). Українська мова має власні засоби сполучниково-прийменникового зв'язку — *тим часом, згідно з даними, завдяки досягнутим результатам*.

Російською мовою	Українською мовою
так как	оскільки
хотя	хоча, дарма що
пусть	хай (нехай)
как ни	як не

105. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, користуючись довідкою. Порівняйте засоби прийменниково-сполучникового зв'язку в обох мовах.

1. Между тем отлив продолжался, и скоро на поверхность, словно грибы на поляне, вылезли многочисленные камни. 2. Благодаря достигнутым результатам предприятие имеет репутацию надежного партнера и уверенно смотрит в будущее. 3. Мягкую сталь нет смысла затачивать, так как полученная режущая кромка легко сминается. 4. Очевидно, стереотипы из людей не выбить, как ни старайся. 5. Пусть говорят, что угодно, но сбить меня трудно с пути.

Довідка. Отлив — відплив; скоро — невдовзі, незабаром; поляна — галявина; уверенно — впевнено; очевидно — мабуть; стараться — намагатись.

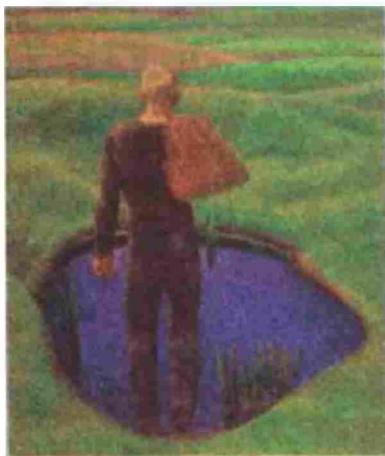
106. **Попрацюйте в парх.** Прочитайте речення. Поділіться один з одним своїми міркуваннями щодо правильності вживання сполучників і прийменників. Поясніть суть допущених помилок. Відредагуйте усно речення.

1. Гуртківці робили по-своєму, так як інструкції не було. 2. Унаслідок того, що почався дощ, ти на вулицю не підеш. 3. Так як оратор не додержувався регламенту, то голова зборів лишив його слова. 4. Людину можна не тільки образити словом, але й дією. 5. Сьогодні дуже важливо цікавитися не тільки комп'ютером, а й займатися спортом, вести активний спосіб життя. 6. Через те, що нас підтримували вболівальники, ми виграли важливий матч. 7. Завдяки недофінансуванню колективу не вдалося вчасно виконати завдання.

107. І. Прочитайте текст. Визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення. Чи погоджуєтеся ви з автором? Яким зобразила життя художниця Тетяна Яблонська (с. 64)?

ЖИТТЯ — ТВОРЧИСТЬ

Можна по-різному визначати мету свого існування, але мету треба мати — інакше то буде не життя, а животіння. Одне правило повинно бути в кожній людині, в її меті життя, в її принципах життя, в її поведінці: треба прожити життя з гідністю, щоб не соромно було згадати.

Тетяна Яблонська. Юність

Життя — насамперед творчість, та це не означає, що кожна людина, щоб жити, мусить народитися художником, балериною або вченим. Творчість теж можна творити. Можна творити просто добру атмосферу довкола себе. Наприклад, у товариство людина може принести із собою атмосферу підозріливості, якогось гнітючого мовчання, а може внести одразу радість, світло. Ось це і є творчість. Творчість — вона безперервна. Отже, життя — вічне творення.

Людина народжується й залишає по собі пам'ять. Яку вона залишить по собі пам'ять? Про це треба дбати не з якогось там певного віку, а, думаю, із самого початку, бо людина може піти з життя в

будь-який момент. І яку пам'ять вона по собі залишає, — це дуже важливо (Д. Лихачов).

II. Випишіть із тексту службові та вставні слова, які забезпечують логічність мовлення. Схарактеризуйте текст щодо логічності мовлення.

III. Обґрунтуйте вживання розділових знаків у першому реченні. Накресліть його схему.

108. Мікрофон. Як ви розумієте слова академіка Дмитра Лихачова «творити добру атмосферу довкола себе»? Як це робити й чи можна цього навчитися?

109. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть вставні слова й поясніть, з якою метою їх ужито.

1. Найдорожчою темою а отже й ідеалом для мене завжди були та залишаються доброта самовідданість і милосердя людської душі (Г. Тютюнник). 2. Таким чином координати середини відрізка кінцями якого є точки $(x_1; y_1)$ і $(x_2; y_2)$ обчислюють за поданими формулами (З підручника). 3. Сталевий трос двічі обривався доки нарешті вдалося зірвати з місця примерзлий до землі газик і витягти його на грейдер* (О. Гончар). 4. Голос його був не рокований а навпаки бадьорий та глузливий** (Ю. Яновський). 5. Відступати нам по-перше пізно й по-друге немає підстав (В. Собко). 6. Навпаки козак в Україні став синонімом лицарської доблесті (М. Слабошпицький).

*Грейдер — землерийна машина для вирівнювання ґрунтових доріг.

**Глузливий — рос. насмешливий.

II. Позначте в реченнях місця пауз, підвищення та пониження голосу, логічно наголошені слова. Прочитайте речення вголос, виділяючи вставні слова (словосполучення) за допомогою інтонації.

110. Складіть усно невеликий текст-роздум, використавши одну з поданих тез і вставні слова (словосполучення) як засіб досягнення логічності.

1. Для того щоб створити щось красиве, треба нести красу в душі (*Юрій Мушкетик, письменник*). 2. Шевченко належить не лише Україні — всьому людству, хоч кожне його слово — про Україну (*Іван Дзюба, літературознавець*). 3. Нафта до 2015 року подорожчає на 25 % (*Експерт нафтового ринку*). 4. Спорт — це насамперед загартування організму, вдосконалення фізичних можливостей (*Із журналу*).

Висновки

Українська мова має добре розвинену систему засобів сполучниково-прийменникового зв'язку, які забезпечують логічність мовлення. Крім того, логічність, послідовність викладу забезпечують і вставні слова.

§ 10. Логічність побудови тексту

Про вступ, основну й заключну частини тексту, додержання смислових і структурних зв'язків, логічних переходів, а також про висновки та узагальнення у висловлюванні

Пригадайте!

1. Що називається текстом? Які його основні ознаки?
2. З яких частин складається текст?

111. Два — чотири — всі разом. Прочитайте уривок і зверніть увагу на те, чи зв'язане кожне наступне речення з попереднім, чи об'єднані вони спільною темою й основною думкою. Поміркуйте, чи можна цей уривок вважати текстом. Обґрунтуйте відповідь.

Навчальний рік учні зустріли в новій школі. Вона триповерхова. Збудована за сучасним проектом. Проект підготував колектив архітекторів обласного центру. Архітектори спроектували також будинок культури. Директором будинку культури призначено С. О. Дмитренка.

**Ознаки
тексту**

**Логічність
тексту**

Центральна ланка в процесі людської комунікації — текст. Його основними ознаками є зв'язність, комунікативність, членованість, інформативність.

Побудова тексту характеризується чіткою логічністю та послідовністю, які реалізуються:

- за допомогою причинно-наслідкових зв'язків у межах як окремих речень, так і всього тексту;
- зв'язком окремих частин тексту, оскільки кожна наступна думка (вислів) виходить із попередньої;
- підкресленням наступності або черговості подій чи явищ.

**Логічні
елементи**

Нелогічність може виявитися в композиції тексту, невдалій аргументації, неправильному використанні мовних засобів. Неприпустимо перестрибувати з думки на думку, розривати їх, допускати внутрішні суперечності, алогізми (те, що суперечить логіці), лексичну та смислову абсурдність, багатослів'я.

Текст складається з таких логічних елементів: вступу, основної частини, заключної частини.

Логіка викладу змісту тексту залежить передусім від провідного типу мовлення.

Тип мовлення	Особливості будови
Розповідь	Складається з таких елементів: зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка
Опис	Спочатку передається загальний вигляд предмета, уявлення про нього, а потім — характеристика окремих його частин, після чого може наводитися висновок
Роздум	Якщо роздум будується від загального до конкретного, то спочатку формулюється теза, яка потім обґрунтовується аргументами, після чого наводиться висновок. Якщо роздум будується від конкретного до загального, то спочатку дається аналіз фактів, предметів, явищ, на основі чого робиться висновок

112. I. Прослухайте текст із голосу вчителя або однокласника (однокласниці). Визначте тему й основну думку висловлювання. З'ясуйте, якої галузі знань воно стосується. Яку основну та другорядну інформацію містить?

Сейшельський горіх

ТАСМНИЧИЙ ГОРІХ

Це дерево шукали не одне століття. Його плоди, що важать 20–25 кілограмів, часом прибивало морськими течіями до берегів Індії, Цейлону, Індонезії. Але ніхто не знав, що це таке: плід дерева чи мінерал, де росте, звідки береться. Назвали це диво морським кокосом, приписавши йому багато лікувальних властивостей, від чого ціна його неймовірно зросла. Існувала легенда про те, що морський кокос росте прямо в океані і його

оберігає міфічна птиця Гаруда. Тільки в 1756 році француз Барде, досліджуючи Сейшельські острови, знайшов у центрі острова Прален гігантські пальми, буквально обліплені цими горіхами. Не роздумуючи й не гаючи часу, француз навантажив корабель горіхами та відвіз їх в Індію, сподіваючись розбагатіти.

Нині масив із семи тисяч таких пальм, — сейшельці називають їх «коко-де-мер», — оголошений заповідником. ЮНЕСКО дала йому статус об'єкта світової спадщини.

Тридцятиметрові стовбури пальм струменять високо в небо. Там, закриваючи сонячне світло, шумлять величезними листками-віялами* так, ніби скрипить залізо. Під самим листям висять грона** темних горіхів, визріваючи кожний по 10 років. Щорічно пальма дає близько 30 горіхів. Жіноче дерево живе до 200 років, чоловіче — до 1000.

Сейшельці люблять свою батьківщину й витвір*** їхньої природи — морський горіх. З нього вони виготовляють багато національних сувенірів (Із журналу).

*Віяло — рос. веер.

**Гроно — рос. гроздь.

***Витвір — рос. создание, творение.

II. Визначте в тексті вступ, основну й заключну частини. Які висновки робить автор і чи впливають вони зі сказаного? Доведіть, що текст побудовано логічно.

III. Складіть і запишіть простий план тексту. За планом усно перекажіть прочитане, дотримуючись логічності.

113. Мозковий штурм. Чим текст відрізняється від речення?

114. I. Прослухайте й законспекуйте текст із голосу вчителя чи однокласника (однокласниці). Визначте сферу використання й мету цього висловлювання. Як репродукція картини Дмитра Салова пов'язана з метою тексту?

Дмитро Салов. Натюрморт

НАЙВИЩИЙ ЗАКОН СПРАВЕДЛИВОСТІ

У кожної людини є доля. Є вона у землі, у народу, нації, держави. Над кожним із нас тяжіє Найвищий Закон Справедливості, однаковий і в Космосі, і на Землі. Суть його в тому, що кожен зрештою одержує по заслугі. Тобто, чинячи добро чи зло, ми потрапляємо під певні закони, що діють бумерангом.

У своєму житті людина неначе рухається по спіралі, де на кожному новому витку пожинає результати того, що вчинила на попередньому. Є ніби велика реєстрова книга, де «записано» все. Згадаймо біблійний

сюжет про Ангела-Хранителя, який заносить до книги Небесного суду все, що людина скоїла на своєму віку доброго чи поганого.

Тяжкі провини предків можуть вплинути й на долю нащадків. Добродіяння ж роблять славу родоводу. Поки вина предків не буде спокутувана* корисними вчинками нащадків, страждатиме родове дерево. Або, як каже народ, «увесь рід нещасливий». Нещасливі родини й роди — то гіркі плоди з тої ниви, яку засівали злом далекі чи близькі прабатьки.

Тому в кожного має бути розвиненим внутрішній контролер — совість. Треба утримувати себе від поганих вчинків, лихих намірів. Зло довго не забувається й породжує зло. Добро примножує добро, торує шлях справедливості, до якого прагнуть у всі віки люди (К. Мотрич).

*Спокутуваний — рос. искуплённый.

II. Зіставте свій конспект із текстом. Зверніть увагу, чи додержано у вашому висловлюванні смислових і структурних зв'язків, логічних переходів.

III. Визначте стиль і тип мовлення тексту. Виділіть композиційно-змістові частини (тезу, аргументи, висновок). Зіставте свою відповідь із поданим міркуванням.

Міркуйте! Виклад думок у тексті є логічним і емоційно виразним, чітко й безпосередньо виражено авторське «я». Автор осмислює значення вчиненого добра чи зла в житті людини. Це дає підставу стверджувати, що текст написано в публіцистичному стилі.

Текст є роздумом, оскільки в ньому наявне міркування про буття людини; автор висловлює свої судження й дає їм оцінку. Третє речення є тезою, яка розширюється двома наступними реченнями. Далі йдуть аргументи (2 і 3 абзаци). Із цих положень автор виводить важливу думку про те, що «в кожного має бути внутрішній контролер — совість».

115. I. Прочитайте деформований уривок із пояснення вчителя математики на уроці. Розташуйте частини висловлювання в такій послідовності, яка найбільше сприяла б розкриттю його теми й основної думки. Запишіть відновлений текст, визначте його логічні взаємозв'язки.

1. Вираз, який стоїть ліворуч чи праворуч від знака нерівності, називають відповідно лівою чи правою частиною нерівності. Наприклад, лівою частиною нерівності $5x + 4 < 8$ є вираз $5x + 4$, а правою — число 8.

2. Якщо обидві частини нерівності — числові вирази, то її називають числовою нерівністю. Такі нерівності бувають правильні або неправильні. Наприклад, з нерівностей $2 < 3$ і $5 < 3$ перша правильна, а друга — неправильна, бо число 5 більше ніж 3.

3. Знаки $<$, $>$ називають знаками нерівності. Два вирази, сполучені одним із цих знаків, утворюють нерівність. Наприклад: $3x - 5 > 0$.

II. Два — чотири — всі разом. Поміркуйте, який текст можна назвати досконалим. Чому вміння правильно складати текст є важливою вимогою професійного мовлення?

116. I. Відредагуйте усно текст шляхом відновлення логічної послідовності розташування речень (мікротеми збережено). Обґрунтуйте саме таку послідовність. Визначте тему й мікротеми тексту.

БЕРЕЗА

① Ранньої весни, з першими відлигами, коли сніг ще лежить, але вже починає кришитися, ліс, зволожений потемнілим духом землі, показує першою березу.

② А вже в глибині однакових стовбурів показується світло-зелена береза. ③ Ще немає на ній ні листя, ні бруньок — тільки зблиски весняного лісового світла. ④ Ще дерева чорніють, сніг із їхнього гілля давно опав, і вони стоять кістляві, висохлі, безшелесні. ⑤ Тіло її під білою шовковою корою починає грати солодкими соками. ⑥ Але той перший лісовий вогник не гасне ні від туманів, ні від пронизливого вітру, ні від перших весняних дощів, а все розгортається в пишне та ясне зелене полум'я, що огорне всю горду високу березу... ⑦ Ось зайнявся неспівний зеленкуватий вогник, промайнули зелені іскри на гілляччі, стовбурі. ⑧ Прийде час — і він розгориться та охопить усе дерево.

⑨ Від нього починають пробуджуватися інші дерева, а найбільше — клени й дуби. ⑩ Береза бачить, що й усі її сестри палають* у щасливому молодому вогні очищення, і від їхнього весняного шалу** той гарячий дух б'є на весь ліс (За М. Малиновською).

*Пала́ти — рос. гореть.

**Шал — рос. неистовство.

II. Розкажіть про таку ознаку тексту, як членованість. Поміркуйте, що необхідно для того, щоб окремі мовні одиниці стали текстом.

117. I. Складіть і запишіть текст відповідно до поданої ситуації (на вибір). Визначте його тему й основну думку. Схарактеризуйте ваше висловлювання щодо дотримання логічності мовлення. Відредагуйте текст за потреби.

1. Ваш приятель пропонує зайнятися певним видом спорту. Переконайте його, що найкращий вид спорту — це той, що подобається саме вам.

2. Ви берете участь у роботі математичного (фізичного) гуртка свого навчального закладу. Розкажіть про одного з відомих математиків (фізиків), його внесок у розвиток науки.

3. Ви берете участь у міжнародній учнівській конференції. Вам потрібно надати інформацію про кліматичні умови своєї країни. Розкажіть про особливості клімату України.

4. Ви зустріли приятеля, якого давно не бачили. Поділіться з ним своїми планами на майбутнє.

5. Ви в чужому місті, маєте вільний час. Розкажіть, як ви його проведете, куди підете, що хочете побачити.

II. Якого стилю ви дотримувалися, складаючи висловлювання?

III. Проаналізуйте висловлювання однокласників за такими запитаннями: а) чи допущені та які саме логічні помилки? б) чи наявний у тексті вступ? в) чи зроблено висновки, узагальнення? г) що у висловлюванні вдалося найкраще?

118. Підготуйте невеликий виступ, у якому чітко висловіть свою точку зору щодо одного з поданих запитань. На початку виступу наголосіть на актуальності порушеного питання та сформулюйте тезу. В основній частині аргументуйте власну точку зору чи спростуйте точку зору опонентів. Наприкінці зробіть висновок.

1. Коли людина стає дорослою? 2. Чи завжди потрібно говорити правду? 3. Що важливіше: ким бути чи яким бути?

Висновки

1. Текст — це результат мовленнєвої діяльності. У ньому ширше й повніше, ніж у реченні, розгортаються й конкретизуються думки, воля, почуття. Текст має свою тему й основну думку. Повідомляючи про щось, ми підпорядковуємо добір матеріалу меті передати основну думку висловлювання.

2. Щоб забезпечити логічність побудови тексту, потрібно розставляти речення в такій послідовності, яка відображає логіку розвитку думки чи бачення автора або розвитку подій, а порядок слів у реченні підпорядковувати меті висловлювання.

§ 11. Вимоги до логічності мовлення в різних стилях

Про логічність як одну з найістотніших ознак наукового й офіційно-ділового стилів, а також алогізми в художньому мовленні

119. Прочитайте крилаті вислови. Якою темою вони об'єднані? Чому нас вчать? Пригадайте інші прислів'я, у яких висловлено подібну думку.

1. На городі бузина, а в Києві дядько. 2. Ні в тин, ні в ворота. 3. Говорить п'яте через десяте. 4. Таке верзе, що й купи не тримається. 5. Коли хочеш щось сказати — перш подумай.

Науковий стиль

Логічність властива текстам усіх стилів мовлення.

Найбільш послідовно витримується логічність у науковому стилі мовлення. Вона становить специфічну ознаку цього стилю й називається відкритою (однозначною, без підтексту). Принцип відкритої логічності є основним для організації наукового тексту.

Логічні зв'язки в науковому тексті виражаються в різних причинно-наслідкових зв'язках у складних реченнях.

Нелогічність може виявитися в композиції тексту, невдалій аргументації, некваліфікованому розробленні теми, неправильному використанні мовних засобів. Автору тексту неприпустимо перескакувати з думки на думку, розривати думки, допускати внутрішні супереч-

Офіційно-діловий стиль

ності, алогізми, лексичну та смислову абсурдність, двозначність, багатослів'я.

Логічність є основною вимогою і для текстів офіційно-ділового стилю мовлення. Документ має спонукати до певних дій, переконувати в чомусь. Це досягається аргументованістю й логічністю поданих фактів, його формулювання мають бути бездоганними. Відсутність логічності в мові документа призводить до неправильного його розуміння та застосування.

Публіцистичний стиль

Бездоганним щодо логічної побудови має бути й публіцистичний твір, основне призначення якого — формувати громадську думку. Проте логіка викладу в публіцистичному стилі урівноважується з емоційно-експресивним забарвленням, оскільки публіцистика мусить бути впливовою та інформативною водночас.

Художній стиль

У художньому стилі логічність має певні особливості, оскільки вона підпорядкована змалюванню художнього образу. Тут можуть бути алогізми.

Алогізм (рос. алогизм) — сполучення суперечливих понять, свідоме порушення логічних зв'язків з метою створення певного стилістичного та смислового ефекту. Наприклад: *головне нещастя — великий розум; дріб'язкові пристрасті; думати голосно*. Такі порушення розглядаються як художні засоби. Проте алогізми, які бувають у художніх текстах, не повинні порушувати логічності мовлення.

У художньому творі є логічність відкрита, текстова (тема, зміст і сюжет із конкретними героями) і логічність прихована, підтекстна.

120. І. Прочитайте текст. Поміркуйте, у якій ситуації спілкування можливе таке висловлювання. Визначте стиль мовлення та сферу використання тексту. Як репродукція картини Івана Дзюбана (с. 72) пов'язана з темою тексту?

ДИКОЕ ПОЛЕ

Официальной датой основания Юзовки большинство считает 1869 год. Что же представляла собой территория современного Донецка в 1869 году? Если это было Дикое поле, тогда как эта «безлюдная пустыня» смогла почти мгновенно дать столько рабочих рук?

Конечно, выбор Джона Юза был не таким уж случайным, потому что перед открытием нового дела он предварительно посетил Донбасс и увидел здесь не Дикое поле, а территорию с огромными минеральными и, главное, людскими ресурсами, которые уже имели определённый опыт коллективного труда и встречались с промышленным производством. Достаточно сказать, что шахты и рудники, которые принадлежали поме-

щикам, як і множество небольших крестьянских копей, давали к тому времени до 25 % всего угля Донбасса.

По данным переписи 1859 года, в этих населённых пунктах, которые постепенно поглотила Юзовка, проживало 2279 человек. Их жители хотя и были крестьяне, но со всё более возрастающей ориентацией на промышленное производство.

Следовательно, Дикое поле — лишь метафорическое название определённого периода. Это название можно использовать для противопоставления доиндустриального кустарного развития Донбасса с его промышленным освоением, которое привело к концентрации не только металлургической и угольной, но и других отраслей промышленности.

Катализатором этих процессов стал именно Джон Юз. Собственно, со строительства им металлургического завода в 1869 году и начинается история Донецка как города (По В. Гайдучу).

Іван Дзюбан. На Донецчині

II. Доведіть, що поданий текст характеризується такою ознакою мовлення, як логічність. Якими мовними засобами цього досягнуто?

III. Складіть і запишіть план тексту українською мовою. За планом перекажіть усно текст українською мовою, дотримуючись логічності. Скористайтеся за потреби довідкою.

Довідка. Миттєво — миттєво, случайний — випадковий, попередньо — заздалегідь, посетить — відвідати, определённый — певний; производство — виробництво, копь — копальня, следовательно — отже; отрасль — галузь, именно — саме.

121. І. Прочитайте виразно вірш, звертаючи увагу на логічно наголошені слова. Визначте його основний мотив. Поясніть, чому поетеса називає своїх ворогів коханими й милими. Як ви розумієте назву поезії?

КОРЕКТНА ОДА ВОРОГАМ

Мої кохані, милі вороги!
 Я мушу вам освідчитись в симпатії.
 Якби було вас менше навкруги, —
 людина може вдаритись в апатію.
 Мені смакує ваш ажіотаж.
 Я вас ділю на види і на ранги.
 Ви — мій щоденний, звичний мій тренаж,
 мої гантелі, турники і штанги.
 Спортивна форма — гарне відчуття.
 Марудна* справа — жити без баталій.
 Людина від спокійного життя
 жиріє серцем і втрачає талію.
 Спасибі й вам, що ви не м'якуші.
 Дрібнота будь не годна ворогами.
 Якщо я маю біцепси душі —
 то в результаті сутичок** із вами.
 Отож хвала вам!
 Бережіть снагу***.
 І чемно попередить вас дозвольте:
 якщо мене ви зігнете в дугу,
 то ця дуга, напевно, буде вольтова.

Л. Костенко

*Марудний — рос. нудный.

**Сутичка — рос. стычка, схватка.

***Снага — фізичні сили, енергія.

II. Схарактеризуйте вірш щодо логічності мовлення. Якими засобами досягнення логічності скористалася поетеса?

III. Назвіть основні стильові ознаки тексту. Зазначте використані художні засоби, простежте та поясніть їхню роль у вірші.

122. І. Прочитайте речення. Визначте їхню стильову приналежність. Випишіть алогізми й поясніть, з якою метою їх використано.

1. Не жартуй наді мною, будь ласка, і, говорячи, не мовчи. Нащо правді словесна маска? Ти мовчанням мені кричи (В. Симоненко). 2. Найперше й найголовніше — обскубити качку. Робити це краще в себе в кабінеті (Остан Вишня).

II. Розкажіть, що таке художня логічність. Наведіть власні приклади.

123. І. Прочитайте уривок з усмішки «Як варити та їсти суп із дикої качки» Остапа Вишні. Визначте тип і стиль мовлення тексту. Знайдіть алогізми й поясніть, з якою метою автор твору порушив логічні зв'язки. Чи вважається це мовною помилкою?

Василь Екгорст.
На полюванні

...Словом, ви поїхали на лугові озера, на очерети* й на тихі-тихі плеса**.

Само собою розуміється, що ви берете із собою рушницю (це така штука, що стріляє), набої та всілякий інший мисливський реманент, без якого не можна правильно націлятися, щоб бити без промаху, а саме: рюкзак, буханку, консерви, огірки, помідори, десяток укруту яєць і стопку... Стопка береться для того, щоб було чим вихлюпувати воду з човна, коли човен тече...

Дика качка любить убиватись тихими-тихими вечорами, коли сонце вже сковзнуло з вечірнього пруга***, минуло криваво-багрянний горизонт, послало вам останній золотий привіт і пішло спать...

Це ввечері... А зранці дика качка зривається шукати вашого пострілу рано-рано, тільки-но починає на світ благословляться.

На вечірню зорьку ви спізнались. Це обов'язково... Запізнення на вечірню зорьку — це мисливський закон. Виходячи ще з дому, — та що там виходячи! — ви ще напередодні**** знаєте, що на вечірню зорьку ви обов'язково не встигнете, от через це саме ви, в день виїзду на полювання, ще зранку все вкладаєте, ще зранку ви щось забуваєте, і в час од'їзду ви вибігаєте з хати, летите чи то на вокзал, чи до машини, на запитання знайомих «Куди?» — кидаєте: «Спішу, щоб на вечірню зорьку спізнитись», і галопом далі... (*Остап Вишня*).

*Очерет — рос. камыш.

**Плесо — широка, зі спокійною течією ділянка річки.

***Вечірній пруг — захід.

****Напередодні — рос. накануне.

II. Розгляньте репродукцію картини Василя Екгорста. Складіть усно невеликий опис за нею, вживаючи алогізми й не порушуючи логічності мовлення.

124. **Попрацюйте в парах.** Складіть два запитання з теми «Логічність мовлення». Поставте ці запитання однокласнику (однокласниці). Оцініть відповідь.

125. І. Поміркуйте, як повинен спілкуватися керівник із підлеглими. Уявіть, що ви керівник підприємства. Змодельуйте бесіду з підлеглим, можливу в одній із поданих ситуацій (на вибір). Дотримуйтеся вимог логічності.

1. При зарахуванні на роботу.
2. З метою заохочення.
3. Для вирішення виробничих питань.
4. Для попередження про відповідальність за недотримання вимог трудової дисципліни.

II. Проаналізуйте змодельовані бесіди ваших однокласників щодо дотримання логічності мовлення.

Мовленнєва ситуація

Після тривалих переговорів сторона А і сторона Б уклали угоду про спільну діяльність — виробництво хліба. Пояснюючи журналістам своє рішення, сторона А зазначила, що зацікавлена в розвитку спільної справи, а тому має намір модернізувати виробництво. Сторона Б заявила, що її цікавить тільки негайний прибуток, а тому максимально використовуватиме наявні виробничі потужності.

Поясніть, чому робота партнерів приречена на невдачу. Яких помилок припустилися сторони під час переговорів? Як потрібно було їх провести?

126. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Уявіть, що вам треба поінформувати вашого ділового партнера про зміни в програмі запланованої зустрічі. Напишіть йому електронний лист, а також попередьте його в телефонному режимі про надсилання цього листа. Якого стилю ви будете дотримуватися, складаючи тексти? Якими мовними засобами скористаєтесь? Проаналізуйте висловлювання з погляду логічності.

Варіант Б. Уявіть, що учні вашої школи їдуть на перегляд футбольного матчу до Львова. Напишіть на ім'я директора заяву про те, щоб вас включили до складу групи, а також замовте в телефонному режимі квитки на матч. Якого стилю ви будете дотримуватися, складаючи тексти? Якими мовними засобами скористаєтесь? Проаналізуйте висловлювання з погляду логічності.

1. Закони логіки єдині для всіх стилів мовлення. Проте логічність мовлення в різних функціональних стилях виявляється своєрідно. Найбільш послідовно її витримано в науковому стилі.
2. Логічність мовлення є важливою умовою результативності наукового й офіційно-ділового спілкування. У художньому стилі логічність підпорядкована змалюванню художнього образу.

Як парость виноградної лози, плачайте мову.
Пильно й ненастанно політь бур'ян.
Чистіша від сльози вона хай буде.
М. Рильський

ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ

Ви знатимете:

• вимоги чистоти мовлення.

Ви змїтимете:

- визначати сферу використання лексичних засобів мови, правильно їх уживати;
- враховувати вимоги чистоти мовлення при побудові зв'язних висловлювань;
- корегувати власні й чужі тексти щодо дотримання чистоти мовлення.

§ 12. Чистота мовлення й загальна культура людини

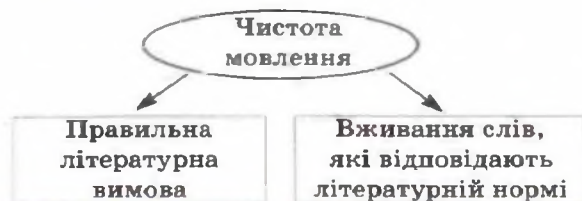
Про поняття чистоти мовлення, культуру людини та про мовлення без невластивих літературній мові включень, порушень мовних норм

127. Прочитайте речення. Знайдіть випадки неправильного вживання слів. Чим зумовлені ці помилки? Відредагуйте й запишіть речення.

1. Мій найулюбленіший класичний твір — «Лунна соната» Бетхове-на. 2. На зустріч зібралися бувші однокласники. 3. Після уроків я всіг-да віддыхаю. 4. Шахтарі видобули мільйон тонн вугілля зверх плану.

Поняття чистоти мовлення

Чистота мовлення — це повна відповідність нормам літературної мови (орфоепічним, лексичним та іншим).

Зверніть увагу! Чистота мовлення пов'язана з культурою людини. Якщо людина культурна, то й мовлення в неї чисте, виразне, зрозуміле, логічне.

Орфоепічні помилки

Найпоширенішими помилками, що заважають чистоті мови, є неправильна вимова голосних і приголосних звуків, звукосполучень, неправильні наголошення, паузи вагання (*е-е..., гм..., той..., ну...*), невиправдане «акання» та вплив інших мов, переважно російської. Наприклад:

Правильно	НЕправильно
[лэктор]	[л'эктор]
[дзэркало]	[зэркало]
[новий]	[новій]

Лексичні помилки

Засмічують мову слова-паразити (так би мовити, *значить, власне кажучи*), суржикові, лайливі, вульгарні слова. Їх треба уникати!

Особливої шкоди українській мові завдає **суржик** — змішування слів різних мов, зокрема української та російської. Наприклад: *вроді, віддихати, обідився* (правильно: *ніби, відпочивати, образився*).

У мові художньої літератури лайливі слова вживаються для реалістичного відтворення усного мовлення персонажів, характеристики їхнього низького культурного рівня, сатиричного викриття зла, а також із метою створення особливого побутового колориту, підсилення експресії. Наприклад: *Хто проворніший, то й живе́ться краще. А бевзъ скрізь бевзъ, хоч ти йому корону на голову посади...* (В. Шевчук). Проте невмотивоване вживання цих слів засмічує мову.

Руйнують чистоту мови і вжиті неточно, стилістично невмотивовано діалектизми, професіоналізми, просторічні, жаргонні та іншомовні слова. Діалектизми, просторічні, жаргонні слова використовуються в розмовному й художньому мовленні, але з певною метою. Уживання ж цих слів в інших сферах спілкування порушує чистоту мови. Іншомовні слова теж засмічують мову, якщо вживаються надмірно, недоречно.

Мовлення людини — це своєрідна візитна картка, свідчення рівня освіченості особи, її вихованості й водночас показник культури суспільства. Словесний бруд, що заповнює мовлення громадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина — тривожні симптоми духовного нездоров'я народу. Ще мудрий Езоп зазначав, що наше слово — це найкраще, що є в розпорядженні людини, і найгірше, чим вона володіє.

Мовлення й культура

128. I. Прочитайте текст. Яку проблему порушено в ньому? Про які вимоги культури мовлення йдеться? Доповніть текст розповіддю про інші вимоги культури мовлення.

МОВНА КУЛЬТУРА

З того, як говорить людина, можна уявити її загальний розвиток, освіту й культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас, розмаїтішою* епітетами, метафорами, влучними порівняннями, барвистішою вживанням прислів'їв, приказок і приповідок. У природі не буває людей, які відзначилися б високим інтелектом і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою.

Боротьба за чистоту й високу мовну культуру — це боротьба за культуру взагалі.

Правильно й чисто говорити рідною мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників. Це — не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (За Б. Антоненком-Давидовичем).

*Розмаїтий — рос. разнообразный.

II. Випишіть із тексту цитату, яка може знадобитися вам для підготовки виступу чи участі в дебатах на тему культури мовлення.

Зверніть увагу! На вимову українських слів може впливати російська мова з її звуковими особливостями.

129. Вимовте чітко слова, дотримуючись поданих інструкцій.

1. Голосний [о] вимовляйте чітко, не зближуючи його з [а]: *голова, вода, молоко, робота, зоря, кропива.*

2. Приголосні [б], [д], [з] вимовляйте дзвінко, не допускаючи їх оглушення: *мотузка, боягуз, в'язка, низка, дуб, горб, лісоруб, будка, швидко, кладка, хід, прудко.*

3. Приголосний [р] вимовляйте твердо, не допускаючи його пом'якшення: *Харків, Ігор, лікар, приятель.*

4. Напівпом'якшені приголосні [ж'], [ч'], [ш'] вимовляйте так, щоб не допустити повного пом'якшення, але й не твердо: *шість, товариші, галосі, чіпати, чітко, уночі, чіпляти, жінка, межі.*

5. Приголосні [ш], [ч] вимовляйте твердо, не допускаючи їх пом'якшення: *ніч, м'яч, куліш, береш, щука, гуца, часто, ключ, читати, вітчизна.*

6. Вимовляйте приголосний [л] твердо, не допускаючи його пом'якшення: *телефон, електрика, лекція, легенда, галера.*

130. Мозковий штурм. Які порушення орфоепічних норм найбільш поширені в мовленні носіїв української мови?

131. Прочитайте слова українською та російською мовами, чітко вимовляючи кожний звук. Порівняйте вимову цих слів в обох мовах. Які помилки у вимові українських слів можливі під впливом російської мови? Скористайтеся за потреби довідкою.

Українською мовою	Російською мовою
часто [ч]	часто [ч']
лектор [л]	лектор [л']
двадцять [ц]	двадцать [ц]
дід [д'ід]	дед [д'ет]
кабінет	кабинет
теорія	теория
сектор	сектор

Довідка.

1. Український приголосний [ч] твердий, а його російський відповідник — м'який [ч'].
2. В українській мові приголосні перед [е] тверді, а в російській — м'які.
3. У словах, спільних для обох мов, українському м'якому приголосному [ц'] відповідає російський твердий [ц].

132. Прочитайте висловлювання відомих вітчизняних діячів про культуру української мови. Чи погоджуєтеся ви з їхніми думками? А що ви думаєте стосовно порушеної проблеми?

1. Користування сумішшю з двох мов — це одне з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. Говорити такою скаліченою мовою — це все одно, що грати на розстроєній скрипці. Все одно, що з дерева красуню різбити тупою щербатою сокирою. Скалічена мова отупляє, оглуляє людину, зводить її мислення до примітива (*В. Сухомлинський*).

2. Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертводекоративної. Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших у світі. Барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити й розвиватись, придатну для найскладнішої художньої та наукової творчості. Злочином було б занедбати* таке неоціненне духовне добро (*О. Гончар*).

*Занедбати — рос. запустить, забросить.

133. Прочитайте уривок з усмішки Остапа Вишні. Які етикетні норми порушено під час спілкування? Які слова засмічують мовлення? Поміркуйте, з якою метою автор відтворив телефонну розмову.

Подзвонив який-небудь Петро Іванович чи Іван Петрович з вираченими очима:

— Давайте, баришня, пожарну скоріш! Пожар!

А ви собі спокійненько:

— Центральна!

— Дайте пожарну!

— Что угодно?! Центральна!

— Пожарну давайте! Горить!

— Центральна!

Та ще так у ніс трохи:

— Центр-а-аль-на-я! Что угодно?

А потім, почекавши трохи, з півхвилини приблизно, знову так само спокійненько, не хвилюючись:

— Закончили?

— Та ні! Ще горить! Дайте, баришня, центральну! Годину вже мучусь.

А ви ще за півхвилини:

— Говорите?

— По-о-жар, кажу вам! Давайте, баришня, центральну!

А ви помовчіть трохи, а потім знову:

— Закончили?

— Та чорт... чорт... чорт...

Дзень... брязь... дзень... Кінчилось. Побалакали (*Остап Вишня*).

II. Випишіть із гуморесок Остапа Вишні 4–6 речень із русизмами. З'ясуйте мету вживання цих слів. Доберіть до них літературні відповідники.

134. I. Прочитайте словосполучення. Які мовні норми в них порушено? Запишіть словосполучення правильно.

Вкусні блюда, мучні вироби, відстаючі студенти, нам все рівно, відмічати іменини, вимкнути свет, соняшникове масло, грязна підлога, пожарна машина, принести стуло, краска для волосся, всігда готові, обіщати допомогу, великий карман, чиста бумага, платити налоги, в пользу замовника, цікаві міроприємства, матеріальне положення, заключити угоду, новий поставщик, немаловажний захід, погрузити продукцію, виконали зверх норми, податок на добавлену вартість, взнос у бюджет, триденна командировка, підготувати смету, українська таможня.

II. Складіть і запишіть речення з двома виправленими словосполученнями (на вибір).

135. Перекладіть усно словосполучення українською мовою. Які можливі помилки під час виконання цього завдання?

Учебный корпус, поставить стакан, включить свет, почистить коврик, новый заказ, взять отпуск, почтовый адресс, написать письмо, счёт за квартиру, купить муки, посыпать сахаром, важное мероприятие, нуждаться в помощи.

136. **Попрацюйте в парax.** Доберіть кожен по 5–7 суржикових словосполучень. Запропонуйте однокласнику (однокласниці) виправити їх. Оцініть виконання завдання.

137. I. Прочитайте словосполучення. Поясніть суть допущених помилок. Запишіть словосполучення правильно, поставте питання від головного слова до залежного. Скористайтеся за потреби «Довідничком з культури мовлення» (с. 92).

Милуватися з картини, підвищення в посаді, дякувати сусідів, наглядати над дітьми, діяти згідно правил, діяти відповідно з договором, докоряти мене, ширший Дніпра, докласти зусилля, завдати збитки, звітувати за успішність, запобігти забруднення, відсутній по хворобі, курси по вивченню іноземних мов, заступник по науковій роботі, по власному бажанню, за проханням телеглядачів.

II. Два відредаговані словосполучення (на вибір) введіть у речення. Речення запишіть, підкресліть члени речення, визначте частини мови.

138. I. Прочитайте сполучення російською та українською мовами. Зверніть увагу на те, як перекладати російські звороти зі словом *следующий* залежно від контексту. Доберіть і запишіть 3–4 власні приклади.

Українською мовою	Російською мовою
поїзд, що проходить через станцію пацієнт, який слухає поради лікаря скажу вам таке викликаються такі особи наступного разу далі виступає так, таким чином, у такий спосіб висновки, що впливають зі сказаного	следующий через станцию поезд следующий советам врача пациент скажу вам следующее вызываются следующие лица в следующий раз следующим выступает следующим образом следующие из сказанного выводы

II. Запишіть складні речення з двома поданими українськими сполученнями (на вибір).

139. Попрацюйте в парах. I. Розгляньте фото та схарактеризуйте ймовірні компоненти ситуації спілкування. Складіть і розіграйте за особами діалог (10–12 реплік), можливий в одній із ситуацій, стежачи за чистотою мовлення.

II. Проаналізуйте діалоги ваших однокласників щодо дотримання чистоти мовлення, зокрема вживання суржикових слів.

1. Мовлення вважається чистим, якщо в ньому немає порушень орфоепічних, лексичних та інших норм. У чистому мовленні не використовуються вульгарні, лайливі, просторічні й суржикові слова, слова-паразити тощо. Порушує чистоту мовлення надмірне вживання запозичених слів.

2. Чистота мовлення залежить від кожного мовця, від того, наскільки він культурний, яку він створює навколо себе комунікативну ситуацію, мовну ауру. Чистота мовлення — це ознака культури кожної людини.

§ 13. Використання в мовленні слів іншомовного походження

*Про місце іншомовних слів у лексичній системі української мови
та про те, коли слід послуговуватися цими одиницями*

Пригадайте!

Які слова називаються іншомовними?

140 I. Прочитайте текст. Чи погоджуєтеся ви з мовознавцем? Розкажіть, чим треба керуватися при виборі між іншомовними словами та їхніми українськими відповідниками. Наведіть власні приклади.

«Чистих» мов, вільних від запозичень, узагалі не існує. Взаємозв'язок між культурами різних народів і особливо словникові запозичення — природний, прогресивний і необхідний процес у всіх мовах світу.

Одним з основних критеріїв при виборі між іншомовними словами та їх українськими відповідниками повинен бути ступінь засвоєння й поширення цих слів: яке з них є дохідливішим, зрозумілішим для народу, типовішим для його живої розмовної мови, те й має «права громадянства».

Серед запозичень завжди є слова, вживання яких зовсім не викликалось насущними потребами спілкування, необхідністю точніше висловлювати думку. Це насамперед слова нетермінологічні або такі, що з вузької сфери спеціального вживання перейшли в загальномовну стихію. Ми й дотепер користуємося значною кількістю іншомовних слів, які не є доконечно необхідними: частину з них можна і треба замінювати українськими словами. Наприклад, у розмовному мовленні зловживають словом *ігнорувати*, хоча є українські відповідники: *навмисне не помічати, зневажати, не брати до уваги*.

Повторюємо, що йдеться лише про слова зайві, непотрібні, неправильно вжиті, такі, що їх можна вільно замінити українськими, і текст від цього в багатьох випадках тільки виграв би. Порівняйте: іншомовне слово *симптом* в українській мові має відповідники: *прояв, вияв, ознака* та інші, які відрізняються відтінками значення (За А. Коваль).

II. Випишіть із тексту ключові слова та словосполучення.

**Поняття
запозичень**

Іншомовними називаються слова, що увійшли в українську мову з інших мов. У процесі вживання іншомовна лексика засвоюється українською мовою, пристосовується до її фонетичних, граматичних, орфографічних законів.

**Джерела
запозичень**

Слова іншомовного походження	
Запозичення зі слов'янських мов: старослов'янізми, русизми, полонізми та ін. (<i>святиня, чудеса</i>)	Запозичення з неслов'янських мов: грецизми, латинізми, слова англійського походження тощо (<i>театр, гуманізм, рейтинг</i>)

**Особливості
використання**

Іншомовні слова в українській мові можуть бути єдиними назвами понять або синонімами власне українських. Наприклад: *обмежувати* — *лімітувати*.

З-поміж слів іншомовного походження виділяємо:

- слова, які давно увійшли в українську мову й використовуються нарівні з українськими (*лампа, школа, диван, джаз*);
- слова, які не всім зрозумілі, але необхідні, бо позначають поняття науки, техніки, культури тощо (*плеоназм, превентивний, нукліди*);
- слова, які можна замінити українськими без шкоди для змісту й виразності (*дефект* — *недолік*).

Вибір слова

Якщо в українській мові немає для позначення певного поняття власного слова, то можна послуговуватися іншомовним. Так, немає потреби віднаходити замінники таким словам, як *історія, теніс, кабінет, пульс, джинси* тощо. Якщо ж поняття може бути виражене українським словом, то саме йому має надаватися перевага, а не іншомовному. Наприклад: *респектабельний* (фр. *respect*) — *поважний, солідний*; *адью* (фр. *adieu*) — *прощайте*; *о'кей* (англ. *okay*) — *все гаразд, добре*.

Зверніть увагу! Запозичення — закономірний шлях збагачення лексики будь-якої мови. Саме тому культура української мови проголошує не викорінення іншомовних слів, а вимогу не зловживати ними.

141. І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Що виражає заголовок тексту — тему чи основну думку?

СКЕЙТБОРД

Коли на морі панував штиль, любителі серфінгу брали дошки, прикріплювали до них звичайні коліщата та йшли кататися по асфальту. Так у 50-х роках минулого століття в Каліфорнії (США) з'явилися перші у світі скейти.

Катання на скейтборді

Спочатку тінейджери просто довільно каталися на дошці, використовували її як своєрідний аналог самоката. Усе, що вимагалось на той час, — стійко триматися на скейті й об'їжджати різні перепони. Проте згодом ентузіаст Ларрі Стівенсон став популяризувати скейтборд як вид спорту. З'явилися перші команди скейтистів, почали проводитися змагання. Деякі спортсмени навчилися робити унікальні для того часу речі. Вони стрибали на скейті, стояли на ньому на руках, а ще придумали кататися в покинутих басейнах. У середині 70-х років, коли технічні роз-

робки дозволили поліпшити конструкцію дошки, скейтборд став популярним вуличним спортом, а для проведення змагань почали будувати перші професійні майданчики.

У кінці 70-х років зроблено нововведення, що визначило майбутнє скейтборду. Спортсмен на ім'я Родні Маллін придумав заломлені кінці дошки, завдяки чому розширився діапазон для виконання нових трюків.

З моменту свого зародження скейтборд пройшов через багато злетів і падінь, але завжди відроджувався та продовжував розвиватися. Інтерес до цього виду спорту не зникає й досі (*Із журналу*).

II. Випишіть із тексту 5 слів іншомовного походження, поясніть їхнє значення. Чи доцільно вони використані? Схарактеризуйте особливості функціонування слів іншомовного походження в тексті.

III. Перекажіть усно текст, використовуючи виписані слова іншомовного походження.

IV. Перекладіть усно виділені слова російською й англійською чи німецькою мовами. Які висновки щодо їхнього походження можна зробити? Скористайтеся за потреби етимологічним і перекладними словниками.

142. Доберіть із довідки до поданих іншомовних слів українські відповідники. Поміркуйте, словами якої групи не слід зловживати в побутовому мовленні. Чому? Які слова активно використовуються в офіційному та науковому мовленні й не псують стиль викладу?

Форсувати, ігнорувати, лімітувати, конденсація, дефект, домінуючий, концентрувати, превалювати, стимулювати, базуватись, рентабельний, індиферентний.

Довідка. Згущення (ущільнення), не помічати (зневажати), прискорювати, недолік, зосереджувати, панівний, обмежувати, переважати, заохочувати (спонукати), ґрунтуватись, вигідний, байдужий.

143. Доберіть і запишіть синоніми до слів іншомовного походження. Складіть і запишіть речення з кожним словом однієї синонімічної пари (на вибір). Зробіть висновок про стилістичне використання таких синонімів.

Дискутувати, бартер, фальсифікація, експорт, імпорт, апеляція, ліміт, аграрний, лаконічний, ідентичний, компенсація, дебати, конвенція, транспортувати, домінувати, пріоритет, дефект, ліквідація.

144. Прочитайте поширені чужомовні запозичення, які з'явилися в українській мові порівняно недавно. Поясніть їхнє значення й доберіть за можливості українські синоніми. Поміркуйте, які з поданих слів часто використовуються задля моди й без потреби. Скористайтеся відповідями, поданими в додатку 8.

Адаптація, банкомат, вотум, гамбургер, джек-пот, ексклюзивний, євро, кайф, кутюр'є, ксерокс, лейбл, он-лайн (онлайн), от кутюр, сертифікація, скотч, тінейджер, о'кей, мерсі, уїк-енд, хепі-енд.

145. Прочитайте речення. Знайдіть слова іншомовного походження, поясніть їхнє лексичне значення та проаналізуйте щодо точності використання. Зробіть висновок, чи не порушують ці слова чистоти мовлення.

1. Ми досі ще рятуємо дистрофію тіл, а за прогресуючу дистрофію душ — нам байдуже (*В. Симоненко*). 2. Егоїзм заважає людині піклуватися про себе розумно (*В. Голобородько*). 3. Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і вуста (*Л. Костенко*). 4. Наді мною земні катаклізми не владні (*О. Високий*). 5. Чи, може, це ввижається мені той неказаний камертон природи, де зорі ясні і де тихі води?.. (*Л. Костенко*).

146. I. Прочитайте речення. Визначте головну сферу функціонування виділених слів. Чи доцільно їх ужито? Поясніть значення цих слів за допомогою їх синонімів — успадкованих українських слів. Скористайтеся за потреби словником іншомовних слів чи тлумачним словником.

1. Виставку відвідали **респектабельні** гості. 2. У магазині представлено широкий діапазон продуктів харчування. 3. Два роки тому місто відсвяткувало свій **міленіум**. 4. Група презентувала відеокліп на свою нову пісню. 5. На змаганнях наша команда зазнала **фіаско**. 6. **Хлопець конфіденційно** розповів друзям про пригоду. 7. У житті зірка виявилася не такою **імпозантною**, як на екрані. 8. Я допоміг **транспортувати** валізу незнайомій бабусі. 9. **Ідентичне** рішення прийнято учнями 10 класу.

II. Відредагуйте усно речення, уникаючи невиправданого вживання слів іншомовного походження.

147. Визначте, який із поданих у дужках синонімів доречніший.

1. Були виявлені деякі (недоліки, дефекти) в роботі турбюро. 2. Інженер запропонував усунути (недоліки, дефекти) в конструкції комбайна. 3. Треба ширше використовувати (місцеві, локальні) можливості. 4. Назви багатьох п'єс драматурга є відомими (сентенціями, висловлюваннями). 5. Тільки через місяць після закінчення сесії студент (виправив, анулював) двійку.

148. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, замінюючи за потреби слова іншомовного походження українськими. Зверніть увагу на те, як співвідносяться слова іншомовного походження в обох мовах.

1. Приезжему порекомендовали обратиться в справочное бюро. 2. В квартире есть одна изолированная комната. 3. Я не гарантирую, что вы застанете меня вечером дома. 4. Налажено отечественное производство машин, которые прежде импортировались из-за рубежа. 5. В этих лесных массивах сосна доминирует над елью. 6. На горизонте чётко вырисовывались контуры далёких гор. 7. Дома, за вечерним чаем, мы наконец достигли консенсуса в покупке телевизора. 8. Мы никак не могли отправиться в поход, так как всё ещё не было кворума.

Висновки

Лексикою іншомовного походження не слід зловживати, щоб не порушити чистоти мовлення. Запозичення буде зайвим, якщо для називання якогось поняття в українській мові є власне слово.

§ 14. Використання в мовленні лексики обмеженого вживання

Про місце діалектизмів, професіоналізмів, жаргонізмів, просторіч у лексичній системі української мови, а також про те, як послуговуватися цими одиницями

Пригадайте!

1. Які слова називаються діалектними?
2. Що таке професіоналізми?
3. Чим просторічні слова відрізняються від жаргонізмів?

149. Експеримент. Прочитайте уривок із твору «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка. Знайдіть діалектизми й поясніть, з якою метою їх використано. Замініть діалектизми словами сучасної літературної мови. Що від цього зміниться? Чи доцільна така заміна? Зробіть відповідний висновок.

Маруся не пропустила ні жодного словечка і ще звечора наготовила червону скиндячку*, щоб завтра на голову положити, і з веселостю, і з радістю лягла спати; тільки того вже не можна вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоч часинку.

Уранці вирядилась — щонайкраще; поплела коси в самі міленькі дрібушки й вінком на голову наклала, пов'язала, які були луччі скиндячки, а зверху усіх положила червону і квіточками завітчалась (Г. Квітка-Основ'яненко).

*Скиндячка — стрічка, якою пов'язують голову.

Діалектизми

Діалектизми (рос. диалектизмы) — це слова, уживання яких обмежене певною територією. Наприклад: *плай* (гребінь гори), *файно* (гарно), *кобуть* (півень), *глива* (груша), *жалива* (кропива), *зарібок* (заробіток), *крумплі* (картопля), *коби* (якби), *вокруги* (навколо).

Професіоналізми

Діалектизми стоять за межами літературної мови. Їх використовують у розмовному мовленні носії різних діалектів. У художній літературі діалектні слова вживаються для відображення колориту описуваної місцевості, звичаїв, побуту, особливостей мови населення.

Професійні слова та словосполучення використовують люди певної професії для найменування понять, процесів тощо або певної характеристики об'єкта. Наприклад: *забій, штрек, шпур, кріпильний ліс* (з мови шахтарів); *сівба, косовиця* (з мови аграріїв); у мові водіїв *загоряти* — сидіти без діла.

У публіцистичному стилі вживаються професіоналізми, що ввійшли в загальнонародну мову, а в офіційно-діловому й науковому мовленні небажані професіоналізми, які мають емоційно-експресивне забарвлення. У художньому стилі такі слова використовують з метою створення професійного колориту, відтворення певного професійного середовища, увиразнення мовної характеристики дійових осіб.

Жаргонізми

Жаргонізми (рос. жаргонизмы) — слова й вирази, що використовуються переважно в усному спілкуванні окремою соціальною чи професійною групою. Мова цієї групи відрізняється від загальнонародної. Наприклад: *зелені, капуста, лимон, штука* (про гроші); у мові студентів *засипатись, завалити, зрізатися* — не здати екзамен. Жаргонізми можуть проникати і в мовлення людей інших професійних чи соціальних груп.

Жаргонізми характерні для розмовного мовлення, проте вживання їх є ненормативним явищем. Жаргонізми роблять мову примітивною, засмічують її. У художній літературі та зрідка в публіцистиці їх уживають як засіб вияву експресії, жартівливого або зневажливого ставлення до окремих явищ дійсності, для характеристики персонажів.

Просторіччя

Просторічні слова (рос. просторечные слова) мають відтінок грубості, зневажливості, фамільярності й притаманні побутовому мовленню. Наприклад: *швендяти, горлати, ляпати, злodinga*.

У художньому й публіцистичному стилях просторічну лексику використовують з метою соціальної характеристики персонажів та для надання мові зневажливого, іронічного, жартівливого й іншого відтінку. Наприклад: *Тепер коло хати совгає, сее тее шкорпає на дворі* (У. Самчук).

150. Прочитайте речення. Знайдіть діалектизми, визначте їхнє лексичне значення, користуючись контекстом. Обґрунтуйте точність використання діалектизмів і поясніть, з якою метою їх ужито. Скористайтесь за потреби довідкою.

1. Ой Матію та Матію, відколи тя прошу: зроби мені коновочки, най співанки ношу (*Нар. творчість*). 2. Крім кожушків, кептарів, кушніри займались і пошиттям хутрових шапок. На Гуцульщині носили відомі по всій Україні смушеві шапки — кучми, крім того, шлик, клепаню, рогату шапку (*З кн. «Гуцульщина»*). 3. Хоче він бачити, хто ото співає. Взяв долото, клепач і пролупує стіну (*З казки*). 4. Так голосно вона кричала, що всі сусіди стали збігатися, як на який дивогляд (*Марко Черемшина*). 5. Розвели серед двору ватру і грілися, а деякі варили вечерю (*М. Ірчан*).

Довідка. Коновка — відро, велика склянка. Кептар — верхній хутряний одяг без рукавів. Клепач — молоток. Дивогляд — диво. Ватра — вогнище.

151. І. Прочитайте мовчки текст. Визначте його стиль, схарактеризуйте суб'єктів та обставини спілкування. Розгляньте репродукцію картини Михайла Божія й поділіться своїми міркуваннями щодо зображеного.

Михайло Божій. Медсестра

МЕДСЕСТРА

Уранці в Павла Спаса брали на аналіз кров із вени. Це була мука для нього. Вени він мав погані та й на тих не знайти вже живого місця від крапельниць. Щодня поки молоденька сестра введе голку у вену, то пробує в трьох-чотирьох місцях. І тепер він у маніпуляційній підібравсь увесь, сидів напружений, мов на катапульті.

— Розслабтеся, — сказала медсестра.
 — Та в мене вени погані... — одмовив Спас.
 — Погані? Хто це вам таке сказав? — здивувалася вона.
 — На крапельницях. Ціла морока дівчатам.
 — Ану давайте свою руку. Ого! Ну й помучили ж вас!
 — Можуть десь на пляжі скопити, як запеклого* наркомана, — сказав Спас.

— Ой, дівчата... Не хочуть учитися, — скрушно** похитала головою медсестра. Вона спритно перетисла джгутом біцепс лівої руки. — Попрацюйте пальцями. Працюйте. Так. А тепер затисніть.

Сестра відпустила джгут, торкнулася теплою пучкою вени:

— Ну, яка гарна, — посміхнулася, відкривши рядок білих-білих зубів. Легко ввела голку у вену, так що він не відчув навіть болю... Сестра вийняла з вени голку, поклала ватку, змочену в спирт, на прокол. Спас зігнув руку в лікті, затиснув ватку.

— От і все. А ви хвилювалися, — карі очі в сестри потепліли.

«Яка добра жінка», — подумав із вдячністю Спас.

— Ви просто ас.

— Хай аналіз буде втішний (В. Захарченко).

*Запеклий — рос. заядлий.

**Скрушно — рос. сокрушённо.

II. Знайдіть у тексті професіоналізми та поясніть, з якою метою їх використано. Чи не порушують вони вимог культури мовлення? Аргументуйте доречність авторської мови й мови персонажів.

152. Прочитайте речення. Знайдіть слова обмеженого вживання. Схарактеризуйте їхнє емоційно-експресивне забарвлення, зробіть висновок про причину й доцільність уживання.

1. У парку збираються відтяпати ще один шматочок, щоб побудувати торговельний центр з автостоянкою (З газети). 2. Він, може, часом щось і не второпав (Л. Костенко). 3. Я все ніяк допетрати не міг, що крутиться Земля, мов куля круга (Б. Олійник). 4. Заходить наш скромняга Славко, і всі отетеріли. Порушника дисципліни шпетили, а він мовчав (І. Малишевський). 5. Отак і наш брат попадеться, що пише, не остережеться, який же втерпить його хрін! (І. Котляревський). 6. Кажуть, німець безліч шпівнів наперед вислав і вони швендяють скрізь, то жебраками, то черницями, то селянами (У. Самчук).

Зверніть увагу! Головне у використанні діалектизмів, професіоналізмів, жаргонізмів, просторіч — почуття міри.

132. Два — чотири — всі разом. Визначте, у якому реченні слово обмеженого вживання руйнує загальне враження від сказаного. Обґрунтуйте свою думку.

1. Юрба котилася через майдан, горляючи щосили й розмахуючи руками. 2. Дядько недобрими очима глипав на худобу. 3. Очі їхні широкі, глибокі, дивляться на світ так, що, здається, можуть і на сонце зири-ти. 4. Схаменись лишень та подумай, що ти ляпнув.

133. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому розмовно-просторічну лексику. Схарактеризуйте її емоційно-експресивне забарвлення, визначте роль у тексті. Вмотивуйте авторське слововживання.

Остапчук нічого. Увійшов у хату, щоб ціпок* узять та додому йти та й... сів на лаві, похнюпивсь. Сердито йому. Як-таки так? Якийсь-небудь харпак і його, суддю, такого чоловіка поважного, так образив! Підняв голову:

— А з якого благополучія у його, прохвоста, город більший? — почав до Михайла.

Почував потилицю Михайло, сів на лаві й собі та:

— Подарував старий йому трохи... підліз.

— А документа ж ніякого в його нема од старого?

— Нема.

Стиснув Остапчук плечима.

— Дивуюсь, — каже, — тобі: чого й дивишся на його тоді? Тобі ж тут жаліться можна в суд: нас, мов, два брати, город батьків, а владієм нерів-ном ним. Прошу порівнять наші частки.

Мовчить Михайло, дивиться на Остапчука. А Палажка так радісно:

— Порівнять! От спасибі вам... дайте стежку в цім ... доказать сяким-таким!

Усміхнувся Остапчук. Оце-то йому допекти Василю! (А. Тесленко).

*Ціпок — дерев'яна палиця.

134. Мікрофон. Поясніть думку академіка Дмитра Лихачова: «В основі будь-яких жаргонних, цинічних висловлювань і лайки лежить слабкість».

135. Прочитайте уривок із книги «Живий як життя» російського письменника Корнія Чуковського. Перекладіть усно текст українською мовою, користуючись довідкою. Чия позиція вам ближча? Поділіться своїми міркуваннями щодо порушеного питання.

ЖАРГОН: ЗА И ПРОТИВ

У жаргона есть немало защитников. И прежде чем выносить ему тот или иной приговор, мы обязаны выслушать их внимательно и вполне беспристрастно.

— В сущности, из-за чего вы волнуетесь? — говорят они нам. — Во всех странах во все времена мальчики любили и любят напускать на себя некоторую развязность и грубость, так как из-за своеобразной застенчивости им совестно обнаружить перед своими товарищами мягкие, задушевные, лирические, нежные чувства.

А во-вторых, не забудьте, что юным умам наша обычная, традиционная «взрослая» речь нередко кажется пресной и скучной. Им хочется каких-то новых, небывалых, причудливых, экзотических слов — таких, на которых не говорят ни учителя, ни родители, ни вообще «старики»... И нет ничего криминального в том, что они стремятся создать собственный, молодёжный язык.

Вот, пожалуй, и всё, что могут сказать защитники. Не стану оспаривать их утверждения. Пусть они правы, пусть дело обстоит именно так, как они говорят. Остаётся неразрешённым вопрос: почему же этот защищаемый ими жаргон почти сплошь состоит из пошлых слов, выражающих грубость? Почему в нём нет ни мечтательности, ни доброты, ни изящества — никаких качеств, свойственных юным сердцам? И можно ли отрицать ту самоочевидную истину, что в грубом языке чаще всего отражается психика грубых людей?

Главная злокачественность этого жаргона заключается в том, что он не только вызван обеднением чувств, но и сам, в свою очередь, ведёт к обеднению чувств (К. Чуковский).

Довідка. Приговор — вирок; беспристрастно — неупереджено; застенчивость — сором'язливість; обнаружить — виявити; стремиться — прагнути, намагатися; собственный — власний; пожалуй — мабуть, можливо; защитник — захисник; утверждение — ствердження; пусть — нехай; сплошь — суцільно, суціль; пошлый — вульгарний, непристойний; мечтательность — мрійливість; изящество — витонченість, добірність, вишуканість; свойственный — притаманний, властивий; отрицать — заперечувати; заключаться — полягати.

157. Проаналізуйте мовлення учнів свого класу. Яких слів, у тому числі жаргонізмів, їм слід позбутися?

1. Використання діалектизмів, жаргонізмів і просторіч може бути виправдане в художньому стилі. Уживання цих слів у інших сферах спілкування є порушенням літературної норми. Найнадійніший засіб очищення мови від жаргонної та просторічної лексики — збагачення словникового запасу справжніми цінностями мови.

2. Професіоналізми можуть засмічувати мову, якщо вони вживаються в текстах розмовного та інших стилів невмотивовано.

ДОВІДНИЧОК З КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Антисуржик

<i>Правильно</i>	<i>Неправильно</i>
висловлювати подяку	виражати подяку
вимкнути світло	виключити світло
говорити не до ладу	говорити невпадат
заважати працювати	мішати працювати
замовити обід	заказати обід
наступного разу	слідуючого разу
недбале ставлення	халатне ставлення
не надивуєшся	диву даєшся
однак, проте	тим не менше
опановувати себе	оволодівати себе
перекладати текст	переводити текст
правильно розв'язати	вірно розв'язати
розробити заходи	розробити міроприємства
дякувати друзям	дякувати друзів
згідно з правилом	згідно правила
відповідно до статті	відповідно зі статтею

Мистецтво перекладу

<i>Російською мовою</i>	<i>Українською мовою</i>
бросаться в глаза	впадати в око (в очі, у вічі)
в двух словах	кількома словами
в конце концов	врешті-решт, зрештою
в порядке исключения	як виняток
в противном случае	інакше
вы правы	ви маєте рацію
вынести благодарность	скласти подяку
повысить в должности	підвищити за посадою
нуждаться в помощи	потребувати допомоги
курсы по изучению языка	курси з вивчення мови
заместитель по научной работе	заступник з наукової роботи
по собственному желанию	за власним бажанням
заказное письмо	рекомендований лист
круглый год	цілий рік
на протяжении года	протягом (упродовж) року
на ступень выше	на щабель вище
неотложное дело	нагальна справа
отменить решение	скасувати рішення
пара слов	кілька слів
пользоваться успехом	мати успіх
поступили предложения	надійшли пропозиції

МОЯ СТОРІНКА

Цікаво знати

СПОРТИВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Основним «постачальником» іншомовних слів спортивної тематики вважається англійська мова. Це пояснюється тим, що багато видів спорту зародилися саме в англomовних країнах, а англійська є однією з найпоширеніших у світі. Пригадаймо, наприклад, спортивні терміни з футболу, хокею тощо: *матч* (спортивне змагання), *тайм, раунд* (назви частин гри), *гол* (виграшне очко), *пас* (передача м'яча, шайби тощо), *голкіпер* (воротар), *аутсайдер* (команда або спортсмен, що посіли одне з останніх місць у турнірній таблиці), *форвард* (нападаючий), *овертайм* (додатковий час).

А ось бейсбол (англ. *base* — база, основа; *ball* — м'яч), який прийшов до нас не так давно, привніс в українську мову такі слова: *пітчер, бетер, кетчер, шорт-стоп* (назви гравців), *бант, дабл, сингл, хіт* (назви ударів) тощо. Перекласти ці терміни можна, застосувавши описову форму відтворення значення.

До речі, одним із внутрішніх чинників виникнення термінів-запозичень є прагнення замінити багатослівне найменування чужим однослівним: одинадцятиметровий штрафний удар — *пенальті* (англ. *penalty*); вихід м'яча за бокову лінію — *аут* (англ. *out*); удаваний, обманливий рух — *фінт* (англ. *feint*); повторна гра після нічиєї — *плей-оф* (англ. *play off*).

Як це було

ЛАКОНІЧНИЙ

Слово *лаконічний* прийшло з давньої Спарти — держави, яка в IX столітті до нашої ери виникла на території Лаконіки, або Лакедемона. Область у Спарті називалася Лаконія, центром її було місто Спарта (друга назва — Лакедемон). Спартанці — суворі, витривалі, загартовані воїни — славилися вмінням стисло, просто й чітко висловлювати свої думки, на відміну від афінських ораторів, які відзначалися пишним красномовством. Відомо, наприклад, що коли македонський цар Філіпп звернувся до спартанців із погрозою: «Якщо я вступлю в Лаконію, я зрівняю Лакедемон із землею», то державні мужі Спарти відповіли лише одне слово: «Якщо» (Є. Чак).

І такє буває

ДИВОВИЖНЕ СЛОВО

Десь на вулиці матусю запитав хлопчина:
— А чи може без бельзину їхати машина?
Мати вражена спинилась, вдарила в долоні:
— Звідки слово це взялося в твоїм силіконі?

П. Глазовий

Мово рідна! Ти ж — як море — безконечна, могутня, глибинна.
Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю.

С. Плачинда

БАГАТСТВО МОВЛЕННЯ

Ви знатимете:

· вимоги багатства мовлення.

Ви вмітимете:

- знаходити й використовувати в мовленні тропи і стилістичні фігури, синонімічні засоби мови;
- застосовувати мовні засоби з метою впливу на аудиторію під час публічних виступів;
- користуватися словниками;
- враховувати вимоги багатства мовлення при побудові висловлювань;
- корегувати власні й чужі тексти щодо багатства мовлення.

§ 15. Багатство мови й мовлення

Про інтонаційне, лексичне, морфологічне, синтаксичне багатство української мови, а також про вимоги багатства мовлення

158. Прочитайте тексти. Простежте, чи правильно й точно відображено явища природи в кожному з них. У якому тексті зміст розкрито повніше, детальніше? За допомогою яких мовних засобів цього досягнуто? Зробіть висновок, який із текстів різноманітніший, багатший. Яке мовлення вважається багатим?

1. Квітневий день такий, що його неодмінно хочеться назвати синьооким — ясний, безхмарний... Начебто звідусюди дивляться на тебе сині очі весни, й ти відкрито, відчуваючи душевне здоров'я, теж дивишся в ті очі, що випромінюють приязнь і ласку. На двох високих тополях, старих, безлистих цієї пори, зверху донизу, на кожній гіллячці, хмарою сидять горобці. На цих деревах таку силу-силенну я вже помічаю не вперше... (Є. Гуцало).

2. Квітневий день хочеться назвати синьооким. З усіх сторін дивляться на тебе сині очі весни, й ти дивишся в ті очі. На двох високих тополях сидять горобці. На цих деревах так багато горобців я вже помічаю не вперше...

Поняття багатства мовлення

Багатство мовлення — це використання великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), які відрізняються за своїм смислом і будовою.

Існує прямий зв'язок між поняттями *багатство* й *різноманітність мовлення*, адже чим різноманітніше мовлення, тим воно багатше.

Вимоги багатства мовлення:

1. Багатство словникового запасу людини.
2. Використання в мовленні різних мовних засобів.
3. Уміння інтонувати мовлення.
4. Постійне вдосконалення та збагачення власного мовлення.

Багатство мови

Українська мова — багата, різноманітна. Її багатство становлять тематичні групи лексики, синоніми, омоніми, антоніми, багатозначні слова, застарілі й новоутворені слова, тропи (метафори, епітети, порівняння, метонімії тощо), варіанти граматичних форм слів, синтаксичні конструкції, стилістичні фігури (повтори, паралелізм, градація тощо), різноманітні інтонації.

Інтонаційне багатство

Інтонаційне багатство мовлення забезпечується використанням найрізноманітніших інтонацій (розповідної, питальної, спонукальної, окличної).

Кожне речення в мовленні має свій **інтонаційний малюнок**, який відображає думку мовця та емоційно-вольове ставлення до змісту висловлення. Порівняйте:

Мій брат, музикант, у Харкові.	Мій брат — музикант у Харкові.
Що розкажеш?	Що, розкажеш?

Лексичне багатство

Лексичне багатство мовлення виявляється в тому, що мовець здатний уникати повторення слів, користуватися синонімічними ресурсами, добирати точні слова.

Для зрозумілого й чіткого вираження думок дуже важливо мати достатній запас слів. Крім засвоєння великої кількості слів, необхідно знати ще й усі можливі значення багатозначних слів. Так, слово *брати* вживається у 22, а *йти* — у 30 значеннях.

Морфологічне багатство

Синтаксичне багатство

Стилістичне багатство

На морфологічному рівні багатство мовлення створюється використанням варіантів форм слів. Наприклад: паралельні форми іменників (*батьку — батькові*), прикметників (*на зеленому — на зеленом*), дієслів (*співатиму — буду співати*).

Окремі поняття можуть передаватися різними частинами мови. Наприклад: іменником і дієсловом (*ходьба — ходити*), прикметником і іменником (*мудрий — мудрість*) тощо. Це дає змогу урізноманітнювати текст. Багатство висловлювання забезпечують і різноманітні синтаксичні конструкції (прості й складні, повні й неповні, односкладні й двоскладні, поширені й непоширені, ускладнені й неускладнені речення). Наявність синтаксичних синонімів дозволяє уникнути однотипності, а отже, урізноманітнює мовлення. Наприклад: *Пригостив яблуками, вирощеними в своєму саду. — Пригостив вирощеними в своєму саду яблуками.*

Та сама думка може бути висловлена за допомогою простих і складних речень. Прості речення переважають у розмовному мовленні. Складні речення активніше вживаються в науковому та офіційно-діловому мовленні.

Українська мова надзвичайно стилістично багата. До текстів різних стилів ставляться певні вимоги, згідно з якими треба враховувати емоційно-експресивне забарвлення слів, словосполучень, речень та їх закріпленість за певним стилем мовлення.

Зверніть увагу! Одноманітне, бідне мовлення втомлює слухачів і читачів, а різноманітне, багате — активізує увагу.

159. Прочитайте речення, спостерігаючи за вимовою. Чому вони вимовляються по-різному? Про що це свідчить?

1. Діти, накупалися в морі?
2. Діти накупалися в морі?
3. [Радісно] Діти накупалися в морі!
4. [Тривожно] Діти накупалися в морі!

Зверніть увагу! Інтонаційне забарвлення окличних речень залежить від змісту речення. Інтенсивні позитивні емоції виражаються за допомогою рівної висхідної інтонації. Негативні емоції передаються висхідно-нисхідною інтонацією. Порівняйте:

-
1. Який світ широкий! 2. Знущання це!

160. Мозковий штурм. Чи залежить багатство мовлення від стилю мовлення, сфери й мети спілкування? Обґрунтуйте відповідь.

161. I. Прочитайте вголос текст, стежачи за правильністю інтонації. Робіть невеликі паузи там, де поставлені риси. Знайдіть слова, з яких починається зниження тону в кожному реченні.

Пізно восени / випала чудова днина, / як навесні: / темні хмари розі-
йшлися, / вітер улігся, / виглянуло сонечко / і так лагідно дивилося, /
ніби прощалося / з побляклими рослинами. / Викликані з вуликів / світ-
лом і теплом / мохнаті бджілки / весело перелітали / з травички на тра-
вичку; / не за медом, / бо його вже ніде було взяти, / а так собі, / щоб
повеселитися / й розправити свої крильця (*К. Ушинський*).

II. Схарактеризуйте текст щодо багатства мовлення. Якими засобами забез-
печується це багатство?

162. I. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Визначте види речень за
метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне) та емоційним забарв-
ленням (окличне, неокличне).

1. І благословен я був / між золотим сонцем / і з...левою з...млею (*М. Ко-
цубинський*). 2. Чом ти, Дунай, став так смут...н, став так смут...н, кала-
мут...н? (*Нар. творчість*). 3. Будь слав...н, день багатого врожаю, прозоре
небо, підіймайся вище (*А. Малишко*). 4. Дощі ваші дрібненькії вб...руться в
перли дрібні, поломляться ясененькії бл...скавиці ваші срібні (*Леся Україн-
ка*). 5. Люблю я осінні квіти, прощальну красу в...чорів, і сині огол...ні віти,
і вітру холодного спів (*В. Сюзюра*). 6. Ти, земле наша, рідная, св(')ятая. Ти,
Батьківщино любя, золотая (*П. Тичина*). 7. Ніч... а чов(е,и)н — як срібний
птах! (*Є. Плужник*).

II. За зразком першого речення позначте паузи в решті речень. Прочитайте
речення, стежачи за правильністю інтонації.

III. Підкресліть прикметники, які надають мовленню піднесеності, урочи-
стості. У якій формі їх ужито: повній (стягнений, нестягнений) чи короткій?

163. Експеримент. Прочитайте вголос вірш-жарт, передаючи інтонацією відпо-
відні емоції й почуття. Назвіть слова, що виражають почуття, визначте, якою
частиною мови є ці слова. Спробуйте цими ж словами виразити інші почуття.
Зробіть відповідний висновок.

Сказала тітка:

— Ху, футбол.

Сказала мати:

— Тьху, футбол!

Сестра сказала:

— Ну, футбол...

А я сказав їм:

— О, футбол!

164. Попрацюйте в парах. Прочитайте один одному різні варіанти поданого
питального речення залежно від логічного наголосу. Чи в усіх варіантах відпо-
відь на поставлені запитання буде однаковою? Наведіть приклади.

Навесні ластівки мостять гніздо над вікном?

165. Поясніть значення прикметників у поданих словосполученнях. Складіть і запишіть безсполучникові складні речення з одним словосполученням кожної групи (на вибір).

1. Високе дерево, високий голос, висока точність, високі стосунки, високий гість, високі слова, висока матерія.

2. Світла кімната, світла рідина, світла голова, світле почуття, світле обличчя, світлі думки.

166. I. Випишіть із кожної пари слів стилістично забарвлене. Поясніть особливості стилістичного вживання.

Червона — червоная, зелений — зелен, робити — робить, питає — пита, ходімо — ходім, пишіть — пишіте, жовта — жовтая, дрібен — дрібний, модний — ультрамодний, довгий — довжелезний, надпотужний — потужний, довго-довго — довго, превеликий — великий, густо-синій — синій, вірна — вірная, усяк — усякий, вечірня — вечірняя, повен — повний, вищий — більш високий, але — одначе, позаяк — бо, аби — щоб.

II. Складіть і запишіть складносурядні речення з двома виписаними словами (на вибір).

167. I. Прочитайте подані парами речення. Визначте, чим різняться речення в кожній парі. Зробіть висновок про синтаксичне багатство української мови.

1. Виставка розгорнута в краєзнавчому музеї. — Виставку розгорнуто в краєзнавчому музеї. 2. Купуючи харчові продукти, обов'язково перевіряйте дату виготовлення. — Коли ви купуєте харчові продукти, обов'язково перевіряйте дату виготовлення. 3. Акти оформлюються комісією, яку створює керівник підприємства. — Акти оформлюються комісією, створеною керівником підприємства. 4. З метою кращого забезпечення ліками населення в місті відкрито кілька нових аптек. — У місті відкрито кілька нових аптек, щоб краще забезпечувати населення ліками. 5. Після закінчення роботи колектив повинен подати замовнику звіт про використання матеріально-технічних ресурсів. — Закінчивши роботу, колектив повинен подати замовнику звіт про використання матеріально-технічних ресурсів.

II. Доберіть і запишіть аналогічні приклади.

168. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль мовлення, доберіть три власні варіанти заголовка. Чи відомі вам інші подібні малоймовірні факти?

ЗА ДОПОМОГОЮ ДО ЛЮДИНИ

Стародавній Рим. Колізей ущерт* набитий людом, який нетерпляче чекає кривавого видовища. На цей раз хижі звірі мали шматувати раба Андроклеса, якого прирекли до страти за втечу від господаря. І от на

*Ущертъ (вщертъ) — рос. до предела.

Федір Матвєєв. Рим. Колізей

величезну арену випхнули приреченого. Ще мить — і з'явилися хижакі. Між ними справжній цар звірів: велетенського зросту й величезної статури лев. Ось він почав наближатися до Андроклеса. Раб із жаху заплющив очі та, притулившись спиною до стіни, покійно чекав смерті. Але замість того щоб роздерти на шматки сердегу, хижак почав лащитися до нього, мов собака. Андроклес розплющив очі й, придивившись до

лева, скрикнув від радощів і обняв його. В амфітеатрі глядачі отетеріли від подиву... Андроклеса помилували.

Як згодом стало відомо, Андроклес був рабом у проконсула* в Африці й утік від нього через жорстокість. Довго переховувався в одній печері в пустелі. Якось у печеру забрів величезний лев. Андроклес вирішив, що прийшов йому кінець. Але лев і не думав нападати. Він жалібно стогнав, піднімаючи закривавлену лапу. Опам'ятавшись трохи, Андроклес помітив у лева між пазурами велику скалку. І тут раб виявив неабияку мужність. Він рішуче наблизився до скаліченого і, обережно взявши його поранену лапу, витягнув шпичака. Невдовзі раб вийшов із свого сховища і був схоплений римськими солдатами. Сталося так, що потім спіймали й лева. І от доля звела їх... (За О. Губком).

*Проконсул — намісник провінції.

II. Визначте, якими мовними засобами користується автор. У чому виражається багатство тексту?

III. Знайдіть у тесті речення, ускладнені відокремленими обставинами. Обґрунтуйте вживання розділових знаків у них.

169. Збагатіть один із поданих текстів (на вибір) різноманітними лексичними, синтаксичними, морфологічними, стилістичними засобами. Запишіть перебудований текст. Порівняйте його з поданим текстом щодо багатства мовлення.

1. Київ посідає особливе місце в історії вітчизняної авіації. Тут побачили світ перші в Російській імперії та Україні літаки місцевого виробництва. І сьогодні Україна є однією з восьми авіабудівних держав світу. Ми маємо повний авіаційний цикл — здатні проектувати, виробляти, експлуатувати й ремонтувати літаки. У нашій країні створені найбільші в історії людства літаки Ан-124 «Руслан» та Ан-225 «Мрія».

2. У ярочку темніє латка чорної землі. У цій латці просочується струмок. Віддалік — другий струмок із-під кучугури просочується. Він проклав для себе глибоченький ривчак. Цвінуть березневі сніги, співають струмочками.

1. Свідченням багатства української мови є різноманітність мовних засобів усіх рівнів. Українська мова багата своїм словниковим складом, фразеологізмами, формами слів, синтаксичними конструкціями, стилістичними ресурсами, інтонаційним різнобарв'ям.

2. Мовлення кожної людини може бути бідним і багатим. Необхідно постійно вдосконалювати та збагачувати власне мовлення, зокрема збільшувати активний запас слів, засвоювати якомога різноманітні синоніми до загальноновживаних слів, свідомо й точно користуватися всіма значеннями багатозначних слів тощо.

§ 16. Фразеологічне багатство української мови

Про місце фразеологізмів у лексиці української мови та про можливість цих одиниць для вираження думки

Пригадайте!

Що спільного й відмінного між словом і фразеологізмом?

170. Порівняйте подані речення. З яким стилем мовлення співвідносне кожне з них? Схарактеризуйте виділені в них фразеологізми. Зробіть висновок про стилістичні функції цих мовних одиниць.

1. Вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни... (І. Нечуй-Левицький).

2. Євген Маланюк уславлений за межами Вітчизни, але, за іронією долі, донедавна майже не відомий загалові України (П. Кононенко).

Багатство фразеології

Одним із найвагоміших компонентів стилістичної системи української мови є фразеологізми — відтворювані одиниці мови з двох або більше слів, цілісні за своїм значенням і стійкі за складом та структурою. Академічний 11-томний «Словник української мови» зафіксував понад 12 тисяч фразеологізмів.

Стилістичні особливості

Кожний стиль мовлення володіє значним запасом фразеологізмів.

У науковому та офіційно-діловому стилях вживаються книжні фразеологізми, які позбавлені образності, емоційного забарвлення. Наприклад: *сформулювати правило, довести теорему, порушити питання, брати участь, набирати чинності*. До наукової фразеології належать також терміни-словосполучення. Наприклад: *коротке замикання*.

Для публіцистичного й художнього стилів притаманні поетичні, часто урочисто-піднесені фразеологізми.

Наприклад: *лебедина пісня, іронія долі, золоті слова, сади Семіраміди, чаша терпіння.*

У розмовному й художньому стилях (рідше — в публіцистичному) широко вживаються розмовні фразеологізми, які мають здебільшого зневажливо-знижене експресивне забарвлення, формують колорит простоти. Наприклад: *розпустити язика, ні сіло ні впало, без задніх ніг.*

Фразеологія конфесійного стилю характеризується вузькою сферою вживання та спеціальним урочисто-піднесеним стилістичним забарвленням. Наприклад: *многії літа.*

Зверніть увагу! Фразеологізми зі зневажливо-зниженим експресивним забарвленням властиві розмовному мовленню, а з урочисто-піднесеним — публіцистичному.

171. I. Прочитайте фразеологізми. З'ясуйте за фразеологічним словником значення незрозумілих вам висловів. Визначте, які з них мають зневажливо-знижене експресивне забарвлення, а які — поетичне, урочисто-піднесене. Як це впливає на їх стилістичне використання?

Аж за боки братися, іронія долі, манна небесна, легкий хліб, сьоме небо, мати за честь, з позиції сили, замилювати очі, битий шлях, олімпійський спокій, витрішки продавати, дістати відкоша, випити гірку чашу, лебедина пісня, дивитися в корінь, сіль землі, терновий вінок, чаша терпіння, варити воду, без задніх ніг, годувати жданиками, притча во язицех, азбучна істина, неопалима купина, бісики пускати, за вовка промовка, бути на коні, крапля в морі, прикипті очима.

II. Доберіть до фразеологізмів, де можливо, синоніми та антоніми.

III. Складіть і запишіть речення з двома фразеологізмами (на вибір). Підкресліть фразеологізми як члени речення.

172. I. Прочитайте речення. Визначте стилістичну функцію фразеологізмів у кожному реченні. Яку синтаксичну роль виконують ці мовні засоби в реченнях?

1. Але Гепа, бачачи, що суддя крізь пальці дивиться на його порушення, тепер уже навмисне перечепив Маруню, і той знову заорав носом (В. Нестайко). 2. На старого Сірка трохи напала балакучка, як часто після доброї вдачі, він був у доброму гуморі (Іван Багряний). 3. Немає таких академій, щоб набирали без клепок, а випускали з клепками (О. Гончар). 4. Майдан весь заставлений возами так, що й курці ніде клюнути (І. Нечуй-Левицький). 5. Я б давно мав синицю в руках, а жадаю сягнуть журавля (П. Карась). 6. І в них (дорослих) теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму,

не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною (*М. Стельмах*). 7. Не хочеш — не кажи. Я лізти в душу силоміць не звикла (*Леся Українка*). 8. Як любити такого, коли поруч сісти несила? Уже краще в ополонку сторч головою, ніж з таким на рушник стати (*Б. Левін*). 9. Шукаємо добра, як голку в сіні, а тільки лихом маєм на віку (*М. Руденко*).

II. Вилишіть із речень фразеологізми, доберіть до них і запишіть у дужках синоніми.

173. Два — чотири — всі разом Доберіть із поданих у дужках фразеологізмів-синонімів найвідповідніший. Поясніть свій вибір.

1. Хлопець насторожився і (прикусив язика, проковтнув язика, ні пари з уст, мов води в рот набрав, ні мур-мур, втратив дар мови). 2. Хутір був (під боком, під рукою, під носом, не за горами, рукою подати), дорoga до нього вела через лісок.

174. I. Прочитайте вголос тексти, дотримуючись правильної інтонації. Знайдіть фразеологізми, поясніть їхнє лексичне значення та стилістичну роль, обґрунтуйте точність у використанні.

1. Усе починається з дитинства, з колискової*, з голосу материнської душі над колискою. Уже в перше звучання почутої мелодії навечно вплітається для маленької дитини багатоголосся душі та світу. Відтепер відкривається шлях її радощам, смуткові й веселості, тривогам і сподіванням. І, напевно, головному — взаємності з життям, зі світом. Колискова — це неначе душа, яка ходить навшпіньках**.

2. У моїй батьківщині на світанні колишуться польовими доріжками навантажені хлібом вози. Удосвіта часом кукурікають півні, вечорами линуть догори сині димочки. У моїй батьківщині осінь потихеньку ступає в червоних чобітках, завітчана в соняшники й китиці*** винограду. Вечірні тумани заступають хороводи русалок, і зорі, на диво, сяють близько над землею, щоб можна було говорити до них. У моїй батьківщині сонце ходить босоніж, підперезане бабиним літом, з червоною калиною в русавому волоссі (*З посібника*).

*Коліскова — рос. колыбельная.

**Навшпіньках — рос. на цыпочках.

***Китиця — рос. гроздь.

II. Виконайте завдання до текстів.

1. Випишіть складні слова, розберіть їх за будовою, поясніть написання.
2. Знайдіть означення, виражені дієприкметниковими зворотами. Які із цих означень відокремлюються? Поясніть умови відокремлення.
3. Поясніть уживання тире в реченнях першого тексту.
4. Знайдіть у другому тексті прислівники, поясніть їхню роль у висловлюванні.

175. I. Доберіть до поданих слів синонімічні фразеологізми з довідки. Які два фразеологізми залишилися невикористаними? Доберіть до них синоніми.

Нещадно, сумний, покрадьки, викрити, швидко, приборкати, перемогти, повсюдно, дошкуляти, раптово.

Довідка. У хвіст і в гриву, змотувати вудочки, зірвати маску, грати на нервах, обламати роги, узяти гору, мов у воду опущений, як корова язиком злизала, куди око сягає, краєм ока, сім п'ятниць на тиждень, ні сіло ні впало.

II. Складіть і запишіть складні речення з двома фразеологізмами (на вибір). Підкресліть фразеологізми як члени речення.

176. Прочитайте уривок із Закону України «Про охорону дитинства». Визначте стиль мовлення тексту. Знайдіть фразеологізми, поясніть їхню роль у тексті. Якого стилістичного забарвлення надають вони висловлюванню?

Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права.

У порядку, встановленому законом, Україна укладає з іноземними державами договори про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, з питань правового захисту дітей — громадян України, усиновлених іноземними громадянами, та здійснення контролю за умовами утримання й виховання таких дітей у сім'ях іноземних громадян...

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону дитинства, застосовуються правила міжнародного договору...

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Міжмовна фразеологія

Кожна мова відзначається своєю оригінальною фразеологією, що пов'язано з неповторністю побуту, звичаїв, культури народу. Фразеологізми з одним і тим самим значенням у різних мовах мають неоднакову мотивацію. Порівняйте: укр. *сам на сам*, рос. *с глазу на глаз*, англ. *face to face* («обличчя до обличчя»), фр. *tete a tete* («голова з головою»), нім. *unter vier Augen* («між чотирма очима»).

177. Доберіть із довідки і запишіть до російських фразеологізмів українські відповідники.

Строить глазки, говорить ерунду, держать пари, после дождика в четверг, задирать нос, ляссы точить, хиханьки да хаханьки, дать прикурить, два сапога пара, не в обиду будет сказано.

Довідка. Даруйте на слові, говорити про Химині кури, кирпу гнути, смішки та пересмішки, коли рак свисне, бісики пускати, обоє рябоє, теревені правити, битися об заклад, дати перцю.

Для вас, допитливі

Швидкий пошук лексикографічної інформації забезпечує електронний словник української мови — лазерний диск «Словники України», який об'єднує п'ять словників: фразеологічний, орфографічний, орфоепічний, словники синонімів і антонімів.

Словникова база в «Словниках України» взаємозв'язана: у тексті будь-якої статті кожне слово є посиланням на відповідні статті в інших словниках. Працює і звичайна для електронних словників система пошуку. До речі, якщо роздрукувати весь інформаційний матеріал, записаний на цьому диску, то вийде понад 100 томів, по 1000 сторінок кожний.

178. I. Прочитайте текст. Перекажіть його усно українською мовою, користуючись довідкою. Що нового ви з нього дізналися?

ДАМОКЛОВ МЕЧ

Это выражение связано с древнегреческим преданием.

У сиракузского владыки Дионисия был приближённый вельможа Дамокл, который завидовал своему властелину. Дионисий знал об этом и решил проучить завистника. Во время пира он приказал слугам усадить своего фаворита на трон и оказывать ему царские почести. Дамокл был очень доволен, он был в восторге! Но вот он поднял глаза вверх и замер: прямо над его головой остриём к низу висел тяжёлый меч, подвешенный на тонком конском волоске. Каждую минуту он мог сорваться прямо на голову Дамокла.

С тех пор слова «дамоклов меч» говорят о нависшей опасности, которая может обрушиться в любую минуту.

Довідка. Предание — легенда; владыка, властелин — володар, господар; завидовать — заздрити; почести — пошана, повага; восторг — захват; остриё — вістря; каждую минуту — щомиті; с тех пор — відтоді; опасность — небезпека.

II. Доберіть і запишіть до виділених слів українські відповідники. Порівняйте вимову й написання цих слів.

179. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть невеликий текст у публіцистичному стилі на одну з тем, використавши лексичні засоби стилістики: «Майстер на всі руки», «Знання за плечима не носити», «Альма-матер», «Путівка в життя».

Варіант Б. Складіть і запишіть невеликий текст у художньому стилі на одну з тем, використавши лексичні засоби стилістики: «Лебедина вірність», «За двома зайцями», «Гуси-лебеді», «З роси та з води», «Язык до Києва доведе», «Штрафний удар», «Бойова нічія».

1. Фразеологізми активно використовуються в усіх стилях мовлення, виконуючи різноманітні функції. Ці мовні одиниці характеризуються відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю.
2. Фразеологізми — це майже завжди яскраві, образні вирази. Вони є важливим експресивним засобом мови. Кожна людина повинна володіти цим мовним скарбом.

§ 17. Ресурси збагачення мовлення

Про емоційно-оцінну лексику, тропи та синтаксичні конструкції, у тому числі стилістичні фігури

Пригадайте!

1. Що таке тропи? Які є тропи?
2. Які є стилістичні фігури?

180. Прочитайте речення. Поміркуйте, речення якої колонки більш емоційні, виразні. Завдяки яким словам цього досягнуто та як утворено ці слова? Зробіть висновок про стилістичне застосування словотворчих засобів.

1. Посіявся рясний дощ.	1. Посіявся рясненький дощичок.
2. Перед нами розкинувся ліс.	2. Перед нами розкинулось лісище.

Мовні засоби

Емоційно-оцінна лексика

Емоційні суфікси

В українській мові є невичерпні запаси спеціальних засобів, які роблять наше мовлення багатим, виразним, образним. Це насамперед емоційно-оцінна лексика, тропи й синтаксичні конструкції, у тому числі стилістичні фігури.

Емоційно-оцінні слова можуть передавати різні почуття — доброзичливість, любов, симпатію, ненависть, гнів, незадоволення, жарт, іронію тощо. Наприклад, словом *говорити* ми просто об'єктивно називаємо дію, а словами *базікати* та *варнякати* ще й виражаємо наш осуд цієї дії, тобто даємо оцінку названому факту дійсності.

Слова із суфіксами позитивної чи негативної оцінки мають виразне емоційно-експресивне забарвлення. Приєднуючись до основи слова, ці суфікси надають додаткових відтінків здрібнілості, пестливості, ласкавості, ніжності, зневаги, згрубілості тощо.

Суфікси емоційної оцінки

-к-, -ок-, -очок-, -ичок-, -очк-, -ик-,
-оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-,
-ищ-, -ущ- (-ющ-), -иськ-, -юх-,
-н-, -в-, -л-, -ил-

гайочок
рідненький
котище
здоровило

Стилістичні особливості

Тропи

Емоційно-оцінна лексика недоцільна в науковому й офіційно-діловому мовленні, а от у розмовній мові та публіцистиці без неї не обійтися. Проте надмірна емоційність може бути не менш шкідливою, ніж безбарвність.

Емоційно забарвлене слово із зменшувально-пестливим суфіксом, переходячи в розряд термінів, позбувається своєї емоційності. Наприклад, у науковому мовленні є анатомічний термін *шлуночок* (частина порожнини серця).

Троп — це зворот мовлення, у якому слово або вислів вжито в переносному значенні. За їх допомогою творяться образи, увиразнюється мовлення. До тропів належать порівняння, епітет, метафора, метонімія, синекдоха, персоніфікація, уособлення, гіпербола, алегорія тощо.

У науковому й офіційно-діловому стилях уживання тропів обмежене, а в художньому, публіцистичному та конфесійному вони використовуються активно. У творах художньої літератури тропи є одним із основних засобів створення образності. Наприклад: 1. Епітет. *Калинові сльози моєї землі* (Ю. Вавринюк). 2. Метафора. *Заснула тиша на стежках вихлявих* (Д. Іванов).

Зверніть увагу! Під час уживання стилістично нейтральних слів у переносному значенні вони набувають додаткових емоційно-експресивних відтінків. Наприклад: *Над водами хиляться лози, лелека пливе в висоті* (М. Рильський).

Стилістичні фігури

Важливими компонентами синтаксичної організації тексту є стилістичні фігури — особливі синтаксичні конструкції, які служать для логічного виділення та впорядкування тексту, для увиразнення й підсилення його фонетичних, лексичних, словотвірних і граматичних засобів.

До стилістичних фігур належать анафора, епіфора, паралелізм, антитеза, градація, інверсія, еліпсис, умовчання, риторичне питання, повтор, тавтологія, плеоназм та ін.

Стилістичні фігури використовуються в текстах різних стилів, проте основне місце їх уживання — художнє, розмовне й публіцистичне мовлення. Наприклад: 1. Еліпсис. *Вийшла з хати лісничиха — до очей долоні* (А. Малишко). 2. Градація. *Дай, серце, волю нетерплячим крилам, затріпочи, розвійся і полинь* (М. Рильський).

Зверніть увагу! Треба розрізняти повторення спільнокореневих слів (тавтологію) як засіб увиразнення мови й невинуватене повторення спільнокореневих слів, що вважається мовною помилкою. Так, у художньому і публіцистичному стилях тавтологія є одним із засобів підсилення виразності. Наприклад: *Жніте, женці, да розжинайтеся* (Нар. творчість). Тавтологічний характер мають стійкі вирази, уживані в розмовній мові: *сидьма сидіти, горе горювати* тощо.

181. І. Прочитайте текст, визначте його стиль мовлення. Доповніть усно текст кількома реченнями — зверненнями до Сонця, дотримуючись відповідного стилістичного забарвлення.

БЛАГОСЛОВЕННЯ СОНЦЮ

Сонце, наш світосайний князю, ми всі — сини й доньки Твої, благословляємо Тебе. Ти наш Батько і наша Мати. Усім нам — мудрим і дурням, добрим і злим, найбагатшим і злидарям, дітям і старим, кожній травинці й комахці — Ти даєш своє милостиве благословення. За коловоротами планети навколо Тебе ми рахуємо літа свої, літа батьків і дітей своїх, час цивілізації та час, коли наближається наше життя або смерть. Без тебе і твоєї любові ми не проживемо і дня. Без твого світла й тепла загине наша планета, помremo й ми. З радістю вітаємо час Твоїх перших променів у очах наших, безмежно сумуємо за Тобою, коли Ти покидаєш нас і настає ніч. Хай продовжаться роки Твої на віки вічні. Ми віримо, що Ти завжди зігріватимеш промінням своїм тіла й душі наші, підтримаєш у скрутну* хвилину, розділиш нашу радість у щасті. Дай нам мудрість і силу, просвіти наші розум і душу. Будь справедливим до всіх нас (За С. і А. Руденками).

*Скрутний — рос. трудный, тяжёлый.

Федір Бронніков. Гімн піфагорійців сонцю

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поясніть, якого відтінку надають тексту виділені слова.
2. Назвіть емоційно-оцінні слова. Обґрунтуйте їх доцільність у тексті.
3. Знайдіть антоніми й синоніми. Поясніть їхню роль у реалізації теми та ідеї тексту.

4. Доберіть із тексту приклади тропів і схарактеризуйте їх.

5. Поясніть, як вибір лексичних засобів позначається на стилістичному забарвленні тексту.

6. Схарактеризуйте наявні в тексті синтаксичні конструкції, у тому числі стилістичні фігури.

182. Попрацюйте в парях. Доберіть і запишіть кожен по 5–7 слів із суфіксами, що мають зменшувально-пестливе значення або вживаються на означення згрубілости, збільшення. Прочитайте ці слова однокласнику (однокласниці), поясніть значення й емоційне забарвлення слів. Складіть і запишіть речення з одним словом (на вибір).

183. І. Експеримент. Прочитайте текст. Знайдіть тропи і стилістичні фігури, поясніть доцільність їх використання. Перекажіть усно текст, уникаючи тропів і стилістичних фігур. Чи доречна така заміна? Що втратив текст? Зробіть відповідний висновок.

Повітря вогке, м'яке — воно ніби пронизане передчуттям туману, що впаде опівночі або ж перед світанком. Співають солов'ї, їх неправдоподібно багато в зелені садів, серед білого цвіту. Начебто й не солов'ї співають, а кожен садок щебече по-своєму... чи в саду кожне дерево витьохкує так, як то йому судилося цієї весняної пори... Співають солов'ї, щебечуть садки, витьохкують дерева — весь цей дивовижний, злагоджений хор творить одну пісню, ім'я якій — радість, ім'я якій — українська весна!

З-над самого обрію* зводиться місяць, кругловидий, смутний, і світить він ще впівсили, без завзяття**, і проміння його печальне, мов зітхання*** матері (Є. Гуцало).

*Обрій — рос. горизонт.

**Завзяття — рос. упорство, стойкість.

***Зітхання — рос. вздох.

II. Випишіть виділені слова, розберіть їх за будовою, поясніть написання.

III. Поясніть роль пауз, позначених у тексті трьома крапками.

184. І. Прочитайте виразно вірш уголос. Поясніть, які зорові образи змальовує поетеса. Якими почуттями сповнений твір?

Чоловіче мій, запрягай коня.

То не кінь, а змій, миготить стерня.

Доберемося за три години

За стонадцять верст до родинки.

Чуєш, роде мій, роде, родоньку,

Чом бур'ян пішов по городоньку?

Роботящий мій з діда-прадіда,

Двір занедбаний — Боже праведний.

Ой ти ж, роде мій, мій ріднесенький,

Хоч би вийшов хто, хоч однесенький.

Що ж це двері всі позамикані,

Чи приїхали ж ми некликапі?

Дев'ять день душа ще пручається,
А тепер вже десь розлучається.
Ту морквиночку, тую квітоньку
Не прополеш із того світоньку.

Люди згадують — ми навідалися,
От ми, родоньку, перевідалися...
Чоловіче мій, запрягай коня.
То не кінь, а змій, миготить стерня...

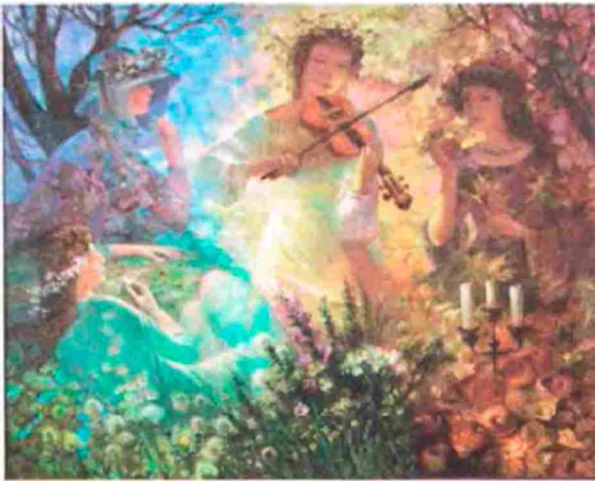
Л. Костенко

II. Назвіть у тексті емоційно-оцінні слова, тропи і стилістичні фігури. Визначте їхню стилістичну роль.

III. Випишіть три емоційно-оцінних слова, розберіть їх за будовою, зазначте спосіб словотворення.

IV. Знайдіть у тексті звертання, поясніть уживання розділових знаків при них.

185. I. Розгляньте репродукцію картини. Який її основний мотив? Яким загальним настроєм сповнене полотно? Що дає підстави так вважати?

А. Тарабанов. Пори року

II. Доберіть для опису картини емоційно-оцінні слова та тропи. Складіть усно за картиною невеликий опис (6–8 речень), використовуючи дібрані слова та стилістичні фігури.

186. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Встановіть відповідність між реченнями та поданими в довідці стилістичними фігурами. Поясніть роль цих засобів.

1. Чужого хорошого не гудь а поганого свого (не)хвали (*Нар. творчість*). 2. Хіба є хто на Землі кр(е,и)латіший за людину? (*О. Гончар*). 3. (У)горі над нами — неба! неба! (*П. Тичина*). 4. Ми спа(д,т)коємці спа(д,т)ків ро(з,с)грабованих (*Л. Костенко*). 5. Самові(д,дд)ані руки

будували робили творили свій в(е,и)сокий і просторий сонцем пронизаний дім (*М. Рильський*). 6. С(е,и)льніше за любов злоба горить с(е,и)льніше за красу вражає брідь але жи(т,тт)я росте лише з любові; лишень краса людей навчає жити! (*Д. Павличко*). 7. Здавалося малому чи снилось, (не)знаю, малому, пішли мої (стежки)доріжки від отчого дому (*А. Малишко*). 8. Робота спільна як пісня в(е,и)сільна (*Нар. творчість*).

Довідка. Плеоназм. Тавтологія. Антитеза. Порівняння. Риторичне питання. Повтор. Еліпсис. Градація.

187. Складіть і запишіть невеликий текст (8–10 речень) на одну з тем: «Ти знаєш, що ти людина?», «Краса зовнішня і внутрішня». Використайте в тексті емоційно-оцінну лексику, тропи, стилістичні фігури. Якого стилю ви дотримувалися, складаючи висловлювання?

Висновки

1. Емоційно-оцінні слова, тропи, стилістичні фігури відіграють важливу роль у стилістичному забарвленні мовлення. Основна їхня функція — вплив на слухача (читача), привернення й підтримання його уваги, надання мовленню образності, краси.
2. Незважаючи на те, що емоційно-оцінні слова, тропи і стилістичні фігури надають мові надзвичайної виразності, гнучкості й барвистості, вони обмежені у своєму функціонуванні.

§ 18. Синонімія

Про лексичні, фразеологічні, морфологічні, синтаксичні та стилістичні синоніми, а також про можливості цих мовних одиниць

Пригадайте!

1. Які слова називаються синонімами?
2. Що таке синтаксичні синоніми?

188. I. Прочитайте речення. Знайдіть синоніми. З'ясуйте, якими частинами мови вони є, якими відтінками значень різняться. Яка роль синонімів у реченнях?

1. Григір Тютюняк принципово близький до натури зображення, принципово їй вірний, маючи вроджене чуття на подробиці, на деталі, на колоритні характерності... (*С. Гуцало*). 2. У нас кохати — полюбить сповна і серце з милим вік не розлучати (*А. Малишко*). 3. Пішли, куди хто забажав. Еней по берегу попхався, і сам не знав, куди слонявся, аж гульк — і в город причвалав (*І. Котляревський*). 4. Гуде вітер вельми в полі! Реве, ліс ламає. Плаче козак молоденький, долю проклинає (*В. Забіла*). 5. Не один ти стрічала погрознний погром, знаєш тупіт, і стукіт, і грюкіт Батіїв, — та з пожару щораз лазуровим вінком виникав твій співучий, могутній твій Київ (*М. Рильський*). 6. Розплелись, розсипались, розпались наче коси вересневі дні, ми з тобою ще не накупались, а вже грає осінь у вікні (*Д. Павличко*).

II. Назвіть орфограми в словах останнього речення.

**Синоніми
як мовний
засіб**

Уміло користуючись синонімами, ми уточнюємо думку, уникаємо небажаних повторів, урізноманітнюємо мовлення, підсилюємо зображуване, даємо йому позитивну чи негативну оцінку.

Синоніми збагачують мову, роблять її образною та виразною. Наприклад, до слова *хуртовина* можна дібрати лексичні синоніми *завірюха*, *буран*, *заметіль*, *пурга*, *хуга*, *віхола*, *метелиця*, *хурделиця*, *сніговій*.

**Лексичні
синоніми**

Лексичні синоніми — це слова, які належать до однієї частини мови й мають певний відтінок у значенні. Наприклад: *величезний* — *грандіозний* — *колосальний*.

**Морфо-
логічні
синоніми**

Морфологічні синоніми — граматичні форми того самого слова, які розрізняються засобами граматичного вираження, відтінками спільного граматичного значення. Наприклад: *досконаліший* — *більш досконалий*; *читатиму* — *буду читати*; *дрібний* — *дрібен* — *дрібная*.

**Синтаксич-
ні синоніми**

Синтаксичні синоніми — це такі словосполучення чи речення, які мають спільне граматичне значення, однаковий лексичний склад, але відрізняються смисловими відтінками та стилістичними особливостями. Синонімічними бувають простий і складений присудок, узгоджене й неузгоджене означення, просте і складне речення тощо.

**Стилістич-
ні синоніми**

Стилістичні синоніми характеризуються належністю до певних стилів мовлення й різним емоційно-експресивним забарвленням. Наприклад: *говорити* (нейтральне) — *балакати* (розмовне) — *базікати* (розмовне, негативне) — *глаголити* (урочисте).

189. І. Прочитайте текст. Як репродукція картини Андрія Манайла (с. 112) пов'язана з темою тексту? Випишіть синонімічні ряди. З'ясуйте, якими відтінками в лексичному значенні різняться синоніми. Визначте типи синонімів.

МЕТЕЛИЦЯ

Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожухарку-метелицю, і вона, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим потаємним шепотом, то лютилась мов звірина, і водночас розтрушувала, розметувала, розкублювала над землею холодну вовну. Мовчали закурені поля, німувала насічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з хуртовиною й вітром; незлинялі закурчавлені дуби, як військо шолом'яне, стояли плечем у плече проти них, надламували їхню силу, а самі по коліна вгрузали у сніг. І враз із діброви нежданно обізвалася музика...

Та що це?! Мара* чи сон? ...З того дива навіть хурделиця крутнулась на одній нозі, присвиснула й погнала по дорозі відьмині клубки холоднечі.

*Мара — рос. призрак, видение.

Андрій Манайло.
Закутані зимою

Богдан зупинився, зашкарублюю рукавицею обтер сніг з обличчя і всім єством потягнувся до лісу, а він, шиплячи листом, знову розгонисто бризнув запорізькою безжурою: «Ой чи пан, чи пропав — двічі не вмирати...» Хто ж: чи завійниця, чи вітер найняли музики на свої заручини? І хто, коли це не мара, може тепер морозити міддю уста й душу? Поки здивовано думалось над цим, із дубняка, подзвонюючи упряжжю, виринули коні й сани, на них мальовничо* сиділи музики й весело міддю переважували завію (М. Стельмах).

*Мальовничо — рос. картинно.

II. Доберіть і запишіть не менше двох синонімів до виділених слів. Скористайтеся за потреби словником синонімів.

190. **Мозковий штурм.** Як впливає на мовлення синонімічне багатство мови?

191. I. Видишіть із речень синоніми до слова *верх* (верхня частина чого-небудь). Простежте, чи доречно, точно використано синоніми. З'ясуйте, якими відтінками значень вони різняться. Який висновок можна зробити на основі цієї вправи?

1. Грає по вершках дерев сонячне проміння (О. Кобилянська). 2. Над цвинтарем ніби висіла Андріївська гора з гострим верхом (І. Нечуй-Левицький). 3. За гребенем перевалу показалася ріка Тиса (І. Волошин). 4. Синіла вершина гори Кичери (С. Чорнобривець). 5. Дивно хиталися і ставали раптом нерухомо верхів'я ялин і сосен (Ю. Яновський). 6. Стогнали сосни й шуміли їхні розбурхані верховини (О. Донченко). 7. Яка то була втіха вибратися на самісіньку маківку пагорба (М. Стельмах). 8. Темні хмари засіли на сніжних чолах гір (І. Франко). 9. На шпилі гори він став оглядати дуже мальовничий краєвид (А. Кримський). 10. Забирався [Іван] все вище й вище, аж на самісіньке полісіле тім'я гори (П. Колесник). 11. От якби поліз просто вгору та видряпався на ґрунь, то, може, й побачив би її, луку Черемоша (Г. Хоткевич). 12. З піка Тручас у долину наринав теплими хвилями вітер (Н. Рибак). 13. Темніли верховіття верб там далеко над греблею (Леся Українка). 14. Ми підіймались на хребті хвилі (М. Коцюбинський). 15. Шатра, що розкинулись по верхогір'ю, з великим завзяттям напинали самі ж вихованці (О. Гончар).

II. З двома виписаними синонімами складіть і запишіть речення, ускладнені відокремленими членами.

192. Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди й запишіть. Поясніть, у чому полягає відмінність лексичних значень синонімів. Обґрунтуйте доцільність використання їх у ділових паперах.

Погоджуватися, радити, референдум, контакти, форум, повідомляти, рекомендувати, давати пораду, конференція, всенародне опитування, взаємини, збори, давати згоду, нарада, віче, плебісцит, доводити до відома.

193. Доберіть із довідки для кожного речення пропущений синонім до слова *ознака* (те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось). При цьому кожен синонім має бути використано лише один раз. З'ясуйте, якими відтінками лексичних значень різняться ці слова, та аргументуйте точність їхнього використання.

1. Від перших ... нашого відродження аж до 1849 року ми раз у раз стрічаємо сліди впливу Котляревського на наших письменників (*І. Франко*). 2. Просто дивно, яка в нас осінь. Властиво-жадних ... осені нема: скрізь зелено (*М. Коцюбинський*). 3. Чубенко їхав попереду, він куняв, і це було ... його непошкоджених нервів (*Ю. Яновський*). 4. Пушкін знав Україну й любив український народ, цікавився історією. Тому багато... (*М. Рильський*). 5. Він надто сильно привик ходити утертою стежкою, жити в старім традиційнім ладі та світогляді, щоби міг зрозуміти ... нового часу (*І. Франко*). 6. ... весни вже чули дерева (*Є. Куртяк*).

Довідка. Прикмета, свідчення, показник, подув, пробіс, повів.

194. Доберіть синоніми-фразеологізми до поданих фразеологізмів і слів. Скористайтеся за потреби словником синонімів або фразеологічним словником.

1. З усіх ніг, заганяти на слизке, як корова язиком злизала, ні пари з уст, точити ляс, ввести в оману. 2. Багато, мало, давно, рано, близько.

195. І. Спийшіть речення, вставляючи на місці крапок синонімічні сполучні слова *який, що, котрий* як засіб зв'язку підрядних частин. Чи допомогла вам синонімія уникнути однотипності й урізноманітнити мовлення?

Зайшов до історичного музею, дивився на речі, ... якимсь чином не згоріли в часі, на зброю, ... якимсь чином не заржавіла, на книги, ... випускалися бозна-як давно і ... горталися впродовж сторіч новими й новими людьми, ... шукали в них загадки вічного (*За В. Шевчуком*).

II. Накресліть схему речення, визначте його вид. Підкресліть вставлені вами слова як члени речення.

196. Прочитайте речення. Визначте належність кожного з них до певного стилю мовлення. Доберіть морфологічні синоніми до виділених слів (сполучень). Поміркуйте, у яких реченнях синонімічна заміна недоречна. Чому?

1. Десь там у найвищих глибинах, десь там у найглибших висотах таємниця вродилась, як пелюстина, як бджола в золотих сотах (*І. Драч*). 2. У хімічній і нафтохімічній промисловості найбільш пріоритетними напрямками слід вважати розвиток виробництва й розширення асортименту (*З посібника*). 3. У результаті стало можливим більш ефективне вирішення низки проблем, зокрема пов'язаних із раціональним розподілом ресурсів (*З наукової роботи*). 4. Ви лягли б, мамо, спочити (*Панас Мирний*). 5. А я задрімала, і сниться мені, буцімто в церкві стою (*М. Кропивницький*). 6. Тільки й дишемо було, як найде гостей-паничів та трохи забуде про нас панночка (*Марко Вовчок*). 7. Добра свита, та не на мене шита (*Нар. творчість*).

197. І. Доберіть і запишіть до поданих словосполучень синонімічні. Порівняйте будову й засоби граматичного зв'язку поданих і дібраних словосполучень. Якими відтінками значень вони різняться?

Символ нації, краї Донецчини, дозвіл батька, морський простір, вода із джерела, розмови ввечері, сила природи, постать людини, слово поета, листя дуба, лісові мешканці, осінні барви, телефон Сергія, записи Юлі.

ІІ. Складіть усно одне речення з поданим словосполученням (на вибір) і одне — з дібраним до нього синонімічним словосполученням.

198. І. Доберіть і запишіть до поданих сполучень слів синонімічні їм дієслова. Визначте, якими відтінками значень різняться синоніми.

З р а з о к. *Провести обстеження — обстежити.*

Робити наголос, здобувати перемогу, внести пропозицію, виголосити вітання, піддати критиці, підбити підсумки, чинити опір, надати дозвіл, дати доручення, проводити запис.

ІІ. Складіть і запишіть речення з кожним синонімом однієї пари (на вибір). Підкресліть синоніми як члени речення.

199. Експеримент. Доповніть усно подані речення спочатку сполученням *внести пропозицію*, а потім дієсловом *запропонувати*. У яких випадках спостерігатиметься порушення мовних норм? Зробіть висновок про те, у яких стилях мовлення доречно використовувати подані в попередній вправі сполучення, а в яких — синонімічні їм дієслова.

1. Із півдня насувалася величезна чорна хмара, тому Андрій ... друзям чимдуж бігти до його хати. 2. На зборах голова учнівського комітету ... виправити недоліки, допущені під час підготовки до змагань.

200. Доберіть і запишіть до поданих речень синтаксичні синоніми, замінюючи складні речення простими й навпаки. Поясніть уживання розділових знаків.

1. З метою кращого забезпечення населення ліками в місті відкрито кілька нових аптек. 2. Підрядник зобов'язаний ввести об'єкт в експлуатацію в терміни, які визначені договором. 3. Намагаючись повернути довіру покупців, підприємство збільшило термін гарантії на свою продукцію з одного до двох років. 4. Твори переможців обласного етапу літературного конкурсу, відібрані авторитетним журі, будуть надруковані в альманасі. 5. Якщо викладачі інституту не напишуть заяви на оздоровлення, то вони не отримають путівки в санаторій.

201. Попрацюйте в парах. І. Поясніть, з якими стилями мовлення пов'язане використання синонімічних слів у кожній групі. При цьому одне слово групи характеризує ви, а інше — ваш однокласник (ваша однокласниця).

Майбутній — прийдешній; розуміти — метикувати; півень — когут; байдужість — індиферентність; зустріч — рандеву; гарний — файний; ознаки — симптоми; вчити — зубрячити; доречніший — більш доречний; доручити — дати доручення.

ІІ. Складіть усно речення з синонімами одного ряду (на вибір).

202. З'ясуйте, якими відтінками в лексичному значенні та стилістичному забарвленні різняться синоніми. Складіть і запишіть речення з кожним синонімом одного з рядів.

1. Труд — праця — діло — справа — робота.
2. Малий — крихітний — нечисленний — неповнолітній.
3. Мінливий — перемінний — несталий — безхребетний.

203. Два — чотири — всі разом. Розгашуйте слова в порядку наростання додаткового емоційного відтінку або значення.

1. Радість, тріумф, торжество.
2. Розум, тямучість, мудрість.

204. Прочитайте речення. Зазначте помилки, пов'язані з невиправданим нагромадженням спільнокореневих слів. Відредагуйте усно речення, скориставшись синонімами.

1. Своєю працею працівники галузі зміцнюють економіку держави.
2. На нараді було розглянуто комплекс питань, пов'язаних з аграрним комплексом.
3. Питання про цей апарат досліджувалося в кількох дослідженнях.

Висновки

1. Багатство синонімів — одна з найпоказовіших ознак багатства української мови. Синоніми добирають, коли необхідно досягти бездоганного за формою мовлення, якнайточніше висловити свої думки й почуття.

2. Розрізняють синоніми лексичні, фразеологічні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні.

§ 19. Вираження багатства мовлення в різних стилях

Про те, чим багаті різні стилі, та про художню літературу як невичерпне джерело збагачення мовлення

Художній стиль

Багатство мовлення виражається в кожному зі стилів. Проте стилістичні засоби, якими володіє українська мова, функціонують у них по-різному.

Особливе місце з погляду багатства мовлення займає художній стиль. Мова художніх творів визначається різноманітністю, багатоплановістю, особливим естетичним призначенням. Мовні засоби слугують для створення художнього образу. При цьому широко використовуються всі можливі експресивно-емоційні засоби мови, її фонетичне, лексичне, фразеологічне, морфологічне, синтаксичне багатство. Зокрема синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, багатозначні слова, тропи, фразеологізми, речення різних видів, стилістичні фігури тощо. У художньому мовленні можливі діалектизми, жаргонізми, якщо це вмотивовано потребами зображення дійсності.

Публіцистичний стиль

У текстах публіцистичного стилю широко використовуються суспільно-політична лексика, експресивні й емоційно-оцінні слова та вирази, урочисті фрази, тропи, стилі-

**Розмовний
стиль**

**Науковий
стиль**

**Офіційно-
діловий
стиль**

стичні фігури, зокрема риторичні питання. Для цих текстів характерні речення різної структури.

Важливим компонентом усного публіцистичного мовлення є інтонація. Завдяки їй написаний текст при його виголошенні стає живим, емоційним, переконливим.

У розмовному стилі широко представлено експресивні й емоційно-оцінні слова та вирази, тропи, синоніми, багатозначні слова, фразеологізми, діалектизми, неповні речення, стилістичні фігури. Різноманітна інтонація дає можливість мовцям виявити індивідуальні риси.

Науковий стиль багатий на терміни з різних галузей знань, іншомовні слова, складні речення з підрядними різних видів, речення з відокремленими членами, вставними конструкціями. Науковий твір насичений абстрактною лексикою. Загальнонавчівані слова використовуються здебільшого лише в одному з їхніх значень. Неодмінною ознакою офіційно-ділового стилю є однаковість; різні явища життя відображаються в стандартних формах висловлювання. Проте тексти цього стилю багаті на слова й вирази ділової лексики, зокрема терміни й нейтральні фразеологізми. В офіційно-діловому мовленні переважають прості речення з однорідними членами, односкладні безособові речення. Подекуди використовуються синоніми, омоніми, багатозначні слова, фразеологізми з урочисто-піднесеним звучанням.

205. І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Яким настроєм перейняте висловлювання? Доберіть три власні варіанти заголовка.

ДІЙТИ ДО ВЕСЕЛКИ

Як почався — так і перестав сліпий дощик, і знову небо висвічує блакиттю, ще чистішою, ніж доти. Усе змілось, покращало, помолоділо. І над селом — веселка!

Несправжніми, неземними барвами грає веселка. Такі її барви легкі, такі золотисто-ніжні, що дивився б і дивився б. Кажуть, що своїми крилами, опущеними донизу, веселка набирає воду з річок і ставів. Як же вона набирає?

Стоїть ген-ген, над усеньким світом веселка, і вся земля під живим усміхом веселки здається ще вродливішою, ще привабливішою. А може, то не звичайна веселка, а широкі ворота в далекі світи?.. І не тільки в далекі світи, а й у завтрашній день, у завтрашнє щастя?

Мерехтить веселка, вабить, і, вбираючи душею барви її, поволеньки* ступаєш по вигону. Йдеш, ніби й справді намірився дійти до веселки, що нап'ялась над землею, пройти під її слявом чарівним — у майбутнє незвідане, кличне, в будучину.

*Поволеньки (поволі) — рос. потихоньку, медленно.

— Нині день — як море, — каже мати, повернувшись увечері з поля. Лице її потемніло від спеки, а в очах, ніби степове марево*, цвіте втома. Від неї пахне полином, чебрецем, а також волошками й маками та іпе сокирками. Та чому б не пахнути цим квітам, коли мати тримає в руках величезний сніпок і волошок, і маків, і сокирок (Є. Гуцало).

*Марево — мираж, видіння.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поясніть емоційно-експресивне забарвлення виділеного речення й особливості його інтонаційного оформлення. Прочитайте перший абзац вголос, передаючи інтонацією відчуття ліричного героя.

2. Наведіть приклади використання мовних засобів (синонімів, емоційно-забарвлених слів, тропів, стилістичних фігур).

3. З'ясуйте, чи характерне для тексту використання різноманітних синтаксичних конструкцій (простих і складних речень, їхніх різних видів).

4. Схарактеризуйте текст щодо багатства мовлення (інтонаційного, лексичного, морфологічного, синтаксичного).

208. 1. Прочитайте тексти. Обґрунтуйте належність кожного з них до певного стилю мовлення. Проаналізуйте тексти щодо багатства мовлення (інтонаційного, лексичного, фразеологічного, морфологічного, синтаксичного).

1. Кожна клітина в центрі обов'язково має ядро. Воно регулює всі її функції та поділ. У ньому також знаходяться хромосоми, які містять гени. Саме завдяки їм майбутня клітина «знає», якою вона стане та як функціонуватиме. Щоб замінити старі й пошкоджені клітини, інші клітини в організмі рослини діляться. Завдяки цьому процесу рослини ростуть. Посилене ділення відбувається в деяких ділянках організму, наприклад у бруньках і пуп'янках*, де утворюється листя й зароджуються квітки. Спершу надвоє ділиться ядро. Кожна його частина має такий самий набір хромосом, як і початкова клітина. Потім по центру клітини проходить лінія поділу, з обох боків якої формуються целюлозні стінки. Цитоплазма рівномірно розподіляється між двома новими утвореннями (З довідника).

**Пуп'янок* — рос. бутон.

2. Уміння радіти чужим успіхам — мірило шляхетності*. Якщо людину підтримати, похвалити, підкреслити щось хороше в ній, вона намагається відповідати уявленню, яке про неї склалося. Ось чому так важливо з дитинства культивувати в людині почуття власної гідності, відчуття певної «собівартості», аби згодом не склався комплекс меншовартості**. Недарма стверджують: «Якщо казати людині постійно, що вона свиня, то згодом вона зарохкає». Не ввічливо кидати компліменти малознайомим або незнайомим людям. Краще зачекати, познайомив-

*Шляхетність — рос. благородство.

**Меншовартість — відчуття неповноцінності.

шлись ближче чи навіть заприятелювавши з ними. Але пам'ятаймо, що слова похвали потрібні кожному (*Із журналу*).

3. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (*З Конституції України*).

II. Спишіть останнє речення третього тексту. Чим воно ускладнене? Накресліть схему цього речення.

207. Мозковий штурм. Що спільного в текстах наукового, публіцистичного й офіційно-ділового стилів щодо багатства мовлення?

208. I. Прочитайте речення. Визначте, з яким стилем мови співвідноситься кожне з них. Порівняйте виділені присудки з поданими в дужках. Якими відтінками значень різняться ці синоніми?

1. Міцність — це здатність матеріалу **чинити опір** (опиратися) руйнуванню від дії механічного напруження, що виникає під впливом прикладеного навантаження (*З посібника*). 2. Ні, я хочу крізь сльози **сміятись**, серед лиха співати пісні, без надії таки **сподіватись** (покладати надії), жити хочу! Геть думи сумні! (*Леся Українка*). 3. Незалежний експерт **проводить** огляд (оглядає) матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини судової справи (*З інструкції*). 4. Ніхто вам так не потрапить догодити, як я: **надійтеся** (покладайте надії) на мене, як на кам'яну гору (*М. Коцюбинський*). 5. **Мати сподівання** (сподіватися) на те, що кілька десятків інтелектуалів сядуть за стіл у бібліотеці та сформулюють українську національну ідею, наївно (*Із журналу*). 6. Державний хлібний інспектор **проводить відбір** (відбирає) проб із партії зерна відповідно до вимог ДСТУ 4601:2006 (*З інструкції*).

II. Експеримент. Замініть усно в реченнях виділені присудки синонімами, поданими в дужках. Простежте, як це вплине на стилістичне забарвлення речень. Чи доцільна така заміна саме в цих реченнях? Зробіть відповідний висновок.

209. Прочитайте текст. Доведіть, що однією з його вад є повторення слів. Які інші порушення ви помітили? Відредагуйте й запишіть текст.

Мій брат навчається в одинадцятому класі середньої школи № 3. У цій школі гарні кабінети, великий спортзал, комп'ютерний клас і вчителі, одним словом, усе. У школі працює багато гарних гуртків, які ведуть вчителі школи.

210. І. Прочитайте текст, дотримуючись відповідного інтонування. Змодельуйте ситуацію спілкування, у якій можливе таке висловлювання. Визначте стиль мовлення та сферу використання тексту.

МИ ВЖЕ ДЕРЖАВА

Над Скандинавським півостровом, як північне сяйво, стоїть заворожуюча аура музики Гріга, Сібеліуса, дивовижних казок Андерсена. На іншому континенті маленька Колумбія підсвічена магичною аурую Маркеса. Чи ж треба казати, що Англія — це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція — це Вольтер, Бальзак, Руссо, Аполлінер? Що Італія — це нація Данте й Петрарки, Рафаеля й Мікеланджело? Бо не квадратне ж підборіддя диктатора визначає її обличчя, а її художники й поети.

А чому б у таких самих діоптріях* не подивитися на Україну? Якщо десь у світі чують — Україна, українці, які це асоціації викликає там? Хіба це не правомірне запитання? Ми вже держава. Тож чи не час замислитися, хто ми в очах світу та яку маємо ауру, а якщо не маємо, то чому? (Л. Костенко).

*Діоптрія — 1. Міжнародна одиниця оптичної сили (дптр). 2. Одиниця оптичної сили лінзи або системи лінз із головною фокусною віддаллю в 1 м.

II. Визначте, які види речень за метою висловлювання вжито в тексті та як вони впливають на його емоційно-експресивне забарвлення. Знайдіть ужиті в тексті засоби виразності та поясніть їхню відповідність даному стилю мовлення. Схарактеризуйте текст щодо багатства мовлення.

211. Мікрофон. Якими, на вашу думку, є українці в очах світу? Якою аурую підсвічена Україна?

212. Попрацюйте в парах. Складіть два запитання з теми «Багатство мови й мовлення». Поставте ці запитання однокласнику (однокласниці). Оцініть відповідь.

■■■ Напишіть невеликий художній текст, у якому був би розгорнений виклад після одного з речень: «А справа була така...», «А йшлося ось про що...», «А про це говорили так...». Використайте різні виражальні засоби мови.

1. Стилi мовлення представляють усе багатство виражальних засобів української мови. Невичерпним джерелом збагачення мовлення є художня література.
2. Стилi ставлять певні вимоги щодо багатства мовлення. Під час висловлювання необхідно враховувати емоційно-експресивне забарвлення мовних одиниць та їх відповідність певному стилю.
3. Висловлювати свої думки виразно, неодноманітно, оригінально — цілком реальне завдання для того, хто постійно збагачує свій лексичний запас і по-справжньому шанує слово.

Барвистість одвічна народної мови —
це щось невимовне, прекрасне, казкове:
і ласка любові, й червона калина,
і пісня досвітня в галях — солов'їна.
П. Усенко

ВИРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ

Ви знатимете:

• вимоги виразності мовлення.

Ви вмітимете:

- визначати звукові, лексичні, синтаксичні засоби мовленнєвої виразності, використані при створенні текстів різних стилів і жанрів;
- враховувати вимоги виразності мовлення при створенні зв'язних висловлювань;
- корегувати власні й чужі тексти задля надання мовленню виразності.

§ 20. Фонетичні засоби виразності мовлення

*Про умови виразності, виражальні можливості звуків —
алітерацію, асонанс, анафору, епіфору,
а також про інтонацію, інтенсивність,
темп, паузи, логічний наголос*

Пригадайте!

1. Що називається асонансом і алітерацією?
2. Чим анафора відрізняється від епіфори?
3. Що таке логічний наголос?

14. Прочитайте уривки віршів і порівняйте їхні звукові «малюнки». У якому вірші відтворено душевний стан людини, а в якому — стан природи? Поміркуйте, з якою метою кожен автор використовує повторення однакових звуків. Чи підсилюється таким чином виразність? Зробіть висновок про стилістичну роль звукових повторів.

1. Вітер в гаї не гуляє,
вночі спочиває;
прокинеться, тихесенько
в осоки питає:

«Хто се, хто се по сім боці
рве на собі коси?
Хто се, хто се?» Тихесенько
спитає-повіє, та й задріма,
поки неба край зачервоніє...

Т. Шевченко

2. До думи дума доруша...
Стодоли дум — в одну стодолу!
Дивись і думай, моя доле, —
До думи дума доруша.
Стобальним, стоглобальним бодем
До неба дибється душа.
До думи дума доруша...
Стодоли дум — в одну стодолу!

М. Вінграновський

Поняття виразності

Виразальні засоби

Умови виразності

Звукові повтори

Виразним (рос. выразительным) називається мовлення, яке здатне збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного. Ця якість найбільше залежить від мовця, його ерудиції, знання мови, мовленнєвих умінь і навичок.

В українській мові є величезні запаси виразальних засобів, які роблять наше мовлення виразним. Зокрема **інтонація**, **логічний наголос**, **звукове оформлення тексту** (алітерація, асонанс тощо), **емоційно забарвлені слова**, **особливі синтаксичні структури** (риторичні речення, антитеза, еліпс тощо).

Виразність мовлення досягається за таких умов:

- інтерес мовця до того, про що він говорить чи пише;
- знання мови й виразальних засобів;
- досконале володіння стилями мовлення;
- свідоме бажання мовця висловлюватися виразно;
- чуття мови.

Виразність мовлення залежить від його **звукового оформлення** (інтонації, милозвучності, звукових повторів тощо).

Як стилістичний засіб підсилення виразності мовлення використовують **звукові повтори**.

Звукові повтори		
алітерація	звукова анафора	рима
асонанс	звукова епіфора	

Алітерація

Алітерація (рос. аллитерация) — повтор одного або кількох приголосних звуків у суміжних або розташованих недалеко одне від одного словах. Наприклад: *У полі спить зоря під колоском і сонно слуха думу колоскову, і сонна тиша сонним язиком шепоче саду сиву колискову* (М. Вінграновський). У цьому прикладі алітерація приголосного [с] підкреслює спокій природи.

Асонанс

Асонанс (рос. ассонанс) — повтор одного або кількох голосних звуків у суміжних або розташованих недалеко одне від одного словах. Наприклад: *Була гроза, і грім гримів, він так любив гриміти, що аж тремтів, що аж горів на трави і на квіти* (М. Вінграновський). У цьому прикладі повторення голосного [і] в поєднанні з алітерацією яскраво увиразнює текст, створює ефект милозвучності.

Анафора

Звукова анафора (рос. анафора) — повторення початкових звуків. Повторюватися може перший звук рядка у вірші або перший звук у слові. Наприклад: *І по клавішах сивого смутку ходять сині, сумні слони* (І. Драч).

Епіфора

Звукова епіфора (рос. эпифора) — повторення кінцевих звуків чи звукосполучень у закінченнях слів віршованого рядка. Наприклад: *На ланах, на травах, на срібно-зелених, у житах злотистих, стрункоколоськових — гей там, там шуміли шуми! Там шуміли шуми!* (П. Тичина).

Інтонація

Членування мовлення на фонетичні відрізки пов'язане з інтонацією. **Інтонація** — рух, зміна, динаміка тону, що супроводжує висловлювання, ритміко-мелодійний малюнок мовлення. Інтонація складається з:

- мелодики (зміна частоти основного тону);
- інтенсивності (підвищення й посилення голосу на слові, яке хочуть виділити);
- пауз (перерви у звучанні, зупинки в потоці мовлення);
- темпу (швидкість мовлення);
- тембру (емоційне забарвлення мовлення).

315. Прочитайте виразно уривки з віршів. Яким настроєм пройнятий кожен із них? Які почуття вони викликають? Пояснить, як за допомогою алітерації авторам удалося втілити свої задуми. Відповідь зіставляє з поданим міркуванням.

1. Під верболоззям в казані
Чорти різдвяне тісто місяць,
Й на золотому ковзані
Чумацьким Возом править місяць.

М. Вінграновський

2. Звичайна собі мить. Звичайна хата з комином.
На росах і дощах настояний бузок.
Оця реальна мить вже завтра буде спомином,
а післязавтра — казкою казок.

Л. Костенко

Міркуйте! У першому уривку дзвінкі [з] та [з'] наповнюють рядки бадьорим, веселим (навіть пустотливим) звучанням. Автор ніби грається цими звуками: у першому і третьому рядках уживає їх двічі, а в другому та четвертому — по одному разу, створюючи слухову асоціацію посилення-послаблення звуків: здається, можна навіть почути порипування снігу на морозі.

216. Мозковий штурм. Чому саме художній стиль виділяється особливими фонетичними засобами?

217. 1. Прочитайте речення. Визначте в них алітерації й асонанси. Поясніть роль цих засобів у кожному випадку.

1. Осінній день, осінній день, осінній! Осінній день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна. Невже це осінь, осінь, о! — та сама (Л. Костенко). 2. Замітна сніжинка сльозою зійшла на долоні, морозом шепнула мені сивина, що вже не повернеться юності нашої коні, бо надто далека між нами лягла далина (Б. Олійник). 3. Жене з гір бурелом, котить валуни, ріка глухо гуркоче, перемелюючи все в глибині на кам'яних своїх жорнах (О. Гончар). 4. Зеленим голосом сади зовуть зозулю, зелений борщ збігає на плиту. Розплющив очі вечір на цибулю, картопля дивиться у землю золоту (М. Вінграновський). 5. Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить (Т. Шевченко).

II. Спробуйте дібрати слова, у яких звукове оформлення увиразнює лексичне значення слова. Наприклад, слова *грім*, *гуркіт*, у яких значимим є приголосний [р]. Уведіть дібрані слова в речення так, щоб вони створили звуковий образ. Запишіть 2–3 речення.

218. 1. Прочитайте тексти, дотримуючись норм літературної вимови. Знайдіть у них звукову анафору й епіфору. З'ясуйте стилістичну роль цих засобів.

1. Здається, часу і не гаю,
А не встигаю, не встигаю!
Щодня себе перемагаю,
Від суєти застерігаю,
І знов до стрічки добігаю,
І знов себе перемагаю,
І не встигати не встигаю,
І ні хвилиночки ж не гаю!

Л. Костенко

2. Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад, —

Срібно стеляться сніжинки —
Спить самотній сад.

В. Кобилянський

3. Може б, мати тут ридала,
Може б, мила прилетіла,
Тільки б знала, тільки б знала,
Тільки б мала вільні крила.

Григорій Косинка

II. Які звуки римуються у віршах? Чи збігаються вони з епіфорою?

219. I. Прочитайте вголос текст, намагаючись передати інтонацією відчуття ліричного героя. Яким настроєм сповнений твір? Опишіть створені автором звукову й зорову картини.

РІЧКА ДИТИНСТВА МОГО

У які краї не водили б мене нескінченні дороги — звідусіль вабив і кликав до себе ласкавий голос Росі — річки дитинства мого, милого й далекого.

Дивлюсь і не надивлюсь на хуткоплинну прозоро-зелену течію, задумані, порослі ряскою плеса, на горді й ніжні лебеді, квіти білого латаття та свіжополив'яні горнята — маківочки жовтого.

Подекуди попід берегами великі сіро-рожеві камені та верби, верби — вії* річок, одвічна краса їх і принада. А далі — левади-луки приросяньські, в різноцвітті соковитому, духмяному, то в полуденному мареві, то в ранковій росі... (Г. Сіра).

*Віля — рос. ресница.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. **Експеримент.** Зверніть увагу на кінець першого абзацу. Чи випадково письменниця поставила поряд три слова, що закінчуються звукосполученням *ого*? Спробуйте опустити три останні слова й переставити місцями слова *мого* та *дитинства*. Чи вплине це на ритм речення, емоційно-експресивне забарвлення мовлення? Зробіть відповідний висновок.

2. Зверніть увагу на другий абзац. Чи випадково він складається з одного поширеного речення? Що містить це речення? Порівняйте ритм цього речення з течією води. Зробіть відповідний висновок.

3. Визначте, у скількох словах тексту повторюється приголосний [л]. Простежте, чи надає він тексту лагідності, мелодійності, плавності. Поміркуйте, чому мовознавці називають [л] плавним.

220. Два — чотири — всі разом. Установіть стилістичну функцію пауз, позначених на письмі трьома крапками. Прочитайте виразно речення.

1. Ти послухав би, що він каже. Він каже... Та що ти тямиш? (М. Коцюбинський). 2. І ще живий, а вже далекий Ойстрах підняв смичок... і скрипка ожила! (Л. Костенко).

221. І. Прочитайте вголос уривок з усмішки Остапа Вишні, підсилюючи виразність мовлення за допомогою інтенсивності, темпу, пауз, логічного наголосу. Яку частину тексту слід читати швидшим темпом, а яку — повільнішим? Чому?

ОБЛАВА НА ВОВКА

Ой, цікава ця штука, товариші, облава на вовка...

У лісі тихо-тихо... Іноді тільки трісне гілочка, упаде шишка, стук-стукне дятел... Ви стоїте й «прочісуєте» зором свою територію: де стежка, де галявина, щоб зарані вже знати, як бити вовка, коли він піде — чи просто на вас, чи, може, трохи праворуч чи ліворуч... От почалися гони. Крик, шум, гам. Тріцять десь ліщина, гавкають собаки, стріляє старшина загонщиків... Не ліс там у загонщиків, а пекло. — Га-ла-ла! Тю! Го-го! Ух! Ох! Та-ра-ра-ра! — Пекло це прямує на вас. Отут уже держіться. Тут уже кожний тріск гілки — то тріск усіх ваших нервів. Падіння шишки з ялинки — атомна бомба. Стрибок зайця — мінімум стрибок жирафи. Лисиця — тигр. А ви ж зайців і лисидь не стріляєте. Боже борони! Найтяжчий злочин — стріляти на вовчій охоті в щось інше, крім вовка. І от, нарешті, іде він. Я його, товариші, не тільки на око впізнаю, я його ходу за сто метрів знаю, я чую його єством своїм усім. І от — між кущами — мельк! — сіре. Раз на мене — вважайте, що вовка нема. З першого пострілу. А там іще — постріл, там постріл. А якась роззява то й не помітить. А дехто, помітивши вовка, — на грушу. Буває й таке. А дехто й собаку, замість вовка, стукне. Буває й таке (*Остап Вишня*).

ІІ. Поясніть стилістичну функцію звуконаслідувальних слів у тексті.

222. Прочитайте вірш. Схарактеризуйте його звуковий фон. За допомогою яких мовних засобів автор творить цей фон? Оцініть вірш щодо виразності.

Там, де втомно в темінь тоне
Кучерявий вечір,
Хтось невтомним дзвоном дзвонить
Про чарівні речі.
Шелестять шовкові хмари
Безчисленним шовком.
Вечір хмарами гітарить —
Марить* безумовку.
Простягнулась ген з діброви
Тінь нічного духа.
Вечір сном примружив брови
І напружив вуха.
Вечір чаром зачервонив
Монотонне плесо.
Хтось в чарівнім царстві тонів
Відправляє месу**.

Іван Труш. Вечір

В. Кобилянський

*Марити — рос. грезить.

**Меса — церковна відправа в католиків.

Вінсент Ван Гог. Хлібне поле

223. І. Розгляньте репродукцію картини. Розкажіть, що на ній зображено та яким настроєм вона перейнята. Уявіть, що ви потрапили в місцевість, змальовану художником. Що ви могли б там побачити й почути? Які звуки переважали б?

ІІ. Складіть за ілюстрацією та запишіть 2–4 речення, намагаючись передати зорові та слухові образи. Використайте виражальні можливості звуків. Прочитайте ці речення виразно вголос.

224. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть невеликий опис у художньому стилі на одну з тем, використовуючи фонетичні засоби виразності: «На міднім небі вечір почорнів», «Свіча плакала», «Вертається той довгий листопад», «У росах стелється трава».

Варіант Б. Складіть і запишіть невелику розповідь у художньому стилі на одну з тем, використовуючи фонетичні засоби виразності: «Зустріч у лісі», «Очікування дощу», «Радість хлібороба», «На полюванні».

1. Виразне мовлення викликає інтерес людей до висловленого. Ця якість досягається широким і вмілим використанням виражальних засобів.

2. На фонетичному рівні виразність створюють інтонація, темп, логічний наголос, звукові повтори (алітерація, асонанс, звукові анафора й епіфора) тощо.

§ 21. Синтаксичні засоби виразності мовлення

*Про виражальні можливості інверсії, риторичних питань,
а також сполучникових і безсполучникових конструкцій*

Пригадайте!

1. Що таке інверсія?
2. Яке питання називається риторичним?
3. Чим сполучникові складні речення відрізняються від безсполучникових?

225. I. Прослухайте уривок із голосу вчителя або однокласника (однокласниці). Знайдіть синтаксичні засоби виразності — інверсію та риторичні питання. Поясніть стилістичне значення цих засобів.

Хто може випити Дніпро,
Хто властен виплескати море,
Хто наше злото-серебро
Плугами кривди **переоре**,
Хто серця чистого добро
Злобою **чорною** поборе?

Настане день, настане час —
І **розіллється** знов медами
Земля, що освятив Тарас
Своїми муками-ділами,
Земля, що окрилив Тарас
Громовозвукими словами.

М. Рильський

II. Поясніть, у якому значенні (прямому чи переносному) вживаються виділені слова та сполучення й від чого це залежить. Складіть усно речення, у яких виділені слова та сполучення мали б інше значення.

Інверсія

Виразності мовлення сприяють синтаксичні засоби: інверсія, риторичні питання, повтори, безсполучникові та сполучникові конструкції тощо.

Інверсія (рос. инверсия) — порушення звичного порядку слів у реченні. У випадку інверсії основний зміст речення зберігається, але зміна порядку слів дозволяє внести додаткові смислові відтінки, підсилити виразність слів у реченні або надати фразі особливого стилістичного забарвлення. Наприклад: *Розвішує кошлатий свій хітон у вікнах снігопад утомлений* (Т. Ганенко-Житовоз).

Варіанти розташування членів речення при інверсії

Підмет стоїть після присудка	Означення сто- їть після озна- чуваного слова	Додаток стоїть перед словами, від яких залежить
------------------------------------	---	---

Риторичне питання

Риторичним (рос. риторическим) називається питання, яке не вимагає відповіді, адже вона вже міститься в самому питанні. Наприклад: *Хіба можливо матір посварити із немовлям?* (М. Рильський).

Риторичне питання виражає емоції мовця й задається не з метою отримання відповіді, а для привернення уваги, експресивного ствердження думки.

Інверсію та риторичні питання використовують переважно в художньому, розмовному й публіцистичному мовленні.

**Складно-
підрядні
речення**

Для наукового викладу, що потребує аргументації авторської думки, притаманні складнопідрядні речення. Це пояснюється тим, що підрядні конструкції виражають складні причинові, часові, умовні, наслідкові, допустові й інші відносини. З усіх видів складнопідрядних речень науковому мовленню властиві підрядні причинові й наслідкові, а художньому — часу й місця. Підрядні означальні широко вживаються в різних стилях.

**Складно-
сурядні
речення**

Особливістю складносурядних речень є ритмічність і плавність, тому вони широко застосовуються в художньому й офіційно-діловому стилях, надаючи описові легкості та витонченості.

**Безсполучникові
складні
речення**

Безсполучникові складні речення стислі, компактні, динамічні, дуже виразно інтоновані, часто з експресивним відтінком у значенні, є досконалим засобом формування, вираження й повідомлення думок. Ці речення більш поширені в розмовному мовленні, а також у тих фрагментах художніх і публіцистичних творів, де йдеться про зовнішні ознаки зображуваного — в описах природи й місцевості, в дорожніх нотатках, у спогадах тощо.

Зверніть увагу! Прямий порядок слів вважається нейтральним і характерний для офіційно-ділового й наукового стилів.

226. І. Спишіть речення, підкресліть у них члени речення. Знайдіть інверсію та обгрунтуйте її застосування.

1. Освіченість, милосердя, великодушність, справедливість, постійність і цнотливість — ось ціна наша і честь (Г. Сковорода). 2. День біля колодязя спинився і, відвівши спутане гілля, тиші вересневої напився із відра у дзьобі журавля (Д. Іванов). 3. Потяг промерзлий відгук у забуті степи (В. Олійник). 4. Журавлі!.. З краю далекого довгою низкою з ніжним курликанням линуть вони (М. Рильський). 5. Відкриє далечінь незнана для нас небачені світи (М. Руденко). 6. Ліниво верби коси заплітали, дрімав ще явір, мліючи вві сні (Ю. Вааринюк).

II. Знайдіть слова з орфограмою «Букви *е, и*, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів», позначте в цих словах корені, поясніть орфограму.

227. Для — чотири — всі разом. Порівняйте речення в обох колонках. Визначте, які з них сполучникові, а які — безсполучникові. Чи можна вважати їх синонімічними? У якій групі речення більш напружені, динамічні, а в якій — більш плавні, спокійні?

1. Добре працюватимеш — честь і славу матимеш.
2. Не шукай зайця в гущавині лісу: він сидить на узліссі.

1. Якщо добре працюватимеш, честь і славу матимеш.
2. Не шукай зайця в гущавині лісу, бо він сидить на узліссі.

228. 1. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Розкажіть, чим цікава підводна спадщина України.

А. Тарабанов. Дари моря

СЕКРЕТИ МОРСЬКОЇ БЕЗОДНІ

Україна — унікальна морська держава, яка має неймовірні можливості для розвитку підводного туризму. «Але цивілізованої форми дайвінгу, як у Єгипті, Туреччині, на жаль, в Україні немає», — констатують фахівці Інституту археології НАН України.

Тим часом у Єгипті дайвери пірнають, аби побачити риб та коралові рифи, в Україні ж — заради затонулих кораблів. І подивитися є на що. У нашій державі на науковий облік узято

2087 об'єктів підводної спадщини держави, вони зосереджені в Чорному та Азовському морях, у Дніпрі та Дунаї. А Керченська протока взагалі вважається «кладовищем кораблів».

Знахідки підводних археологів вражають: 11 років тому експедиція підняла залишки військового вітрильно-веслувального судна часів першої Російсько-турецької війни, 6 років тому — бригадину XVIII століття, ще пізніше — затонулий під час Великої Вітчизняної війни танк «Шерман» («М-4») виробництва США. Загалом у процесі досліджень 2006–2008 років, проведених завглибшки від 100 до 2190 м, знайшли 531 не відомий науці об'єкт, 17 з яких виявилися унікальними пам'ятками середньовіччя.

Зараз підводні археологи використовують спеціальну пошукову техніку. Успішно здійснено випробування першого українського телекерованого підводного апарата «Софокл-1». Україна стала в один ряд із країнами високих технологій у галузі підводної робототехніки. Нині триває розробка підводного робота «Архімед», який зможе проводити не лише розвідувальні роботи, а й підводні розкопки, до того ж на більш значних глибинах.

Тим часом у підводному царстві часто полюють дайвери, вони грабують унікальні затонулі кораблі, залишки античних міст. В Україні немає законодавства, яке б регулювало пірнання під воду на затонулі об'єкти (За М. Ткачуком).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поясніть лексичні значення виділених слів, користуючись тлумачним словником.

2. Знайдіть у тексті складні речення. Прочитайте їх уголос із відповідною інтонацією. Визначте вид кожного складного речення та смислові відношення між його частинами.

3. Схарактеризуйте роль складних речень у тексті.

4. **Експеримент.** Перебудуйте усно, де це можливо, складні речення на прості. Простежте, чи вплинуло це на характер висловлювання.

5. Опишіть усно репродукцію картини «Дари моря».

229. І. Експеримент. Доберіть до сполучникових складних речень синонімічні безсполучникові й навпаки. Запишіть перебудовані речення, розставте необхідні розділові знаки. Зробіть висновок, як впливає таке моделювання на смислові зв'язки між частинами речень.

1. Над водою верби стелять свій намет, і шепоче з осикою невгмонний очерет (*С. Черкасенко*). 2. Якщо до металевого провідника приєднати полюси джерела струму, то в ньому виникне електричне поле (*З підручника*). 3. Ще сонячні промені сплять — досвітні огні вже горять (*Леся Українка*). 4. Був теплий вітер, а в небесній блакиті весну славили жайворонки (*П. Панч*). 5. Досвідчений грибникар добре знає, що найкраще опеньки ростуть за теплої погоди (*В. Скуратівський*). 6. Треба було поводитися тихо, бо вже можна було стріти татарських чабанів (*А. Чайковський*). 7. Дмхнув вітер понад ставом — і сліду не стало (*Т. Шевченко*).

II. Позначте в перебудованих реченнях місця пауз і підвищення чи пониження голосу. Прочитайте ці речення вголос із правильною інтонацією.

230. Можливий штурм. Чому складнопідрядні речення найчастіше використовуються в науковому стилі, а безсполучникові — у розмовному й художньому стилях?

231. І. Два — чотири — всі разом. Прочитайте складні речення. Визначте види речень у кожній групі. Поміркуйте, речення якої групи надають висловлюванню ритмічності й плавності, а якої — більш компактні, динамічні та сприяють посиленню емоційно-експресивного впливу на читача.

Перша група. 1. Іскриться ранок, силе в серце роси, співають струни неба і душі, і котить сні туман простоволосий, а я біжу крізь мокрі спориші (*Ю. Вавринюк*). 2. Ніч втекла від пахущої зваби, йдуть лугами тумани з Десни, на очах посивіли кульбаби, б'ють зозулі у дзвони весни (*Д. Іванов*). 3. Ліниво верби коси заплітали, дрімав ще явір, мліючи вві сні. І так широко маки позіхали... Втікала ніч на чорному коні (*Ю. Вавринюк*).

Друга група. 1. Дякую долі, дякую днів, що так цнотливо мені світили, благословляв молоде моє тіло цвіт яблуневий, цвіт яблуневий... (*С. Йовенко*). 2. Нехай любов твою не знищить голос вражий, бо ненависть не варта і гроша. І не тому люби, що Слово Боже каже, люби тому, що каже так душа (*Ю. Вавринюк*). 3. Коли надвечір тиша обляга й закумкають кумасі у лататті, я між дерев розтану в темнім платті, й росини не зіб'є моя нога (*С. Йовенко*).

II. Випишіть одне складне речення з різними видами зв'язку. Підкресліть у ньому члени речення. Накресліть його схему.

1. Для посилення виразності та емоційності мовлення, а також для надання вислову нового відтінку використовують інверсію. З метою увиразнення загальновідомої або очевидної думки ставлять риторичне питання.

2. Сполучникові складні речення найуживаніші в науковому й офіційно-діловому стилях, що потребують аргументації думки й виявлення різноманітних зв'язків.

§ 22. Невербальні засоби мовлення

Про жести, міміку, позу та інші невербальні засоби мовлення, а також про вимоги до їх використання

Пригадайте!

1. Чим вербальне спілкування відрізняється від невербального?
2. Які є невербальні засоби мовлення?

232. Попрацюйте в парах. Експеримент. Проведіть із однокласником (однокласницею) своєрідний експеримент. Мовчки, використовуючи лише невербальні засоби передачі інформації, привітайтеся і попрощайтесь один з одним, заперечте, погодьтеся, зробіть комплімент. Чи зрозумієте ви жести, міміку тощо без слів? Зробіть відповідні висновки.

Засоби мовлення

Невербальні засоби

Під час спілкування використовують такі засоби мовлення (передачі інформації):

- вербальні (передача інформації за допомогою слів);
- невербальні (передача інформації за допомогою різних немовних знакових систем).

До невербальних засобів мовлення належать жести, міміка, поза, погляд, дотик, дистанція, потискування рук, поцілунок, обійми, запах косметики, користування часом тощо. Засобом встановлення хороших стосунків між людьми є щира усмішка. Існують універсальні типи виразу обличчя, які символізують страх, щастя, подив, злість, смуток.

Невербальні засоби мовлення	
Візуальні	Міміка, жести, просторова дистанція, поза, постава, зовнішній вигляд
Аудіальні	Якість голосу, його діапазон, темп, ритм, висота звуку, мовні паузи, сміх, плач, зітхання, кашель тощо
Тактильні	Потискання рук, поцілунок, поплескування по плечу тощо
Ольфакторні	Запахи навколишнього світу, штучні запахи

Вади жестикуляції

Під час спілкування варто пам'ятати, що зайві жести заважають слухачам, не дають їм зосередитися; однонамітна жестикуляція втомлює слухачів, набридає їм; бідні, примітивні, вульгарні жести розцінюються як невихованість; незграбні рухи, недоладна міміка смішать співрозмовників (як і жести випадкові або неприродні); рухи, розраховані лише на зовнішній ефект, відштовхують співрозмовника.

**Правила
викори-
стання**

Використання невербальних засобів мовлення має від-
повідати таким вимогам:

- доречність у конкретній ситуації спілкування;
- враховування особливостей партнера спілкування (його культурно-освітніх, національних, вікових, психологічних і професійних якостей);
- невимушеність, стриманість.

233. І. Прочитайте текст. Оцініть дотримання об'єктами спілкування етикетних норм. Чому наприкінці розмови професор переходить на «ти»?

ПАМ'ЯТНА ЗУСТРІЧ

Це було в 1939 році. Олекса Коваль — талановитий кобзар і різнобіч-
но обдарована людина — прийшов у дім відомого вченого-історика Дми-
тра Яворницького. Двері відчинив господар будинку, від чого Олекса на
якусь мить навіть розгубився. Та оволодів собою, тепло усміхнувся:

— Дозвольте, професоре, я до вас.

— Прошу, будь ласка, заходьте, — промовив Дмитро Іванович.

Взявши під руку гостя, господар повів його до свого кабінету.

— Сідайте, добрий чоловіче, розповідайте, що вас привело до мене.

Коваль, не відразу знаходячи слова, висловив свою занепокоєність,
що нині відчувається якесь знехтування народним мистецтвом. Дмитро
Іванович, погладжуючи сиві вуса, уважно вислухав гостя, посміхнувся,
а після мовчання промовив:

— Час такий... Вибачте, як вас?

— Олекса Семенович...

— Час такий, Олексю Семеновичу... Нові пісні заволоділи людьми.
Та, впевнений, повернуться до старих, бо ті старі вивірені часом, з народ-
ної душі, з історії. А без історії не можна.

Згодом Дмитро Іванович із цікавістю подивився на гостя й запитав:

— А може, зіграти щось погодитесь?

Олекса охоче взяв свою бандуру — полились знайомі пісні, які, до
речі, дуже любив Яворницький: «Іхав козак за Дунай», «Ой літав орел,
літав сизий».

— Спасибі, синку, — розчулено проговорив старий професор і з повагою
потис кобзареві руку, — спасибі, що потішив душу. Не занепадай духом —
такі пісні та спів такий не можуть бути непотрібними. Сміливіше йди до
людей, виступай перед широким загалом... Головне, вір у себе, у свій талант,
у свої можливості. Підстави для того — незаперечні! (За І. Шаповалом).

ІІ. Зазначте використані учасниками спілкування невербальні засоби
мовлення. Чи доречні ці засоби в описаній ситуації? Чи допомогли досягти ефек-
тивності спілкування?

ІІІ. Поясніть уживання розділових знаків у діалозі.

<http://shkilniypidruc.ucoz.ru>

234. І. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. У якій ситуації спілкування можливе таке висловлювання? Розкажіть про універсальне й національне в культурі погляду. Поміркуйте, чому погляд є одним із найважливіших засобів невербального спілкування.

П'єр Ренуар. У саду

КУЛЬТУРА ПОГЛЯДУ

Психологи стверджують, що людина здатна нормально сприймати погляд іншої людини не більше трьох секунд. Тому в багатьох культурах заборонено тривалий час дивитися співрозмовнику в очі, бо це може викликати в нього тривогу або роздратування*. Відведення очей убік, уникнення візуального контакту представниками американської, західноєвропейської культур інтерпретується як невідвертість або знервованість співрозмовника. Однак у багатьох азійських країнах погляд прямо в очі керівнику символізує зневагу до нього.

Загальновизнана культура погляду передбачає недопустимість: розглядання людини, з якою доводиться перебувати у вузькому або переповненому людьми просторі; «бігання» очима вздовж фігури спів-

розмовника, який стоїть на відстані витягнутої руки; зосередження погляду на вустах співрозмовника; розглядання співрозмовника зі злуття тощо.

Культура ділового, професійного спілкування також вимагає незначної затримки погляду на очах співрозмовника у ключові моменти бесіди (демонструє чесність намірів) (З посібника).

*Роздратування — рос. раздражение.

ІІ. Розгляньте репродукцію картини П'єра Ренуара. Про що вам «розповідають» вирази обличчя персонажів, їхні погляди? Наскільки доречні поради, про які йдеться в тексті, в ситуації, зображеній на картині?

ІІІ. Складіть і запишіть конспект прочитаного.

235. Мозковий штурм. Якщо слова не збігаються із жестами, то чому вірити: словам чи жестам?

236. І. Прочитайте текст. Поясніть і виправте комунікативну помилку, допущену під час спілкування. Як уникнути подібних помилок?

Мама й тато ще не повернулися з роботи. Марія вдома одна, дивиться розважальну телепередачу. Дзвінок. У дверях — Сергій Миколайович, знайомий Марійчиного батька.

— Добрий вечір. Тато вдома?

— Тата немає, — ледве стримуючи себе, відповідає Марія. Її рука лежить на засуві, вона нетерпляче поглядає в бік кімнати, звідки лине веселий сміх.

— Жаль. До побачення.

II. Наведіть приклади подібних ситуацій із власного життєвого досвіду. Які висновки можна зробити із цих прикладів?

237. Прочитайте пояснення деяких жестів і постав. Що нового ви дізналися? Чи доводилося вам спостерігати подібне? Доповніть за можливості цей перелік.

Якщо ваш співрозмовник пальцями відбиває ритм, це може означати, що він нервує, нудьгує або проявляє нетерплячку.

Потирання підборіддя, носа, зіщулювання ока свідчить про глибоку зосередженість людини під час напруженого міркування.

Людина, яка під час розмови торкається обличчя, невпевнена в собі або каже неправду.

Закладення рук за голову є ознакою того, що співрозмовник почувається зверхньо.

Швидка хода, підняте підборіддя, вільне звисання рук означають, що людина почувається впевнено й рішуче.

Людина, яка енергійно ходить по кабінету, нервує або чимось стурбована.

Людина, яка сидить у позі «нога на ногу» і злегка хитає ногою, ймовірно, нудьгує.

Мовленнєва ситуація

Одного разу у Відні до відомого композитора Берліоза підбіг маленький жвавий чоловічок і в захопленні вигукнув:

— Пане Берліоз, я пристрасний прихильник вашого таланту... Прошу вашої ласки, дозвольте торкнутися руки, що написала «Ромео і Юлію», — із цими словами він учепився за рукав композитора та блаженно завмер.

— Пане, — торкнувся за плече Берліоз, — тримайтеся ліпше за інший рукав: я маю звичку писати правою рукою.

Поміркуйте, що в описаній ситуації виходить за межі мовленнєвого етикету й етикету взагалі.

238. Попрацюйте в парах. Складіть діалог на професійну тему відповідно до поданої ситуації (на вибір). Розіграйте цей діалог за особами, використовуючи доречні жести й міміку.

1. Молодий працівник зайшов у кабінет до керівника відділу, щоб висловити свої пропозиції щодо підвищення результативності роботи.
2. Лікар повідомляє пацієнту про необхідність термінової операції.
3. Керівник сільгосп підприємства радиться із синоптиком з питань посіву озимини.
4. Директор школи інформує тренера про зміни в розкладі занять.
5. Учителі радяться щодо проведення тижня математики.
6. Працівник юридичної фірми консультує клієнта.

Міжкультурна комунікація

У сучасних умовах відбувається розширення й поглиблення процесів міжкультурної комунікації народів, країн, регіонів. Міжкультурна комунікація — це обмін інформацією між людьми з різних національних, регіональних культур.

У міжкультурній комунікації необхідно:

- дотримуватися загальноприйнятих, універсальних правил комунікативної поведінки, які можуть відрізнятися від національного етикету;
- враховувати особливості національного характеру й мислення учасників спілкування, звичаї й традиції країни, побутову культуру тощо.

Зверніть увагу! Правила комунікативної поведінки представників різних культур вимагають ставлення до іншої культури як до рівноцінної, знання національних звичаїв і традицій.

239. Підготуйте розповідь про якусь міжнародну зустріч на основі телевізійних сюжетів. Якими невербальними засобами спілкування скористалися партнери? Які універсальні й національні особливості спілкування ви помітили? Оцініть ефективність комунікації.

240. Уявіть, що ви їдете в іншу країну для зустрічі з вашими діловими партнерами. Зберіть інформацію про національні особливості комунікативної поведінки в цій країні. Поділіться цією інформацією з однокласниками, друзями чи рідними.

241. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть невелике оповідання на тему, пов'язану з уроком.

Варіант Б. Напишіть гумореску на тему, пов'язану з уроком.

Висновки

У спілкуванні використовують вербальні й невербальні засоби. Невербальне спілкування цінне тим, що воно виявляється, як правило, підсвідомо, мимовільно.

§ 23. Вимоги до виразності мовлення в різних стилях

Про те, як досягається виразність у різних стилях, про образність мовлення, стилістично забарвлену лексику, а також про художню літературу як джерело збагачення мовлення засобами виразності

Пригадайте!

Яка лексика називається стилістично забарвленою?

242. Прочитайте текст. Розкажіть, як досягається виразність мовлення в текстах різних стилів. Якими засобами повинен користуватися мовець, щоб справити хороше враження?

ВИРАЗНІСТЬ

Виразність є ознакою культури мови всіх стилів. У наукових текстах вона досягається точністю слів і логічністю викладу, професійною лексикою та фразеологією. Офіційно-діловий стиль використовує для цього адміністративно-управлінську термінологію, різні рівні стандартизації. Публіцистичний стиль увиразнюється суспільно-політичною лексикою, інформаційними штампами й експресивними художніми засобами. У художній літературі виразність формується художніми засобами і стилістичними фігурами, комбінуванням слів, що мають переносні значення.

Приємне враження справляє мовець, який уміло користується багатозначністю слів, синонімами, фразеологізмами, прикметниковими, дієприкметниковими й дієприслівниковими зворотами, мова якого є образною. Коли основну думку або інформацію до неї вже сформульовано в реченні, є сенс повернутися до нього ще раз і подумати, що можна уточнити, додати, як конкретизувати за допомогою яких мовних засобів (синонімів, антонімів, термінів, прикладок, епітетів, порівнянь, метафор, відокремлених членів речення, вставних слів і словосполучень тощо) (Л. Мацько).

Виразність та образність

Художній стиль

Залежно від стилю мовлення виражальні засоби можуть бути образними й необразними. Наприклад, виразність наукових і офіційно-ділових текстів досягається лише тими мовними засобами, яким не властива образність, а художнього й публіцистичного — усіма засобами.

Мова художніх творів визначається глибокою виразністю, емоційністю, різноманітністю, особливим естетичним призначенням. Тут можуть поєднуватися досить різнопланові мовленнєві засоби щодо їхніх експресивно-стилістичних властивостей. При цьому автор мусить завжди орієнтуватися на літературну норму.

Виразність художнього мовлення досягається широким використанням фонетичних засобів (асонанс, алітерація тощо), тропів (епітети, метафори та ін.), синонімів,

Публіцистичний стиль

омонімів, антонімів, фігур поетичного синтаксису (паралелізм, повтор, риторичні речення та ін.) тощо. Художня література є невичерпним джерелом збагачення мовлення засобами виразності.

Публіцистичний стиль потребує широкого використання засобів виразності, що зумовлено його основною функцією — вплив на читача. Мета публіцистичних творів полягає в з'ясуванні певних соціально-політичних питань, переконанні читачів і слухачів у правильності висунутих думок, а також в активності впливу цих думок на них.

У цьому стилі треба поєднувати точність висловлення, логічність доводів з експресією та емоційним забарвленням окремих фраз.

Розмовний стиль

Розмовне мовлення здебільшого спонтанне, тобто непередбачене. Висловлювання тут часто вільні у виборі слів і виразів. Проте обов'язковим є дотримання вимог культури мовлення й норм мовленнєвого етикету.

Офіційно-діловий і науковий стилі

Офіційно-діловий і науковий стилі вимагають виразної логізації викладу, високого ступеню стандартизації, чіткості, відсутності емоційності та образності. Для текстів цих стилів характерна одноманітність мовних засобів. Лексика здебільшого нейтральна, вживана в прямому значенні.

1. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Чи вдалося, на вашу думку, автору передати дух змагання, який переймає спортсменів, високий емоційний стан? Доберіть 2–3 варіанти заголовка тексту. Чи можна дати тексту назву, яка збігається з назвою картини (с. 138)?

НА ТРЕНУВАННІ

Олегові подобалися тренування. Він ніколи не бажав форсунути перед друзями, але й не збирався задніх пасти, як це не було складно — адже в групі були хлопці й старші, які по два–три роки ходили в клуб, отож їм не звикати до великих навантажень. Він біг у живому ланцюжкові хлопців, відчуваючи на тілі пружність* зустрічного вітру, легені переповнювалися киснем, тіло напружувалося, хоча тренери й наказували якомога більше розкріпачувати кожен м'яз; у тілі було стільки сили, що за черговим відштовхуванням можна було і в небо злетіти. Він легко обходив на віражах важкотілого Петькуна, той хапав відкритим ротом повітря і просив не грати йому на нервах, бо кістки поламає, коли будуть боротися в залі. Але поступово ноги ставали не такі пружні, повітря збивалося твердим клубком десь у горлі, а серце наче вискакувало з грудей. На чер-

*Пружність (пружність) — рос. упругость.

говому прискоренні в очах починало тьмяніти*, світ кружеляв, і він хіба що останнім зусиллям волі змушував себе не відриватися від бігунів. Різко збавивши темп, розслабляв ноги й руки, потріпував опущеними кистями, намагався не піднімати високо коліна...

Але то була тільки легкоатлетична розминка. Ледве віддихавшись, вони переходили до різних снарядів, підтягувалися на перекладинах, накачували прес на посірілих від старості лавах. За ними недремно стежив тренер. Та вони й самі в гурті не хотіли один від одного відставати, дух змагання переймав кожного.

Зате потім, коли кожен м'яз ставав слухняним, нічого кращого не було за імпровізований футбол. Тут уже не треба було нікого контролювати, і м'яч під ногами, виписуючи найнеможливіші зигзаги, лунко відгукувався на кожен удар (Л. Горlach).

*Тьмяніти — рос. тускнеть.

Марина Лельчук Мінська. Футбол

II. Визначте, у прямому чи переносному значенні вжито виділені сполучення слів. За допомогою яких мовних засобів досягається виразність тексту? Схарактеризуйте ці засоби щодо образності.

III. Уявіть, що Олегові під час ділової бесіди зі спортивним лікарем треба розповісти про хід тренування. Переробіть усно текст і перекажіть його від першої особи, уникаючи образності й емоційності. Які з виділених сполучень ви залишите в розповіді?

244. 1. Прочитайте речення. Знайдіть слова, які надають їм виразності. Поміркуйте, чи не порушують ці слова вимог культури мовлення.

1. Двометровий здоровило Грицько був, як то кажуть, у гарячому купанні: слово йому скажи — він уже заводиться (В. Нестайко). 2. Із появою в реєстрі зимової Олімпіади нового виду спорту — сноубордингу — в Укра-

їні засвітилася нова спортивна «зірочка» — 20-річна сноубордистка із Закарпаття Аннамарі Чундак (*З газети*). 3. Він уже бачить здоровенну батькову ручиську, що затиснула його малюсіньке рученя (*У. Самчук*). 4. Перемогу в протистоянні з «Портсмутом», який за підсумками чемпіонату не лише вилетів із прем'єр-ліги, а й збанкрутів, забезпечив точний удар зі штрафного Дідьє Дрогба (*З газети*). 5. Яка робота увечері? Іди, синашу*, йди (*Леся Українка*).

*Синаш — зменшувально-пестливе до *син*.

II. Визначте, які з ужитих у реченнях розмовних слів передають позитивну оцінку, які — негативну. Доведіть, що розмовна лексика емоційно забарвлена.

245. I. Прочитайте виразно текст, передаючи напружений настрій оповіді. Дотримуйтеся відповідної інтонації.

Як обпечений, крутнувся Максим — і вітром помчався вздовж майдану. Бугай* — за ним. Страшно було дивитися, як таке страховище, наставивши роги, неслося з усього свого страшного прожогу за невеличким хлопчиком, що, як горошина, котився поперед нього... От-от бугай настигне; от-от простромить рогом наскрізь Максимову спину... Аж ось і тин від генеральського двору... нікуди бігти... пропав Максим!.. Ні, не пропав!.. (*Панас Мирний*).

*Бугай — бик.

II. Придумайте (пригадайте) невелику емоційну розповідь-пригоду (4–5 речень).

246. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки.

1. Енергія пр(е,и)пливів і відпливів — один із (не)багатьох видів енергії (не)зобов'язаних своїм походженням теплу сонячних пром(е,и)нів (*З посібника*). 2. Завірюха сміє(ть)ся і плаче стогне й шал(е,и)ніє вона співає весільної та водночас похоронної а в співі жура й мажор початку й кінця (*Б. Антоненко-Давидович*). 3. І влада і її супротивники здається узяли на озброє(н,нн)я тактику «відкритого футболу» за якої на кожную атаку обов(')язково відповідають контратакою. І мабуть (ні)коли ще політичний пресинг не був такий запеклий, форварди — такі наполегливі а захисники — такі (не)щадні (*З газети*). 4. Як часто порочність робить із найкращого творіння (Б,б)ожого найжалюгіднішу істоту! (*Патріарх Філарет*).

II. Визначте, які речення є складними. Поясніть уживання тире в першому і третьому реченнях.

III. З яким стилем мови співзвучне кожне речення? Підкресліть стилістично забарвлені слова, обґрунтуйте доречність їхнього використання.

IV. Знайдіть антоніми. Поясніть, у яких реченнях вони використовуються з метою чіткого розрізнення понять, а в яких виступають ще й засобом створення образності.

247. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль мовлення, тему та основну думку. Чи згодні ви з автором? Складіть і запишіть план прочитаного.

П'ЯТА ЗАПОВІДЬ

Пам'ятаєте, як звучить п'ята Господня заповідь? «Шануй батька свого та матір свою». Що ж у цій короткій біблійній фразі стоїть за словами «батько твій» і «матір твою»?

Заповідь наказує шанувати власних батьків і батьків цих батьків. А ще всіх, хто ніс вогонь вашого життя раніше. Шанувати створене багатьма поколіннями. І було б непростим хамством заволодіти матеріальною спадщиною попередніх поколінь, знехтувавши спадщиною духовною. Хто не пристає на таке розширене тлумачення п'ятої заповіді, нехай запише собі окремо одинадцяту заповідь. Могла б звучати вона приблизно так: «Не робися перевертнем, а тим паче — яничаром. Додержуй традицій і звичаїв свого народу, борони їх із завзяттям».

Анатолій Скрипка. Спогади

Аби вислизнути з-під цієї ймовірної заповіді, дехто говорить так: «А що, як батько мій чи там дід спокусився на блага, куплені ціною національного приниження, знехтував своє, рідне? Тож мені належить тепер шанобливо наслідувати батька рідного».

Так, гіркою, кривавою, трагічною є наша історія. По-різному складалися людські долі. Проте шанування батька рідного зовсім не зобов'язує закріплювати й розвивати наслідки некращих його вчинків. Чесна людина, шануючи батька, скоєне ним чесно виправляє.

Дай Боже, щоб наш народ навчився поважати себе. Щоб патріотизм став природним почуттям (За Л. Кіпнісом).

II. Поясніть пряме й переносне значення слів *перевертень*, *яничар*. Доберіть синоніми до виділених слів. Скористайтеся за потреби відповідними словниками.

III. Схарактеризуйте текст щодо виразності мовлення. Поміркуйте, чим цей текст співзвучний із картиною Анатолія Скрипки.

Пам'ятка

В українській мові є прислівники і прислівникові сполучення, які можуть конденсувати в собі цілі речення. Відчувайте красу, силу, виразність цих слів і намагайтеся ширше використовувати їх у своєму мовленні.

Намарно, надивовижу, мерщій, навмання, спересердя, знетями, всуціль, живосилом, ницьма, наздогад, допевне, достоту, доконче, притьма, геть-чисто, долілиць, крадькома, наперейми, наосліп, вдовсталь, вкрай, навзаєм, обіруч, нашвидкуруч, надмір, відмалку, замолodu, несамохіть, силоміць, оповесні, над силу, над усе, понад те, безупину, до крихти, без ліку, до решти, у сто крат, до вподоби, до снаги, віч-на-віч.

248. I. Уявіть, що ви берете участь у ділових переговорах між представниками підприємств з метою налагодження співпраці. Складіть усно невелике висловлювання, дотримуючись стилю мовлення й етики спілкування. Скористайтеся за потреби поданими фразами.

1. Сподіваємося, що наша пропозиція зацікавить вас. 2. Ви можете розраховувати на нашу підтримку. 3. Будемо раді співпрацювати з вами. 4. Маємо надію на подальшу співпрацю. 5. Вважаю за потрібне ще раз повторити запитання. 6. Обіцяємо докласти максимум зусиль. 7. Дозвольте ще раз подякувати за допомогу. 8. Сподіваємося на фінансову підтримку.

II. Проаналізуйте висловлювання однокласників щодо виразності мовлення.

249. Виконайте завдання одного з варіантів, використовуючи різні засоби виразності.

Варіант А. Складіть і запишіть невеликий опис у художньому стилі на одну з тем: «Щороку кращають світанки», «Блиснула блискавка», «Ось наша хата», «Ліниво верби коси заплітають».

Варіант Б. Складіть і запишіть невелике висловлювання в публіцистичному стилі на одну з тем: «Україна на карті світу», «Бережімо собори наших душ», «Уроки історії», «Десять бродять степами Шевченкові думи», «Віддай людині крихітку себе».

Художнє та публіцистичне мовлення визначаються особливою виразністю, емоційністю, багатоплановістю стилістичних засобів. Офіційно-діловий і науковий стилі вимагають виразної логізації викладу, стриманості у використанні експресивно-емоційних засобів. У будь-якому разі треба орієнтуватися на літературну норму, дотримуватися точності, логічності.

ДОРЕЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ

Ви знатимете:

• вимоги доречності мовлення.

Ви вмітимете:

- оцінювати мовні засоби з погляду доречності їх використання;
- визначати стилістичну забарвленість засобів мови й можливості їх використання в тексті;
- вживати в мовленні функціональні та експресивні засоби мови з урахуванням типу, стилю й жанру висловлювання;
- корегувати власні й чужі тексти з погляду доречності мовлення.

§ 24. Стильова доречність і мовленнєва ситуація

Про вимоги та умови доречності мовлення, взаємозв'язок мовленнєвої ситуації, ознак стилю й мовних засобів його вираження, а також про взаємозв'язок доречності з іншими ознаками мовлення

Пригадайте!

1. Що таке мовленнєва ситуація?
2. За допомогою яких мовних засобів виражається кожний стиль мовлення?

250. Прочитайте уривки. Визначте стиль кожного з них і використані мовні засоби. У яких ситуаціях спілкування можливі ці висловлювання? Зробіть висновки про взаємозв'язок мовленнєвої ситуації, ознак стилю й мовних засобів його вираження.

1. Хоч як дивно, але зазвичай дівчата не задоволені своїм волоссям — власниці розкішних кучерів намагаються їх випрямити, а ті, у кого пряме волосся, щодно терплять муки від бігуді... Узимку проблеми з волоссям загострюються. Дуже важливо не забувати в холодну пору року про шапку, адже дія низької температури на шкіру голови призводить до випадіння волосся. Значною мірою на стані волосся позначається й нестача вітамінів, тому намагайтеся тричі на день з'їдати будь-який овоч чи фрукт. Панацеєю* в будь-яку пору року вважається банан, також волосся дуже «любить» моркву та капусту (*З газети*).

*Панацея — універсальний засіб, який допомагає в розв'язанні проблеми.

2. Волосся має складний хімічний склад: вуглець, кисень, азот, водень, сірка, залізо та інші елементи. У поперечному перерізі воно складається з кутикули, покривного шару й серцевини. У покривному шарі міститься пігмент — меланін, що дає забарвлення волоссю. На цей шар впливає хімічна завивка та фарбування волоссю. Меланін не розчиняється у воді, але вступає в дію з лугами* й кислотами (З посібника).

*Луг — рос. щёлочь.

Поняття доречності

Доречність — ознака мовлення, яка організовує його точність, логічність, чистоту, вимагає такого добору мовних засобів, що відповідають меті й умовам спілкування.

Доречність мовлення

Відповідність темі й меті висловлювання, його логічному змісту, емоційному забарвленню, стилю мовлення

Врахування ситуації спілкування, складу мовців, форми мови (усної чи писемної)

Досягнення доречності

Умови доречності мовлення:

- розуміння необхідності доречності мовлення;
- володіння культурою мовлення і спілкування за допомогою мови;
- високий рівень культури людини, вихованості;
- досконале знання мови.

Види доречності

Залежно від умов і мети спілкування доречність мовлення є:

- **контекстуальною** (контекст вимагає, щоб у ньому були гармонійно поєднані слова, структура речень, загальна тональність, інтонація);
- **ситуаційною** (від ситуації спілкування залежать темп і тональність мовлення, вибір слова, форм звертань тощо);
- **стильовою** (від стилю мовлення залежить вибір мовних засобів, їх співвідносність);
- **психологічно обумовленою** (обов'язковим для кожного є уміння встановити контакт зі співрозмовником, знайти відповідні слова, дотримуватись норм спілкування).

Ситуація спілкування

Кожне висловлювання використовується в тій чи іншій сфері (побут, наукова діяльність, законодавство тощо), має свою мету (регулювання стосунків, виклад інформації, вплив тощо) та адресата. Залежно від цього ми обираємо різнорівневі мовні засоби, найбільш придатні для конкретної ситуації.

Ситуація спілкування

251. Мовковий штурм. Чому доречним мовлення може бути лише тоді, коли воно відзначається правильністю, логічністю, точністю, багатством?

252. І. Прочитайте статтю лікаря Анатолія Шевченка. Визначте актуальну інформацію, основну й додаткову інформацію. Що виражає заголовок тексту — тему чи основну думку? Яка мета цього висловлювання?

НІ — «ХАРЧОВИМ КІЛЕРАМ»

Нові досягнення науки призвели до того, що сьогодні складно купити натуральні, нешкідливі для здоров'я продукти харчування. Тому консерванти, барвники, стабілізатори, гормони, антибіотики, підсолоджувачі й інші харчові добавки, небезпечні для людини, стали невід'ємною частиною нашого щоденного раціону. І якщо організм дорослої людини зі сформованими системами захисту здатний хоча б частково нейтралізувати або вивести ці агресивні речовини, то з дитячим ситуація куди небезпечніша.

Інтенсивний ріст дитини, становлення травної*, імунної й інших систем, розумові навантаження в школі потребують особливого підходу до якості харчування школярів, без повноцінності якого неможливо забезпечити гармонійний розвиток дитячого організму. І це, без перебільшення, — завдання державної ваги. І розв'язати його можна тільки спільними зусиллями школи й батьків.

На превеликий жаль, більшість батьків не надають особливого значення пристрасті дітей до солодких газованих напоїв, чіпсів, «мівін», випічки, начинених «кілерами». Незважаючи на численні повідомлення в засобах масової інформації про небезпечні інгредієнти** в продуктах, «люблячі» батьки завдають величезної шкоди здоров'ю своїх дітей, купуючи такі продукти (А. Шевченко).

*Травний — рос. пищеварительный.

**Інгредієнт — складова частина якої-небудь складної сполуки або суміші; складник.

Галина Попова. Виноград і яблука

І в школах, де діти проводять більшу частину дня, ситуація не ліпша. Так, у деяких шкільних буфетах з'являються шоколадно-вафельні цукерки з Е-інгредієнтами, йогурти тривалого терміну зберігання з барвниками, ідентичними(!) натуральним (означає — штучними). Далекі від натуральності й пропонувані дітям «натуральні» соки жовтогогарячого, насичено зеленого кольорів тощо. А от натуральне молоко сьогодні не

користується популярністю в організаторів шкільного харчування. Саме натуральне(!), а не відновлене. Шкільний раціон дітей часто перевантажений випічкою. Та з булочками з маком і повидлом ще можна погодитися, але піца (начинена «фастфудом») у шкільному буфеті — нонсенс.

До речі, члени батьківського комітету мають відвідувати шкільні ідальні, щоб знати, чим годують їхніх дітей і наскільки ефективно використовуються їхні гроші, виділені для цього. Адже якісне харчування (і в школі, і вдома) — це найважливіший чинник зміцнення здоров'я школяра, а відтак і запорука* його нормального фізичного й інтелектуального розвитку (А. Шевченко).

*Запорука — рос. залог.

II. Доведіть, що текст відзначається доречністю форми і змісту, слушним вибором мовних засобів. Чи притаманні йому такі ознаки мовлення, як правильність, логічність, точність, багатство?

III. Переробіть усно текст і перекажіть з урахуванням того, що лікарю треба виступити перед учнями початкових класів і переконати їх у необхідності правильного харчування.

IV. Вилишіть із тексту виділені слова, розберіть їх за будовою, підкресліть і поясніть орфограми.

253. Мікрофон. Які висновки ви зробили для себе після прочитання статті попередньої вправи? Як ви вважаєте, чи вплине ця стаття на громадську думку? Що ви запропонували б для поліпшення харчування дітей?

254. Мовковий штурм. Що спільного й відмінного між професійним спілкуванням і спілкуванням у родині чи колі друзів?

255. Уявіть, що вам треба розповісти своїм молодшим братам чи сестрам про будову атома, клітини або слова. Якою лексикою ви будете користуватися? Чи відрізнятиметься ваша розповідь від розповіді на цю ж тему на засіданні гуртка юних науковців? Чим саме?

256. І. Прочитайте текст. Перекладіть його усно українською мовою, користуючись довідкою. Визначте тему й основну думку тексту. Про які мовні недоліки в ньому розповідається? Які висновки ви зробили для себе з прочитаного?

ЛИМИТ ЯЗЫКА

Я слышал своими ушами, как некий посетитель ресторана, желая заказать себе свиную котлету, сказал официанту без тени улыбки:

— А теперь заострим вопрос на мясе.

И как один дачник во время прогулки в лесу заботливо спросил у жены:

— Тебя не лимитирует плащ?

Один незнакомец, который подошел к моему другу, ловившему рыбу в соседнем пруду, явно щеголяя высокой «культурностью речи», спросил:

— Какие мероприятия предпринимаете вы для активизации клёва?

Как бы ни были различны эти люди, их объединяет одно: все они считают правилом хорошего тона возможно чаще вводить в свою речь (даже во время разговора друг с другом) слова и обороты канцелярских бумаг, протоколов, докладов, донесений и рапортов.

Молодой человек, проходя мимо сада, увидел у калитки пятилетнюю девочку, которая стояла и плакала. Он ласково наклонился над ней и, к моему изумлению, сказал:

— Ты по какому вопросу плачешь?

Чувства у него были самые нежные, но для выражения нежности не нашлось человеческих слов (*К. Чуковский*).

Довідка. Пруд — ставок, щеголять — хизуватися, клёв — клювання, оборот — зворот, доклад — доповідь, мимо — повз, самый нежный — найніжніший.

II. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах.

257. І. Складіть і запишіть невелике висловлювання на професійну тему, можливе в одній із поданих ситуацій спілкування.

1. Ви — агроном (зоотехнік) агропідприємства. Доповідаєте на нараді про підсумки роботи за півріччя.

2. Ви — лікар. Приїхали за викликом в квартиру до хворого і даєте поради.

3. Ви — інженер. Зайшли в кабінет директора підприємства для обговорення питання щодо запуску нового обладнання.

4. Ви — економіст. Обговорюєте з колегами питання виходу підприємства з економічної кризи.

5. Ви — тренер. Розповідаєте своїм вихованцям про особливості виконання певної вправи.

6. Ви — художник. Прийшли на першу виставку колеги.

7. Ви — вчитель. Ділитесь з колегами враженнями від щойно проведеного уроку.

II. Попрацюйте в парах. Прослухайте або прочитайте висловлювання однокласника (однокласниці). Проаналізуйте й за потреби відкорегуйте текст щодо доречності мовлення.

258. **I. Два — чотири — всі разом.** Виберіть фрази, які відповідають нормам офіційно-ділового стилю мовлення. Аргументуйте свій вибір.

1. Вивчіть наші пропозиції і дайте врешті-решт будь-яку остаточну відповідь. 2. Просимо вивчити наші пропозиції і дати остаточну відповідь. 3. Запам'ятайте: якщо ви не погасите заборгованість, ми тут же розірвемо контракт! 4. Дозвольте нагадати Вам про необхідність погасити заборгованість, інакше ми будемо змушені розірвати контракт. 5. Хочемо запевнити, що наше підприємство виконає Ваше замовлення в найкоротший термін. 6. Ми уважно вивчили Вашу пропозицію, але змушені відхилити її, оскільки нас не влаштовують умови виконання замовлення. 7. Вашої пропозиції ми не приймаємо й навіть не просить і не благайте.

Ділове спілкування

II. Експеримент. Перебудуйте п'ять чи шість речень, доповнивши його розмовними, емоційно забарвленими словами чи словами в переносному значенні, а також замінивши прямий порядок слів непрямим. Як така перебудова позначиться на стилістичному забарвленні речення? Зробіть відповідний висновок.

259. **I.** Уявіть, що ви керівник установи. Завершіть і запишіть три з поданих реплік (на вибір). Змодельуйте ситуацію ділового спілкування, у якій була б можливою одна з ваших реплік.

1. Я сподівався почути від вас... 2. Я просив би Вас... 3. Радив би Вам... 4. Мені здається, що... 5. Мені шкода, але... 6. Мені не подобається, що Ви... 7. Вибачте, але я мушу... 8. Вважав би за необхідне нагадати Вам... 9. Ще раз дякую та висловлюю надію... 10. Вибачте, я не цілком упевнений...

II. Запам'ятайте подані висловлювання й користуйтеся ними під час ділового спілкування.

260. Прочитайте уривок із виступу під час ділових переговорів. Зазначте недоліки висловлювання щодо доречності мовлення. Які лексичні та граматичні помилки допущено? Відредагуйте й запишіть текст.

Доводжу до вашого відому, що згідно плану роботи нашої організації в жовтні місяці ми проводимо семінар на тему «Впровадження системи управління якістю». Першим ділом ми хочемо ознайомити присутніх з основними концепціями управління якістю. Слідуюче питання — надати рекомендації щодо побудови, впровадження та поліпшення систем управління якістю відповідно вимогам стандарту ДСТУ ISO 9001:2009.

Користуючись нагодою, запрошую вас прийняти участь в роботі цього семінару. Буду, чесно кажучи, дуже радий вас бачити. Якщо захочете, то візьмете з собою свого заступника чи людей, які розбираються в цих питаннях.

Мовленнєва ситуація

Надія Сергіївна дуже зраділа, коли отримала листівку від своєї доньки. Одразу ж прочитала:

«Дорога мамо! Вітаю тебе з днем народження, бажаю нових досягнень у праці, успіхів у роботі й особистому житті. Твоя донька Оля».

Мама засмутилася, з її обличчя зійшла радість.

Поясніть, чому засмутилася мама. Як би ви написали листівку?

261. Уявіть, що ви спеціаліст фінансового підрозділу підприємства. Вам доручили повідомити ділового партнера про перенесення дати розрахунку за виконане замовлення на десять днів із незалежних від підприємства причин. Виконайте це завдання так: 1) напишіть діловий лист відповідного змісту; 2) змодельуйте ділову телефонну розмову. Які переваги писемної форми ділового спілкування в цій ситуації? А усної форми?

Висновки

1. Доречність мовлення забезпечується добором мовних засобів відповідно до мовленнєвої ситуації.
2. Мовлення може бути доречним лише тоді, коли воно відзначається правильністю, логічністю, точністю, багатством.

§ 25. Функціональні та експресивні засоби мови

Про вживання мовних засобів з урахуванням типу, стилю й жанру висловлювання

Пригадайте!

1. Які є типи мовлення?
2. У яких жанрах реалізується кожен зі стилів мовлення?

1. Прочитайте тексти. Що в них спільного? Визначте сферу використання, мету, мовні засоби, а також стиль мовлення кожного висловлювання. Поясніть відповідність між стилем мовлення та вжитими мовними засобами.

1. Найважливіше правило ввічливості, яке діє в усьому світі однаково, — усміхайтесь! Усмішка — засіб встановлення добрих стосунків між людьми. Ви можете не знати мови, але ви усміхайтесь, а оточуючі люди «перекладають» вашу усмішку так: «Ви мені подобаєтесь. Я радий бачити вас». При цьому слід пам'ятати, що нещира усмішка нікого не введе в

оману. Ми говоримо про справжню усмішку, сповнену приязні, доброти, усмішку, яка йде від щирої душі (А. Коваль).

2. Усмішка — особливий порух м'язами обличчя (губ, очей), який виражає схильність до сміху. // Цей порух як вираження чого-небудь. // Такий порух як вираз глузування, кепкування і т. ін.; посмішка (Зі словника).

3. Забувши про все, Зимова Дівчинка притуляла гілочки до своїх щічок, гладила їх своїми ніжними пальчиками, цілувала своїми вустами — і якесь незнано-невідане почуття наповнювало стиха її душу. Й ніжно-лагідна усмішка, яка сама собою з'явилася на її обличчі, навіть не думала сходити. Дівчинка стояла та усміхалася... Усміхалася небу. Усміхалася сонцю. Посміхалася землі (З казки).

II. Поміркуйте, до універсальних чи національних засобів комунікації належить усмішка.

Функціональні засоби

Стилістичні засоби, якими володіє українська мова, використовуються для творення текстів усіх стилів, але функціонують вони в кожному стилі по-різному. Наприклад, для наукового стилю характерні терміни, а для художнього — емоційно-оцінна лексика, тропи. Слова, що створюють специфіку офіційно-ділового стилю, не повинні фігурувати в публіцистичному чи розмовному мовленні.

Експресивні засоби

Експресивні засоби мови — це такі засоби, які надають мовленню образності й емоційної забарвленості. Експресивність створюється з метою справити враження на читачів (слухачів).

Найтонші відтінки почуттів, переживань і оцінок можна експресивно передавати за допомогою слів із суфіксами пестливості та зменшеності -к-, -ик-, -ок-, -очіс-, -ечок-, -очк-, -ц-, -ець-, -оньк-, -еньк-, -ат-, -инк-, -есеньк- та ін.: *Мішечок груш, торбочка з зубочками — ото і все збіжжя* (Є. Гуцало).

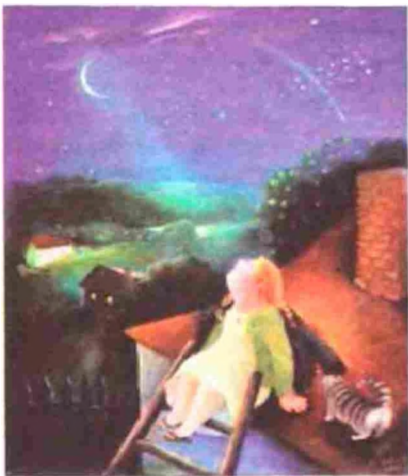
Глибше розкрити всю складність психічного світу людини дає змогу поєднання протилежних за значенням і різних за емоційними відтінками слів: *І я бажаю жить, відкрити на вікнах посірілі ставні, з людьми сміятись, плакати і любити* (В. Симоненко).

263. І. Попрацюйте в парах. І. Розгляньте таблицю «Стили мовлення», вміщену на форзаці підручника. Розіграйте діалог: один із вас виконує роль «учителя», а інший — «учня». «Учитель» задає запитання за таблицею, «учень» відповідає. Потім поміняйтеся ролями. Якого стилю ви дотримувалися, виконуючи завдання?

II. Розкажіть стисло за таблицею про: а) класифікацію текстів за сферою використання; б) класифікацію текстів за метою мовлення; в) жанри, у яких реалізуються стилі мовлення. Яким стилем і типом мовлення ви скористалися?

284. I. Прочитайте вголос вірш за правилами української літературної вимови. Поясніть, які зорові образи змальовує автор. Якими почуттями наповнений твір?

Наталя Віллон.
Дивлячись у нічне небо

Там сонце, як серце, дзвенить-виграє,
Кленовий листочку, дівчатко моє!
Златава доріжка од сонця до вій...
Кленочок-листочок танцює на ній.

Там Лади-Ладусі співають пісень,
Там ночі блакитні й фіалковий день,
Там срібні ковалики квіти кують,
Там зорі-комарики в небі снують.

Ой тіні рожеві, ой сон золотий,
Ой стежка-мережка й дівчатко на ній —
Дівчатко-клетчатко, златава струна...
Ой пісня блакитна, ой срібна луна...

С. Тельнюк

II. Визначте тип, стиль і жанр мовлення тексту. Знайдіть використані мовні засоби (тропи, багатозначні й застарілі слова, слова із суфіксами емоційної оцінки тощо). Поясніть значення виділеного слова. Доведіть, що текст відзначається доречним вибором мовних засобів.

III. Випишіть слова, у яких можливі орфоепічні помилки. Затранскрибуйте два такі слова (на вибір).

285. Прочитайте речення. Визначте наявні в них експресивні засоби. З якою метою автори використали їх?

1. Хай в маленьких очах відбивається світ од маленьких ромашок до стартів великих. 2. Поцезнуть всі перевертні й прибууди, і орди заво-йовників-заброд. 3. Під твоїм високочолим небом гартував я душу молоду. 4. Я із надій будую човен і вже немовби наяву з тобою, ніжний, срібномовен, по морю радості пливу (З тв. В. Симоненка). 5. Дівчинка, як невтомна бджілка, перескакувала від однієї роботи до іншої. 6. У Василя сині очі, що горять волошковим світом. 7. Гуртом порадьтесь, лебедята! 8. Рідная доненько! Бережи голівоньку свою, моя зозуленько... (З тв. Є. Гуцала).

286. I. ~~Ты — чотирі — чотирі~~. Прочитайте тексти, визначте стиль і тип мовлення кожного з них. Обґрунтуйте свою думку.

1. Господи, приношу Тобі всі гріхи мої та злочини, що зробив перед Тобою і перед Святими Твоїми ангелами. Усе покладаю на жертву Твого умилоствлення. Хай обпалиш Ти і знищиш усе вогнем любові Твоєї, хай

зітреш усяку скверну гріхів моїх, хай очистиш совість мою від усякого злочину й хай повернеш мені благодать, утрачену гріхом (*З молитовника*).

2. Чоловіки й жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися та засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу й під час його розірвання...

Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються...

Сім'я є природним і основним осередком суспільства й має право на захист з боку суспільства та держави (*Із Загальної декларації прав людини*).

3. Перед світанком і степ, і село, у якому окопалися німці, зовсім притихли. Ані звуку ніде. Навіть ракети не злітали вже над позиціями. Усе примовкло, скорилося сну. Аж раптом позаду батальйону кресонули спалахи. У кількох місцях й одразу. Люди інстинктивно оглядаються. У цю мить свистять над головою снаряди, роздирають тишу гучними вибухами, які стрясають і степ, і село, і небо над селом. Батальйон щільніше припав до землі, однак земля не приймає його ревних обіймів, земля здригається й норовить викинути людей із маленьких, виритих на всяк випадок окопів; снаряди лягають близько, окремі — зовсім поруч, і це ще більше лякає необстріляних чи одвиклих від обстрілу солдатів (*Д. Міщенко*).

II. Визначте використані в кожному з текстів функціональні засоби мови. Порівняйте ці засоби й аргументуйте доречність використання.

III. Поясніть уживання розділових знаків в останньому тексті.

267. Можливий інтурм. I. Які типи мовлення переважно використовуються в наукових текстах математичної тематики? А фізичної, біологічної, історичної, спортивної?

II. Чим текст офіційно-ділового стилю мовлення відрізняється від текстів розмовного й наукового стилів?

268. I. Прочитайте текст. З'ясуйте, якої галузі знань він стосується. У чому його пізнавальна цінність? У якій ситуації спілкування можливе це висловлювання?

ДОБУВАННЯ АЦЕТАТНОГО ВОЛОКНА

З давніх часів людина використовує природні волокнисті матеріали для виготовлення одягу й різних предметів домашнього вжитку*. Одні з цих матеріалів рослинного походження, складаються із целюлози, наприклад, льон, бавовна**, інші — тваринного походження і складаються з білків — вовна, шовк.

*Вжиток — рос. употребление, применение.

**Бавовна — рос. хлопок.

Зі збільшенням потреб населення й техніки в тканинах стала гостро відчуватися нестача волокнистих матеріалів. Виникла необхідність добувати волокна за допомогою хімії. Це можна здійснити двома способами.

Оскільки волокна характеризуються впорядкованим, орієнтованим уздовж осі розміщенням лінійних макромолекул, то можна взяти природний полімер неупорядкованої структури й певною обробкою змінити в ньому розміщення макромолекул, укласти їх в одному напрямі. Можна зробити й так: добути полімер синтетичним способом, а потім укласти в ньому молекули в потрібному порядку.

Як вихідний природний полімер для утворення штучних волокон беруть целюлозу, виділену з деревини, або бавовняний пух, який залишається на насінні бавовника після того, як з нього знімуть волокна бавовни (з *підручника*).

II. Знайдіть терміни та обґрунтуйте їх доречність у тексті. Які інші засоби, властиві науковому стилю мовлення, використано? Доведіть стильову належність тексту, підтверджуючи свою думку прикладами з висловлювання.

III. Перекажіть стисло текст (усно), змінивши стиль викладу на розмовний. З'ясуйте, як добір мовних засобів позначається на стилістичному забарвленні висловлювання.

I. Прочитайте речення. З'ясуйте відповідність форм виділених дієслів нормам української мови. Чи надають ці дієслова висловлюванню емоційно-експресивного забарвлення? Чи доречно їх ужито? Доберіть до них стилістичні варіанти.

1. Ідіте ж, вірні слуги, **принесіте** важкий ланцюг з скарбівні **широ-**злотий (*П. Куліш*). 2. Ми хліб до рук **берем**, як диво, в ньому — і сила, і **снага**? (*С. Гордєєв*). 3. Дивіться яка **печаль**! (*Т. Шевченко*). 4. Сосна сама **заживляє** рани соком янтарним, живою смолою... І не **вмира**, доки сили **стане**, **стріча** вітри, що ідуть горою... (*Л. Забашта*). 5. Кину в землю зерно **рясно** — парость **буя** (*О. Довгий*). 6. Сходю **вже**, коли таке діло, **межи** людьми **посидю**, **послухаю**, що **кажуть** (*В. Шкурупій*). 7. Не **журись**, коли **осінь** **журлива**, коли **жар** **застига** під дощем, коли **листя** **спада** **шамотливе** й **невигадливим** в небі **ключем** **хтось** **вже** **пише** **авто-**граф на **згадку** (*Г. Дудка*).

II. Випишіть безсполучникові складні речення. Накресліть їхні схеми.

Прочитайте речення. Чи всі слова в них ужито доречно? Поясніть відповідь. Відредагуйте усно речення.

1. Учень щоденно **крокує** до школи. 2. Учні **файно** **відповідали** на уроці. 3. **Принесіте** мені, будь **ласка**, **книжку** з бібліотеки. 4. Коли **при-**йде епоха збирання врожаю, **аграрії** **будуть** **забезпечені** **пальним**. 5. У **променях** **сонця** **блишали** на траві **атмосферні** **опади**. 6. **Складний** **музи-**кальний **твір** **оркестр** **виконав** **пунктуально**. 7. **Сьогодні** **працівникам** **райдержадміністрації** **виплачують** **жалування**. 8. **Дотримання** **належної** **чистоти** у приміщенні — **священний** **обов'язок** **кожного** **учня**.

271. I. Попрацюйте в парах. Розгляньте репродукцію картини Миколи Пимоненка. Поділіться з однокласником (однокласницею) своїми враженнями від зображеного. Розкажіть, що ви відчуваєте та про що думаєте, коли дивитися на цю картину. Що намагався донести художник до нас?

Микола Пимоненко. Жнива в Україні

II. Складіть і запишіть на основі картини текст, який би складався з двох ССЦ: у першому ССЦ опишіть зображене на полотні, а в другому — висловіть своє враження та враження однокласника (однокласниці) від картини. Якого стилю й типу мовлення ви будете дотримуватися? Скористайтеся характерними для цього стилю й типу мовлення функціональними та експресивними засобами мови.

272. Уявіть, що вам треба написати нарис про свого однокласника (друга) й офіційну характеристику. Розкажіть, що буде спільного в цих текстах і чим вони відрізняться. Якого типу, стилю і жанру ви будете дотримуватися, складаючи кожне з висловлювань? Яким мовним засобам надасте перевагу?

1. Використання функціональних і експресивних засобів мови залежить від типу, стилю і жанру мовлення. Різні стилі — це різні висловлювання за сферою використання, метою та ознаками мовлення. У сучасній українській мові вирізняють розмовний, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, конфесійний стилі мовлення.

2. Уся різноманітність змісту наших висловлювань може бути зведена до трьох типів мовлення: розповідь, опис, роздум. Змістом розповіді (послідовні дії) і опису (одночасні ознаки) є навколишня дійсність, а роздуму — зв'язки між предметами та явищами, що виявляє людина.

§ 26. Узагальнення вивченого з теми «Культура мови і стилістика»

278. I. Прочитайте текст. Опишіть усно картину, яка виникла у вашій уяві. Чи збігається вона з репродукцією картини Григорія Соколенка? Визначте наявні в тексті ознаки художнього стилю й проілюструйте їх прикладами. Поясніть, як добір мовних засобів впливає на створення колориту мовлення.

Григорій Соколенко. Над Дніпром

ДНІПРО

Дніпро! Одне слово — і спадає з тебе полуда зневіри та втоми, одне слово — і зцілюєшся від кривдних ран, очищуєшся від накипу злоби й, ослаблений, повертаєш собі життєдайні сили й жадобу творення.

Якщо маєш у душі те слово...

Не в образі водного шляху для воїв і купців, не у вигляді повені*, що бурхотить із земних джерел незагнузданою силою, не в картині сизого безмежжя простору, сповненого світла, барв і гомону, а в символі нашої сутності, вічного буття народу, його багатства, сили і здоров'я.

Коли не згубив його, не продав, не зрікся — у кожному мить, висвітливши в своїй душі цей символ, воскресаєш, як тлінний Лазар з небуття, і стаєш видний світові, мов хрест на церковній бані — святий і чистий.

Дніпро... Розділився, монолітний і дужий, досягаючи столиці України, на ріки, річки, потоки й рукави, ніби стомився дорогою й спинитися хоче; омиває зелені острови, спочиває в замшілих очеретом старицях, тихою гладдю засинає на лебединих озерах, аж поки не допаде до зелених круч Печерська — та й вирветься на степовий простір, і благословлять золотим блиском його нестримний біг до моря суворі шпилі лаврських соборів і хрещаті бані Видубицького монастиря (Р. Іваничук).

*Повінь — рос. наводнение, разлив, паводок.

II. Знайдіть у тексті й поясніть орфограми та пунктограми.

III. Випишіть із тексту ключові слова й словосполучення. За виписаним усно перекажіть прочитане.

Мовленнєва ситуація

Українка Світлана поїхала на конференцію до Америки. У вільний час дівчина зайшла до крамниці. Продавець поцікавився, хто вона й чому приїхала до Америки.

— Я філолог, — відповіла дівчина англійською. — Приїхала на конференцію.

— Що це значить — філолог? Це пов'язано з медициною? — зацікавлено запитав продавець.

— Ну, це значить, — пробурмотіла Світлана, — це значить, що я люблю слова.

— Ось воно що, — сказав той розчаровано. — Ви любите говорити, і за це вас відправили на конференцію.

Дівчина засмутилася. І англійську знає, і всі артиклі, і звуки вимовляє правильно, а спілкування не вийшло.

Поміркуйте, чому учасники спілкування не змогли порозумітися. Як уникнути подібних помилок?

274. Складіть невелику зв'язну розповідь на тему «Культура мови і стилістика» з використанням відомостей, одержаних на уроках в 11 класі. Складіть і запишіть план розповіді у формі запитань. Наводьте приклади для підтвердження висловлених теоретичних положень.

275. Відредагуйте й запишіть речення. Поясніть помилки.

1. Обережно, двері закриваються! 2. Дотримання правил користування газовими приладами є запорукою нещасних випадків. 3. До повістки дня було включено питання туризму. 4. Підписка на журнал здійснюється в будь-якому поштовому відділенні. 5. У конференції прийняли участь керівники підприємств. 6. В агентстві можна замовити квитки. 7. Кіоск не працює. На больничному. 8. Новий метод виготовлення деталей швидко завоював авторитет серед працівників. 9. Силами прокуратури нелегальне виробництво ліків було анульовано. 10. На зборах підбито підсумки навчання. Це найголовніша справа. 11. Рада акціонерів звільнила з посади начальника цеху К. В. Бойчука і призначила на його місце О. М. Сергієнка. Це рішення не схвалюють у колективі.

276. Відредагуйте й запишіть речення. Поясніть помилки, причиною яких є порушення порядку слів.

1. Жодний доповідач, на жаль, скільки-небудь конкретних рекомендацій, які можна було б з користю застосувати в повсякденній практиці, не дав. 2. Народ активно бере участь в управлінні державою. 3. Зобов'язання як належить не було продумано. 4. Це негативно не відбивається на роботі.

277. Перекладіть українською мовою. Порівняйте вживання й написання прийменників в українській і російській мовах. Скористайтесь за потреби довідничком з культури мовлення (с. 158) і додатком 6.

Сверх оплаты, к вашему сведению, прийтись по вкусу, смотря по погоде, в его пользу, вокруг города, посредством суффиксов, сверх всякого ожидания, при жизни, из-за неосторожности, согласно приказу, зная по газетам, издеваться над кем-то, при помощи скальпеля, принимать близко к сердцу, в случае необходимости, принять во внимание, на протяжении двух дней, вид из окна, в пределах своих полномочий, соответственно правилу, внос в бюджет, в порядке обмена опытом, упорный в науке, по вкусу хорош, иметь в виду.

278. Попрацюйте в парях. Прочитайте по черзі речення й усно відредагуйте їх. Поясніть суть помилок.

1. Прогул — це коли працівник відсутній на робочому місці без поважних причин більше трьох годин. 2. Якщо всі будуть так активно приймати участь в обговоренні, то ми не дійдемо до кінця закону даже завтра. 3. Підставою виникнення зобов'язань є договори й серед інших документів посідають важливе місце. 4. Наше завдання вийти й завоювати міжнародний ринок. 5. Уся країна вболівала та чекала повернення нашої футбольної збірної з перемогою. 6. Запобігання, попередження та лікування серцевих захворювань — одне з головних завдань сучасної медицини. 7. Ми знаємо наші недостатки на сьогоднішнє сьогодні та працюємо над ними. 8. Автотранспортне підприємство займається перевезенням пасажирів і школярів.

279. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть опорну схему чи намалюйте плакат на одну з тем: «Культура мови і стилістика», «Чистота мовлення», «Багатство української мови», «Ознаки правильного мовлення».

Варіант Б. Укладіть словничок термінів на тему «Культура мови і стилістика».

Варіант В. Складіть оду (вірш, баладу) на тему «Культура мовлення».

Варіант Г. Складіть задачу, співзвучну з темою «Культура мови і стилістика».

280. Складіть і запишіть невеликий текст на одну з тем, використовуючи засоби, відповідні обраному вами стилю мовлення тексту: «Українська мова — державна», «Мова й етика», «Ремісник чи майстер», «Духовний пантеон України», «Дружба», «Освіта в Україні».

281. Мікрофон. Продовжте фрази.

1. Під час опрацювання розділу «Культура мови і стилістика» я дізнався (дізналася), що...
2. Найлегшим під час опрацювання матеріалу для мене було...
3. Свої знання з тем розділу я б оцінив (оцінила) на...

Запитання й завдання для самоперевірки

1. Які основні вимоги до мовлення? Що єднає культуру мови зі стилістикою?
2. Що таке точність мовлення? Які найголовніші умови її досягнення?
3. Яку роль відіграють синоніми, омоніми, пароніми для точного вираження думок? Як визначити точність багатозначного слова? Наведіть приклади цих мовних одиниць.
4. Що таке логічність мовлення? Чому логічність мовлення залежить від логіки мислення? Які найголовніші умови логічності?
5. Які є порушення логічності? Наведіть приклади.
6. Що таке чистота мовлення? Які слова засмічують мову? Коли треба уникати іншомовних, діалектних і професійних слів?
7. Яке мовлення вважається багатим? Назвіть вимоги багатства мовлення. Чому багатство мовлення пов'язане зі стилями?
8. Розкажіть про ресурси збагачення мовлення й синонімічне багатство української мови. Наведіть приклади.
9. Що таке виразність мовлення? За яких умов наше мовлення стає виразним? Якими засобами треба користуватися для цього?
10. Що таке доречність мовлення? Назвіть умови доречності. Яку роль у доречному виборі мовних засобів відіграє ситуація спілкування?

ПРОЕКТ

Підготуйте і проведіть у класі уявне телевізійне шоу на одну з поданих тем.

1. Контакт, ще контакт, або Як удосконалити свої комунікативні навички.
2. Мистецтво слухати, або Будьмо уважними до співрозмовника.
3. А ось і я, або Чи готові ми до спілкування.
4. До побачення, або Спілкування закінчено, спілкування продовжується.

Етапи підготовки проекту

1. Оберіть тему передачі шляхом опитування (анкетування, голосування).
  2. Об'єднайтеся в групи: авторська (режисерська) група, ведучі, кілька груп учасників або група учасників і група глядачів.
  3. Розподіліть обов'язки між групами. Наприклад, авторська група має продумати формат передачі, оформлення студії, скласти сценарій і співпрацювати з ведучими. Група глядачів має продумати запитання до учасників і підготуватися до обговорення проблемних питань. Учасники повинні підготувати невеликі виступи тощо.
  4. Розподіліть обов'язки в групі, підготуйтеся до участі в проекті.
- Для участі в проекті можна запросити батьків, учителів, представників різних професій.

ДОВІДНИЧОК З КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Корисно знати

НАВІЩО ПОСТАВЛЯТИ, ЯКЩО МОЖНА ПОСТАЧАТИ?!

Останнім часом мовці надто активізували чуже для сучасної української літературної мови слово *поставляти* (*поставити*) у значенні «давати (дати), надавати (надати) комусь щось потрібне, необхідне, забезпечувати (забезпечити) когось чимось». Поставляють, поставляють, поставляють — невідомо й відомо що, куди, кому, навіщо...

В українській мові маємо натовість дієслово *постачати* (*постачити*). Наприклад: *Ферма наша постачала сусідній госпіталь молоком та маслом* (О. Гончар). Це слово посідає в нашій мові тривке місце. Воно дало гурт похідних слів, наприклад *постачання, постачальний, постачальник, постачальниця, постачальницький*.

Отже, не поставляймо нічого, а лише *постачаймо* (І. Вихованець).

Мистецтво перекладу

Професійні словосполучення

Російською мовою	Українською мовою
В пользу (заказчика)	На користь (замовника)
В порядке обмена опытом	У порядку обміну досвідом
В пределах своих полномочий	У межах своїх повноважень
В принудительном порядке	У примусовому порядку
В случае необходимости	За необхідності
В случае неуплаты суммы	У разі несплати суми
В соответствии с (законодательством)	Згідно з (законодавством)
Ввиду вышеизложенного	Зважаючи на викладене раніше
Ввиду того, что...	З огляду на те, що...
Взыскать неустойку	Стягнути неустойку
Внос в бюджет	Внесок до бюджету
Внеочередной созыв	Позачергове скликання
Дисциплинарное взыскание	Дисциплінарне стягнення
Договорное обязательство	Договірне зобов'язання
Должностной оклад	Посадовий оклад
Дополнительное соглашение	Додаткова угода
Добавленная стоимость	Додана вартість

Розрізняйте!

Дисциплінарний. Пов'язаний із нормами дисципліни, покараннями за їх порушення (*дисциплінарне покарання, стягнення*).

Дисциплінований. Який дотримується вимог дисципліни; організований (*дисциплінований учень, клас, працівник*).

МОЯ СТОРІНКА

Цікаво знати

СИЛА ВОДИ

Слово *вода* стало центром багатьох приказок, прислів'їв, фразеологізмів, у яких образно визначається поведінка людини. Тих, хто веде нечесний спосіб життя, *виводять на чисту воду*. Коли когось дуже ненавидять, воліють його *втопити в ложці води*.

Вода виявляє свою силу і в характеристиках людей. Про неробу кажуть, що він *не береться й за холодну воду*. Про того, хто вперто мовчить, — що він *набрав у рот води*. Про шахрая, який уникає покарання, — що він *виходить сухим із води*. Нерозлучних друзів часто називають *не розлий вода*. Базикало неодмінно *товче воду в ступі*, а тишко виявляє покірність і *сидить нижче від трави, тихіше від води*. А той, хто наперед не дуже вдало пророкує, *мов вилами по воді пише* (Н. Клименко).

І так буває

НЕЗВИЧАЙНІ ЗАСОБИ СПІЛКУВАННЯ

Досить своєрідний спосіб передачі інформації створили жителі Канарських островів — свист, який можна почути на віддалі 14 км. Народи Центральної та Південної Америки, Тропічної Африки, Південно-Східної Азії виробили особливу «мову барабанів». Майже в кожній сім'ї є свій барабан для «телефонних розмов» із сусідами й найближчими селами. Веди, жителі острова Цейлон, та пігмеї, мешканці лісів Центральної Африки, створили «мову шепоту». Це своєрідний монотонний шепіт, подібний до поривчастого дихання великої собачої зграї. Така мова дуже зручна: під час нічного полювання необхідно вести переговори тихо, щоб чутливе вухо слона чи антилопи не вловило ніякого шуму. Ці й багато інших засобів спілкування умовно можна назвати мовою, але всі вони виступають тільки як допоміжні до єдиного універсального засобу — мови словами (Г. Передрій, Г. Смолянінова).

Як це було

ДІЛОВЕ ПИСЬМО

Ще за часів Київської Русі існувала культура написання документів. Стандартні формули офіційних документів не були цілком сталими; у багатьох словосполученнях використовували варіантні синтаксичні зв'язки, різний порядок слів. Документи писали суцільним текстом, не розділяючи окремі слова. Вони проходили такі стадії написання: підготовка чернетки, редагування, написання «чистовика». Діловим письмом при князях займалися дяки, а при намісниках — писарі й піддячі.

Кращою похвалою ораторові буде, якщо кожний,
хто чув його промову, скаже собі:
«Але я сам так думав, він лише висловив те, що я почував».
Віолле де Дюк

ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ

На вивчення:

- предмет і завдання риторики;
- етапи ораторської діяльності;
- структурні частини тексту промови;
- прийоми встановлення і збереження контакту з аудиторією.

На замітку:

- розпізнавати етапи ораторської діяльності, вибудовувати стратегію оратора;
- вибирати тему виступу, визначати його мету, жанр з урахуванням аудиторії;
- знаходити матеріал, структурувати виступ, переконливо аргументувати та обґрунтовувати власні тези;
- будувати різні за композицією висловлювання;
- добирати найдоцільніші засоби виразності мови;
- виголошувати промову, використовуючи різні способи виступу залежно від ситуації спілкування.

§ 27. Риторика як наука. Розділи риторики

Про предмет і завдання риторики, загальну характеристику її розділів та етапи ораторської діяльності

Пригадайте!

1. Кого називають оратором? Що таке ораторське мистецтво?
2. Яких видатних ораторів ви знаєте?

282 Прочитайте текст. Поміркуйте, чи кожна людина може стати хорошим оратором. На основі тексту доведіть або спростуйте одну з таких тез: а) тільки природні дані можуть зробити людину оратором; б) властивості хорошого оратора набуваються, розвиваються, виховуються.

ПОЕТАМИ НАРОДЖУЮТЬСЯ, ОРАТОРАМИ СТАЮТЬ

Багато тисячоліть тому знаменитий оратор Стародавнього Риму, видатний теоретик ораторського мистецтва Марк Тулій Цицерон виголосив фразу, яка стала крилатою й дійшла до наших днів: «Поетами народжуються, ораторами стають». Видатний римлянин був упевнений, що з поетичним талантом людина народжується, а оратором можна стати, якщо докласти для цього певних зусиль.

Справді, хорошим оратором може стати лише той, хто хоче ним стати, хто прагне цього, хто багато працює над собою. Звичайно, природні дані допомагають людині досягти кращих результатів, але самі по собі вони не є запорукою успіху.

Римський форум, де в давнину виступали оратори

Звернімося до історії ораторського мистецтва. Кому не відоме ім'я знаменитого давньогрецького оратора Демосфена? Проте, мабуть, не всі знають, що його виступи спочатку не мали успіху. Коли Демосфен виступав першу промову, то народ сміявся з нього і, висловлюючи своє невдоволення, так кричав, що оратор-початківець* не міг закінчити її. Тільки ціною величезних зусиль, постійної й наполегливої праці Демосфен домогся визнання сучасників.

Демосфен навчався ораторського мистецтва в інших відомих ораторів, його сучасників. Він уважно слухав їхні виступи, стежив за ходом роздумів, відзначав для себе позитивні й негативні сторони. Він запам'ятовував вдалі слова й вирази, а потім використовував їх у своїх виступах, придумував різні варіанти висловлення однієї й тієї самої думки, вносив до них поправки, шліфував, відточував, вибирав серед них кращий і найбільш точний варіант.

Надзвичайно освіченим, різнобічним і невтомним оратором є Цицерон. Ще будучи підлітком, він із пристрасстю вбирав усяку науку, не нехтуючи ніякими знаннями. Завдяки працьовитості та природним здібностям хлопець став відомим серед своїх ровесників, а їхні батьки навіть приходили на заняття, щоб власними очима побачити Цицерона й переконалися в його блискучих успіхах. Закінчивши шкільні заняття, Цицерон продовжував навчатися з величезною старанністю: знайомився з філософськими вченнями різних шкіл, вивчав грецьку мову, студіював різні науки. Він відточував свою красномовність, як зброю. Як бачите, видатні оратори багато працювали над собою, приділяли значну увагу підготовці до публічних виступів (За Л. Введенською).

*Початківець — рос. начинающий.

Риторика як наука

Предмет риторики

Завдання риторики

Розділи риторики

Риторика (грец. *rhetorike* — ораторське мистецтво) — наука побудови й оприлюднення досконалого висловлювання; наука про ораторське мистецтво, красномовство. Предметом риторики є текст на різних етапах його існування (породження тексту, текст як процес, текст як продукт). Для риторики особливий інтерес становить такий вид тексту, як публічне мовлення, яке за своїми характеристиками повинно бути правильним, ясним, точним, стислим, доцільним, виразним.

Риторика відповідає не лише на питання *що говорити?*, але й на питання *як говорити?*, *як примусити інших слухати себе?*, *як управляти аудиторією?*, *як правильно спілкуватися?* Вона розвиває цілу систему особистісних якостей людини: культуру мислення, мовлення, поведінки, спілкування.

До основоположних розділів класичної риторики належать *інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція*.

Етапи ораторської діяльності

Інвенція (лат. *inventio* — винахід, вигадка) — розділ риторики, який відповідає за розроблення етапу задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу.

Диспозиція (лат. *dispositio*, від *dispono* — розташовую, розміщую) — розділ риторики, який відповідає за формулювання основних понять про предмет виступу й визначає правила оперування поняттями.

Елокуція (лат. *elocutio* — висловлююся, викладаю) — розділ риторики, який відповідає за розкриття законів мовного вираження предмета спілкування.

Меморія (лат. *memoria* — пам'ять, згадка) — розділ риторики, призначенням якого є допомогти оратору запам'ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі.

Акція (лат. *actio* — дія, дозвіл) — розділ риторики, призначення якого полягає в тому, щоб підготувати оратора зовнішньо та внутрішньо до виступу.

В ораторській діяльності виділяють три основні етапи: докомунікативний, комунікативний і післякомунікативний.

Докомунікативний етап передбачає:

- визначення теми й мети виступу;
- аналіз аудиторії;
- добір матеріалу і структурування промови;
- мовне оформлення;
- запам'ятовування тексту.

Комунікативний етап включає виступ із промовою, відповіді на запитання, ведення полеміки, а післякомунікативний — аналіз виголошеної промови.

283 **І.** Прочитайте висловлювання. Про що йдеться в кожному з них? Яке висловлювання ви вважаєте найвагомішим для себе?

1. Найбільша цінність оратора — не тільки сказати те, що потрібно, але й не сказати того, чого не треба (*Цицерон*). 2. Талант ніколи не говорить трьох слів там, де досить двох (*Г. Ліхтенберг*). 3. Істинно красномовний той, хто звичайні речі виражає просто, великі — велично, а середні — помірно (*Цицерон*). 4. Мова істини проста (*Платон*). 5. Справа не в тому, про що говорять, а в тому, як про це говорять (*Квінтіліан*). 6. У багатьох людей є цілий словник, який позбавляє їх від думок: він складається зі слів, які мало що виражають, а тому додаються до чого завгодно. Це — наліпка на порожніх пляшках (*А. Шопенгауер*). 7. У промові повинне бути те саме, що буває в тілі людському, яке має свої істинні окраси від гарної своєї будови (*Ш. Роллен*). 8. Не те добре, коли кричать великим голосом, але те є великим, коли говорять добре (*Демосфен*).

II. Напишіть невелику творчу роботу (5–6 речень), висновком якої був би один із виділених висловів.

284. З'ясуйте подібність і відмінність у лексичному значенні слів *риторика*, *демагогія*, *фразерство*, *словоблудство*. Введіть ці слова в окремі речення. У якому значенні — прямому чи переносному — іменник *риторика* буде синонімом до іменника *демагогія*? Зверніться за потреби до тлумачного словника та словника синонімів.

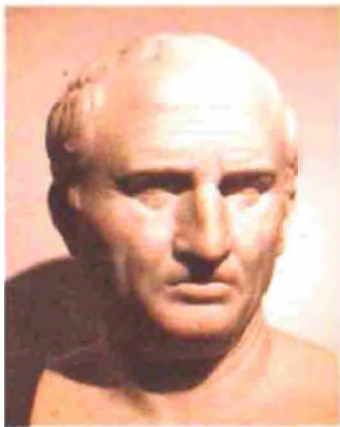
285. I. Прочитайте текст. Як ви розумієте сказане в першому реченні? Користуючись матеріалом тексту, скажіть, що потрібно для того, щоб стати хорошим оратором. Запишіть це у формі пам'ятки.

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Хороших ораторів знайдеться набагато менше, ніж хороших поетів...

Це пояснюється тим, що красномовство дається більш важко, ніж це здається, і народжується з багатьох знань і старань.

Необхідно засвоїти найрізноманітніші знання, необхідно надати красу самому мовленню, і не лише відбором, але й розташуванням слів; усі порухи душі, якими природа наділила рід людський, необхідно вивчити до тонкощів, тому що вся міць і мистецтво красномовства полягають у тому, щоб або заспокоювати, або збуджувати душі слухачів. До цього всього мають приєднатися гумор і дотепність, освіта, достойна вільної людини. Крім того, необхідно знати всю історію давнього світу, аби черпати з неї приклади.

Цицерон

Виконання промови вимагає стеження за рухами тіла, і за жестикуляцією, і за виразом обличчя, і за звуками та відтінками голосу. Промова повинна розцвітати й розгортатися тільки на основі повного знання предмета.

Істинний оратор своїм впливом і мудрістю не лише собі пошукує славу (пошану), а й багатьом громадянам, та й усій державі загалом, приносить щастя і добробут. Досягти цього красномовства може тільки той, хто

глибоко зрозуміє людську природу, людську душу та причини, які примушують її спалахувати й заспокоювати.

Оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою такою, як у кращих лицедіїв (За Цицероном).

II. З'ясуйте за тлумачним словником значення слів *діалектик*, *лицедій*.

286. Мікрофон. Чи згодні ви з тим, що риторика — це наука успіху? Чому, на вашу думку, люди прагнуть пізнати її секрети? Де в сучасному житті ми стикаємося з риториною? Які ситуації потребують знання законів цієї науки?

287. Виконайте завдання одного із запропонованих варіантів.

Варіант А. Проведіть дискусію на одну з тем: «Учнівське самоврядування: за і проти», «Для чого потрібні закони?», «Чи потрібно завжди говорити правду?».

Варіант Б. Підготуйте питання для обговорення за круглим столом на самостійно обрану тему.

Для вас, допитливі

Ораторське мистецтво стало визначним суспільним явищем, що досягнуло високого рівня ще в стародавньому світі: Єгипті, Ассирії, Китаї. Однак саме Давня Греція визнається батьківщиною красномовства, де почала складатися його теорія. У царстві ораторського мистецтва височіють імена Сходу, стародавніх Греції та Риму: Конфуцій, Демосфен, Арістотель, Цицерон, Квінтіліан.

Якщо ви хочете більше дізнатися про риторику, зверніться до навчального посібника «Золотослів» Г. Сагач. Поділіться інформацією з однокласниками.

288. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, користуючись довідкою. Поясніть, як ви розумієте прочитане. Чи допомагає роздратованість і ворожість досягти порозуміння?

Если вы придёте ко мне со сжатыми кулаками, я думаю, что и мои кулаки сожмутся так же крепко, как и ваши; но если вы придёте и скажете: «Давайте сядем и поговорим, а при расхождении во взглядах постараемся понять, в чём они», то вскоре обнаружим, что мы не так уж далеки друг от друга, что пунктов, по которым мы сходимся, гораздо больше, и что если у нас хватит терпения, искренности и желания прийти к соглашению, то мы придём к нему» (В. Вильсон).

Довідка. Сжатый — стиснений, крепко — міцно, расхождение — розбіжність, вскоре — незабаром, соглашение — згода.

Підготуйте, користуючись друкованими чи електронними джерелами, усне повідомлення про одного з таких видатних ораторів: Іоанна Златоуста, Іларіона Київського, Феофана Прокоповича, Григорія Сковороду, Василя Липківського, Сократа, Арістотеля, Демосфена, Цицерона. Розпочніть своє повідомлення оригінальним вступом, щоб зацікавити слухачів. Час виступу — 3–4 хвилини.

1. Від уміння висловлюватися часто залежить успіх, авторитет, кар'єра. Це уміння завжди розвивається одночасно з розширенням культурного та професійного кругозору.
2. До основоположних розділів класичної риторики належать інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція.

§ 28. Підготовка до публічного виступу

Про визначення мети, вибір теми, складання плану виступу, аналіз аудиторії, а також про особливості добору, систематизації і запису матеріалу

Пригадайте!

1. Що таке публічний виступ? Які є варіанти підготовки до виступу й виголошення промови?

2. Які є джерела інформації?

Згадайте! Пізнати систему людських цінностей можна на основі безмежного фонду прислів'їв і приказок українського й російського народів. Прочитайте та порівняйте подані прислів'я й приказки. На їх основі сформулюйте правила етичного мовлення, мистецтва ведення бесіди, поради промовцю. Розкажіть про риторичні традиції обох народів.

<i>Із скарбниці українського народу</i>	<i>Із скарбниці російського народу</i>
<p>Більше діла — менше слів. Хто мовчить, той двох навчить. Набалакав — і в торбу не вбереш. Торохтить Солоха, як діжка з горохом. Коня керують уздами, а чоловіка — словами. Язык мій — ворог мій: раніше розуму говорить. Казав, та не зав'язав. Знаю од краю до краю, а всередині не знаю. Говорить таке, що купи не тримається. На городі бузина, а в Києві — дядько.</p>	<p>Не спеши языком — торопись делом. Кто говорит, тот сеет; кто слушает — собирает. Долго говорит — ум копит, а вымолвит — слушать нечего. Складно бае, да дела не знает. Язык царствами ворочает. Не ножа бойся — языка. Недолгая речь хороша, а долгая — поволока. Кстати промолчать, что большое слово сказать. Начал за здравие, а кончил за упокой. Я ему про Ивана, а он мне про Степана.</p>

**Стратегія
оратора**

Загальний, всебічний план досягнення цілей, організації спілкування, який передбачає розроблення основних напрямів промови, називається **стратегією оратора**.

**Етапи
підготовки**

У підготовці публічного виступу можна виділити такі **етапи**: визначення мети — аналіз аудиторії — вибір теми — складання плану — добір матеріалу і його систематизація — запис відібраного матеріалу (повний текст промови, тези, конспект, план, цитати).

Кожна промова має конкретного адресата, свою аудиторію, і чим краще оратор знає аудиторію, чим ретельніше він окреслить її портрет, тим ефективнішою буде промова. Вивчивши аудиторію, склавши її портрет, ора-

тор вже може більш точно окреслити тему промови, знайти оригінальну ідею, пройшовши послідовно всі моменти в розробленні стратегії. Тема повинна бути цікавою, достатньо важливою і зрозумілою для аудиторії. На етапі добору й систематизації матеріалу визначається логічний план майбутньої промови, який допомагає цілеспрямовано добирати літературу, а з неї — фактичний матеріал для виступу, а після того, як зібрано фактичний матеріал і обдумано тему, скласти план. Початківець (та й не лише) мусить після попередньої роботи записати зібраний матеріал у вигляді повного тексту промови.

Зверніть увагу! Для того щоб у записі можна було легко орієнтуватися, він повинен бути зорово виразним, з використанням легких для сприймання графічних позначок — підкреслень, дужок, виділення кольором тощо.

291. І. Прочитайте текст. Визначте його тему та мікротеми. Чи згодні ви з твердженням автора, висловленим у виділеному реченні? Аргументуйте свою відповідь. Наводьте приклади, факти.

ЯК ВИЗРІВАЄ ПРОМОВА

Чи хочете ви, щоб ваш виступ справив на слухачів приємне враження? Якщо так, зважте, що дасть ваш виступ слухачам. Чи довідаються вони про щось таке, чого раніше не знали, чи допоможе він їм у роботі, розв'язанні особистих проблем, чи буде для них хоча б цікавим?

Якщо ви вичерпно не відповісте на ці запитання, то ваш публічний виступ може вийти не дуже вдалим. Адже не хочеться, щоб про вас говорили, як іноді чуєте або й самі кажете про інших промовців: «Лише час змарнували через його довгу й порожню балаканину».

Не намагайтеся сісти й підготувати промову за тридцять хвилин. Не можна «спекти» промову на замовлення, як пиріг. Промова повинна визріти. Виберіть тему на початку тижня, обдумайте її у вільний час, виношуйте її, не забувайте її ні вдень, ні вночі. Обговорюйте її з друзями. Зробіть її предметом бесід. Задавайте собі різні запитання із цієї теми. Записуйте на папірцях усі думки й приклади, які приходять вам у голову, й продовжуйте шукати. Ідеї, міркування, приклади будуть приходити до вас у різний час — коли ви у ванній, їдете до центру міста, коли ви чекаєте, щоб вам подали обід. Таким був метод Лінкольна. Цим методом користувалися майже всі оратори, які мали успіх.

Отже, ніколи не виступайте перед слухачами, доки не зберете якомога більше матеріалу, важливого й цікавого для слухачів. Прислів'я твердить: «З посудини не можна вилити більше, ніж було в неї».

налито». Так само й людина не може дати більше, ніж знає. Запам'ятайте, що й досвідчений промовець втратить авторитет, якщо систематично не розширюватиме свого кругозору.

Уявіть собі, що вам доручили за 14 днів підготувати виступ. Що для цього треба робити? Передусім точно визначте тему виступу. Намагайтеся дізнатися про склад, кількість, приблизний вік, фаховий рівень слухачів, чи будуть присутні переважно чоловіки, чи жінки тощо. Ви повинні знати, в межах якого часу читатимете лекцію чи виголошуватимете промову. Треба довідатися, чи буде ваш виступ поєднано з дискусією та відповідями на запитання. Зрозуміло, що слід підготуватися й до можливих запитань (За *І. Томаном*).

II. На основі прочитаного коротко сформулюйте й запишіть 3–5 основних порад для тих, хто готує промову.

III. Випишіть із тексту ключові слова та словосполучення.

292. Мікрофон. Чи вважаєте ви себе цікавим співрозмовником, яскравою особистістю? Як працюєте над собою? З якою людиною вам цікаво спілкуватися? Чому?

293. I. Прочитайте вісім основних запитань, на які повинен відповісти оратор, готуючись до публічного виступу. Обґрунтуйте важливість кожного з них.

1. Що говорити?	5. Навіщо говорити?
2. Як говорити?	6. Де говорити?
3. Хто говорить?	7. Коли говорити?
4. Кому говорить?	8. Скільки говорити?

II. Уявіть, що вам потрібно підготувати виступ на тему «Глобальні проблеми людства». Дайте відповідь на кожне з поставлених запитань.

294. Скориставшись різними джерелами інформації, доберіть цитатний матеріал до однієї з поданих тем публічного виступу: «Здоровий дух у здоровому тілі», «Таємниця життєвих успіхів», «Про користь фізичних навантажень», «Сучасні інформаційні технології», «Альтернативні джерела енергії». Сформулюйте мету промови. Схарактеризуйте уявну аудиторію, перед якою ви хотіли б виступити зі своєю промовою.

295. I. Прочитайте фрагмент публічної промови *Стіва Джобса* перед випускниками одного з навчальних закладів. Визначте тему, стиль і комунікативне завдання тексту. Як оратору вдалося з перших хвилин привернути увагу слухачів? Чи співзвучна з текстом картина Олександра Полуніна?

ІСТОРІЯ ПРО ЛЮБОВ І ВТРАТИ

Для мене велика честь бути сьогодні з вами на врученні дипломів одного з найкращих університетів світу. Я не закінчував інститутів. Сьогодні я хочу розповісти вам історію з мого життя. І все. Нічого грандіозного.

Мені пощастило — я досить рано знайшов те, що люблю робити в житті. Разом зі Стівом Возняком ми заснували компанію «Apple Computer» у гаражі моїх батьків, коли мені було 20 років. Ми наполегливо

Олександр Полунін.
Сходи на небо. 11 поверх

мені її передавали... Це було публічним провалом, і я навіть думав про те, щоб утекти куди подалі. Але поволі я зрозумів: я все ще любив те, що робив. Хід подій в «Apple» лише злегка все змінив. І, зрештою, я вирішив почати все спочатку.

Тоді я цього не розумів, але з'ясувалося, що звільнення з «Apple» було кращим з того, що могло зі мною статися. Тягар успішної людини змінився легкомудством менш упевненого початківця. Після звільнення я увійшов в один із найкреативніших періодів свого життя.

Упродовж наступних п'яти років я заснував компанії «NeXT» та «Pixar» і закохався в дивовижну жінку, що стала моєю дружиною. «Pixar» створив найперший комп'ютерний анімаційний фільм «Toy Story». Потім «Apple» купила компанію «NeXT», я повернувся в «Apple», і технологія, розроблена в «NeXT», стала серцем нинішнього відродження «Apple».

Я впевнений, що нічого цього не трапилося б, якби мене не звільнили з «Apple». Ліки були гіркими, але пацієнтові вони допомогли. Іноді життя б'є вас по голові цеглиною. Не втрачайте віри. Я переконаний: єдине, що допомогло мені продовжувати справу, — це те, що я любив її. Ви повинні знати, що ви робите. І це потрібно як для роботи, так і для стосунків. Ваша робота займатиме значну частину життя, і єдиний спосіб бути повністю задоволеним — робити те, що, на вашу думку, є великою справою. І єдиний спосіб робити великі справи — це любити те, що ви робите. Якщо ви ще не знайшли своєї справи, шукайте. Не зупиняйтеся. Як це буває з усіма сердечними стосунками, ви довідаєтеся, коли знайдете. І, як будь-які хороші стосунки, вони міцнішають і міцнішають з роками. Тому шукайте, поки не знайдете. Не зупиняйтеся! (За С. Джобсом).

II. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора, висловленою у виділеному реченні? Поясніть її. У чому актуальність промови Стіва Джобса для сучасної молоді?

III. Складіть і запишіть цитатний план тексту. За планом перекажіть усно прочитане від третьої особи. Чи зміниться комунікативне завдання тексту? Чому?

296. Два — чотири — всі разом. Сформулюйте й запишіть 5 тем, з якими ви хотіли б виступити перед аудиторією. Оберіть дві зі сформульованих вами тем і проаналізуйте їх, доповнюючи подані речення.

1. Тема актуальна для обговорення, бо... 2. Це питання зумовлене важливими причинами, бо... 3. Тема містить такі ключові слова... 4. Ця тема охоплює ключові предмети обговорення... 5. Твердження має зв'язати на те, що...

297. **Попрацюйте в парах.** Сформулюйте й запишіть на прикладі теми «Природа й людина» складові аргументації: тезу, що обґрунтовує тему; вступне твердження (одне-два речення, що пояснюють тезу); підпункт А (перша причина, що доводить правильність запропонованої тези); підпункт Б (друга причина, що доводить правильність запропонованої тези). Обговоріть аргументи після завершення роботи.

298. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Підготуйте текст виступу (до 5 хвилин) на актуальну соціальну тему, розрахованого на певну аудиторію (за віком, статтю, професією тощо).

Варіант Б. Підготуйте текст ювілейної промови (до 3 хвилин) з нагоди певної урочистої події.

Варіант В. Підготуйте текст виступу (до 5 хвилин) кандидата на посаду міського голови.

Висновки

1. Етапи підготовки публічного виступу: визначення мети — аналіз аудиторії — вибір теми — складання плану — добір матеріалу і його систематизація — запис відібраного матеріалу.

2. Необхідно пристосовувати виступ до категорії слухачів, перед якими доведеться говорити.

§ 29. Структурування ораторської промови

Про особливості вступної, основної та завершальної частин промови

Пригадайте!

1. З яких структурних частин складається текст?

2. Яку роль у тексті виступу відіграє вступна частина й завершення?

299. I. Прочитайте висловлювання. Коротко прокоментуйте кожне з них. Два висловлювання, які вам найбільше сподобалися, запишіть у зошит.

1. Промова повинна розцвітати й розгортатися на основі повного знання предмета; коли ж за нею не стоїть зміст, засвоєний та пізнаний оратором, то словесне її вираження уявляється пустою й навіть дитячою балаканиною (Цицерон). 2. Для успіху промови важливим є протікання думки лектора. Якщо думка перестрибує з предмета на предмет, якщо головне постійно переривається, то таку промову майже неможливо слухати (А. Коні). 3. Там, де один тріумфус, у другого виникає неприємне відчуття програної справи. Натомість там, де ніхто не поводить як

переможець, ніхто не відчуває себе переможеним (*І. Томан*). 4. Той, хто хоче гарно говорити або писати, повинен обов'язково добре роздумувати й мати хороший смак... (*І. Зульцер*). 5. Добре говорити — значить просто добре думати вголос (*Е. Ренан*). 6. Справжнє красномовство полягає в сутності, але зовсім не у словах (*Ш. Сент-Бев*).

Структура промови

Промова складається зі вступу, основної частини і завершення. Пропорційно вступ і завершення менші за основну частину. Психологи рекомендують приблизно 10–12% загального часу присвячувати вступові, 4–5% — завершенню, а решту часу — основній частині.

Вступна частина

Мета вступу полягає в тому, щоб стисло пояснити завдання промови, чітко і зрозуміло сформулювати суть теми і питання, на яких промовець збирається зупинитися. Вступ не повинен бути занадто серйозним і сухим. Перші фрази мають бути максимально простими і миттєво доходити до свідомості будь-якого слухача.

Цікаво й ефективно розпочати з того, що хвилює на даний момент суспільство. Варто процитувати газетний матеріал, приклад із книги, що в усіх на вустах, або з телепередачі, навести дані останніх соціологічних опитувань. Так виступ непомітно зіллється з настроєм аудиторії.

Основна частина

Основна частина промови — найбільш навантажена й об'ємна. Адже тут ітиметься про ту ідею, яку в розгорнутому вигляді потрібно донести до слухачів, надихнути їх на прийняття якогось рішення. У цій частині виступу наводять порівняння, статистичні дані, роблять посилення на авторитети тощо. Важливо дотримуватись основного правила композиції — логічної послідовності та стрункості викладення матеріалу.

Завершення

Важливою частиною будь-якої промови є завершення. Переконаливе і яскраве запам'ятовується слухачами, залишає добре враження про промову. Навпаки, невдале завершення іноді губить непогану промову.

Завершення промови складається, як правило, з двох частин: а) узагальнення основних думок; б) підбиття підсумків, заклик до виконання певних дій.

У завершальній частині необхідно повторити основну думку, заради якої проголошується промова, підсумувати найбільш важливі положення, окреслити тему наступного виступу, зробити слухачам комплімент, викликати аудиторію на суперечку, виголосити заклик тощо.

Прикінцеві речення треба підготувати й записати заздалегідь, сформулювати виразніше й переконливіше.

300. I. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Випишіть ключові слова й словосполучення. На яких положеннях акцентує увагу автор? Що нового з прочитаного ви дізналися?

ЯК ЗАЦІКАВИТИ СЛУХАЧІВ

Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає свої думки безладно, хто не розмежовує першорядні та другорядні поняття, хто часто перескакує з однієї теми на іншу, у кого кінець розповіді не має нічого спільного з її початком.

У якій же послідовності треба викладати інформацію (думки, події, факти)? Це залежить від змісту повідомлення чи розповіді. Під час розповіді про якісь події найчастіше застосовується послідовність у часі. Якщо ви розповідаєте про якусь пригоду, то викладаєте окремо її події так, як вони насправді відбувалися: одна за одною. З погляду слухачів таке упорядкування розповіді має недолік: у більшості випадків вона починається буденно і, отже, нецікаво. Цікавими бувають, як правило, середина розповіді та її кінець.

Якщо ви хочете зацікавити слухачів своєю розповіддю, то випускайте з неї несуттєві подробиці. Швидко, але не порушуючи послідовність, наближайтеся до розв'язки. Поганий же оповідач, радіючи з того, що дістав змогу виговоритися, як правило, розповідає детально, з найменшими подробицями.

Якщо ви маєте на меті розповісти слухачам щось таке, чого вони досі не знають, то в процесі викладу треба йти від простого до складнішого або від відомого до невідомого...

Особливу увагу треба приділяти початку, оскільки саме він вирішує успіх усієї розповіді. Гете колись дотепно сказав: «Якщо я перший гудзик застібну неправильно, то й далі застібатиму неправильно». Якщо ви з самого початку не зумієте привернути увагу слухачів, то може статися, що до вашої розповіді справа взагалі не дійде... Часто буває доцільно вже в першому ж реченні визначити, що цікаве чи несподіване буде змістом вашої розповіді. Про те, наскільки цікавим є її зміст, судити не зі свого погляду, а з погляду тих, на кого вона розрахована (За *І. Томаном*).

II. Знайдіть у тексті вислів Йогана Вольфгана Гете й ще раз його уважно прочитайте. Про що в ньому йдеться?

301. I. Прочитайте тексти. На яких особливостях вступної частини промови наголошується в кожному з них?

1. Вступ є частиною промови, через яку ритор слухачів чи читачів готує до решти промови, щоб вони прихильно, старанно й свідомо його слухали або читали. Для першого ритор повинен шанобливо й прихильно їм свою справу представити, для другого — оголосити, що він буде говорити про речі важливі, потрібні й корисні, для третього — ясно висловити свою тему або саму матерію, про яку він говорити чи писати хоче... (*М. Ломоносов*).

2. Вступ до ораторської промови є те саме, що для тіла людського голо- ва. Вступ слухають із більшою уважністю, він привертає або відволікає увагу слухачів. Часто, якщо вступ красномовний, слухачі в таке прихо- дять засліплення, що огріхи в інших частинах промови ніким не бувають помічені; якщо ж він поганий, то хоч би якою решта твору була прекрас- ною, оратор приймається усіма без задоволення; настільки сильними є перші враження (Г. Гайар).

302. I. Запишіть 6–8 потенційних тем для обговорення. Розташуйте ці теми за трьома категоріями: теми, на які не можна проводити дебати, бо стосовно них існує загальноприйнята думка; теми, стосовно яких ваші однокласники мають власну думку, але щодо цих тем можна сперечатися; теми, стосовно яких у учнів немає чіткої позиції.

II. Подискутуйте з однокласниками щодо однієї з тем. Зверніть увагу, що не можна обстоювати аморальних позицій та не можна пропонувати неможливих для обговорення тем.

303. **Попрацюйте в парах.** Уявіть, що вам потрібно виступити з промовою на шкільному телебаченні. Оберіть одну із запропонованих тем: «Сім чудес Украї- ни», «Мови живуть і вмирають», «Умій себе загартувати», «Замки України», «Море і міфи», «Графіті — сучасний настінний живопис». Один із вас має підго- товувати й виголосити вступну частину промови, інший — завершення. Намагай- теся, щоб ваш вступ був оригінальним, зацікавив потенційних слухачів, налаш- тував на позитивний лад, зосередив їхню увагу й підготував до сприйняття основної частини. У завершенні потрібно підсумувати сказане, окреслити пита- ння подальших зустрічей, посилити враження від виступу. Зверніть увагу, що вступ і завершення мають бути взаємопов'язаними.

304. I. У 1999 році в Національному університеті «Києво-Могилянська акаде- мія» виступила українська поетеса Ліна Костенко з промовою «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». Перш ніж приступити до основної частини промови, вона дала визначення всіх ключових понять свого виступу для того, щоб аудиторія її сприйняла так, як цього хотіла поетеса. Прочитайте фрагмент вступної частини цієї промови. Яким трьома ключовими поняттям дає визначення поетеса? Як вона тлумачить ці поняття? Чи вдалося їй підготувати слухачів до сприйняття основної частини промови?

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ

Отже, гуманітарна аура нації. Чи не правда, яке приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий* комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, — в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своє- му неповторно національному варіанті. Але спершу уточнимо терміноло- гію, щоб уникнути смислових аберацій**.

* *Емануючий* — прикметник до *еманація* — сходження нижчих форм буття з єдиного універсального начала.

**Аберация — викривлення, відхилення від норми.

Марія Мамчур. Між небом і землею

непорозуміння, коли замість вироблення концепції гуманітарної політики в її кардинальних аспектах, все зводиться до розмови про черговий гуманітарний вантаж або про екологічно чисті макарони.

Аура. У словниках радянського періоду, енциклопедичних, філософських, навіть іншомовних, — а ці словники осіли на стелажах, і люди досі користуються ними, — аура однозначно інтерпретується як термін медичний.

Однак існує етимологія слова, досить звернутися до латини, — аура має там до десятка значень, і всі вони зв'язані з вітерцем, повієм, або золотом, відтінками золотого. Відоме Горацієве «*aurea mediocritas*» — золота середина, чи епітет Персея «*auri gena*» — золотороденний, тобто син Данаї від Юпітера, який навідав її у вигляді золотого дощу...

Що ж до поняття нація, то лише на перший погляд здається, що це таке чітко і всім зрозуміле поняття. Саме в це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України, внесено стільки плутанини, що пересічний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш поліетнічний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, — українським народом. У паспорті графа національності скасована. Епітетом національний розкидаються так бездумно, що іноді він втрачає контури сенсу.

Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства. Не буду вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям (Л. Костенко).

П. Скориставшись тлумачним словником, з'ясуйте лексичні значення слів *гуманітарний*, *аура*, *нація*, *ідентифікація*. Складіть і запишіть з кожним словом по одному складному реченню.

305. Прочитайте висловлювання. Коротко прокоментуйте кожне з них. На основі одного з висловлювань підготуйте експромтом невеликий виступ на 2–3 хвилини. Ретельно продумайте початок та завершення виступу.

1. Висока душа при найменшій нагоді прагне до добродійності; душа низька не інакше, як плазом, іде до своєї мети (*Конфуцій*). 2. Головні турботи повинні бути присвячені душі, потім менш важливі турботи — тілу, що підкоряється душі; гроші повинні займати третє і останнє місце (*Платон*). 3. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців (*О. Довженко*). 4. По-справжньому освічений той, хто вміє читати між рядками (*О. Сухомлин*). 5. У цьому світі люди прагнуть любові й схвалення більше, ніж хліба (*Мати Тереза*). 6. Гідним є лише життя, прожите заради інших людей (*А. Ейнштейн*). 7. Де немає мрії, люди помирають (*Соломон*).

Висновки

1. Для успішного виступу в аудиторії важливо підготувати цікавий вступ та хороше завершення і зробити так, щоб вони були пов'язані одне з одним.

2. Під час виступу потрібно використовувати якомога більше конкретних прикладів; наводити за необхідності висловлювання авторитетних осіб; задавати запитання, щоб підкреслити перехід від однієї думки до іншої.

§ 30. Способи подання матеріалу й запам'ятовування промови

Про дедуктивний, індуктивний і компаративний способи подання матеріалу, типові помилки в аргументації й критиці, а також про логічне й механічне запам'ятовування

Пригадайте!

1. Яка різниця між дедуктивним та індуктивним способами мислення?
2. Як правильно спростувати або довести думку?

306. Прочитайте висловлювання. Про які особливості аргументації йдеться в кожному з них?

1. ...Хай неправда викрита, — у пристрасі тисячі доказів, щоб пустити цю неправду знову в хід (*Ж. Робіне*). 2. Хто доводить багато, той нічого не доводить (*Латинський вислів*). 3. Аргументи не рахують, а зваяжують (*Грецький вислів*). 4. Усе сказано ніколи не буде. Суперечка думок безкінечна (*С. Рамішвілі*). 5. Дзвінка цитата спокушає нас більше, ніж правдиве мовлення (*М. Монтень*). 6. Говори з переконанням — слова й вплив на слухачів прийдуть самі собою (*І. Гете*). 7. Одне слово, сказане від щирого серця, діє на наш розум сильніше усяких найважливіших доказів і переконливіше усяких розмірковувань... (*А. Амьель*). 8. Є вислови, які мають властивість сонячних променів: чим більше вони стиснуті, тим сильніше вони пропікають (*Г. Флорбєр*).

Подання матеріалу

Виділяють три способи подання матеріалу: дедуктивний, індуктивний, компаративний.

При дедуктивному поданні матеріалу спочатку формулюється теза (основна ідея), яка потім обґрунтовується доказами (аргументами).

При індуктивному викладі спочатку дається аналіз низки фактів, явищ, предметів, положень, на основі чого робиться узагальнювальний висновок, формулюється основна ідея.

Компаративний спосіб — спосіб доведення від одиничного до одиничного.

Правильне використання цих способів залежить від характеристики аудиторії й особливості проблеми. В аудиторіях таких категорій, як а) молодіжні; б) за нижчими рівнями освіти, культури, кваліфікації; в) за фахом не спеціалісти (щодо предмета промови) або ж якщо проблема досить складна — ефективнішим є індуктивний спосіб подання матеріалу та доведення тези. В аудиторіях із протилежними характеристиками необхідно застосовувати дедуктивний спосіб.

Аргументація

Доводячи, мало висловити правильну тезу. Необхідно забезпечити, щоб теза спиралася на достатнє обґрунтування, тобто була доведена переконливими аргументами.

Типові помилки аргументації

Помилки	Пояснення
Аргументи не сформульовані зрозуміло й чітко	Якщо в аргументації або критиці застосовувати занадто складні аргументи, то важко буде переконати співрозмовника, бо він просто не зрозуміє, про що йдеться
Аргументи повністю або частково не обґрунтовані	Аргумент може виявитися хибним, якщо: <ul style="list-style-type: none"> • сукупність наведених аргументів є суперечливою (суперечливі свідчення очевидців, дані експертів, що не співпадають із фактами тощо); • аргумент є твердженням, що саме собі суперечить. Наприклад, вислів Сократа: «Я знаю, що я нічого не знаю»; • у процесі аргументації (критики) як аргумент використовують твердження про факт, оцінити який можна буде лише в майбутньому. Наприклад: «Через півроку ми отримаємо прибуток 60%»

Помилки	Пояснення
Аргументи не відповідають тезі	Дуже часто в процесі суперечки супротивники намагаються навести для обґрунтування власної точки зору такі аргументи, які не можна пов'язати з предметом суперечки
Доказ тези підмінюється оцінкою особи	Доводячи тезу «він добрий оратор», посилаються, наприклад, на те, що він хороша людина, активний громадський діяч тощо. Такі аргументи характеризують особу, але не тезу

307. І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. На основі прочитаного коротко сформулюйте й запишіть правила аргументації.

ЯК ПЕРЕКОНАТИ СЛУХАЧІВ

Аргументування — це процес, який повинен відбуватися в певній послідовності й розвитку. Насамперед треба логічно сформулювати тезу, правильність якої ви хочете довести. Не можна, наприклад, висунути таку тезу: «Карел Чапек був кращим письменником, ніж Берджіс Сметана композитором».

Слова, за допомогою яких формують тези, повинні бути однозначними. Уявімо, що хтось починає дискусію на тему «Собор святого Їржі в Градчанах кращий, ніж собор святого Віта». Якщо ви знаєте принаймні основну засаду будь-якої дискусії про те, що насамперед необхідно визначити зміст слів певного твердження, то ніколи не дасте втягнути себе в таку дискусію. Натомість спочатку запитаете: «Що ви розумієте під словом «кращий»? Яка краса має бути критерієм для визначення переваг одного собору перед іншим?» Поставивши таке запитання, ви переконаєтеся, що існують різні поняття краси: романського стилю, готики, бароко, сучасної архітектури.

Якщо ви хочете переконати слухачів у правильності того, що говорите, то не досить буде сказати «це так і ось так». Не думайте, що люди повірять вам лише тому, що ви їм про це говорите... Якщо ви доводите правильність того, що для слухачів невідоме, то пошліться на авторитетного вченого або спеціаліста в даній галузі. Для того, щоб доказ був переконливим, ви повинні назвати ім'я та прізвище авторитетної людини, на яку посилаєтесь. Не досить сказати: «Багато визначних учених вважають, що...» або «Авторитетні вчені в цій галузі підтверджують, що...»

Таке, наприклад, твердження, як «Сьогодні мені перебігла чорна кішка дорогу, отже, будуть якісь неприємності», є хибним аргументом, що побудований на уявній взаємозалежності причини й наслідку. Очевидно, колись у минулому одне явище (зустріч із чорною кішкою) передувало іншому явищу (неприємності, нещастю). Звідси наведене явище і почало розглядатися як погана прикмета. Але, безперечно, з такої послідовності не можна робити висновку про те, що зустріч із чорною кішкою завжди віщує щось неприємне (За І. Томаном).

II. Випишіть із тексту цитату, яка, на вашу думку, може вам знадобитися при підготовці виступу на відповідну тему.

308. Прочитайте афоризми. Оберіть одне з висловлювань і спробуйте за допомогою аргументів довести його слушність.

1. Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт звання освіченого народу (*І. Франко*). 2. Держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності й силі народу (*О. Теліга*). 3. Мова — перша зброя в боротьбі: виживе мова, виживе й Вітчизна (*О. Ільченко*). 4. Що більше в народі байдужих «я», то трагічніша доля народу (*П. Загребельний*). 5. Права без обов'язків — то сваволя (*Леся Українка*).

309. **Мікрофон.** Хто в Україні, на вашу думку, повинен мати право виборчого голосу? Сформулюйте відповідну тезу, наведіть аргументи.

310. **Попрацюйте в парах.** Обговоріть з однокласником (однокласницею) одну з поданих проблем. Оцініть результативність обговорення.

1. У чому полягає сенс життя? 2. Як найшвидше вийти на шлях суспільного прогресу? 3. У чому суть сучасного міщанства? 4. Коли людина стає дорослою? 5. Що важливіше: ким бути чи яким бути?

311. Прочитайте текст. Перекажіть усно прочитане українською мовою, користуючись довідкою. Які поради ви вважаєте найціннішими? Чому?

КАК ПОБЕДИТЬ В СПОРЕ?

В споре, как и в других делах, нельзя быть неразборчивым в применяемых средствах. Не следует вступать в спор с единственной целью — победить в нём любой ценой, не считаясь ни с чем, даже с истиной и справедливостью.

Спор — это борьба, и общие методы успешной борьбы приложимы также в споре.

Во всякой борьбе очень ценной является инициатива. В споре важно, кто задаёт его тему, как конкретно она определяется. Нужно уметь повести ход полемики по своему сценарию.

Рекомендуется далее не обороняться, а наступать. Даже оборону лучше вести с помощью наступления. Вместо того, чтобы отвечать на возражения противника, надо заставить его защищаться и отвечать на выдвигаемые против него возражения. Предвидя его доводы, можно заранее, не дожидаясь, пока он их выскажет, выдвинуть их самому и опровергнуть.

Рекомендуется также концентрация действий, направленных на центральное звено системы аргументов противника или наиболее слабое её звено.

Можно применять в споре приём опровержения противника его же собственным оружием. Из принятых им посылок надо всегда пытаться вывести следствия, подкрепляющие защищаемый вами тезис.

Эффект внезапности можно использовать и многими другими способами. Например, придержать самые неожиданные и важные сведения к концу дискуссии.

Нет ничего недозволенного и в таком приёме, как взять слово в самом конце спора, зная все аргументы выступавших и лишая их возможности развёрнутого ответа (О. Івін).

Довідка. Спор — суперечка, любой — будь-який, возражение — заперечення, предвидя — передбачаючи, опровергать — спростовувати, звено — ланка, следствие — наслідок, внезапность — раптовість.

Способи запам'ято- вування

Залежно від того, бере чи не бере участь мислення в процесі запам'ятовування, виділяють два способи запам'ятовування: логічний і механічний.

Логічне запам'ятовування спирається на глибоке розуміння матеріалу, на виділення в ньому головного і другорядного, загальних положень і конкретних деталей. В основі механічного запам'ятовування лежить багаторазове повторення. Проте для логічного запам'ятовування також необхідне повторення.

Запам'ятовування та відтворення словесного матеріалу буває більш успішним, якщо створюються для нього «опорні пункти». Опорними можуть бути зображення предметів, схем, таблиць, сигнальні позначення, засоби наочності.

312. 1. Прочитайте текст. Визначте його структуру. Чи вдалою є вступна частина? Чи простежується взаємозв'язок між вступною частиною і завершенням?

МОЖЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОЇ ПАМ'ЯТІ

Людина із середніми розумовими здібностями використовує не більше десяти відсотків можливостей своєї пам'яті. Інші дев'яносто пропадають марно, оскільки ми порушуємо природні механізми запам'ятовування. Що ж зробити, щоб скористатися хоча б частиною із цих дев'яности відсотків?

Перша умова запам'ятовування — це глибоке і яскраве враження від того, що ви хочете запам'ятати. Для цього треба зосередитись. П'ять хвилин повного, глибокого зосередження дадуть відчутніший результат, ніж година блукань манівцями розрізнених думок. Можливо, вам краще деякі тексти читати вголос, бо це допомагає запам'ятовуванню. Не лініуйтеся записувати нову інформацію, план доповіді тощо. Подивіться на свої записи, пропонує Дейл Карнегі, а потім заплющте очі й уявіть їх написаними вогняними літерами. І запам'ятайте.

Друга умова запам'ятовування — це повторювання. Кожному, хто хоче розвинути пам'ять, слід привчити себе до того, щоб часто у вільну хвилину, у транспорті, час прогулянки пригадувати, пригадувати і запам'ятовувати.

Третя умова запам'ятовування — це використання асоціацій. Асоціації бувають різними: дата народження, якась історична подія, знання структури підручника, закони логіки тощо. Інколи ім'я людини чи назва

місцевості або назва речі чи зміст події дають поштовх до якоїсь асоціації, що дозволяє ніби викарбувати їх у пам'яті.

Засобом тренувань людина може розвинути свою здатність запам'ятовувати думки, цифри, відчуття. Про це свідчать феноменальні дослідни М. Куні, Вольфа Мессінга, які робили в мозку незбагненні* психологічні й обчислювальні операції. М. Куні за секунди перемножував цілі стовпчики шестизначних цифр! Це результат обдарованості, помножений на велику працю. Отже, нашу пам'ять потрібно й можна тренувати (З довідника).

*Незбагненний — рос. непостижимый.

II. Про які три умови запам'ятовування йдеться в тексті? Поясніть кожен з них. Які чинники сприяють успішному запам'ятовуванню?

313. I. Доберіть із підручників або електронних джерел текст публічної промови й уявіть, що це підготовлений вами виступ перед аудиторією. Читайте вголос текст, швидко забігаючи зором наперед і запам'ятовуючи зміст абзаців. Час від часу кидайте погляди на уявних слухачів, встановлюючи зоровий контакт із ними, поки переказуєте запам'ятоване.

II. Прочитайте окремі абзаци дібраного тексту. Відтворіть прочитане двома способами: а) перекажіть дослівно, запам'ятовуючи деталі; б) передайте зміст своїми словами.

314. I. Підготуйте й запишіть виступ на тему «Злочин словом». Оберіть індуктивний або дедуктивний спосіб побудови тексту. Скористайтеся за потреби поданим довідниковим матеріалом.

1. Якщо ти побачиш або довідаєшся про щось, зроби вигляд, що нічого не знаєш, промовч, а особливо, коли це щось погане і стосується когось... (З *«Ацтекської хроніки»*). 2. Не розтуляй вуст, бережи уста, не говори відразу, якщо роздратований, бо доведеться негайно ж розплачуватися за необдумані слова (*Напис на глиняних табличках у Стародавньому Шумері*). 3. Навіть у пригніченому стані не можна вимовляти слова, що ранять інших, не можна виголошувати промов, які страшать когось... (Із *староіндійських «Законів Ману»*). 4. Усе, про що маєш намір ти сказати, розглянь перше в умі своєму, бо в багатьох язик випереджає й саму думку (*Сократ*).

II. Підготуйтеся до виголошення промови так, щоб під час виступу якомога менше читати з написаного.

315. Послухайте промову однокласника й проаналізуйте її за поданими запитаннями:

1) Яким способом викладається матеріал? Чи використане поєднання різних способів?

2) Які загальні особливості вступу?

3) Чи були використані у вступі прийоми заохочення уваги?

4) Чи дає вступ уявлення про зміст виступу?

5) Якого виду було завершення: завершення-узагальнення, завершення-постановка завдань, завершення-ілюстрація?

1. Виділяють три способи подання матеріалу: дедуктивний, індуктивний, компаративний.
2. Запам'ятовування може бути логічним і механічним. Пам'ять можна й потрібно розвивати.

§ 31. Мовне оформлення висловлювання

Про вимоги до тексту промови в аспекті культури мовлення, форми мовленнєвого впливу, а також про вдосконалення тексту промови

Пригадайте!

1. Яке мовлення вважається змістовним, точним, логічним, багатим, виразним, доречним?
2. Які є засоби виразності мови?

316. Прочитайте висловлювання. Поясніть, як ви їх розумієте. Чи з усіма висловлюваннями ви згодні?

1. Говорити багато й добре є дар гострого розуму, говорити мало й добре є властивістю мудрого, говорити багато й погано означає дурня, говорити мало й погано є ознакою безумного (Ф. Ларошфуко). 2. Форма, в яку одягнені думки оратора, збуджує увагу й захоплення натовпу

Оратор

(Ф. Честерфілд). 3. У промові повинно бути те саме, що буває в тілі людському, яке бере свої істинні прикраси від доброї своєї будови (Ш. Роллен). 4. Красномовство — це не що інше, як уміння надати краси логічним побудовам (Д. Дідро). 5. Ораторське мистецтво користується всіма вигодами поезії й усіма її правами... (І. Гете). 6. Не повинно бути у промові оратора жодного слова, зараженого начебто іржею, жодного смислу, зробленого важко й не плавно за прикладом наших літописців; нехай уникає оратор бридких і низьких жартів,

нехай вводить у твір свій різноманітність... (Тацит). 7. Більша частина людей, які хочуть зробити гарні речі, шукає всюди без розбору пишні вирази; вона гадає, що все зробила, якщо назбирала купу чудових і порожніх думок: вона прагне тільки обтяжити свої промови прикрасами, подібно до поганих кухарів, які не вміють нічого приправити як належить, і, думаючи, як надати кращого смаку стравам, кладуть у них багато солі й перцю (Ф. Фенелон).

Вимоги до мовлення

Форми мовлення-впливу

Текст промови має бути змістовним, точним, логічним, багатим, виразним, доречним.

Змістовність — основна якість мовлення. Як говорив Плутарх, промови декотрих ораторів можуть бути такими, як кипариси: вони такі великі й красиві, але, на жаль, не мають плодів.

Завдяки вдалому добору слів і висловів можна яскраво передати думки й таким чином посилити мовленнєвий вплив на слухачів. Наприклад, можна скористатися стилістично забарвленими словами, антонімами, риторичними звертаннями й питаннями, попарно з'єднаними однорідними членами речення, лаконічними безсполучниковими реченнями.

У більшості видів публічних виступів, за винятком суто ділових, важлива образність, оскільки абстрактні поняття, закони, висновки, цифровий матеріал в усному висловлюванні сприймаються важко. Яскраві порівняння, образи художньої літератури, крилаті вислови сприяють усуненню цієї перешкоди. І навпаки, потрібно всіляко уникати зайвих слів, штампів, канцеляризмів, які утруднюють сприймання, викликають негативну емоційну реакцію.

Посилюють вплив на слухача тропи та стилістичні фігури.

317. І. Прочитайте текст, визначте його проблематику. Що, на вашу думку, є найголовнішим у коханні?

МУЖНІСТЬ КОХАННЯ

Якось виступаючи перед молодіжною аудиторією, відома українська поетеса Тамара Коломієць одержала записку. У ній запитувалося: що є найголовнішим у коханні. Ніжність? Вірність? Довготривалість?

— Мужність, — відповіла поетеса.

І в наш час любов нерідко вимагає мужності. Молода людина одержує серйозну травму під час спортивних змагань, в автокатастрофі, лежить прикута до ліжка. Чи вистачить у її друга, обраного на все життя, сили волі, витримки, характеру, щоб не впасти у відчай, не піддатися душевній слабкості, а залишитися поруч і в тяжких випробуваннях? На жаль, не завжди. Нерідко буває, що тільки-но обставини змінюють омріяний напередодні весілля ідеал подружнього життя, де все уявлялося радісним і щасливим, і подальше спільне життя здається вже неможливим.

Інколи трапляється, що молодятam доводиться виявляти справжню мужність, відстоюючи своє право на любов, на створення власного сімейного вогнища. Мабуть, правий був Лев Толстой, зауваживши якось: усі нещастя в сім'ї виникають через те, що майбутнє подружжя чекає від

Микола Богданов-Бельський. У човні

шлюб — лише радості й безхмарного благополуччя і не готове зустріти смуги невдач, від яких нікуди не дінешся. Мідність сім'ї перевіряється й під час кризових ситуацій, таких як переїзд, зміна місця роботи, пристосування до нових умов, втрата друзів, близьких. Як важливо вміти в таких ситуаціях не зірватися, підтримати одне одного, дати відчуття, що ти не відступив, не зрадив, що ти, як і раніше, надійний, вірний товариш.

Беручи шлюб, ми беремо на себе й певні моральні зобов'язання турбуватись одне про одного, поважати одне одного, зігрівати дім теплом свого серця, своєї душі. Егоїзм, самолюбство, нехтування інтересами близької людини — ось ті підводні камені, об які найчастіше розбиваються почуття (За Т. Журбицькою).

II. Проаналізуйте текст з погляду дотримання вимог культури мовлення та форм мовленнєвого впливу. Чи дотримано принципу доказовості? Обґрунтуйте свою відповідь.

III. Чи згодні ви з твердженням, висловленим у виділеному реченні? Які аргументи добирає авторка для доведення своєї думки? Визначте спосіб подання матеріалу (індуктивний, дедуктивний, компаративний).

318. Мікрофон. Чи згодні ви з тим, що кохання — це змагання між чоловіком і жінкою за те, щоб дати одне одному якомога більше щастя? Що, на вашу думку, означає піклуватися одне про одного?

319. Попрацюйте в парах. Прочитайте речення. Визначте, за допомогою яких тропів і стилістичних фігур досягнуто виразності, образності, переконливості та яскравості в наведених фрагментах публічних виступів.

1. Тепер захисники полководця Верреса можуть заявити: «Хай Веррес злодій, хай святотатець, хай перший негідник і злочинець, але він добрий і вдалий полководець і його треба зберегти на важкий час для республіки» (Цицерон). 2. І реве худоба вночі, і віщує недолю. Біжать миші степами незчисленні на схід і віщують недолю (О. Довженко). 3. Ми ніколи їх не забудемо. Запам'ятаємо їх такими, якими бачили сьогодні вран-

ці під час підготовки до старту, коли ми помахали їм на прощання, їм, хто кинув виклик міцним путам Землі й торкнувся обличчя Бога (*Р. Рейган*). 4. ...Ми не задоволені, і не будемо задоволені, поки правосуддя стікає у прірву, як вода, а справедливість не стане могутньою течією (*Мартін Лютер Кінг*). 5. У місті народжується розкіш, з розкоші неминуче виростає жадібність, з жадібності проривається зухвалість, потім виникають всі злочини і лиходійства (*Цицерон*).

II. Виконайте письмовий синтаксичний розбір другого речення.

320. Однією з форм мовленнєвого впливу на слухачів та окрасою виступу є гра слів. Прочитайте подані речення з використанням цієї риторичної фігури. Складіть і запишіть декілька подібних речень.

1. Ми не боїмося ніяких переговорів, але ми ніколи не вестимемо переговори через страх (*Д. Кеннеді*). 2. Ми хочемо не одержавлення людей, а олюднення держави (*Т. Хейсс*). 3. Без віри в Бога людина розлюднюється (*В. Захарченко*). 4. Залишив слід в історії? Наслідив! (*А. Крижанівський*). 5. Нашу націю кілька століть перевертали з ніг на голову, тому серед нас так багато перевертнів (*В. Яворівський*). 6. А з нього таки вийшла людина. І не повернулася (*А. Крижанівський*).

321. Прочитайте текст. Поясніть, як захиснику вдалося вплинути на суд присяжних і схилити їх на свою сторону. Завдяки якому художньому тропу було посилено вплив захисної промови?

СИЛА ПЛЕВАКО

Старенька вкрала бляшаний* чайник, вартістю тридцять копійок. Вона... підлягала суду присяжних. Захисником старенької виступив Плевако. Обвинувач вирішив завчасно паралізувати вплив захисної промови Плевако й сам висловив усе, що нібито можна було сказати на захист старенької: бідна старенька, тяжкі злидні, крадіжка незначна, підсудна викликає не обурення, а лише жаль. Але — власність є священною, весь наш громадянський благоустрій тримається на власності, якщо ми дозволимо людям хитати її, тоді країна загине.

Встав Плевако:

— Багато лиха, багато випробувань довелося вистраждати Росії за її більш як тисячолітнє існування. Печеніги мордували її, половці, татари, поляки. Дванадцять мов звалилися на неї, захопили Москву. Усе витерпіла, все пододала Росія, лише міцніла й зростала від випробувань. Але тепер, тепер... Старенька вкрала старий чайник ціною у тридцять копійок. Цього Росія вже, звичайно, не витримає, від цього вона загине безповоротно.

Виправдали (За *В. Вересаєвим*).

*Бляшаний — рос. жестяной.

Пам'ятка

Поради щодо підготовки промови

- ⦿ Не вживайте надто довгих речень, бо їх набагато важче зрозуміти; чергуйте довгі речення з короткими.
- ⦿ Не зловживайте третьою особою однини і множини (наприклад, *було проведено, були заплановані заходи*); не бійтеся вживати форму першої особи.
- ⦿ Не переобтяжуйте свою мову іншомовними словами, професійними термінами, абстрактними поняттями.
- ⦿ Уникайте під час виступу канцеляризмів, штампів, зайвих слів.
- ⦿ Намагайтеся включити до промови крилаті вислови, доречні дотепи.
- ⦿ Не зловживайте зайвими подробицями, які заступають головне в тексті.
- ⦿ Аргументуйте кожне своє твердження, логічно вибудовуючи доведення й висновки.
- ⦿ Намагайтеся для доведення кожної важливої думки знайти практичні приклади, порівняння; приклад чи порівняння легше запам'ятати, ніж просто назване твердження чи думку.

322. Прочитайте текст. Визначте його тему, сформулюйте основну думку. На що потрібно звернути особливу увагу, готуючи остаточний варіант виступу?

ОПРАЦЮВАННЯ ТЕКСТУ ВИСТУПУ

Готуючи остаточний варіант виступу, необхідно звернути увагу на такі питання:

1. Чи сприятиме форма виступу встановленню контакту зі слухачами?
2. Чи приверне увагу слухачів початок виступу?
3. Чи довели ви до відома слухачів, як поділено тему виступу на окремі питання?
4. Чи об'єднали окремі думки й абзаци переходами, які допомагають слухачам краще орієнтуватися в матеріалі виступу?
5. Чи супроводжуються основні думки й положення аргументами, прикладами, порівняннями тощо?
6. Чи замінили, де можна, неособові займенники особовими, такими як *я, ви, ми, нас* і т. ін.?
7. Чи узагальнили наприкінці виступу основні думки й положення і підбили підсумки, які з них випливають?
8. Чи досить виразно сформулювали прикінцеві речення? Чи відповідають вони його спрямованості?

Після того як ви приготували чорновий варіант виступу, відредагуйте його. При цьому вилучіть усе зайве. Після повної підготовки тексту

або записів промови відкладіть їх на кілька днів. Коли згодом ви до них повернетесь, то подивіться на них з точки зору своїх слухачів. Коли побачите, що промова переобтяжена малозначущим матеріалом, викресліть його. При цьому вилучайте другорядні думки, а не приклади, порівняння. Не прагніть «засипати» слухачів великою кількістю інформації, а зосередьте їхню увагу на кількох головних питаннях, що розкривають тему виступу, доведіть і проілюструйте їх.

Текст рукопису повинен бути чистим, тому не кресліть його, не перепишуйте, не змінюйте слова. Усе це потім заважатиме вам добре орієнтуватися в ньому...

Для того щоб краще орієнтуватися в записах, розмістіть окремі пункти один за одним таким чином, щоб кожен із них починався з абзацу. Таке розташування допоможе вам краще їх бачити й відшукувати під час виступу (*І. Томан*).

Давні греки твердили: «Все, що ви сказали спочатку, нами забуте, бо це було давно. А кінець вашого мовлення нам не зрозумілий, бо забутий початок». Про яку якість комунікативного мовлення йдеться? Чи згодні ви з тим, що багатослів'я деформує процес комунікації, перетворює його в демагогію?

ЗЗ. І. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, користуючись довідкою. Поясніть, які труднощі виникали у вас у процесі роботи. Чому?

1. Пусть каждый человек сделает себя таким, каким он учит быть других. 2. Чужая земля убивает человека. 3. Лучше один день быть человеком, чем тысячу дней его тенью. 4. Душа человека — стекло: если раз разобьётся, не надейся склеить. 5. Любовь человека к человеку — это обильный и прозрачный родник, воды которого очищают всё, к чему они прикасаются. 6. Человек с друзьями — степь в цветах, человек без друзей — горсть пыли. 7. Человек — лук, мысль — стрела, справедливость — мишень.

Довідка. Родник — джерело, прикасаться — торкатись, горсть — жменя.

ІІ. На основі одного з крилатих висловів (на вибір) складіть і запишіть невеликий публіцистичний виступ (10–12 речень). Проаналізуйте мовне оформлення тексту, за потреби вдоскональте висловлювання, скориставшись порадами, вміщеними в параграфі.

1. Найпереконливіші промови саме ті, де міститься найбільше образів.
2. Основні функції тропів та стилістичних фігур — це вплив на слухача, привернення й підтримування його уваги, зацікавлення змістом промови, надання мовленню образності, переконливості, вишуканості та краси.

§ 32. Виступ з ораторською промовою

Про основні способи виступу та прийоми встановлення і збереження контакту з аудиторією

Пригадайте!

Які є форми звертання до слухачів?

325. 1. Прочитайте поради щодо публічного виступу. Сформулюйте на їх основі короткі правила для оратора.

1. Бійся одразу переходити до справи, якщо слухачі щось мають проти неї: щоб ліквідувати упередження, потрібні деякі непрямі шляхи, як потрібні зм'якшувальні припарки перед втиранням мазі (Ф. Бекон). 2. Як правило, людина здатна сприймати таку промову, тривалість якої в середньому становить три чверті години, після чого сприйняття знижується. Починаючи з цього моменту, плюс, якого домігся оратор, нестримно перетворюється в мінус (І. Бехер). 3. Лекція, переобтяжена фактами, нагадає вогнище, настільки завалене дровами, що воно починає загасати (Д. Менделєєв). 4. Учися подобатися... вдалим вибором слів і точною зміною голосу. Той, хто вміє приємно говорити, прихиляє своїх слухачів, і тому, коли прийде час спонукати їх до чогось доброго чи відхиляти від будь-чого злого, він матиме на них більший вплив (С. Пелліко). 5. Жести й манери повинні бути як мимовільний наслідок сердечних рухів, а не навпаки... (Ф. Вейсс). 6. Талант ніколи не говорить трьох слів там, де досить двох. Стислість корисна завжди і всюди, особливо ж у серйозних справах, у яких виграти час означає часто виграти саму справу (Г. Ліхтенберг). 7. Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження (А. Міцкевич).

Способи виступу

Виділяють такі основні способи виступу — читання тексту, відтворення його з пам'яті із зачитуванням окремих фрагментів, імпровізація, інтерпретація, відповіді на запитання, ведення полеміки.

Встановлення контакту

Сприйняття думки аудиторією буде тим ефективнішим, чим краще оратор зможе встановити, зберегти і закріпити контакт з нею (аудиторією). Від цього залежить результат промови, реалізація мети оратора.

Початкова фраза

Уже перші слова мають привернути увагу слухачів. Активізувати увагу на початку промови можна за допомогою:

- **запитань** (вони стимулюють слухачів до відповіді, навіть якщо всі мовчать. Намагання відповісти означає, що слухачі вже почали співпрацювати з оратором — вони вже уважні);
- **гумористичного зауваження** (воно налаштовує аудиторію на позитивне ставлення до оратора, а отже, й до того, що він говорить);

**Поведінка
промовця**

**Невер-
бальні
засоби**

**Техніка
мовлення**

- **життєвого прикладу** (приклад із життя обов'язково приверне увагу, бо людям завжди цікаво, що відбувається з іншими людьми);

- **вражаючого факту** (незвичайний факт не залишить слухачів байдужими);

- **цитати** (відоме ім'я, яскравий, сповнений значення вислів приверне увагу).

Поведінка оратора мусить бути простою і невимушеною, настрій — бадьорий, ставлення до слухачів — доброзичливе.

Упевнено станьте за трибуну, розкладіть свої папери, впевнено і спокійно погляньте на слухачів. Почекайте, поки всі повсідаються. Пауза і ваш прямий погляд справлять позитивне враження ще до того, як ви почнете говорити.

Міміка й жести промовця мають бути природними, відповідати змістові виступу. Жест, що не співпадає з ритмом мовлення і настроєм оратора й аудиторії, може зіпсувати враження від гарного виступу. Рухливість і надмірна жестикуляція викликають утому й роздратування присутніх.

Сучасне ораторське мовлення — це насамперед природне, розмовне мовлення. Однак, на відміну від буденної розмови, інтонація оратора повинна бути яскравішою, мелодійнішою, виразнішою.

Також слід пам'ятати, що надто швидке мовлення погіршує сприйняття інформації, а надто повільне — присипляє аудиторію, слухачі втрачають здатність стежити за думкою. Пауза в ораторській промові допомагає зосередити увагу аудиторії і підкреслити кульмінаційний момент. Але не варто зловживати паузами: від цього мова стає переривчастою.

326. І. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Чи погоджуєтеся ви з рекомендаціями автора?

ВИГОЛОШЕННЯ ПРОМОВИ

Початківець, виступаючи, завжди, за винятком коротких зауважень та доповнень під час дискусії або конференції, повинен мати перед собою повний текст промови. Якщо ви запам'ятали зміст і спосіб викладу, то виголошуйте його з пам'яті, час від часу повертаючись до тексту...

Чому початківцеві слід мати під рукою повний текст промови? Тому що, виступаючи перед широким загалом, він повинен стежити за багатьма речами: станом свого одягу, виходом на трибуну, диханням та голо- сом, виразністю артикуляції, темпом мовлення, силою голосу, реакцією

слухачів і т. ін. Навряд чи зуміє молодий лектор думати ще й над змістом промови та формулюванням думок.

Оратор, який не боїться публічного виступу, можливо, й наважиться виголосити промову перед великою кількістю слухачів, не маючи написаного тексту. Однак він повинен усвідомити, що це не сприятиме якості його виступу. Адже йому доведеться стільки зусиль витратити на формулювання своїх думок, що він не зможе стежити за іншими важливими аспектами публічного виступу, які не слід залишати поза увагою. Може статися, що промовець, наприклад, користуватиметься не досить вдалим жестами, бо намагатиметься навчитися всього відразу й водночас...

Можна також поєднувати повністю написані важливі частини тексту зі стислими нотатками до менш важливих частин виступу. Той, хто тільки набуває досвіду, переходить таким чином від методу підготовки повного тексту до методу скорочених записів (За *І. Томаном*).

II. Визначте в тексті межі складних синтаксичних цілих, знайдіть тематичні речення. Обґрунтуйте поділ тексту на абзаци.

327. I. Прочитайте висловлювання. Підготуйте короткі коментарі до кожного з них. Чи згодні ви з думкою, висловленою в першому реченні? Аргументуйте свою відповідь.

1. Ніякі слова не можуть бути такими зрозумілими, як мова тіла, коли ми навчимося її розуміти (*А. Лоуен*). 2. Усі жести, так само як і всі рухи, під час читання тим переконливіші, чим скупіше вони застосовуються (*В. Аксьонов*). 3. Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів (*У. Черчель*). 4. Загальний тон промови слід обирати такий, який найбільшою мірою утримує увагу слухачів і який не тільки їх усолоджує, а й насолоджує без пересичення... Хто в змозі довго пити чи їсти тільки солодке? А помірного смаку їжа й пиття легко позбавляють нас від пересичення. Так у всіх випадках надмірна насолода межує з огидою (*Цицерон*). 5. Монети, які найбільше цінуються, — ті, які мають найбільшу вартість при найменшому об'ємі; так і сила промови полягає в умінні висловити багато чого кількома словами (*Плутарх*). 6. Якщо людина говорить справді те, що думає, то знайдуться слухачі, хоч би якими були перешкоди (*Т. Карлейль*). 7. Виразний погляд, доречно зроблений рух тіла варті іноді значно більше усіх промов (*Г. Гайар*). 8. Думки, які нам одразу не зрозумілі, тихо трансформуються в сні (*В. Казанжанц*). 9. Говори з переконанням — слова й вплив на слухачів придуть самі собою (*Й. Гете*).

II. Розкрийте образність четвертого та п'ятого висловлювань.

328. **Попрацюйте в парах.** Об'єднайтеся в пари й придумайте 5 спірних тверджень. Після обговорення всіх тверджень оберіть одне або два й перефразуйте тему обговорення так, щоб вона перетворилася на відкрите запитання. Потім перефразуйте її так, щоб вона звучала як позитивне твердження. Спробуйте дати визначення спірним словам. Вирізнити можливі аргументи обох сторін.

Попрацюйте в парах. Прочитайте запропоновані ситуації. Поміркуйте, чи матимуть такі виступи успіх. Проаналізуйте причини невдач промовців та визначте, яких помилок вони припустилися.

Ситуація 1. Лектор виходить на трибуну. Головуючий називає його прізвище, не згадуючи при цьому ні про його діяльність, ні про місце роботи, ні про тему лекції. Лектор відразу ж починає з самої суті справи. Ви слухаєте його і з окремих уривчастих зауважень силкуєтеся зрозуміти, хто він і звідки; чи те, про що він говорить, пов'язане з його професійною діяльністю, чи це просто його захоплення; скільки часу він працює над даною проблемою.

Ситуація 2. З'явився лектор — поважний, самовпевнений. Довго порався в портфелі, дістав купу паперів, не поспішаючи розклав їх на кафедрі, поправив окуляри і почав читати. Його монотонний голос бринів рівномірно, повільно, заколисливо. У залі запала нудьга, байдужість...

Ситуація 3. У переповненому залі розпочалася лекція. Раптом із задніх рядів озвалася кілька людей: «Голосніше! Нічого не чути!» Лектор знітився, почав говорити голосніше, але через кілька хвилин його голос знову стихився, і знову зауваження із зали. Промовець ще раз підвищив голос, але цього разу лише на якусь хвилю. Слухачі в останніх рядах втратили до лекції інтерес і перестали просити лектора говорити голосніше.

Для вас, допитливі

У 2010 році в Україні презентовано книгу «Промови, що змінили світ». У виданні зібрано більше шістдесяті найяскравіших виступів світових громадських діячів. Зокрема, наведені промови Єлизавети I, Богдана Хмельницького, Наполеона Бонапарта, Михайла Грушевського, Нельсона Мандели, матері Терези, Барака Обами, Леоніда Кравчука тощо.

Ці промови — віхи в історії людства, які є відправними точками подій, що змінили світ.

Книга доступна для прочитання в електронному вигляді на сайті Міжнародного фонду «Єдиний світ».

Два — чотири — всі разом. Прочитайте окремі фрази з виступів промовців. Оберіть ті з них, які не сприяють встановленню контакту між промовцем і слухачами. Обґрунтуйте свою думку.

1. Оце і все, що я вам хотів сказати. 2. А зараз я вам розповім про подію, свідком якої мені довелося бути. 3. Зараз я вам усім доведу, як ви помиляєтеся, коли думаєте, що... 4. Як сказав мені по секрету один товариш... 5. Так про що ми сьогодні говоритимемо? 6. З тим, що говорили ви, можна погодитися, але варто, мабуть, узяти до уваги й те, що... 7. Перепрошую, я зовсім не підготувався до виступу...

331. Французький психолог *Гюстав Ле Бон* вивів чотири компоненти хорошого виступу: повторення; ствердження; зараження емоціями; харизма оратора. Поясніть, як ви розумієте кожен із цих компонентів. Доповніть цей перелік 2–3 власними компонентами.

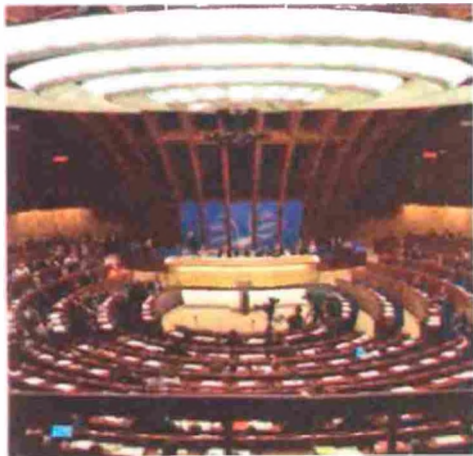
332. І. Прочитайте текст. Визначте його тему й мікротеми, зачитайте тематичні речення. Як у Стародавній Греції під час судових засідань домагалися дотримання регламенту виступів?

УПРАВЛІННЯ АУДИТОРІЄЮ

Увага аудиторії розсіюється при затягуванні промови. У Стародавній Греції обов'язковим атрибутом у судовому засіданні був водяний годинник. Зостанняю краплею води в годиннику закінчувався виступ оратора, винятку не було ні для кого. Ця крапля води, що тяжіє над кожним промовцем, охолоджувала будь-які пориви до слововиливу, дисциплінувала оратора.

Про зосередженість уваги аудиторії свідчить тиша в залі, спокійні пози й уважні погляди слухачів, спрямовані на оратора. Варто йому змінити положення за трибуною, і слухачі одразу зреагують, повернувши голову чи змінивши позу. У їхніх очах зацікавленість і захоплення. Вони відгукуються на виступ виразом обличчя, співчутливим чи погоджувальним кивком голови, посмішкою. Але ось оратор помічає, що двоє або троє слухачів неухважні, дивляться в різні сторони, перешіптуються, хоча інші слухають із цікавістю. Спробуйте на деякий час зосередити на них свій погляд, як правило, це допомагає.

Оратори використовують різноманітні прийоми, щоб повернути увагу чи посилити невимушену увагу слухачів, розрядити напружену ситуацію. Наприклад, для того, щоб активізувати увагу чи зосередити її на тому чи іншому положенні виступу, достатньо буває підвищити гучність звучання чи підвищити тон голосу. При цьому слід дотримуватися міри і не зірватися на крик. Інколи використовується протилежний прийом: зниження гучності до шепоту, а також зниження тональності голосу.

Сесія ПАРЄ, Страсбург

Розрахована і вміло витримана пауза в середині промови може також здійснити «гіпнотизуючий вплив», зосереджуючи увагу аудиторії на потрібному місці промови. Емоційний чи владний жест допомагає зосередити увагу аудиторії, особливо в поєднанні з іншими прийомами. Посилює увагу рух оратора вперед у напрямку до слухачів, тоді як крок назад дає розрядку.

Запитання, якими переривається промова, завжди вносять розрядку, загострюють увагу й активізують сприйняття аудиторії, змушують її міркувати разом з оратором. Увага слухачів отримує поштовх, коли оратор несподівано **перериває** думку, і новий поштовх, коли говорячи про інше, вертається до недосказаного раніше.

Засоби наочності (ілюстрації, діаграми, реальні речі та ін.) допомагають переключити і повернути увагу аудиторії, оскільки зміна слухового сприйняття на зорове обов'язково збуджує невимущену увагу.

Гумор у публічній промові — один із найкращих засобів розрядки... Гарний оратор — людина, як правило, дотепна, володіє здатністю не тільки сприймати і знаходити смішне в оточенні та поведінці людей, а й «створювати» комічне. Використовуючи в промові смішне, слід, однак, дотримуватися міри. Зловживання жартами, звернення до застарілих дотепів може викликати лише роздратування аудиторії (За *В. Стеця*).

II. Розкажіть, чи можна під час виступу визначити рівень інтересу аудиторії до того, про що говорить оратор. Як саме? На основі власного досвіду назвіть причини послаблення уваги аудиторії до виступаючого, втрати інтересу до промови.

III. Складіть і запишіть план статті у вигляді питальних речень.

333. Уявіть, що ви виголошуєте промову перед аудиторією. Стежачи за реакцією слухачів, ви помічаєте, що через деякий час після початку вашого виступу їхня увага тимчасово згасає, вони втрачають інтерес до лекції — перешіптуються, крутяться на своїх місцях, не дивляться на вас, позіхають, «клюють носом». Запропонуйте різні варіанти відновлення контакту зі слухачами та активізації їхньої уваги.

334. I. Доберіть із періодичних видань, книг, хрестоматій з риторики, інтернет-джерел один невеликий виступ відомого сучасного громадського діяча, науковця, літератора України чи іншої європейської держави на актуальну суспільно-політичну або соціально-побутову тему.

II. Визначте мету, тему, композицію дібраного виступу. Який обрано спосіб подання матеріалу? Чи дотримано вимог до тексту промови в аспекті культури мовлення? Які використано форми мовленнєвого впливу?

III. Виголосіть дібрану промову або її фрагмент. Використайте прийоми встановлення і збереження контакту з аудиторією. Зверніть увагу на невербальні засоби та техніку мовлення. За потреби додайте до тексту промови власний вступ та завершення.

335. I. Підготуйте текст промови (5–7 хвилин) на одну з тем: «Секрети життєвого успіху», «Пріоритети XXI століття», «Чим багата Україна?». Виголосіть промову перед однокласниками.

II. Проаналізуйте публічний виступ одного з ваших однокласників за поданою схемою.

Аналіз публічного виступу

Зміст виступу

1. Будова (вступ, основна частина, висновки).
2. Тема (наскільки доступно і зрозуміло сформульована), розкриття теми.
3. Мета повідомлення (інформувати, переконати, спонукати до дії, розважити тощо). Чи досягнуто мети?
4. Змістовність.
5. Рівень володіння інформацією.
6. Наявність ілюстративного матеріалу (приклади, статистичні дані).
7. Логічність.
8. Послідовність.
9. Доречність, доцільність.

Форма виступу

1. Вербальні засоби (мова виступу): унормованість (орфоепічні норми, лексичні норми, граматичні норми, синтаксичні норми, акцентуаційні норми); виразність.
2. Невербальні засоби: жестикуляція (їхня частотність за кількістю і широтою); міміка (усмішка, очі, рухи бровами, рухи губами тощо); інтонація (логічний наголос, темп, тембр голосу, сила голосу).

Контакт з аудиторією

1. Привітання, прощання.
2. Зоровий контакт.
3. Звертання до аудиторії.

ЗМ. **Мікрофон.** Продовжте фрази.

1. З розділу «Основи публічного мовлення» я найкраще засвоїв (засвоїла), що...
2. Одержані знання допоможуть мені...
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на...

1. Доповідач повинен спостерігати за реакцією аудиторії, щоб у разі зниження зацікавленості оперативно вжити заходів — навести цікаву аналогію, використати жарт чи просто змінити темп мовлення або силу голосу.
2. Жести й манери мають бути як мимовільний наслідок сердечних рухів, а не навпаки.

Запитання й завдання для самоперевірки

1. У чому перевага ораторського мовлення над сучасними засобами масової інформації? Назвіть основні види ораторських виступів.
2. Визначте джерела матеріалів, які можуть використовуватися під час підготовки до виступу. У чому полягає осмислення зібраного для промови матеріалу?
3. Які фактори треба враховувати при визначенні теми виступу? Які основні правила аргументування?
4. Визначте основні функції вступу та завершення в ораторській промові.
5. Які якості оратора об'єктивно забезпечують успіх його виступу? Чи впливає авторитет оратора на успіх чи неуспіх ораторської промови? Відповідь обґрунтуйте.
6. У чому полягає суть індуктивного методу розміщення матеріалу? Як використовується дедукція в ораторському мовленні?
7. У чому полягає метод аналогії та як він використовується в ораторському виступі?
8. Які особливості сприйняття та розуміння аудиторії потрібно враховувати в публічній промові?
9. Яке місце займають інтонація, жести, міміка в процесі спілкування між оратором і слухачами?
10. Чому дотримання законів мислення таке важливе в ораторському мовленні?

ПРОЕКТ

Об'єднайтеся в групи, підготуйте колективний виступ-презентацію на одну з поданих тем із використанням мультимедійних засобів (або інших засобів для демонстрації ілюстрацій, таблиць, схем, діаграм тощо).

Пропоновані теми: «Бізнес-проект, який пропонується реалізувати у вашій місцевості», «Проект культурно-мистецького свята, яке пропонується провести у вашому регіоні, навчальному закладі тощо», «Проект з охорони довкілля, який доцільно реалізувати у вашій місцевості».

ДОВІДНИЧОК З КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Цікаво знати

ВІДКРИТТЯ АМЕРИКИ Й ДОСЛІДЖЕННЯ КОСМОСУ

Для того щоб не образити співрозмовника, який поставив вам запитання, можна застосувати контрприклад. Спочатку умовно погоджуються і схвалюють думку опонента, не повторюючи її, а потім наводять аналогічний приклад, випадок, добре знайомий усім учасникам суперечки. Асоціації будуть говорити самі за себе.

Під час бесіди з космонавтом Олексієм Леоновим один із репортерів між іншим зазначив: «Чи не дуже дорого коштує дослідження космосу?» «Звичайно, дорого», — погодився космонавт. І продовжив: «Мабуть, й іспанській королеві було шкода грошей на експедицію Колумба. Але вона дала їх. І хто знає, коли б відкрили Америку, якби королева поскупилася» (З посібника).

Корисно знати

МИСТЕЦТВО ВЕСТИ БЕСІДУ

- Не подумавши, і кілочка не затешеш.
- Знай більше, а менше говори.
- Таке верзе, що й купи не тримається.
- Товче воду в ступі.
- Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.
- Бесіди багато, а розуму мало.
- Говорить п'яте через десяте.
- Казав, та не зав'язав.
- Дай тобі, Боже, щоб ти тихенько гомонів, а люди тебе слухали.
- Красная мова находит добрі слова.

ВИБАЧТЕ МЕНІ

В усному мовленні помилково вживають форму *вибачаюсь*. Як стверджують учені, це слово має у своєму складі колишній займенник *ся*, що означає *себе*. Отже, людина, кажучи *вибачаюсь*, ніби вибачає саму себе, хоч насправді вважає, що завинила перед кимось. Треба казати: *вибач, вибачте, вибачай, вибачайте, пробачте*.

Також ненормативним є вислів *я хочу вибачитися*. Грамотно буде так: *хочу попросити вибачення*.

Слова *вибач, вибачте* вимагають слова в давальному відмінку. Отже, *вибач мені, вибачте дітям*, а не *вибачте мене чи вибачте дітей*.

Хоч і рідко, але вживаються в ситуації вибачення слова *даруй, даруйте, перепошую*. Наприклад: *Перепошую, чи не підказали б ви мені, як пройти до театру?* (За С. Богдан).

МОЯ СТОРІНКА

Корисно знати

ФОРМИ ЗВЕРТАНЬ

Відповідно до дипломатичного протоколу при звертанні до глав держав, міністрів, послів, митрополитів, патріархів ім'я та прізвище не згадуються, а використовуються словесні формули: «Ваша Величносте», «Ваша королівська високосте», «Ваша Високоповажносте», «Пане Президенте», «Пане посол», «Пане міністре», «Ваше Високопреосвященство», «Ваша Святосте».

Традиції деяких країн вимагають застосування таких форм звертання, як «доктор» і «професор», до представників усіх творчих професій. У США, Англії можуть будь-якого викладача назвати професором, а у Франції — навіть учителя молодших класів.

Поширеними формами звертання у країнах Західної Європи є «містер», «міс», «місіс».

У Великій Британії та Франції великого значення надають титулам (герцог, маркіз, граф, барон, лорд). Наприклад, до герцога у Франції потрібно звертатися «Пане герцог».

І такє буває!

***

Про відомого англійського діяча двадцятих років двадцятого століття Ллойда Джорджа розповідають, що одного разу в парламенті його критикувала жінка-депутат, яка закінчила свою промову словами: «Якби я була вашою дружиною, то дала б вам випити отрути». Ллойд Джордж, не розгубившись, миттю відповів: «Шановна, якби ви були моєю дружиною, я б з радістю випив ту отруту».

***

Альберт Ейнштейн знайомив публіку зі своєю найскладнішою теорією відносності у ясній і доступній формі. Він жартував: «Коли юнак сидить із дівчиною цілу годину, ця година йому здається хвилиною. Але, якщо його посадити на розжарену піч, — хвилина буде здаватися йому більшою за годину. Все відносно».

КАЛАМБУРИ

- Де Крим, де Рим, а де дядькова груша.
- Хоч ти йди в ліс по дрова, а я буду дома, хоч я буду дома, а ти йди в ліс по дрова.
- Як гороху тих знайомих: куди не піду, то вишпунгь.
- Не знав, не знав, та як на те й забув!
- Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім.

Ти велична і проста.
Ти стара і вічно нова.
Ти могутня, рідна мово!
Мова — пісня колискова.
Мова — матері уста.
І. Багрянний

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З ОСНОВНИХ РОЗДІЛІВ НАУКИ ПРО МОВУ

Ви знатимете:

- основні поняття фонетики, орфоенії, лексикології, будови слова, словотвору, морфології, синтаксису.

Ви вмітимете:

- співвідносити предмети та явища реального світу зі словами, які їх позначають;
- створювати висловлювання, найбільш адекватні предмету мовлення (явищу дійсності);
- користуватися різними формами передачі думки;
- враховувати знання адресата про предмет мовлення;
- корегувати власні й чужі тексти з погляду дотримання точності мовлення.

§ 33. Фонетика. Орфоепія

*Про основні поняття фонетики, класифікацію звуків,
їх вимову та позначення на письмі, склад і наголос,
а також про чергування звуків і спрощення груп приголосних*

Пригадайте!

1. Що вивчається в таких розділах мовознавства, як фонетика й орфоепія?
2. Чим звук відрізняється від букви?

337. Прочитайте прислів'я. Поясніть, як ви його розумієте. Запишіть прислів'я в транскрипції. Назвіть звуки та букви.

Хто знання має, той мур зламає.

Голосні та приголосні

Звук — найменша одиниця мови, яку ми вимовляємо й чуємо. У сучасній українській літературній мові 6 голосних і 32 приголосних звуки. Голосні [а], [е], [и], [і], [о], [у] бувають наголошені й ненаголошені.

Шиплячі й губні приголосні

За місцем перепони на шляху видихуваного повітря розрізняють губні приголосні: [б], [п], [в], [м], [ф].

За характерним шумом виділяють шиплячі приголосні: [ж], [ш], [ч], [дж].

М'які приголосні

В українській мові є такі м'які приголосні: [д'], [дз'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р'], [й]. Інші приголосні — тверді. Переважна частина твердих і м'яких приголосних утворює співвідносні пари: [с] і [с'] тощо.

Губні, шиплячі, а також приголосні [г], [к], [х], [ґ] не мають парних до себе м'яких. Їх, як правило, треба вимовляти твердо. Лише перед [і] та в окремих словах перед [а], [у], [е] ці звуки можуть напівпом'якшуватися. Наприклад: *гілка* [г'ілка], *бюст* [б'уст].

М'якість приголосних на письмі позначається м'яким знаком, буквами *я, ю, є*. М'якими є приголосні перед [і].

Зверніть увагу! М'які і тверді приголосні — це різні звуки. Тому не можна казати, що слова *син* і *сіль* починаються однаковим звуком.

Глухі та дзвінкі приголосні

За участю голосу й шуму в творенні звуків розрізняємо дзвінкі та глухі приголосні.

Дзвінкі	б	д	д'	з	з'	дз	дз'	ж	дж	г	г'	-
Глухі	п	т	т'	с	с'	ц	ц'	ш	ч	к	х	ф

Звуки [в], [м], [н], [л], [р], [й], а також відповідні їм м'які [н'], [л'], [р'] не належать ні до дзвінких, ні до глухих. Вони називаються сонорними.

На письмі звуки позначаються за допомогою букв (літер). В українському алфавіті 33 букви. Більшість із них передають один звук, проте повної відповідності між звуками і буквами немає.

Звуки й букви

Пояснення	Приклади
Буква «м'який знак» звука не позначає	<i>день</i> [ден']
Звук [дж] позначається буквами д і ж; [дз] — д і з; [дз'] — д, з, ь	<i>дзюб</i> [дзюб]
Буква щ завжди позначає два звуки — [ш] та [ч]	<i>щука</i> [шчука]
Буква ї завжди позначає два звуки — [й] та [і]	<i>їсти</i> [йісти]
Букви я, ю, є можуть позначати два звуки ([йа], [йу], [йе]) або один ([а], [у], [е]) та м'якість попереднього приголосного	<i>яма</i> [йама] <i>няня</i> [н'ан'а]

Букви я, ю, є

Чергування
звуків

Букви я, ю, є позначають два звуки, якщо вони стоять на початку слова, після голосного, апострофа чи м'якого знака, а також у деяких словах після й. Наприклад: *фойє* [фоййє].

Іноді при творенні чи зміні слова замість одного звуку з'являється інший. Наприклад: *нести* — *носити* — *ніс*; *друг* — *дружній* — *друзі*. Така зміна звуків називається чергуванням.

Зверніть увагу! Чергуються звуки, а не букви. Чергування відбувається у вимові й передається на письмі ві відповідними буквами.

Спрощення

Іноді при творенні або зміні слова виникає важкий для вимови збіг трьох і більше приголосних звуків. Тоді складна для вимови група приголосних спрощується. Наприклад: *проїзд* — *проїзний*.

ЗЗК. Про читайте вголос текст, дотримуючись норм літературної вимови та намагаючись передати інтонацією відчуття ліричного героя. Доберіть заголовок.

Аполлінарій Горавський.
Пейзаж із дорогою

І ранкові, й вечірні дороги
чаять у собі таємницю, сподіван-
ня і жаль. І скільки не збираєшся
у ті дороги, вони коливаються
перед очима, проходять через усе
твоє серце, насновують на нього
надії, розмотують пережите.

Якось незбагненна сила й при-
нада* є у синім туманці далини,
він із дитинства бентежить і вабить
тебе. І довіку здається, що за тим
туманцем чи маревом далини
лежить твоя найкраща сторінка
життя, що там, у рамці росяних

*Принада — рос. соблазн.

дібров чи синьооких луків, загубився такий закуток землі, який не снівся і геніям Відродження, що, може, там по ранішніх чи вечірніх росах поспішає назустріч тобі твоє щастя.

І ранкові, й вечірні дороги завжди хвилювали Степаниду, як хвилювали її досвітні й вечірні зорі, як хвилювала сиза світанкова і рожева вечірня роса (М. Стельмах).

II. Виконайте завдання до тексту.

339. Запишіть виділені слова в транскрипції. Поясніть їхню вимову відповідно до орфоепічних норм та порівняйте її з написанням. За потреби зверніться до орфоепічного словника.

2. Випишіть два слова, у яких кількість звуків більша, ніж кількість букв, і два, у яких букв більше, ніж звуків. Поясніть свій вибір.

3. Випишіть по одному слову: а) з двома м'якими звуками; б) з двома дзвінкими звуками; в) з двома губними звуками.

4. Випишіть два слова, у яких всі приголосні тверді.

5. Знайдіть і запишіть у транскрипції два слова, при вимові яких відбувається уподібнення приголосних.

6. Випишіть два слова, які мають чотири склади. Позначте склади та вкажіть, які з них відкриті, а які — закриті.

340. Мозковий штурм. Що спільне і що відмінне в українській та російській фонетичних системах?

340. Два — чотири — всі разом. Знайдіть рядок, у кожному слові якого однакова кількість звуків і букв.

1. Люблю, дзвякає, тьмяніє.
2. З'являється, ходжу, яшірка.
3. Ялтинський, ніччю, щільно.
4. Життєвий, заєць, проїзний.
5. Діяння, щавель, контрастний.

341. Знайдіть слова, вимову яких правильно відображає фонетичний запис. Інші слова запишіть у транскрипції правильно. Зверніться за потреби до орфоепічного словника.

Знання [знан'а], щастя [шчас'та], приносить [при'носи'т'], походжає [походжайє], голубка [го'лубка], нігті [н'іхті], свято [с'вато], промінчик [пром'ін'чик], земля [зе'мля], кишеня [ки'шен'а], (у) ложці [ложці], гудзик [гудзик], електрика [ел'ектри'чка], лікар [лі'кар], злість [злі'ість], дуб [дуп], просьба [прос'ба], учитьс'я [учи'т'с'я].

342. Запишіть слова у транскрипції. Поясніть, які зміни відбуваються при вимові цих слів.

Хвилюється, здається, збираєшся, вмиваєшся, ховається, (у) петрушці, (у) ручці, вибачся, зсадити, (у) книжці, п'ятнадцять, глядачці.

Зверніть увагу! Бореться [бо'ре'ц'а].

313. Випишіть слова, при вимові яких відбувається уподібнення приголосних. Передайте це явище фонетичним записом.

Зразок. Берешся [бе^црес'а].

Зсипати, дужка, рознач, жіяці, освітній, зарядка, молотьба, розжувати, якби, зшити, навесні, ягідки, зжовкнути, ніжність, квітчання, усмішці, легкий, екзамен, лізко, безсердечний, безшумний, доріжка, (на) стежинці, просьба, дьогтю, кузня, пругкий, казка, боротьба, співачці, сережка, вокзал, ложка, двигтить, нісня, рюкзак.

314. Прочитайте слова, правильно їх наголошуючи. За потреби скористайтеся орфоепічним словником.

Дочка, новий, тонкий, подруга, вимова, одинадцять, чотирнадцять, верба, олень, сантиметр, ідемо, спина, виразно, завдання, попереду, приятель, рукопис, дочка, в'язкий, кропива, приятнь, горошина, каталог, випадок, середина.

Порівняйте!

Українською мовою	Російською мовою
верба	верба
кропива	кропива
дочка	дочка
приятель	приятель
подруга	подруга
кімната	комната
щавель	щавель

315. Спишіть слова, вставляючи пропущені букви. За потреби скористайтеся орфографічним словником.

Джи(г,г)ун, (г,г)удзик, а(г,г)рус, (г,г)учний, (г,г)рунтовий, (г,г)нотик, (г,г)уля, (г,г)азда, (г,г)анок, (г,г)валт, (г,г)роно, (г,г)ава, джи(г,г)іт, (г,г)речний, об(г,г)рунтувати, (г,г)уцул, (г,г)атунок, за(г,г)ратувати, за(г,г)артувати, (г,г)ринджоли.

316. Доберіть до поданих слів відповідники так, щоб відбулося чергування голосних або приголосних звуків. Запишіть звуки, які чергуються.

Лід, допомогти, скакати, замести, гребти, мішок, ніч, річка, шеренга, діалог, звичка, летіти, ходити, мастити, пицати, писати, возити, любити.

317. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть слова, у яких можливе чергування звуків. Поясніть ці чергування.

1. Дороги нищуємо звалоємо сте(ж,ш)ки хоча піхто за нами не ж(е,и)ється (М. Боровко). 2. Ой не крийся природо не крийся що ти в тузі за літом у тузі (П. Тичина). 3. Засвіт встали козаченьки в похід з

полуночі (*Нар. творчість*). 4. Дай Боже нам долю дай миру та щастя хай жито зросте на травневій рі(л,лл)і (*Ю. Вавринюк*). 5. Першим спі(ж,ш)-ком мою радість сте(ж,ш)ка пруд(д,т)ка осява... (*Д. Іванов*). 6. І падали слова мов птиці св(е,и)нцем пробиті на льоту (*Д. Іванов*). 7. Ріку тісні здавили береги а їй би волі щоб вода шуміла і до козацьких ст(е,и)пових могиł влогими вустами ж(е,и)боніла (*Г. Дудка*).

II. Поясніть орфограму «Букви *е, и*, що позначають ненаголошені голосні в коренях». Скористайтеся за потреби відповідною таблицею в додатку I.

Від поданих іменників утворіть прикметники. Підкресліть буквосполучення зі спрощенням.

Честь, область, проїзд, тиждень, форпост, контраст, баласт, щастя, користь, ненависть, компост, якість, кількість.

§ 34. Орфографія

Про складні випадки вживання м'якого знака, апострофа, а також про написання слів іншомовного походження

Пригадайте!

1. Як передається м'якість приголосних на письмі?
2. Які слова називаються іншомовними?

349. Слова, записані фонетичною транскрипцією, передайте звичайним письмом. Зіставте вимову й написання кожного слова. Поясніть уживання або відсутність у них м'якого знака чи апострофа.

[с'іл'с'кий], [морс'кий], [ц'в'ях], [л'убов'у].

Зверніть увагу! У написанні в словах м'якого знака й апострофа треба чітко розрізняти споконвічні українські слова й слова іншомовного походження, бо вони пишуться за різними правилами. Ці правила вміщено в додатках.

350. Запишіть іменники у формі давального відмінка однини. Підкресліть і поясніть орфограми в утворених словах. Свою відповідь звірте з поданим міркуванням.

Наталка, Галька, Маринка, тваринка, сторінка, донька, донка*, сопілка, хмаринка, скринька, хатинка, лялька.

*Донка — вудка для ловлення риби з дна водоймища.

Міркуйте! У слові *хатинці* м'який знак не пишемо, бо його немає і в слові *хатинка*, а в слові *скриньці* м'який знак пишемо, бо *скринька*.

351. I. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, м'який знак. Обґрунтуйте написання. Скористайтеся за потреби відповідною таблицею в додатку I.

Камін..чик, нян..чити, тон..ший, змен..шення, доріжен..ці, зозул..чин, Гет..манчук, різ..блення, малесен..кий, ковал..с..кий, веле..

тєн..с..кий, донєц..кий, дєв'ят..сот, повіст..ю, міл..ярдер, чотир..ох, сл..озинка, батал..йон, компан..йон, вол..єр, здійснют..ся, смієш..ся.

II. Запишіть виділені слова у фонетичній транскрипції. Зіставте їхню вимову й написання.

Запам'ятайте!

менший
тонший
доньчин
неньчин

свято
духмянний
пів'яблука
лється

352. Два — чотири — всі разом. Поясніть, чому в слові *свято* не пишеться апостроф, а в слові *зв'язок* — пишеться.

353. I. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф. Поясніть орфограму «Апостроф». Свою відповідь зіставте з поданим міркуванням.

Пів(')яблука, пів(')ящика, лл(')ється, моркв(')яний, брукв(')яний, медв(')яний, духм(')яний, торф(')янистий, св(')ятковий, Св(')ятослав, возз(')єднання, з(')їжджати, без(')ядерний, під(')южувати, перед(')ювілейний, Лук(')янівка, безхмар(')я, матір(')ю, любов(')ю, дит(')ясла.

II. Запишіть виділені слова у фонетичній транскрипції. Зіставте вимову й написання.

Міркуйте! У слові *духмянний* апостроф не пишемо, бо перед буквою *м* стоїть буква на позначення приголосного, яка належить до кореня. У слові *розв'язати* перед *в* також стоїть буква на позначення приголосного, але вона належить не до кореня, а до префікса, тому апостроф пишемо.

354. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть пунктограми й орфограми.

1. Було після дощу і громовиці плодів соло(д,т)ких в пелену зб(є,и)реш й смакуєш їх соло(д,т)ких і духм(')яних а яблука вигупують в саду... (Г. Дудка). 2. Гірс(ь)кий молочай у св(')ятковій одежі на стежці родину привітно стріча (М. Боровко). 3. Затишли люд(ь)с(ь)кі голоси в мален(ь)кій хатин(ь)ці лише цвіркуни десь під печєю та в старих стінах зал(є,и)вались своїм цвіркотом... (Т. Бордуляк). 4. Запарувала рі(л,л)я т(ь)м(')яно забл(є,и)щали на сонці одвернуті лем(є,и)шами скиби з(є,и)млі (Г. Тютюнник). 5. Розт(й,о,ю)хкався соловейко на калин(ь)ці щось не спит(ь)ся серед ночі сиротин(ь)ці (П. Грабовський).

II. Підкресліть граматичні основи, визначте види речень за будовою.

355. **Попрацюйте в парях.** Складіть кожен словниковий диктант (8–10 слів) на правила вживання м'якого знака та апострофа. Продиктуйте диктант однокласнику (однокласниці), перевірте написання.

356. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль та засоби виразності мовлення, використані автором.

СИМФОНІЯ

Диригент вривається на сцену вихором. Він білявий, стрункий, і фальди шляхетного фрака, не встигаючи за ним, в'ються в нього за спиною. Вклонившись, він різко випростовується, тричі стукає паличкою об пюпітр — оркестр завмирає. Білі руки диригента стрімко злітають угору і різко шугають униз підстреленими на льоту білими птахами.

Валентин Рекуненко. Мелодія осені

На нас обрушується несамоविта бетховенська туга за щастям, котрого вічно не вистачало не лише йому самому, а й людству. Туга падає на наші душі божественними звуками надій і сподівань, моління і протесту, закликів і погроз...

Оркестр з інтродукції та бурхливого скерцо перетікає в долину печалі й смутку. Найсумніша частина симфонії — адажіо. Скрипки, альти, віолончелі, баси і флейти — всі інструменти ведуть свою мелодію тихо-тихо, печально й роздумливо, аж до піанісімо... (О. Сизоненко).

II. З'ясуйте значення виділених слів за іншомовним словником.

III. Виписіть із тексту слова іншомовного походження, у яких є орфограми. Поясніть написання.

IV. Складіть усно мініатюру-опис ваших відчуттів від прослуховування улюбленого музичного твору, використавши виписані слова.

357. I. Прочитайте слова іншомовного походження. Визначте, за якою ознакою їх розділено на групи. Поясніть написання перших трьох слів кожної групи. З'ясуйте за словником іншомовних слів лексичне значення незрозумілих нам слів.

1. Конферансьє, ательє, порт'єра, каньйон, Нью-Йорк, альбатрос, дос'є, кольє, віньєтка.

2. Комп'ютер, бюджет, кар'єра, Монтеск'є, миш'як, прем'єр, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, інтер'єр, бюро, бюлетень.

3. Париж, Чикаго, ангіна, Аргентина, дискусія, антибіотик, Скандинавія, цистерна, Мадрид, хімія, баритон, атлетика, аномалія.

4. Інновація, нетто, лібрето, бароко, ірраціональний, Марокко, бонна, манна, ванна.

II. Працюйте в парах. Виберіть кожен 6–8 слів із поданих і продиктуйте їх однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф чи м'який знак.

Міл..йонер, Х..юстон, М..юнхен, б..юро, п..єдестал, інтерв..ю, суб..єкт, П..єр, кур..єр, павіл..йон, ін..єкція, Г..юго, б..юджет, він..єтка, Монтеск..є.

Мозковий штурм. Чому слово *дизель* пишеться з буквою *и*, а *Дізель* — з буквою *і*?

Два — чотири — всі разом. І. Знайдіть рядок, у якому всі слова іншомовного походження пишуться з буквою *и*.

1. Алж..р, еруд..ція, р..читатив, ш..фон.
2. Вент..ляція, с..стема, д..сертація, кор..фей.
3. Д..намічний, метод..ка, ц..вілізація, д..лікатний.
4. Пр..нциповий, д..жорація, д..ректор, р..торика.

ІІ. Знайдіть рядок, в усіх словах якого подвоєння букв не відбувається.

1. Нет..о, інтел..ект, ша..і.
2. Нер..аціональний, ір..аціональний, тер..иторіальний.
3. Ем..іграція, ім..іграція, ап..еляція.
4. Барок..о, ком..ісія, тер..ор.
5. Ван..а, кор..ектура, грам...

ІІІ. Знайдіть рядок, у всіх словах якого пишеться апостроф.

1. Прем..єр, б..юджет, ком..ютер.
2. Кар..єра, ін..єкція, б..юджет.
3. Кон..юктура, ад..ютант, прем..єра.
4. М..юнхен, інтерв..ю, ві..єтка.
5. М..юллер, миш..як, б..лязь.

Спишіть іншомовні слова, вставляючи пропущені букви й знаки. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Гол..андський, д..сертація, д..сципліна, р..ктор, ауд..торія, аж..о-таж, павіл..йон, пер..фірія, д..фузія, барок..о, інтермец..о, грав..юра, ад..ютант, лібрет..о, шас..і, груп..а, тон..а, віл..а, контр..еволюція, Шіл..єр, марок..анець, Атлант..ка, Корс..ка, Мавр..танія, Ваш..інгтон, сер..йозний, монпанс..є, ател..є, Браз..лія.

І. Спишіть іншомовні слова, згрупувавши їх за видами орфограм. Уставте пропущені букви або апостроф. Доповніть кожну групу слів власними прикладами.

Ін..єкція, д..ревце, миш..як, ад..ютант, пріор..тет, Х..юстон, прем..єра, Ч..каго, ст..повий, оч..р..тяний, д..циметр, с..ц..лійський, б..юро, порт..єра, тр..вожний, кол..є, Н..ютон, Аргент..на, д..ригент, вел..чальний, п..риметр.

ІІ. Запишіть виділені слова у фонетичній транскрипції. Назвіть у них звуки й букви.

363. I. Доберіть і запишіть 5–10 слів іншомовного походження з орфограмами так, щоб ці слова асоціювалися з однією із зазначених сфер людської діяльності: медицина, сільське господарство, культура, спорт, промисловість, туризм, економіка, література.

II. Складіть з кількома дібраними словами два складних речення.

364. **Попрацюйте в парах.** Візьміть один в одного інтерв'ю (2–4 запитання) на тему «Вживання м'якого знака, апострофа, написання слів іншомовного походження».

§ 35. Лексикологія. Фразеологія

Про лексичну систему української мови (значення, вживання, походження слів), основні лексичні поняття, а також про типи словників

Пригадайте!

1. Що вивчається в таких розділах мовознавства, як лексикологія і фразеологія?

2. Що таке лексичне значення слова?

365. I. Розгляньте таблицю «Групи слів української мови», розміщену на першому форзаці підручника. Назвіть різновиди слів, критерії групування, наведіть власні приклади.

II. Поясніть лексичне значення поданих власне українських слів. Введіть слова в речення. Якими частинами мови та членами речення є ці слова?

Гарний, вага, вишуканість, громада, майоріти.

366. **Мікрофон** Як ви розумієте твердження про те, що у слів, як і в людей, свої долі, вдачі?

Лексичне значення

Всю сукупність слів у мові й сукупність лексичних значень, які закріпилися за словами, прийнято позначати терміном «лексика».

Лексичне значення слова — це те, що слово означає, що його внутрішнє значення, зміст, закріплений досвідом народу.

Багато-значні слова

У мові є слова однозначні (мають тільки одне лексичне значення) і багатозначні (мають кілька значень). Наприклад, слово *сідати* означає: 1) займати місце; 2) приступати до роботи, що виконується; 3) бути ув'язненим; 4) приземлятися; 5) обмежити себе чимось у харчуванні (*сідати на дієту*). Конкретне значення багатозначного слова виявляється в контексті.

Значення слова може бути **прямим** і **переносним**. Наприклад: *безбарвний* — який не має кольору, забарвлення (пряме значення); який нічим не примітний, невиразний (переносне). Переносне значення є вторинним для слова.

Лексика за походженням

Близько 90 відсотків української лексики — це успадковані слова, а решта — слова іншомовного походження.

Успадковані слова	Слова іншомовного походження
Спільноіндоевропейські (<i>брат, вода</i>)	Запозичення зі слов'янських мов: старослов'янізми, полонізми, русизми та ін. (<i>святиня, чудеса</i>)
Спільнослов'янські (<i>дума, ліс</i>)	
Спільносхіднослов'янські (<i>урожай, дешевий</i>)	Запозичення з неслов'янських мов: грецизми, латинізми, слова англійського походження тощо (<i>театр, гуманізм, рейтинг</i>)
Власне українські (<i>віхола, височінь</i>)	

Зверніть увагу! Спільноіндоевропейські та спільнослов'янські слова збереглися в багатьох індоевропейських і спільнослов'янських мовах. Порівняйте: укр. *син*, польське *syn*, англ. *son*, нім. *sohn*.

Власне українські слова

До власне української лексики належать слова, що виникли на українському ґрунті. Цих слів немає в інших мовах. Наприклад: *вщухати, загалом, зайвий, линути, залізниця, літак, людина, суниця, мрія, плекати, смуга, гарний*. До власне української лексики належать також слова, витворені українською мовою від спільних з іншими мовами коренів. Наприклад: *водій, робітник, скрипаль, осторонь, миттю, бігцем, удосвіта*.

Словники

Надійними помічниками людини є словники. В енциклопедичних словниках подаються відомості про предмети, явища, історичні події, видатних діячів, про різні поняття, які позначаються тими чи іншими словами.

У лінгвістичних словниках пояснюються слова з погляду лексичного значення, походження, правопису, наголошення тощо. Лінгвістичні словники поділяються на види: тлумачні, перекладні, етимологічні, орфографічні, орфоепічні, синонімічні, антонімічні, омонімічні, фразеологічні, термінологічні, діалектні тощо.

367. І. Перекладіть усно текст українською мовою, користуючись довідкою. Знайдіть слова, вжиті в переносному значенні, та з'ясуйте їхню стилістичну функцію. Обґрунтуйте доцільність такого використання.

ПОД МУЗЫКУ ДОЖДЯ

День был жаркий, светлый, лучезарный, несмотря на перепадавшие дожди. По ясному небу плавно неслись, не закрывая солнца, низкие, дымчатые тучи и по временам роняли на поля обильные потоки внезап-

ного и мгновенного ливня. Крупные, сверкающие капли сыпались быстро, с каким-то сухим шумом, точно алмазы; солнце играло сквозь их мелькающую сетку; трава, ещё недавно взволнованная ветром, не шевелилась, жадно поглощая влагу; орошённые деревья томно трепетали всеми своими листочками; птицы не переставали петь, и отраднo было слушать их болтливое щебетанье при свежем гуле и ропоте пробежавшего дождя (За *І. Тургенєвим*).

Довідка. Лучезарный — осяйний, сонцесяйний; обильный — рясний; томно — млісно; отраднo — відраднo; ропот — гомін.

II. Доберіть українські синоніми до російського слова *обильный*.

III. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах.

368. Складіть і запишіть три речення із багатозначним словом *зелений* у таких значеннях: а) один із семи кольорів веселки; б) недостиглий, недозрілий; в) недосвідчений через свою молодість. Яке із цих значень переносне?

369. Знайдіть у кожній групі одне словосполучення, у якому є слово, вжите в переносному значенні. Складіть із цим словосполученням речення.

1. Щире серце, хворе серце, батьківське серце, серце України.
2. Дитина сміється, сонце сміється, сміється від задоволення, сміється з моєї невдачі.

Зверніть увагу! Багатозначні слова не слід плутати з омонімами. Лексичні значення омонімів не пов'язані між собою, а між значеннями багатозначного слова існують зв'язки. При омонімії маємо різні слова, а при багатозначності — одне слово з різними значеннями.

370. I. Випишіть із речень спочатку словосполучення з багатозначним словом, а потім — зі словом-омонімом. Скористайтесь за потреби тлумачним словником. Поясніть відмінність омонімів від багатозначних слів.

1. Співають чумаки хриплими басами (*О. Довженко*). 2. У надвечірній тиші скрипучо співав сніг під Мстиславовими чобітьми (*А. Хижняк*). 3. Ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї (*М. Рильський*). 4. Традиційна українська хата — це колиска нашого народу, де творилася його журлива й оптимістична доля, жеврів і вибухав гнів, напиналися струни болю, складалися пісні та легенди... (*А. Данилюк*). 5. Я дивлюсь у небо, дальнє та широке, де летять у безвість зоряні світи (*В. Сосюра*). 6. Шляхом куриться курява (*А. Малишко*). 7. Цікаво, що французька преса сватає в команду «Бордо» Мірчу Луческу (*З газети*).

II. Поясніть лексичне значення виділених слів, користуючись тлумачним словником.

371. Мозковий штурм. Поміркуйте, чому лексика мови перебуває в стані безперервних змін.

374. Зіставте українські та російські слова. Знайдіть міжмовні омоніми та поясніть відмінність у їхніх лексичних значеннях.

Чоловік — человек, неділя — неделя, вродливий — уродливый, луна — луна, уставати — уставать.

373. 1. Прочитайте виразно текст уголос. Випишіть власне українські слова. Простежте, чи надають вони тексту відтінку невимуженості, легкості.

Іван Труш. Місячна ніч над морем

Сонце сіло. Надворі почало смеркати. Море почорніло, тільки білів пересип, неначе довгий клапоть білого полотна.

Настала ніч. Надворі стало тихо, як у хаті, тільки море лащилось до берега легесенько хвилею й ледве шелестіло на піску.

Тим часом сходив повний місяць, неначе виринав з чорної хвилі. Маленька червона стежка заблищала десь далеко на морі під самим місяцем, неначе на сотню верстов. Місяць

тихо, крадькома викотивсь увесь на небо, неначе через велику силу виліз із води (*І. Печуй-Левицький*).

II. Доберіть і запишіть до двох ужитих у тексті власне українських слів (на вибір) спільнокореневі. Розберіть дібрані слова за будовою.

III. Експеримент. Виділені слова перекладіть російською й англійською чи німецькою мовами. Які висновки щодо їх походження можна зробити? За потреби скористайтесь етимологічним і перекладними словниками.

374. I. Випишіть власне українські слова, виділіть у них корені. З'ясуйте, які з цих слів утворено від спільних з іншими мовами коренів? За потреби скористайтесь етимологічним і перекладними словниками.

Багаття, мрія, золотий, директор, мама, гарненько, прізвище, виробництво, міркувати, демократія, освіта, крутько, син, гімнастика, суніці, священний, горілиць, математика, віч-на-віч, дуб, сузір'я, діяч, очолити, аул, віхола, годинник, брат, завдяки, бігцем.

II. Складіть і запишіть речення з двома виписаними словами (на вибір).

375. Два — чотири — всі разом. Визначте, у яких двох реченнях ужито архаїзми, а в яких — історизми. Відповідь обґрунтуйте.

1. А скіфський кінь із мазаної хати Чумацьким Шляхом зорі прогортає (*І. Драч*). 2. Прекрасний Києве на предковічних горах! Многострадальному хвала тобі, хвала! (*М. Рильський*). 3. Рци одно слово: «Люблю Вас, пане Возний», і аз, вищеупом'янутий, виконаю присягу о вірнім і вічним союзі з тобою (*І. Котляревський*). 4. Тут Січ стояла, тут гули майдани, димилися козацькі курені, змагались семеряги і жупани, лунали горді і сумні пісні (*М. Драй-Хмара*).

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що у давні часи було цікаве слово, яке реконструюється як *sold* (корінь *sol* і суфікс *d*). Спочатку воно означало «з сіллю», «солоний», потім ширше — «приправлений», далі — «смачний», а згодом почало звужувати своє значення.

Якщо ви хочете дізнатися більше про походження слів української мови (наприклад, *хліб*, *цукор*, *страва* тощо), зверніться до книги А. Коваль «Слово про слово». Про те, що вам найбільше сподобається в цій праці, розкажіть однокласникам.

376. Доберіть і замініть у кожному словосполученні слово *добрий* близьким за значенням словом.

Добра звістка, добрі знання, добре яблуко, добрий урожай, добрий чоловік.

377. Два — чотири — всі разом. Знайдіть рядок, у якому НЕправильно визначено значення фразеологізму.

1. Надуті губи — образитись, виявити невдоволення.
2. Спустити на землю — змусити когось не втрачати почуття реальності.
3. Рильце в пушку — про когось привітного й лагідного.
4. Черв'ячок точить — непокоять тяжкі, гнітючі роздуми.

378. Напишіть твір-мініатюру про давнє минуле українського народу, використавши слова в переносному значенні, власне українські слова, синоніми, а також за потреби слова з довідки.

Довідка. Київська Русь, Софія Київська, Володимир, легенда, велич, минувшина, православ'я, державність.

§ 36. Будова слова. Словотвір

*Про префікс, корінь, суфікс, закінчення,
а також про основні способи словотворення в українській мові*

Пригадайте!

1. Що вивчається в такому розділі мовознавства, як словотвір?
2. Із яких значущих частин складаються слова?

379. Порівняйте записані парами слова. Визначте їх будову. Чим цікаві ці слова з точки зору словотворення? Поміркуйте, яке слово кожної пари є похідним, а яке — твірним. Обґрунтуйте думку.

Доярка — дояр; швея — швейник; бандурист — бандуристка; спортсмен — спортсменка.

Морфем

Слова поділяються на морфем — найменші значущі частини (корінь, префікс, суфікс, закінчення). За допомогою префіксів і суфіксів утворюються нові слова та їх форми, а за допомогою закінчень — лише форми слова.

Основа слова			Закінчення
Префікс	Корінь	Суфікс	Виражає граматичне значення слова
Виражає лексичне значення слова			

Зверніть увагу! Закінчення наявні лише у змінюваних словах.

Будова слова

Відповідне розміщення морфем у слові є його будовою.

Наприклад: осінь □, проведений, високо, ходити.

Зверніть увагу! При визначенні кореня треба враховувати чергування звуків. Наприклад: ходити — ходжу — хід (спільнокореневі слова).

Слово-творення

Основним засобом збагачення словникового складу мови є словотворення. При цьому нові слова утворюються на основі вже існуючих.

Основа, від якої твориться нове слово, називається **твірною**. До неї додаються словотворчі суфікси і префікси (афікси). Наприклад:

1. ліс + ов → лісовий (твірна основа ліс).

2. лісов(ий) + ик → лісовик (твірна основа лісов).

Похідні слова

Слова поділяються на **непохідні** і **похідні**. Похідне слово мотивується через зв'язки з іншим словом того самого кореня. Порівняйте:

ліс → лісовий → лісовик
(непохідне) (похідні)

Способи словотворення

Слова в українській мові, як і в російській, творяться різними способами.

Способи словотворення

Суфіксальний	<u>осінній</u> ← <u>осінь</u> + <u>н</u>
Префіксальний	<u>премудрий</u> ← <u>пре</u> + <u>мудрий</u>
Префіксально-суфіксальний	<u>запічок</u> ← <u>за</u> + <u>піч</u> + <u>ок</u>
Безафіксний (відкидання морфем)	<u>пуск</u> ← <u>пускати</u>
Складання слів або основ слів	<u>рута-м'ята</u> ← <u>рута</u> + <u>м'ята</u> ; <u>працездатний</u> ← <u>праця</u> + <u>здатний</u>
Складання усічених основ	<u>облком</u> ← <u>обласний</u> + <u>комітет</u> ; <u>ЄС</u> ← <u>Європейський Союз</u>
Перехід слів з однієї частини мови в іншу	<u>черговий</u> (іменник) ← <u>черговий</u> (прикметник) <u>учень</u>

381. 1. Згрупуйте й запишіть подані слова за схемами. Виділіть у словах твірні основи. Доповніть кожену групу власним прикладом.

1. 2. 3. 4. 5.

Безхмарний, зв'язок, бігти, жайворонок, водянистий, темно, майстерня, городина, безперешкодний.

II. Визначте слова, які не мають закінчень, і слова з нульовим закінченням.

382. Два — чотири — всі разом. I. Поміркуйте, чому слова *далеко*, *близько*, *вгорі*, *влітку* не мають закінчень, а *далекий*, *близький*, *гора*, *літо* — мають.

II. Поміркуйте, суфіксами чи закінченнями є виділені морфеми в словах *високо*, *щоранку*, *читати*. Відповідь поясніть.

Зверніть увагу! Потрібно розрізняти слова, які мають нульові закінчення і які закінчень взагалі не мають. Так, слова *дуб*, *явір* мають нульове закінчення. Воно виражає форму називного відмінка однини. Достатньо лише змінити форму цих слів, як закінчення стають «видимими» — звуковими (*дуб-а*, *явор-а*). А от у словах *наодинці*, *швидко*, *поні* закінчень немає, навіть нульових, бо ці слова є незмінюваними.

383. I. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Чи розкриває заголовок тему висловлювання?

Львів

АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ЛЬВОВА

Небагато міст можна порівняти з музеями просто неба. Саме до них належить Львів, у чудових архітектурних ансамблях і пам'ятниках якого втілена складна історична доля, пов'язана з багатовіковою боротьбою українського народу проти чужоземних пригноблювачів, відображений розвиток архітектури від давньоруських і готичних будівель XIII–XVI століть, творів модерну й

конструктивізму перших десятиріч двадцятого століття до сучасних споруд. Сам план міста з вулицями, що радіально розходяться від середнього ядра, характерний для поселень, які склалися століттями.

Особливість архітектурної спадщини міста — її багатонаціональний характер, історично зумовлений важливим значенням Львова в міжнародній торгівлі. Поряд із корінним українським населенням тут жили й трудилися вірменські купці та ремісники, німці, поляки, євреї; працювали італійські майстри-будівничі тощо. Загальноєвропейські стильові системи, збагачені місцевими традиціями, що беруть свій початок з часів Київської Русі, лишили на львівській землі глибоко самобутні витвори, які складають одну з найяскравіших сторінок в історії культури України.

Львів виник як невелике місто-фортеця Галицько-Волинського князівства, а виріс у значний економічний і культурний центр, що справив великий вплив на розвиток архітектури довколишнього регіону (*Т. Трегубова, Р. Мих*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Укажіть два повнозначних слова, творення яких неможливо пояснити.
2. Випишіть слова, які містять три і більше морфеми. Розберіть ці слова за будовою.
3. Випишіть форми слова *місто*. Виділіть закінчення.
4. Знайдіть два слова, утворені префіксально-суфіксальним способом. Виділіть словотворчі суфікси і префікси.
5. Знайдіть два слова з нульовими закінченнями. Змініть ці слова так, щоб закінчення стали буквеними. Чи є в тексті слова без закінчень?
6. Наведіть приклади похідних слів. Від яких слів їх утворено? Визначте твірні основи.
7. Розберіть за будовою виділені слова, визначте спосіб їх творення.
8. Доберіть усно до слів *Львів* і *архітектура* спільнокореневі.
9. Утворіть від слів *місто* і *вулиця* по два нових.

383. Мікрофон. Чи доречно змінювати, осучаснювати архітектурну спадщину наших міст? Чому?

384. I. Прочитайте речення. Обґрунтуйте пунктограми. Накресліть схему першого речення.

1. Ми ніколи не станемо математиками, навіть знаючи напам'ять усі чужі доведення, якщо наш розум не здатний самостійно розв'язувати проблеми (*Р. Декарт*). 2. Мої сліди змиває сірий дощ, їх обриси травою заростають (*Н. Кир'ян*). 3. Об стежку вдарилось тверду — і розколось до зернини останнє яблуко в саду (*Л. Талалай*). 4. Застигло сонце у саду осіннім, і стало сонце садом золотим (*Ю. Ковалів*). 5. Маленький хлопчик молоко несе у білому бляшаному бідоні, а надвечір'я сторожко пасе нато-млені жнивами сиві коні (*Т. Яковенко*). 6. Вийшовши на гору, я озирнувся: далеко в низині мріло в мареві моє село... (*Г. Тютюнник*). 7. Щастя — як пташка: де захотіло, там і сіло (*Нар. творчість*).

II. Розберіть виділені слова за будовою. Доберіть до кожного з них по 2–3 спільнокореневих.

385. I. З'ясуйте, яким способом утворилися слова кожної групи. Обґрунтуйте свою думку.

1. Вишневий, світанок, учнівський.
2. Підказувати, надписувати, безкарний.
3. Хід, бій, плач.
4. Трубопровід, краєзнавство, сінокіс.
5. ООН, ВНЗ, СОТ.
6. Праліс, відстояти, зробив.

II. Виконайте словотвірний розбір виділених слів.

386. Мозковий штурм. Чому словотворення є основним засобом збагачення словникового складу мови?

337. І. Згрупуйте слова за способами їхнього творення. Чи всі вони утворені за допомогою морфем? Виділіть, де можливо, словотворчі суфікси і префікси. За потреби скористайтеся словотворчим словником.

Розказати, крижина, ЕС, краєзнавство, по-нашому, ГЕС, надзвичайний, запуск, швидко, подорожник, степеневий, пароутворення, настільний, черговий (*іменник*), черговий (*прикметник*), юннат, ООН.

ІІ. З одним із поданих слів складіть речення, ускладнене однорідними членами речення.

Два — чотири — всі разом. І. Установіть послідовність творення слів у кожній групі.

1. Письменник, письмо, письменницький, письменний.
2. Весняний, веснянка, веснянкуватий, весна.

ІІ. Утворіть словотворчий ланцюжок від слова *лід*.

39. Поміркуйте над запитаннями.

1. Скільки префіксів у слові *навздогін*?
2. Чи однакове значення має словотворча частина *авто-* в словах *автопортрет*, *автовідповідач*, *автомобіль*?
3. Чому в слові *лікарня* виділяють два суфікси (*-ар-* і *-н-*), а в слові *сушарня* — один (*-арн-*)?

Мовленнєва ситуація

Фінський підліток, який почав вивчати українську мову, витлумачив значення слів *гусар*, *жрець*, *забрало* так: *гусар* — пташник, що доглядає гусей; *жрець* — ненажера; *забрало* — вантажний автомобіль.

Поясніть, чим викликані помилки, чому хлопець саме так витлумачив значення слів. З'ясуйте значення і походження цих слів.

§ 37. Правопис морфем

Про основні орфограми в коренях, префіксах, суфіксах і закінченнях

338. Спишіть слова, вставляючи пропущену букву *е* або *и*. Позначте префікси. Підкресліть і поясніть орфограму. Скористайтеся за потреби відповідною таблицею в додатку 1.

Пр..тихнути, пр..бережний, пр..буток, пр..хороший, пр..біднювати-ся, пр..везений, пр..славний, пр..солодити, пр..солодкий, пр..сісти, пр..мирний, пр..міський, пр..чинити, пр..сохнути, пр..високий, пр..дивний, пр..святий, пр..красний.

391. I. Утворіть від поданих слів нові за допомогою префікса *при-* або *пре-*. Якого значення надали префікси словам?

Солити, гасити, гнути, пишний, копати, міський, летіти, малий, сохнути, кріпити, сунути.

II. Складіть словосполучення з утвореними словами.

392. Випишіть послідовно лише ті слова, у префіксах яких пишемо букву *з*.

..хвалити, бе..апеляційний, ..фотографувати, ..добути, бе..славний, ро..ставити, ..садити, ..початку, ро..хвалений, ро..фарбувати, ..топтати.

КЛЮЧ. Підкресліть у виписаних словах другу букву кореня. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву одного з міст України.

393. I. Спишіть слова, вставляючи пропущену букву *е* або *и*. Поясніть, якими правилами ви керувалися. Написання яких слів можна перевірити тільки за словником?

Запам'ятайте!

левада
минулий

пшениця
мелодія

М..ліший, в..сняний, л..гкий, м..нулий, тр..нування, пром..ніє, ос..ні, тижд..нь, хлоп..ць, ш..л..стить, б..р..гня, тр..вога, бр..ніти, пш..ничний, м..лодійний, ап..льсин, л..вада, л..ман, т..леграма, ст..рати, зд..рати.

II. Перевірте написання за допомогою орфографічного словника.

Порівняйте!

Українською мовою	Російською мовою
сіллю, тінню	солю, тенью
лється, Ілля	льётся, Илья
радістю	радостью
любов'ю, кров'ю	любовью, кровью

394. I. Запишіть іменники у формі орудного відмінка однини. Підкресліть орфограми.

Керч, Умань, деталь, велич, радість, піч, подорож, педаля, мазь, неповторність, сухість, даль, користь, віддаль, матір, паморозь, вічність, глазур, синь, спадковість, вуаль, діагональ, вишуканість, любов, мудрість, жовч, безліч, хліб-сіль.

II. Складіть і запишіть словосполучення з двома словами (на вибір).

395. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, пропущені букви.

Глибин..ий, пташин..ий, цін..ий, орлин..ий, стін..ий, олов'ян..ий, тумн..о, товстен..ий, посажден..ий, з'єднан..ий, страшен..ий, страшен..о, незрівнян..ий, нездолан..ий, священ..ий, скажен..ий.

398. I. Утворіть і запишіть від поданих слів нові за допомогою вказаних суфіксів. Підкресліть і поясніть орфограми в утворених словах.

1. **-ськ** : Луцьк, Херсон, Дрогобич, Рига, латиш.
2. **-ств-** : юнак, убогий, козак, товариш, студент.
3. **-ин(а)** : донецький, івано-франківський, вінницький, дніпропетровський, турецький.
4. **-ичок, -ечок** : вогник, верх, племінник, кошик, мішок.
5. **-ичк(а), -ечк(а)** : вулиця, річка, ніжка, ручка.
6. **-ов(ий), -ев(ий), -єв(ий)** : вітер, груша, мовлення, алюміній, гроші, замша, борщ, матч, мальва.

II. Складіть по одному реченню з двома утвореними словами (на вибір).

399. Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ**. У яких словах відбувається чергування приголосних?

Кременчук, Запоріжжя, Кривий Ріг, Донецьк, Париж, Гаага, Виборг, Буг, Чорнухи, Перемишль, студент, казах, козак, Іртиш, чех.

400. Два — чотири — всі разом. Визначте рядок, від усіх іменників якого утворюються прикметники із суфіксом **-зьк**.

1. Молодець, Золотоноша, студент, Буг.
2. Криворіжжя, Забужжя, Ладога, Таганрог.
3. Волга, товариш, турист, черкес.
4. Ремісник, француз, турок, брат.

401. Випишіть спочатку іменники, у яких пропущено букву **е (є)**, а потім — у яких пропущено букву **и**. Поясніть орфограми.

Сон..чко, дон..чка, печ..во, кон..чок, поневол..ння, міш..чок, лож..чка, кра..чок, кринич..чка, озбро..ння, мар..во, пал..во, травич..чка, напруж..ння, павут..ння, перевез..ння, міс..во, мороз..во, плет..во, книж..чка, літ..чко, вул..чка, пал..чка, річ..чка, мереж..во.

402. Запишіть іменники в орудному відмінку. Позначте закінчення, поясніть написання.

Сімферополь, Дніпро, Дунай, Сибір, Ігор, біль, комірець, куш, товариш, сторож, груша, калач, криниця, килим, сонце, край, снігур, футляр, бунтар, школяр.

403. I. Запишіть іменники в родовому відмінку. Позначте закінчення, поясніть написання. За потреби скористайтесь орфографічним словником.

Харків, Миколаїв, Луганськ, Кривий Ріг, Крим, Севастополь, Кавказ, Сиваш, документ, акт, трамвай, адресат, відмінок, залік, закон, протокол, проект, сантиметр, кілограм, берег, тиждень, сайт, Інтернет.

II. Складіть і запишіть речення з прямою мовою з одним утвореним словом (на вибір).

402. Запишіть іменники в родовому відмінку.

Консерви, джунглі, дрижаки, макарони, окуляри, двері, сани, граблі, в'язи, груди, общеньки, лапки, сутінки, вершки, терези, люди, надра, хрестини, жпива, дебати, бутси, ножиці.

403. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть і поясніть орфограми. Позначте морфеми, у яких наявні ці орфограми.

1. На Дону гарматними залпами коловся лід і павич(е,о)вим п(е,и)ром виблискував на свіжих зламах (Гр. Тютюнник). 2. Діж(е,и)чка на діж(е,и)чці, а зверху кит(е,и)чка (Загадка). 3. Ро(с,з)кажіть, ро(с,з)кажіть мені, хмари: ви чого це тікасте далі? (П. Тичина). 4. Пр(е,и)красне село стало ще м(е,и)лішим, воно пр(е,и)бралося в зело, завітчалось клеча(н,ни)ям (Ю. Яновський). 5. Ми підєм, де трави похилі, де зорі в ясній дал(е,и)ні, і карії очі, і руч(е,и)ньки білі **ночами** наснят(ь)ся мені (В. Сосюра). 6. Ніжна блакитна хвиля, чиста й тепла, кидала на бер(е,и)г тонке мереж(е,и)во (М. Коцюбинський). 7. Щось є чаклунське в таємничості нічного цвіті(н,ни)я, в місячній мар(е,и)ві й тиші світлих акаці(є,йо)вих ночей (О. Гончар).

II. Змініть виділені слова або доберіть до них спільнокореневі так, щоб відбулося чергування звуків. Запишіть слова парами, позначте в них корені та запишіть звуки, які чергуються.

404. Попрацюйте в парах. Складіть словниковий диктант (8–10 слів) на орфограми в префіксах, коренях, суфіксах, закінченнях. Продиктуйте диктант однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

405. Складіть і запишіть твір-мініатюру про: а) ваш населений пункт та історію його назви; б) пам'ятку історії та культури вашого краю; 3) річку (озеро, парк, урочище, гори тощо) вашої місцевості та історію її назви. Використайте в тексті спільнокореневі слова як засіб зв'язку речень та слова з орфограмами в значущих частинах слова. Підкресліть і поясніть ці орфограми.

§ 38. Морфологія

Про основні поняття морфології, самостійні частини мови, їх специфічні ознаки, особливості відмінювання змінних частин мови, а також про службові частини мови

Пригадайте!

1. Що вивчається в такому розділі мовознавства, як морфологія?
2. Які є частини мови?

406. Попрацюйте в парах. Розгляньте таблицю «Частини мови», вміщену на форзаці. Поставте один одному по два запитання щодо специфічних ознак частин мови. Оцініть відповідь однокласника (однокласниці).

407. 1. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Розкажіть, які рослини називаються реліктовими. Чому вони потребують допомоги насамперед?

Вовчі ягоди пахучі

РОСЛИНА ДИВНОЇ ВРОДИ

На узліссі з'явився перед нами дивний кущик. Наче із казки постав: мініатюрні гілочки з дрібненькими листочками, а на вершечку кожної гілочки рожеві квіточки променяться. Здається, ось-ось вийдуть із-за нього маленькі білобороді чоловічки-гноми і запросять у свою казкову країну, де живе прекрасна і добра Білосніжка, де всі квіти і метелики розмовляють між собою людською мовою.

Милуємося квітом веселої вроди, впираємося його ніжними пахощами. І якось язик не повертається вимовити: «Вовчі ягоди». А так не хотілося б пов'язувати ці поняття з отаким миловидним кущиком.

Ніби вибачаючись за невдалу назву, вчені доточили до неї слово «пахучі». Але назві це якоїсь особливої привабливості не надало.

Так, рослина ця отруйна — і кора, і листя, й корінь. Її жовто-бурі ягоди теж отруйні. Хоч мурашки їх поїдають з превеликою охотою. Та хіба серед лісового зела мало отруйного?! До речі, он скільки разів доводилося бачити, як заповзяті* базарники цілими в'язками тягнуть до міста вовчі ягоди пахучі, щоб продати тим, кому самому ліньки піти до лісу і натішитися їх дивною вродою. Проте жодного разу я так і не чув, щоб хоч хтось отруївся цією рослиною. От і міркую, що не боровик до людини ставиться по-вовчому, а зовсім навпаки. Бо рідко хто проміне зламати його запашну квітучу гілочку.

А тим часом цей казковий кущик усе рідше й рідше зустрічається в наших лісах. Адже він — релікт. А реліктовими ботаніки називають такі рослини, буйний розвиток і розквіт яких припав на давноминулі епохи.

Релікти особливо беззахисні. Зміна середовища, безцеремонне втручання людини в заведений ритм життя зеленого царства неминуче веде до їх загибелі. Отже, ці рослини потребують охорони насамперед. Тим паче, що кожна з них становить неабияку** цінність для науки як гість з глибокої давнини (Є. Шморґун).

*Заповзятий — рос. рьяный.

**Неабиякий — рос. особенный, немалый.

II. Визначте частини мови виділених слів. Якщо можливо, поставте до цих слів питання, з'ясуйте, що вони називають, вкажіть на їхні морфологічні ознаки, визначте синтаксичну роль.

III. Визначте, які уривки тексту є зразками розповіді. Відшукайте елементи опису та елементи роздуму. Обґрунтуйте свою думку.

308. **Попрацюйте в парах.** Розподіліть слова за частинами мови й запишіть.

Два, двійка, другий, другорядний, трирічний, трое, три, потроїти, п'ятірка, п'ятирічний, п'ятий, чотири, четвертина, четвертий, четверо, п'ятиповерховий, двічі.

409. Визначте частини мови виділених слів. Обґрунтуйте думку.

1. **Що** в молодості навчишся, то на старість як знайдеш (*Нар. творчість*). 2. Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (*П. Тичина*). 3. Та раптом пісня з закутків нічних розсипалась, як бісер, край дороги (*Ю. Вавринюк*). 4. Зоря покотилася, **черкнувши** вишневим гарячим крилом надію дівочу, що тихо схилилася в чеканні щасливим над ніччю й селом (*Д. Іванов*). 5. Коли **цінуєш** кожную мить, то й час тоді тебе цінує (*М. Сингаївський*). 6. **Щоб по-справжньому любити**, потрібно мати могутню духовну силу (*В. Сухомлинський*). 7. Він стояв, а хвиля гралась **навкруги** нього (*М. Коцюбинський*). 8. Кипариси од ночі і до ранку **все шумлять і шумлять навкруги** (*В. Сосюра*).

410. Запишіть іменники в родовому відмінку множини. Позначте закінчення.

Лелека, робота, сосна, хата, вишня, сім'я, свиня, миша, сестра, крапля, домна, фірма, тополя, стаття, дочка, байка.

Запам'ятайте!

Кл. відмінок:

Андрію, Наталіє, Василю Івановичу

411. I. Запишіть іменники у кличному відмінку.

Україна, Дніпро, Миколаїв, Херсон, Севастополь, Дніпропетровщина, Наталія, Юлія, Андрій, Юрій, Олексій Іванович, Ольга, Юрій, Надія Ігорівна, Віктор, доня, матуся, добродій, президент, береза, земля.

II. Складіть і запишіть речення з поширеним звертанням, використавши іменник у формі кличного відмінка (на вибір). Поясніть уживання розділових знаків.

412. Запишіть іменники в родовому й орудному відмінках. Позначте закінчення. У яких словах можливі паралельні форми?

Люди, гуси, вікна, ворота, сани, окуляри, діти, гроші, чоботи.

413. I. Запишіть займенники в давальному, орудному й місцевому відмінках. Позначте наголоси.

Усякий, сам, весь, ваш, мій, свій, чий-небудь.

II. Складіть і запишіть словосполучення із займенниками у формі давального відмінка.

414. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках слова у правильній формі. Визначте частини мови цих слів, напишіть над ними відмінок і підкресліть їх як члени речення.

1. Андрій пройшовся туди-сюди попід (глухі ворота), подзвонив знову (*М. Олійник*). 2. Зупиниться автобусик біля (степовий аеродром), люди постоять край (злітне поле) (*О. Гончар*). 3. Доїхав я до (берег), підтягнув човна і сів під (копиця) (*Остап Вишня*). 4. І зріс поет з (маленьке дитя),

щоб загриміти в (рідна сторона) (М. Рильський). 5. Полювали ми з (приятель) пізно восени дикі качки на (річка) Оскіл (Остап Вишня). 6. Осей нас (любов) і витри, як батько, калинові сльози (моя) землі (Ю. Вавринюк). 7. Слухай: Батьківщина (свій) сина кличе найпростішим, неповторним, (вічне) словом (Б.-І. Антонич).

Відмінювання числівників

Числівники *один, два, три, чотири* відмінюються за окремими зразками.

У числівниках від *п'яти* до *двадцяти, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, кількадесят* в усіх відмінках, крім називного, допускаються **паралельні форми**.

Н.	п'ять	сім
Р.	п'яти, п'ятьох	семи, сімох
Д.	п'яти, п'ятьом	семи, сімом
З.	п'ять, п'ятьох	сім, сімох
О.	п'ятьма, п'ятьома	сьома, сімома
М.	(на) п'яти, (на) п'ятьох	(на) семи, (на) сімох

У числівниках на позначення десятків (*тридцять, п'ятдесят, шістдесят* і далі) змінюється лише друга частина слова. У числівниках на позначення сотень (*двісті, триста* і далі) відмінюються обидві частини.

Н.	шістдесят	шістсот
Р.	шістдесяти, шістдесятьох	шестисот, шістьохсот
Д.	шістдесяти, шістдесятьом	шестистам, шістьомстам
З.	шістдесят, шістдесятьох	шістсот
О.	шістдесятьма, шістдесятьома	шістьмастами, шістьомастами
М.	(на) шістдесяти, шістдесятьох	(на) шестистах, шістьохстах

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення *-а* (*сорока, дев'яноста, ста*).

415. Провідмінійте усно числівники. У непрямих відмінках наведіть паралельні форми.

Шість, п'ятдесят, сорок вісім, сімсот, п'ять шостих, семеро, десятий.

416. Два — чотири — всі разом. Знайдіть рядок, у якому НЕправильно утворено форму орудного відмінка одного із числівників.

- Тринадцятьома, п'ятьма, п'ятьома.
- Дев'яноста, сорока, сьома.
- Сімдесятьма, п'ятистами, шістдесятьма.
- Чотирма, шістьмастами, шістьомастами.

417. Спишіть, замінюючи цифри словами. Позначте закінчення в числівниках.

Без 40 грамів, після 30 годин, через 60 кілометрів, із 70 депутатами, у 80 державах, близько 50 метрів, без 400 кілограмів, після 300 днів, через 600 кілометрів, із 700 учнями, у 800 квартирах, близько 500 грамів, 3,4 аркуша, 1,2 пирога, 6,2 міліметра.

418. Перекладіть і запишіть вирази українською мовою.

Который час; в первом часу дня; третьего дня; он придёт в час дня; возможно, после обеда; один к одному; один на один; не по дням, а по часам; час от часу не легче; десять минут пятого; магазин закрывается в пять часов.

§ 39. Основні орфограми в частинах мови

*Про написання слів разом, окремо і через дефіс,
а також про графічні скорочення слів*

Пригадайте!

1. Які слова називаються складними?
2. У чому полягає відмінність у написанні прислівників і співзвучних із ними слів інших частин мови?
3. Які основні правила написання прийменників, часток, сполучників?

419. Прочитайте складні слова, поясніть їхнє написання. Скористайтеся за потреби відповідною таблицею у додатку 1.

Салон-вагон, тайм-аут, гамма-частинка, прес-конференція, пропан-бутан, радіонукліди, ракета-носіє, вакуум-фільтр, інженер-технолог, лікар-еколог, контр-адмірал, темно-зелений, жовтогарячий, внутрішньогалузевий, новобудова, псевдопатріотизм, піваркуша, військово-морський, купівля-продаж, навчально-виховний, військовополонений, новогрецький, кредитоспроможність, південно-східний, міцно-преміцно.

420. 1. Запишіть складні слова, знімаючи ризик. Перевірте правильність написання за орфографічним словником.

Перекоти/поле, вело/трек, давній/прадавній, екс/президент, лікар/терапевт, заєць/русак, хліб/сінь, міні/футбол, фото/монтаж, світло/сірий, суспільно/корисний, українсько/російський, вічно/зелений, пів/Києва, пів/Європи, пів/ящика, військово/морський, лісо/степовий, генерал/лейтенант, дерево/обробний, гіркувато/солоний, тьмяно/жовтий, легко/атлетичний, експорт/імпорт, свят/вечір, тихо/тихо.

II. З двома словами складіть і запишіть речення.

421. Спишіть займенники, розкриваючи дужки. Складіть і запишіть речення з двома займенниками (на вибір).

Ні/чий, будь/чому, будь/у/чому, ні/на/чому, де/кого, ким/сь, казна/що, де/ким, ні/який, хтозна/з/чиїх, який/небудь, ні/хто, аби/що.

Розрізняйте!

Прислівники	Іменники з прийменниками
Насилу доплив. Умить розвиднілося. Вона вслід надіслала телеграму. Вивчив вірш напам'ять. Поїзд прибув зранку.	На силу покладайся, але розум май. У мить таку він хвилювався. Ішли слід у слід. На пам'ять свою не надійся. З ранку до ночі йдуть дощі.

122. Визначте словосполучення із словами, які потребують уточнення написання. Розберіть ці слова за будовою. Поясніть їхнє написання.

1. День одсіяв і погаснув давно, ніч (на)вкруги волохата (*В. Сосюра*).
2. (У)низу біля зарослого травною насипу стояв дід, у правиці якого була звернена (на)бік паличка (*В. Шевчук*). 3. І тільки часом камінь (з)круч зірветься, впаде і кане в темних тихих водах (*Леся Українка*). 4. (На)дворі дощ, холодний вітер віє (*М. Рильський*). 5. (На)вколо шептала роса, ширилась аж до трав'яних утаємничених обріїв воля, пахло живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого снігу (*В. Дрозд*). 6. Дружба подвоює радощі й (на)половину скорочує прикrostі (*Б. Френсіс*). 7. Перебіг подвір'ям вітер, зашуміли (по)підвіконню вишняки (*М. Стельмах*). 8. Краю мій! Люблю я тебе (в)день і (в)ночі, (в)ранці і (в)вечері і (не)знаю краю своєї любові! (*Панас Мирний*). 9. (На)горі тій, на шпилечку, сяє замок з діамантів (*Леся Українка*). 10. Не народилася і не народиться та сила, що(б) наш народ (на)вколішки поставила (*М. Стельмах*). 11. (Не) стане мови — (не) стане і національності: вона розпорошиться (по)між народом (*І. Огієнко*).

123. Складіть і запишіть по два речення зі словами (на)сміх, (на)гору, (по)воли так, щоб в одному випадку вони писалися окремо, а в іншому — разом.

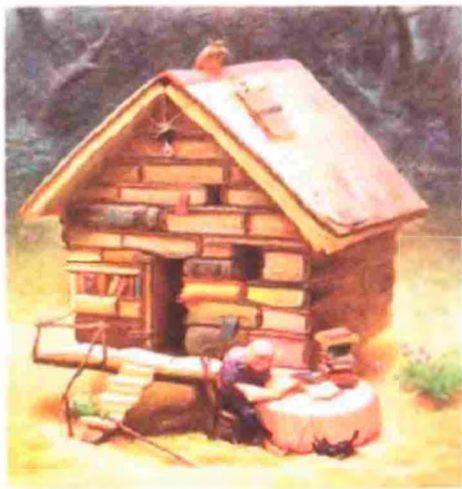
Запам'ятайте!

до вподоби	на жаль
до речі	час від часу
в основному	день у день
віч-на-віч	де-не-де

124. Запишіть слова, знімаючи ризик. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Рік/у/рік, по/брatерськи, хоч/не/хоч, мало/помалу, сила/силенна, до/ладу, на/жаль, по/козацьки, на/щастя, один/в/один, по/людськи, пліч/о/пліч, з дня/на/день, з діда/прадіда, повік/віки, віч/на/віч, від ранку/до/вечора, без/жалю, зроду/віку, як/не/як, де/не/де, робив по/своєму, раз/у/раз.

125. І. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Що позитивного із життя англійського історика ви могли б узяти для себе? Як ви розумієте заголовок тексту?

Валентин Рекуненко.
В гостях у казки

ТЕОРІЯ ГРАНИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ

Англійський історик і соціолог Генрі Томас Бокль, будучи вісімнадцятирічним юнаком, задумав написати історію всесвітньої цивілізації. Грандіозний задум вимагав грандіозної праці.

Бокль дорожив кожною хвилиною, виходив з кабінету тільки на прогулянку і то зрідка. Зі свого життя він вилучив мистецтво, не відрізняв Бетховена від Моцарта, не бував на спектаклях і в картинних галереях. Усе життя Бокль підпорядковував одному — «Історії цивілізації».

Така наполеглива, титанічна праця все ж таки принесла свої

плоди: Бокль вивчив дев'ятнадцять мов, щоб читати необхідні матеріали в оригіналі. Проте сам не помічав, що розмах його планів — це те саме, що досягнути неосяжне, до того ж роботі заважало слабе здоров'я. І «Історію цивілізації людства» довелося замінити «Історією цивілізації Європи», а згодом «Історією цивілізації Англії», яка, за його задумом, мала бути п'ятнадцятитомною. Бокль зумів написати лише два томи.

Він помер у сорок один рік. І останні його думки були про працю. Бокль раз у раз повторював: «Книга, моя книга! Я ніколи не завершу свою книгу!»

Неважко зрозуміти, що Бокль сам себе «загнав» (За В. Пекелісом).

II. Визначте частини мови виділених слів, поясніть написання.

426. Пригадайте правила написання *не* разом і окремо зі словами різних частин мови. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання. Скористайтеся за потреби відповідною таблицею у додатку 1.

(Не)скопана земля; (не)засаджені помідорами грядки; (не)фарбовані стіни, а лаковані; (не)висушені добре горіхи; (не)завершена робота; (не)завершена нами робота; (не)ходити; (не)хтувати; (не)нароком; (не)маючи; (не)добачати; (не)по-нашому; (не)доспівані пісні; (не)сказані вчасно слова.

Розрізняйте!

Теж мені рибалка!
Я теж до тебе прийду.

Я сказав *те* ж,
що й батько.

427. Складіть по одному реченню з поданими словами.

Нібито, ніби то, зате, за те, щоб, що б.

428. Запишіть слова у три колонки залежно від написання: а) разом; б) окремо; в) через дефіс.

З/посеред, з/поміж, із/за, по/між, з/понад, по/під, по/перед, тільки/б, за/для, за/ради, за/тим/щоб, наді/мною, через/те/що, ходи/бо, іди/но, прийшов/таки, ходімо/ж, все/ж/таки, у/зв'язку/з, в/наслідок, але/ж, тільки/но, а/а/ай, ой/ой.

429. **Попрацюйте в парах.** Складіть словниковий диктант (8–10 слів) на тему «Написання слів разом, окремо і через дефіс». Продиктуйте диктант однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

430. Складіть і запишіть невеликий гумористичний текст (5–7 речень), використавши якнайбільше поданих сполучників.

Дарма що; незважаючи на те що; або ж; адже ж; але ж; аніж; немов; однак; мовбито; в міру того як; так що; хоч — але; не тільки — а й; не те щоб — а; не можна сказати щоб — але.

Графічні скорочення слів

Умовні графічні скорочення вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі.

• Графічні скорочення пишуться з крапками на місці скорочення (крім стандартних скорочень метричних мір: *м — метр, мм — міліметр, см — сантиметр*).

• Зберігається написання великих та малих літер і дефісів, як і в повних назвах: *півд.-зах. — південно-західний; Півн. крим. канал — Північнокримський канал*.

• Слова не скорочуються на м'який знак і на букву, що позначає голосний звук, якщо вона не початкова: *сел., селян., селянськ. — селянський*.

• При збігу двох однакових букв скорочення треба робити після першої букви: *ден. норма — денна норма*.

• При збігу двох (більше) букв на позначення різних приголосних скорочення можна робити як після першої, так і після останньої букви, залежно від структури слова: *власноруч. або власноручн. — власноручний*.

• Скорочувати можна лише ті слова, які однозначно встановлюються за контекстом: *акад. — академік, мед. — медичний*.

Зверніть увагу! Графічні скорочення слід відрізняти від аббревіатур (скорочених назв). У кінці аббревіатур крапку не ставимо. Наприклад: *загс, райво, нел.*

Найпоширеніші загальноприйняті скорочення

див. — дивись	напр. — наприклад	проф. — професор
і т. д. — і так далі	кг — кілограм	р. — рік, річка
і под. — і подібне	м — метр	рр. — роки
і т. ін. — і таке інше	н. е. — нашої ери	с. — село, сторінка
вид. — видання	о. — острів	ст. — сторіччя, стаття
гр. — громадянин	обл. — область	т. — том
ім. — імені	оз. — озеро	тт. — томи

431. Запишіть скорочено слова. Яких основних правил ви дотримувалися, виконуючи завдання?

Сторінка, рік, роки, століття, озеро, острів, область, місто, село, вулиця, проспект, площа, кілограм, грам, метр, сантиметр, і таке інше, стаття, пункт, академік, видавництво, доцент, північно-східний, стінний, міський, телефон.

§ 40. Словосполучення і речення. Члени речення

Про зв'язок слів у словосполученні, граматичну основу, другорядні члени речення, класифікацію речень, а також про односкладні речення

Пригадайте!

1. Що вивчається в такому розділі мовознавства, як синтаксис?
2. Чим слово відрізняється від словосполучення і речення?

432. Доведіть, що поєднання слів у першому пункті є словосполученнями, а в другому — ні. Визначте у словосполученнях головне слово.

1. Важкий день, лагідний материн наспів, вийшов з хати, іду швидко, швидше за всіх, голосно кричати, хтось із друзів.
2. Веселий та кмітливий, шелестить листя, біля школи.

**Слово-
сполучення
і речення**

Основною одиницею синтаксису вважається речення, оскільки воно служить мовленнєвому спілкуванню та є будівельним матеріалом для тексту. Словосполучення входить у речення як його структурний компонент.

Зверніть увагу! Специфічною ознакою речення, яка відрізняє його від словосполучення, є смислова та інтонаційна завершеність.

433. Мозковий штурм. Чому слово і словосполучення не можуть задовольнити різноманітних потреб людського спілкування, а речення може?

434. 1. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Розкажіть, як ви відзначаєте свято закоханих.

Валентин Рекуненко. Побачення

СВЯТО ЗАКОХАНИХ

Згідно з легендою, жорстокий римський імператор Клавдій II вважав, що самотній чоловік — без родини, дружини й зобов'язань — краще б'ється за батьківщину, і заборонив чоловікам одружуватися, а жінкам і дівчатам — виходити заміж. А святий Валентин був звичайним священиком, що співчував нещасним закоханим і потайки, під покровом ночі освячував шлюб. Незабаром «витівки» священика Валентина стали відомі владі і його кинули у в'язницю, засудивши до страти.

Одного разу тюремник римського імператора постукав до темниці Валентина. За руку він тримав свою

сліпу дочку — Джулію. Він довідався про лікарські вміння Валентина і благав його вилікувати дочку від сліпоты. Валентин знав, що недуга дівчини практично невиліковна, однак дав слово, що зробить все можливе. Він призначив дівчині мазь для очей і сказав прийти ще через деякий час. Прошло кілька тижнів, але зір до нещасної так і не повернувся. І все ж дівчина продовжувала лікування. Перед самою стратою Валентин написав їй прощальний лист, куди вклав жовтий шафран (крокус). У листі було написано «Від твого Валентина». Дівчина взяла шафран на долоню й побачила його блискучі кольори. Сталося диво: зір відновився. Закоханий священик перед стратою написав дівчині зізнання в коханні — валентинку, а сама страта відбулася 14 лютого 269 року нашої ери.

День святого Валентина, який відзначають 14 лютого, для багатьох наших співвітчизників перетворився у свято закоханих. Особливо для молоді. Сучасному суспільству бракує любові й елементарної людської теплоти. Хронічні стреси й утому пересічного громадянина психологи пов'язують саме з дефіцитом щирих почуттів (*3 газети*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть 5–7 словосполучень (на вибір), які могли б бути опорними під час переказування тексту. Поставте питання від головного до залежного слова. Складіть схеми цих словосполучень.

2. Чому виділені сполучення не можна назвати словосполученнями?

3. Визначте граматичні основи в реченнях другого абзацу.

4. Спишіть останнє речення, підкресліть члени речення. Схарактеризуйте це речення за метою висловлювання, емоційним забарвленням і будовою.

5. Випишіть два односкладних речення, визначте їхній вид, підкресліть члени речення.

436. Мовковий штурм. Чому сполучення підмета з присудком та сполучення однорідних членів речення не можна вважати словосполученнями?

436. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. Поставте питання від головного слова до залежного. Якою частиною мови є головне слово?

Смеяться над ним, издеваются над тобой, при любых обстоятельствах, в те времена, в наш адрес, несколько экземпляров, говорят обо мне, кое-кто сообщил, невесть кто составил.

437. Два — чотири — всі разом. Прочитайте речення. Знайдіть з-поміж них те, у якому присудок складений.

1. В колись, сплетений із верболозу, мене малого мати колисала (В. Грінчак).

2. Під небом оцим хмурочолим знов буду я ждати весни (В. Сосюра).

3. Чому ті картини не забуваються, не зникають із пам'яті серця й розуму? (Є. Гуцало).

4. На погребні любив спати дід (О. Довженко).

5. Князь Святослав спочити повелів (О. Омельченко).

438. 1. Визначте синтаксичну роль виділених слів. Відповідь обґрунтуйте.

1. Розгубив деревій свої квіти останні (Г. Овсієнко). 2. Я хочу вникнути у шелест листя (Д. Павличко). 3. Мав Сашко вдачу жваву, невгамовну й веселу (В. Козаченко). 4. Ніч — мов криниця без дна (М. Рильський). 5. Нові квітки на килимах рука дівчини вишиває (М. Рильський). 6. Людські три-воги і боління я прагну в слово перелить (М. Сингаївський). 7. Князь наказав збирати рать (О. Ольжич). 8. Такі думки трохи збили Захара з пантелику (І. Ле). 8. А соняшники вийшли на городи і до ставка вмиватися біжать (М. Сингаївський). 9. Темрява в садку стала густіша (М. Коцюбинський). 10. Терплячий з голоду гине (Нар. творчість).

11. Виконайте синтаксичний розбір двох речень (на вибір).

439. I. Визначте синтаксичну роль інфінітивів.

1. Командир віддав наказ виступати. 2. Хлопці пішли ловити рибу. 3. Аліна попросила брата принести телефон. 4. Сонце почало заходити за хмари. 5. Птахи лишилися зимувати у нас. 6. Учитель попросив дітей прочитати книжку. 7. Учні дістали завдання вивчити вірш напам'ять. 8. Пролунав наказ вирушати. 9. Сергій прийшов подивитися на квіти.

440. Випишіть спочатку односкладні речення, а потім — двоскладні. Підкресліть граматичні основи. Визначте, які з цих речень поширені, а які непоширені. Скористайтеся таблицею «Речення», уміщеною на форзаці.

1. Срібний сніг. 2. Надворі світає. 3. Хочеться спати. 4. Він хоче спати. 5. Ти чергуєш сьогодні. 6. Тобі сьогодні чергувати. 7. Сипле срібний сніг. 8. Люблю мандрувати. 9. Книга — джерело знань. 10. Вимкни світло!

441. Прочитайте текст, визначте його стиль. Знайдіть односкладні речення та поясніть, з якою метою їх використано. Визначте види цих речень, а також якими членами речення вони поширені.

Почаївський ліс. Старі товстіючі дерева. І тут помітно війну. Розтрощені стовбури, укриття, порозкидані речі.

У лісі дещо похолодніло. Йдеться легше, поволі стихають жарти, сміх... І ось Почаїв. Гурт прочан* виходить на узлісся. І раптом усі зупиняються, стають навколішки, хрестяться. Володько в полоні вражіння. Він хреститься теж. Перед очима постала велична постать Почаївської лаври зі всіма її будовами. Безліч разів хлопчина бачив її на малюнках і от аж тепер нарешті бачить її власними очима (У. Самчук).

*Прочанин — богомолець, паломник, що ходить на прощу до святих місць.

1. Випишіть односкладні речення, підкресліть у них члени речення. Визначте види односкладних речень.

1. Стою увесь блакиттю оповитий у radoцax наболених твоїх (М. Боровко). 2. Французьким бульваром у синім трамваї, як хмара по морю, у даль пропливаю (О. Довгоп'ят). 3. Громадою все зробиш (Нар. творчість). 4. Та й замовк, зажурился і на спис похилился (Т. Шевченко). 5. Художника Миколу Пимоненка називали співцем життя простого люду (З журналу). 6. На чужій землі не доробиш хліба (Нар. творчість). 7. Під ними дім біліє квітом вишні (А. Гарасевич). 8. Біля колодязя трави і цвіт (М. Боровко). 9. Не розчаруй мене, любове (М. Боровко).

II. Пригадайте і запишіть одне прислів'я, яке за будовою співвідносне з односкладним реченням.

143. I. Експеримент Замініть двоскладні речення синонімічними односкладними і навпаки. Простежте, як при цьому змінюється характер розповіді. Зробіть відповідний висновок.

1. Миколаївські археологи знайшли на території городища Дикий Сад унікальний скарб із 15-ти бронзових предметів XIII–X століть до нашої ери (З газети). 2. У клітинах тіла людини виявлено близько 88 хімічних елементів (З підручника). 3. Від землистого щільника ледь-ледь пахло воском, та ще, здається, нектаром польових квітів (Є. Гуцало).. 4. Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу (Л. Костенко). 5. Пожурись медовими очима, у журбі зламай тонку брову! (Є. Гуцало). 6. Зітчу я вірші з неба і дощу, з калини цвіту й запашного зілля (Г. Дудка). 7. Я живу у світі любові до людей, до землі, до квітів (Г. Дудка). 8. Знаю від листя немало слів, з ріками родич в таємному слові (А. Малишко).

*Щільник (стільник) — лист, утворений чашечками з воску, що його бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах.

II. Запишіть перебудовані речення, підкресліть у них граматичні основи, охарактеризуйте спосіб вираження головних членів. Підкресліть і поясніть орфограми.

144. Позмагайтеся! Об'єднайтеся в групи. Доберіть кілька називних речень, які б асоціювалися з відомою піснею, відеокліпом, художнім фільмом, мультфільмом, місцевістю чи пам'яткою архітектури. Поєднайте ці речення в невеликому тексті. Однокласники мають упізнати за вашою розповіддю, про що йдеться.

445. I. Прочитайте речення з правильною інтонацією. Визначте, які члени речення в них пропущено. Обґрунтуйте вживання тире.

1. Ти вся — із щастя! (*М. Вінграновський*). 2. Краса — над всім. Вона живе, бо не залежить ні від кого в світі (*В. Коротич*). 3. А ось поруч — усміх, ласка, маги і садок вишневий коло хати (*Є. Маланюк*). 4. За будинком — два величезні глибокі стави (*К. Паустовський*). 5. Тільки вчора було ще влітку, а сьогодні вже — восени! (*Л. Костенко*). 6. Може зламатись тіло, але ніколи — дух (*О. Стефанович*). 7. Тут в кожній бджілочки — свій квітничок (*Н. Горик*).

II. Складіть і запишіть два неповних речення, у яких на місці пропущених членів речення ставиться тире.

446. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Передайте у формі діалогу (8–12 реплік) розмову з другом (подругою) про цікаві звички тварин, використовуючи в тексті односкладні та неповні речення. Діалог запишіть і прочитайте за особами.

Варіант Б. Передайте у формі діалогу (8–12 реплік) розмову з другом (подругою) про ваші плани на вихідні, використовуючи в тексті односкладні та неповні речення. Діалог запишіть і прочитайте за особами.

§ 41. Просте ускладнене речення

Про речення, ускладнені звертаннями, порівняльними зворотами, однорідними та відокремленими членами речення, а також про розділові знаки в цих конструкціях

Пригадайте!

1. Яке речення називається ускладненим?
2. Чим може бути ускладнено речення?

447. Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією. Визначте, чим ускладнене кожне з них. Назвіть пунктограми.

1. Умие ранок хмарку, витре обрій, розвісить рушники свої рожеві (*Г. Дудка*). 2. У товаристві запорожців понад усе цінувалися сміливість, кмітливість, добре серце і, звичайно ж, почуття гумору... (*М. Слабошпицький*). 3. Оріся ж ти, моя ниво, долом та горою! (*Т. Шевченко*). 4. Сняться, мабуть, хлопцям сни погожі, певно, десь літають біля зір (*С. Крижанівський*). 5. Старий поставив кошика з плодами тут-таки, на веранді, сів у крісло й задивився на дахи (*В. Шевчук*). 6. Калина вже по ярах стоїть у червоних кетягах, як у зорях (*Є. Гуцало*). 7. Скидає Київ животворний сон з плечей своїх, туманами укритих (*М. Рильський*).

Ускладнені речення

Речення можуть ускладнюватися такими синтаксичними конструкціями:

- однорідними членами речення;
- порівняльними зворотами;
- вставними словами (словосполученнями, реченнями);

- звертаннями;
- відокремленими членами речення (означеннями, обставинами, додатками, уточнювальними словами).

448. I. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його стильову приналежність. Доберіть до тексту заголовок. Чи згодні ви з тим, що рівень економічного розвитку підприємства залежить від маркетингу*?

МАРКЕТИНГ

Успіх маркетингової діяльності значною мірою залежить від працівників маркетингових служб, які безпосередньо контактують з покупцями. Якими ж якостями мають бути наділені ці працівники? Серед необхідних якостей маркетологи виділяють такі: цілеспрямованість, енергійність, наполегливість, розвинений інтелект, доброзичливість, вміння спілкуватися з людьми, здатність перейматися почуттями клієнтів, коректність, уміння одягатися відповідно до обставин, попереднє вивчення смаків та захоплень клієнтів. У процесі купівлі-продажу покупці і продавці вступають у відносини, характер яких визначається насамперед їхніми інтересами. Звичайно, інтерес продавця полягає у вигідному і швидкому збуті товару. Інтерес покупця більш складний. Ця складність зумовлена розмаїттям запитів і бажань, пов'язаних з купівлею товару.

Що ж хочуть покупці від продавців, а разом з ними і від виробників? По-перше, придбання якісного товару за прийнятними цінами, виробу модного, надійного, довговічного, зручного в користуванні, безпечного, з гарним дизайном і упаковкою. По-друге, компетентності, уважного і ввічливого ставлення до себе під час вибору товару й оформлення покупки. По-третє, доставку товару до місця використання, його установку і введення в дію, якщо це складна техніка. По-четверте, добре налагодженого гарантійного і післягарантійного обслуговування. По-п'яте, мати можливість повернути бракований виріб із мінімальними матеріальними і моральними втратами (*Із журналу*).

*Маркетинг — комплексна система управління діяльністю підприємства з розроблення, виробництва й збуту продукції на основі дослідження ринку й активного впливу на формування попиту.

II. Знайдіть у тексті й зачитайте вголос речення, ускладнені однорідними членами речення, вставними словами, відокремленими членами речення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

III. Поміркуйте, яку функцію виконують вставні слова в другому абзаці тексту.

449. *Мікрофін.* Чи згодні ви з таким твердженням відомого психолога, філософа у сфері бізнесу *Джима Рона*: «Успіх складається на 20 % із вашого досвіду й кваліфікації та на 80 % — із вибраної вами стратегії дій»? Обґрунтуйте свою відповідь.

450. Два — чотири — всі разом. Знайдіть два речення, у яких перед сполучником *як* треба поставити кому (розділові знаки пропущено). Відповідь поясніть.

1. Багато я бачив гарних людей, ну такого як батько не бачив (*О. Довженко*). 2. Було моє життя як ночі горобині (*Л. Костенко*). 3. Руки дівчини були шорсткі як дубова кора засмагли й подряпані (*О. Донченко*). 4. Княжич стояв як зачарований (*В. Малик*). 5. Слова пролунали як докір і як пересторога воднораз (*Ю. Мушкетик*).

451. Складіть і запишіть речення, у яких ставиться тире в таких випадках: а) між групою підмета і групою присудка; б) при однорідних членах речення; в) на місці пропущеного члена речення; г) при відокремленні.

452. І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Замітає день свої сліди і завісу темну опускає зач(е,и)рпне у пригорщі води і росюю трави повмиває (*Г. Дудка*). 2. А дощ вишумовує гасить звуки і наганяє нові хвилі гл(е,и)бокого суму (*М. Слабошпицький*). 3. Волошка синя і хмаринка сива і господиня добра і дбайлива усі гуртом ч(е,и)кають, наче дива, народже(н,ни)я рясного колоска (*В. Скомаровський*). 4. У кожному українському обійсті^а має рости ружа й шавлія любисток і м'ята чорнобривці й нагідки (*Т. Островська*). 5. Наснилися мальви рутам'ята і скрип кр(е,и)ничний журавля і смер(е,и)кова отча хата, котру давно покинув я (*П. Дворський*). 6. Усе і небо і перемелене на труху в гл(е,и)боких коліях дороги сіно і во(х,г)кий гнилуватий повів ріки і тр(е,и)вожний крик птиці і (не)висока росиста отава сповіщало, що літо вже здає ключі сумовитій осені (*М. Стельмах*). 7. Багато чого бачили мисливці на своєму віку і звірів усіляких і птахів і різні пригоди (*І. Вихованець*). 8. Гарячою з(е,и)леною барвою горить на сонці ячмінь широко стелиться килим ясно (зеленого) вівса далі т(е,и)мніє просо (*М. Коцюбинський*).

*Обійстя, обістя — подвір'я.

II. Підкресліть члени речення та визначте частини мови в першому реченні.

453. Два — чотири — всі разом. І. З'ясуйте, у якому з поданих парами речень виділене слово є вставним, а в якому виступає членом речення.

1. Їй здається, що то глумить колосом нива і серп черкає по стеблу (*М. Коцюбинський*). — Тихе, блідо-блакитне море, здається, спить (*М. Коцюбинський*). 2. Значить, є у нас ті сили, що корінь поять (*П. Тичина*). — Що це значить? (*П. Панч*). 3. І ось, нарешті, вершина (*О. Гончар*). — Злива три дні лютувала на полонинах та нарешті вщухла (*П. Загребельний*).

II. Складіть і запишіть по два речення зі словами *видно* і *проте* так, що в першому вони виступали членами речення, а в другому — вставними словами. Розставте потрібні розділові знаки.

454. І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Визначте, які з них ускладнені відокремленими означеннями, а які — відокремленими обставинами. Поясніть причину відокремлення.

1. Повінь покидаючи цю місцину хотіла забрати з собою й човна та не подужала прив'язі (*Г. Тютюнник*). 2. Наївшись (в)смак напившись (в)волю пішов косар траву косить по полю (*Л. Боровиковський*). 3. День біля колодязя (с,з)пинився і відвівши (с,з)плутане гілля тиші вересневої напився із відра у дзьобі журавля (*Д. Іванов*). 4. В мілкій траві ворущаються сліди веселих ніг (с,з)полоханих дощем (*Д. Іванов*). 5. Зоря покотилася черкнувши вишневим гарячим крилом надію дівочу... (*Д. Іванов*). 6. Її маленька постать облита м'якою зеленуватою тінню акацій була (не)звичайно граціозна (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Купаючись у ласкавому промінні ранкового сонця піднімається у блакитну височінь сіренький лісовий жайворонок (*В. Пархоменко*). 8. І з літечком я не прощався обкупаний його теплом я цілував його за щастя яке воно мені дало (*Д. Іванов*).

ІІ. Перебудуйте усно четверте і шосте речення так, щоб дієприкметникові звороти не відокремлювалися.

455. Складіть і запишіть по одному реченню з відокремленим означенням, приладкою, обставиною, додатком. Підкресліть відокремлені члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

456. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, користуючись довідкою. Розставте пропущені розділові знаки. Підкресліть конструкції, якими ускладнено речення.

1. Я лежал на диване устремив глаза в потолок и заложив руки под затылок (*М. Лермонтов*). 2. Выйдя за ворота мы свернули вправо и побрели не спеша по мягкой, пыльной дороге (*А. Чехов*). 3. По степи вдоль и поперёк спотыкаясь и прыгая побежали перекати-поле (*А. Чехов*). 4. Когда мы пишем слово «Земля» с большой буквы то разумеет целую планету ставшую обителью великого множества живых существ (*М. Алексеев*). 5. Осень войдя в свои права повела себя сначала строго... (*Ю. Збанацкий*).

Довідка. Устремив — спрямувавши, потолок — стеля, затылок — потилиця, обитель — оселя, строго — суворо.

457. Відредагуйте усно речення. Поясніть суть помилок.

1. Озираючись назад, у пам'яті зринають незабутні зустрічі. 2. По-знайомившись із Денисом ближче, стало зрозуміло, яка це чудова людина. 3. Працюючи на заводі, проблем ніяких не було. 4. Читаючи книжку, Сергійку пригадалася давня розповідь дідуся. 5. Зберігши примірник підручника треба обов'язково передати в бібліотеку. 6. Під'їжджаючи до лісу, несподівано вискочив вовк. 7. Біля води ростуть, нахилившись до неї, верби. 8. Додивившись цікавий фільм, настав вечір.

458. І. Розгляньте репродукцію картини Ван Гога. Про що нам «розповів» художник? Що зображено на передньому плані, а що — на задньому? Яка кольорова гама персважує? Які думки і почуття навіює полотно?

Вінсент Ван Гог. Риболовля весною

II. Виконайте завдання одного із запропонованих варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть за картиною п'ять простих речень, ускладнених різними синтаксичними конструкціями. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Варіант Б. Складіть і запишіть твір-опис за картиною (5–6 речень). Використайте в структурі тексту прості ускладнені речення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

459. Випишіть із науково-популярної літератури, періодики, матеріалів мережі Інтернет уривок тексту (7–9 речень), у якому переважали б ускладнені речення. Поясніть роль цих речень у тексті. Виконайте синтаксичний розбір одного з речень (на вибір).

460. Висловіть стисло свої міркування на тему «Чому нас вчать уроки історії?». Використайте речення, ускладнені вставними словами (словосполученнями), відокремленими й однорідними членами речення.

§ 42. Складне речення. Складне синтаксичне ціле (ССЦ)

Про складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові складні речення, особливості складного синтаксичного цілого, а також про розділові знаки в складному реченні

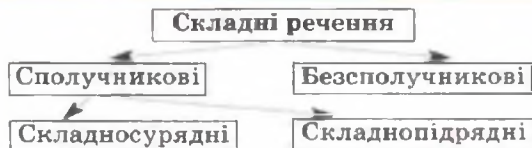
Пригадайте! Чим складне речення відрізняється від простого?

461. I. Прочитайте висловлювання. Який глибинний зміст прихований у них? Чи з усіма висловлюваннями ви згодні?

1. Уміння розв'язувати задачі — таке ж практичне мистецтво, як і вміння плавати, бігати чи танцювати, бо цього можна навчитися тільки шляхом наслідування і тренування (*Д. Пойя*). 2. Океан нижчий від усіх річок, і тому всі річки впадають у нього (*Лао-Цзи*). 3. Одна з найзвичніших спокус, що ведуть до найбільших бід, — це спокуса словами: «Усі так роблять» (*Л. Толстой*). 4. З двох, що сваряться, винен більше той, хто розумніший (*Й. Гете*). 5. Той, кому дорога справа, повинен уміти заступитися за неї, інакше він не гіден виявити себе ні в чому (*Й. Гете*). 6. Відчуття вини — благородне почуття вихованої людини; не переживає вини тільки дурень і дрімучий моральний неук (*В. Сухомлинський*).

II. Визначте, якими за будовою є подані речення — простими чи складними. Скільки частин має кожне з них? Обґрунтуйте вживання тире.

Види речень

У складному реченні можуть поєднуватися різні види зв'язку: сурядний, підрядний, безсполучниковий. Наприклад: *Вростаю у небо високе, де зорі — жовті джмелі, і чую: пульсують соки у тіло моєї землі* (*В. Симоненко*).

462. Спийшіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте вид кожного речення, підкресліть граматичні основи, накресліть схему, поясніть вживання розділових знаків.

1. Де ходить сон стежками лісовими дрімає в місті темний вітровий (*М. Сингаївський*). 2. Червоніють-блищать умиті рясним дощем яблука синіють сливки піднімають жадібно до сонця свої пишні голівки айстри (*Н. Романович-Ткаченко*). 3. Сьогодні світ руками я обняв і навзаєм зі мною світ обнявся! (*Є. Гуцало*). 4. Уже кружляє листя жовто-ржаве щоб на асфальті мокрому спочить (*М. Рильський*). 5. Уже весна відсвяткувала свої вишневі весілля уже до літнього причала пливе запліднена земля (*М. Рильський*). 6. Сумує хата вже не йдуть до неї (*Г. Дудка*). 7. Гасли вікна бо вже синій день дивився крізь намерзлі шибки до кожної хати (*М. Коцюбинський*).

463. 1. Прочитайте текст. Визначте складні синтаксичні цілі, обґрунтуйте його поділ на абзаци. Поясніть, яку роль відіграє нанизування простих речень у другому абзаци.

ОСТАННІЙ ДЕНЬ ПОМПЕЇ

Картина Карла Брюллова «Останній день Помпеї» пронизана глибокою ідеєю, співзвучною часові. Зображуючи дійсну історичну подію, що відбулася 24 серпня 79 року н.е., коли під час виверження Везувію під лавою і попелом було поховане ціле місто з двома тисячами жителів, художник думав про своїх сучасників.

Карл Брюллов. Останній день Помпеї

Італію загарбали іноземці. Країна готувалася до боротьби. Навіть у тюрмах патріоти зберегли людську гідність. Як на полотні Брюллова.

Картина написана в традиціях класицизму, котрий вимагав трагізм життя перетворювати в безсмертну красу. Хоча навкруги вогонь і попіл, страждання і смерть, жодна постать на полотні Брюллова, жодне обличчя чи одяг не забруднені. Немає жодної краплі крові, хоча в центрі композиції лежить мертва жінка. Усе піднесено, благородно. Герої картини, на думку Гоголя, «приглушують жах свого становища своєю урочистою красою».

Непохитні закони класицизму вимагали також, щоб композиція картини була театральною, по-оперному пишною. Тому одразу впадають у вічі, як під час італійського музичного спектаклю, пишні декорації, розкішні костюми, картинні* жести. І освітлення ефектне та театральне. Заграва** на небокраї нагадує намальовану декорацію сцени. Вогнями світильників вихоплені обличчя дійових осіб. Блискавки й будівлі, що падають, нагадують сценічні «чудеса». Здається, що це величезне полотно озвучене бадьорою музикою фіналу італійської опери — серія (серйозної опери).

*Картинний — (перен.) навмисно підкреслений, виразний, наочний.

**Заграва — рос. зарево, заря.

Разом із Карлом Брюлловим друг художника композитор Джованні Пучіні писав оперу під тією ж назвою «Останній день Помпеї». Немає сумніву, що його музика вплинула на живописця (За *Л. Тарасовим*).

II. Перебудуйте перше речення тексту на складнопідрядне. Проаналізуйте структурні перетворення. Знайдіть у тексті складні речення, накресліть їхні схеми, обґрунтуйте вживання розділових знаків.

III. Розгляньте репродукцію картини Карла Брюллова (с. 235). Що вас найбільше вразило? Стисло опишіть зображене на полотні (усно), використовуючи складні речення.

164. I. Випишіть спочатку складносурядні, а потім — складнопідрядні речення. Розставте пропущені розділові знаки, підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте пунктограми й орфограми.

1. Людина яка перестала вчитися не повинна дивуватися тому що вона блукає в п'їтмї небезпечних часів (*Г. Форд*). 2. Досї вечір пахне сон-травою а світанок — іменем твоїм (*Н. Гнатюк*). 3. Скинеться зрїдка у водї рибина або нічний птах залопоче в темряві крилами (*Б. Антоненко-Давидович*). 4. Необхідно усвідомити що людина в хижакській погонї за матеріальними цінностями забула про існування таких кращих своїх якостей, як чесність, доброта, порядність, чуйність (*В. Кандиба*). 5. А нас ніхто й не поміча хоча серця — кленові весла (*М. Боровко*). 6. Над річкою прошелестїла гайвороняча зграя і знову стало чути густе комарине гудін-ня (*Г. Тютюнник*). 7. Сонце висушило блискучї сльозинки якї ще ран-ком котилися по пелюстках і по листячку (*Н. Романович-Ткаченко*). 8. А я стою у білому плащі під чорним деревом на котрім птиці сниться весна (*І. Жиленко*).

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

165. Поясніть причини наявності чи відсутності коми перед виділеним сполуч-ником і в поданих реченнях.

1. Ні, світе мій, вовік не розлюбить святї поля твої, і небеса, і води. 2. Одноманїтний гул прибою, вино, і музика, й пісні. 3. Я занедбав і дім, і службу. 4. А за вікном лютує шторм, і сльози слїплять очі. 5. Знову яблуні буйно цвітуть і лунає знайомий мотив. 6. Коли ти йдеш крізь сад і тїнь тремтить на сукні, я квітувати рад, мов сад, сповитий в сутїнь (*З тв. М. Луківа*).

166. Два — чотири — всі разом. Визначте, у якому з поданих речень перед сполучником і ставиться кома, у якому — тире, а в якому розділовий знак взагалі не ставиться.

1. Ледь зблисне сонце, з'явиться першоцвіт і дзижчать благовісно бджілки-трудівниці в повітрі, віншують весну (*Є. Колодійчук*).

2. Над м'яким золотом нив нерівно підіймалися-опадали крила коса-рок і до самого неба строкато цвіли постаті жниць (*М. Стельмах*).

3. У глибокій печалі схилилися закам'янілі матері і опустилися на коліна бронзові солдати, затиснувши в руках холодні автомати (*І. Цюпа*).

467. Складіть і запишіть речення за поданими схемами. Схарактеризуйте речення, підкресліть граматичні основи.

1. [ ], і [ ], а [ ].
2. [,(де)], (щоб) .
3. (Коли) , [ ], (що) .

468. I. Пригадайте правила вживання розділових знаків між частинами безсполучникового складного речення. Зіставте ці правила з поданими реченнями.

1. І ми хмільні не од вина — ми від кохання п'яні. 2. Пишу тобі до Києва листа, слова мені нашіптує калина. 3. Судьба у батька нещадима: війна та голод за плечима. 4. Дивно: в місті люду — два мільйони, а мені тебе не вистачає. 5. І така навкруги невимовна краса — не любити цю землю, їй-богу, не можна. 6. Одягне ліс весняні шати, найперші квіти одцвітуть (*З тв. М. Луківа*).

II. Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією.

469. I. Прочитайте виразно речення вголос. Визначте їхні види за будовою, метою висловлювання та інтонацією, а також смислові зв'язки між частинами складних речень.

1. Віють вітри — тримайся, хльоскає дощ — терпи (*Г. Дудка*). 2. Я з піснею нічого не боюся, бо час її не подола в бою (*В. Сосюра*). 3. Радіє колесо на хаті: лелеченята сплять у нім (*М. Вінграновський*). 4. Сонце ходить до нас не в гості — сонце з нами живе (*В. Симоненко*). 5. Заглядали зірки в stodолу, в діамантах цвіла трава... (*Н. Сосюк*). 6. Не забувай про мудрих вчителів — вони тебе із отчих рук приймали (*Л. Гудзь*). 7. І вчувалося кланам і соснам, що над ними вже й неба нема (*М. Сингаївський*). 8. Бери до серця і затам: душа творця не переквітне (*М. Сингаївський*).

II. Знайдіть складні речення, частини яких співвідносні з односкладними реченнями. Визначте граматичні основи та види цих односкладних речень.

III. Замініть безсполучникові складні речення сполучниковими і навпаки. Змінені речення запишіть, розставте потрібні розділові знаки. Поясніть, чи можна ці речення вважати синонімічними до надрукованих.

470. Спишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть синтаксичні конструкції, якими ускладнені речення. Накресліть схеми складних речень.

Ніч була не так щоб дуже темна але й не зоряна, до того ж вітряна і Дніпро хмурився сердитий і буряний котив свої хвилі униз, за течією. Це завдавало клопоту бо зносило човни особливо понтони і треба було добре гребти щоб вийти в те місце де за словами провідників найбільш безпечно висадитися. Але хвилі робили плесо Дніпра темним човни невидимими а шум вітру у верболозах не примушував солдатів бути особливо обережними Дніпро і ховав їх від проникливого зору і оберігав від настороженого на гористому березі вуха (*Д. Міщенко*).

371. І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Визначте види речень, накресліть схеми.

1. Явище у результаті якого тіла набувають властивості притягувати інші тіла здавна називають електризацією тіл а самі тіла називаються наелектризованими або ж такими що мають електричний заряд (*З підручника*). 2. Для того хто бачив безліч похмурих людей які відвертали свої обличчя ваша усмішка — ніби сонце що пробивається крізь хмари (*Д. Карнегі*). 3. Як не любити той край де вперше ти побачив солодкий дивний світ що ми звемо життям де вперше став ходити і квіткою неначе в його теплі зростав і усміхавсь квіткам (*В. Бичко*).

II. Визначте частини мови в останньому реченні.

472. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Складіть і запишіть гумористичну розповідь (6–8 речень), використавши два-три з наведених прислів'їв, приказок. Використайте в структурі тексту складні речення різного виду.

Взимку літа не доженеш; зима невелика, та в неї рот великий; і собака зимою про літо думає; кидай віз, бери сани та поїдемо до Оксани; такий мороз, аж зорі скачуть; літом і баба сердита на піч.

Варіант Б. Складіть і запишіть невеликий текст-розповідь (6–8 речень), розкривши в ньому зміст одного з поданих крилатих висловів. Використайте в структурі тексту складні речення різного виду.

З краси не пили роси; де сила панує, там правда мовчить; дурість і пиха — сестри з однієї хати; задля друга правди не зрікайся; честь не товар, у крамниці її не купиш; тяжко щастя знайти, а легко його загубити.

ПРОЕКТ

Уявіть, що учням вашого класу доручили організувати й провести мовознавчу телегру «Граматичний брейн-ринг» на тему «У світі орфографії та пунктуації».

Визначте режисерську групу, ведучих, експертів-мовознавців, кілька команд гравців.

Обов'язки *режисерської групи*: розробка правил гри, підготовка оголошення про гру, облаштування студії, підготовка музичних пауз (хвилинок-цікавинок), виготовлення дипломів, вирішення організаційних питань тощо.

Обов'язки *експертів-мовознавців*: підготовка завдань для учасників гри (25–30 запитань), визначення правильності відповідей у ході гри.

Обов'язки *гравців*: добре опрацювати тему.

Проведіть гру у вільний від уроків час. Запросіть глядачів (учителів, класного керівника, батьків, учнів інших класів).

473. Виконайте тестові завдання. Свої відповіді звірте з тими, що подані наприкінці підручника.

Тест для самоперевірки

1. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка:

- А сіється, всюди, приладдя;
- Б раджу, загін, зоря;
- В щирість, день, пейзаж;
- Г їдуть, пряжа, осяяння;
- Д єдність, шістдесят, вищість.

2. Уподібнення приголосних відбувається при вимові кожного слова рядка:

- А рибка, низько, дивися, розчин;
- Б тяжко, перемогти, гриб, знаходиться;
- В нелегко, по вінця, смієшся, футбол;
- Г безпека, на книжці, промінчик, у грубці.

3. М'який знак на місці пропуску пишеться в усіх словах рядка:

- А рибал..ство, погод..ся, волин..ський, голівон..ці;
- Б зателен..кати, красун..чик, купал..ський, виріз..бити;
- В вигул..кнути, конс..ержка, зат..марити, пац..кувати;
- Г кан..йон, бояз..кий, мал..ва, локал..ний;
- Д консул..ський, обвін..чати, нян..чити, крад..кома.

4. Слово *голова* вжито в переносному значенні в реченні:

- А До булави треба й голови.
- Б Як голова сивіє, то чоловік мудріє.
- В У голову, як у торбу, що знайдеш, те й сховаєш.
- Г Скільки голів, стільки й умів.
- Д Хліб — усьому голова.

5. Не мають закінчень усі слова в рядку:

- А метро, колібрі, високо, працювати;
- Б тато, вітер, сіно, пише;
- В поні, мадам, Київ, разом;
- Г Туапсе, Лондон, швидко, Карпати.

6. Префікс *пре-* треба писати в усіх словах рядка:

- А пр..світлий, пр..хильний, пр..мружений, пр..солодкий;
- Б пр..зирство, пр..давній, пр..близний, пр..землення;
- В пр..мужній, пр..пишний, пр..злий, пр..милий;
- Г пр..молодий, пр..бережний, пр..старкуватий, пр..сумний.

7. Виділене слово є прийменником у реченні:

А Ох, тривого, дика тривого не шаленій і серця не край.

Б Перші орачі порушать ниву, поки напівсонну тополю збудить трактор край села.

В Україна — Вкраїна — країна — так віддавна край рідний звуть.

Г Аж ось нарешті і коханий край, знайоме поле, озеро і гай.

8. Правильно записано форму орудного відмінка числівника в рядку:

А п'ятистами шестдесятьма семи;

Б п'ятистами шестидесятьма сімома;

В п'ятмастами шістдесятьма сьома;

Г п'ятистами шістдесяти сімома.

9. Усі складні слова потрібно писати через дефіс у рядку:

А оздоровчо/спортивний, вогняно/червоний, військово/полонений;

Б лимонно/жовтий, історико/культурний, теоретико/пізнавальний;

В пів/аркуш, сліпучо/білий, північно/східний;

Г міжнародно/правовий, організаційно/технічний, лимонно/кислий.

10. Складеним іменним є присудок у реченні:

А Він рицар був високої мети, він ворог був лукавства і облуди (*М. Рильський*).

Б Стара мати вже не мала сили кроку перейти (*Марко Вовчок*).

В По обіді ми подалися пішки до книгарні (*В. Діброва*).

Г Мати з Немидорою поралися в хаті, готували вечерю (*І. Нечуй-Левицький*).

11. Поширену обставину треба відокремити в реченні:

А Годі вже панам сидіти згорнувши руки (*І. Нечуй-Левицький*).

Б Кілька годин вони працювали не відпочиваючи (*В. Собко*).

В Можна помилятися й маючи вчений ступінь (*З газети*).

Г Шракнувся врізнобіч люд розступаючись перед баскими кіньми (*О. Гончар*).

12. Реченню *Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест...* (*В. Стус*) відповідає схема:

А [ ], (що) і [ ], (чи);

Б [ ], (що) і ( ), (чи);

В [,(що)], (чи);

Г [ ], (що), (чи).

ДОВІДНИЧОК З КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Корисно знати

ЧИ НАСТУПАЮЧЕ БУВАЄ СВЯТО?

Українці люблять віншувати своїх друзів і знайомих і у свята, і напередодні свят. На жаль, нерідко використовують у передсвятковий час неукраїнський вислів *з наступаючим святом*. Замість нього варто вживати напередодні свят таких привітань, як *Вітаю з передсвятком* або *Вітаю зі святом*, *Вітаю з Новим роком*, *Вітаю з Різдом Христовим*, *Вітаю з Великоднем* — без позначення часової наступності.

Отже, у нас наступаючих свят не буває (*І. Вихованець*).

Мистецтво перекладу

Фразеологізми

Російською мовою	Українською мовою
бабьи сказки	сон рябої кобили
бить баклуши	байдики бити
было, да сплыло	було та загуло
дать прикурить	дати перцю
два сапога пара	обое рябое
дело в шляпе	усе гаразд
держать пари	битися об заклад
добро пожаловать	ласкаво просимо
до потери сознания	до нестями
дружба врозь	глек розбити
душа нараспашку	серце на долоні
еле-еле душа в теле	тільки живий та теплий
задирать нос	кирпу гнути
к чёрту на кулички	до чорта в зуби
лясы точить	теревені правити
на ночь глядя	проти ночі
не в обиду будет сказано	даруйте на слові
не в своей тарелке	ні в сих, ні в тих
плакать навзрыд	ридма ридати
с бухты-барахты	ні сіло, ні впало
скатертью дорога	з богом, Парасю!
строить глазки	бісики пускати
считать ворон	витрішки купувати
хиханьки да хаханьки	смішки та пересмішки
шутки в сторону	без жартів
ерунда на постном масле	Химині кури

МОЯ СТОРІНКА

Цікаво знати

ВІД ПРИНЦЕСИ ДО СТЮАРДЕСИ

Є в українській мові «завезені» суфікси *-ис(а)* та *-ес(а)*, за допомогою яких оформляються іменники жіночого роду — назви осіб за професією, посадою, званням тощо. Проте живуть ці суфікси в небагатьох раніше запозичених словах, а для утворення нових використовуються дуже рідко. Пригадаймо найменування дворянських титулів у Західній Європі: *баронеса, принцеса, віконтеса*. Ігуменя жіночого католицького монастиря — *абатиса*. А от *патронеса* не має нічого спільного з титулами. Це назва жінки — покровительки благодійного товариства.

Серед слів із суфіксами *-ис(а)* та *-ес(а)* в наші дні повнокровним життям живуть, мабуть-що, тільки *актриса* та *поетеса*. До них приєдналося порівняно недавнє запозичення *стюардеса* (За Н. Клименко).

ЩО ТО ЗА ЗВІР?

Стародавні араби не знали загального слова *верблюд*, вживали замість нього до 1000 різних видових назв, залежно від віку, ступеня угодзованості, статі тварини і т.п. У деяких мовах населення островів Тихого океану і зараз немає слів, що означали б *собака, птах, звір, дерево, камінь*, але є слова, що означають окремі породи чи види їх. Ненець або чукча не зрозуміє вашого запитання: «Чи багато снігу було цієї зими?» У них немає загального слова *сніг*, зате є близько 20 назв для окремих видів снігу. Сахалінський нівх не знає слова *стріляти*, йому необхідно уточнити, хто стріляв і в кого. Південноафриканські племена мають у своїй мові назви для різних видів дощу і не мають назви для дощу взагалі (Г. Передрій, Г. Смолянїнова).

Як це було

ДАТИ ВІДКОША

Що означає вислів *дати відкоша*? У тлумачному словнику знайдемо пояснення до нього — «давати (діставати) відсіч». Уже зрозуміліше. Однак слово якесь дивне — *відкоша*. Ніби іменник, а такого немає в називному відмінку. Чи є в нього споріднені слова? Який у нього корінь? Тут може допомогти тільки знання історії слова. Воно дасть змогу з'ясувати, що цей вираз має два значення: первісне «дати прочухана, відбити» і вторинне *дати гарбуза* (тобто відмовити при сватанні). Виник він у середовищі запорізьких козаків. Вони стояли кошем і були в них свої кошові. Горе було тим, хто нападав на кіш. Вороги діставали відсіч, бо коша захищали всі. З ним, кошем, пов'язане і слово *окошитися*, тобто зробити зупинку, стати табором, отаборитися, оселитися постійно (За Н. Клименко).

§ 43. Повторення в кінці року

Мікрофон. Спростуйте або аргументуйте вислів Цицерона «Неосвіченість — ніч розуму, ніч безмісячна і беззоряна».

175. I. Прослухайте текст з голосу вчителя або однокласника. Визначте його тему та основну думку. Поміркуйте, що значить цікавитися людьми. Сформулюйте на основі тексту кілька практичних порад для ефективної комунікативної діяльності.

ЦІКАВТЕСЯ ЛЮДЬМИ

Чи хотіли б ви, щоб люди виявляли до вас зацікавленість? Для здійснення такого бажання існує єдиний шлях. Цікавтеся людьми, що вас оточують, їхньою роботою, турботами та радощами, і вони, у свою чергу, цікавитимуться вами.

Є люди, які за 50, 60, 70 років свого життя не зрозуміли цієї істини, зачерствіли й озлилися на весь світ, який, на їхню думку, недобрий і якому до них нема ніякого діла. А насправді, саме їм нема до світу ніякого діла: вони думають і говорять лише про себе, про те, що їх цікавить. Однак кожній людині, мабуть, подобається, щоб нею, її роботою та справами цікавилися. Тому-то люди так цінують доброго слухача. Чому ж не задовольняти їхньої потреби в цьому?

Але слухати з ввічливості і виявляти зацікавлення до розповіді — не одне й те саме. Адже розумна людина завжди відчуває, чи цікавить вас те, про що вона вам говорить. Дуже зближують людей розмови про спільні інтереси й заняття. Психологи висловлюють із цього приводу переконання, що нашу прихильність викликають люди, які поділяють наші інтереси. Така людина відразу ж припадає вам до серця.

Згодом ви переконаєтесь: яка ж то радість, цікавлячись знайомими, співпереживаючи їм, робити людям приємне! (За І. Томаном).

II. Визначте сферу використання й мету тексту, його стиль і тип мовлення.

III. Наведіть приклади різних мовних одиниць, які функціонують у тексті. Схарактеризуйте ці одиниці.

176. Складіть коротке повідомлення відповідно до комунікативної мети (на вибір). Поясніть значення комунікативних умінь.

1. Запишіть щонайменше два позитивних і два негативних аспекти користування мобільним телефоном.

2. Ви випадково знайшли собаку на вулиці. Напишіть коротке оголошення про те, як виглядає собака, де і коли ви його знайшли, як і коли з вами можна зв'язатися.

3. Ви зателефонували своїм батькам, щоб попередити про те, що у вас термінове зібрання в школі. Поінформуйте їх про мету зібрання та можливий час повернення додому.

4. Ви зателефонували своєму приятелю, якого не виявилось вдома. Залиште йому повідомлення про те, що ви хотіли з'ясувати.

П'єр Ренуар. Танець

5. Ваш приятель хоче провести літні канікули за межами свого міста. Напишіть щонайменше п'ять пропозицій щодо того, де і як можна провести свої літні канікули.

477. З'ясуйте, у чому полягають особливості спілкування в комп'ютерних мережах: технологічні та психологічні. Зокрема, зверніть увагу на підвищену вербальну активність суб'єктів спілкування, уривчастість комунікації тощо.

478. Уявіть, що вже минуло десять років після вашого випускного балу, ви впевнено крокуєте дорогою самостійного життя. Якими ви себе бачите в майбутньому? Напишіть листа в майбутнє. Розкажіть про себе сьогоднішнього, свої бажання, плани на майбутнє, що найбільше цінуєте в житті, чим запам'яталися шкільні роки тощо. Заклейте листи в конверти і здайте на зберігання вчителю чи адміністрації вашого навчального закладу. На зустрічі однокласників через десять років ви одержите свій лист і поринете спогадами в незабутні шкільні роки.

479. Прочитайте висловлювання літературних персонажів. Оцініть ці висловлювання щодо культури мовлення.

1. Січас служить каюсь неприявно, трудно звикають, що тобою командують, та все привыкнеця, пайка хватае, наїдаюсь полностью (З роману О. Гончара «Собор»). 2. Не так давно я прочитала, щоб ви знали, товариші, одну дуже цікаву книжку. Прочитала всю книжку, і в тій книжці прочитала буквально все, що було написане і надруковане в тій книжці. Буквально все. А найбільше я прочитала, щоб ви знали, таке глибокодумне місце: життя — то є все... (З п'єси М. Куліша «Мина Мазайло»). 3. Крізь дірку проскочити не встигло, як я його за хвіст, а воно, видите, вовк. Ну, лякливий же, я вам скажу, звір! Така вже, звиніть, неприятність! Хоч що ви мені тут кажіть, а вовк-звір кріпко полохливий! (З усмішки Остапа Вишні «Вовк»). 4. Ми угорі постановили усі сили бригади кинути на тік, бо наближаються жнива, а тік не готовий до збиральної компанії, треба негайно довести його до потрібної кондиції, підняти це питання на рівень сучасних завдань і вище (З «Повісті про Сластьона» В. Дрозда).

480. Попрацюйте в парах. Відредагуйте усно по черзі сполучення слів. Поясніть помилки.

Перевести гроші, я вибачаюсь за спізнення, пропуск на завод, приймати участь, заключити угоду, це іменно так, по такій причині, у сім годин вечора, відділ по міжнародним зв'язкам, самий кращий день, найбільш зручніший транспорт, три кілометра, дві п'ятих частин, читати по складам, зошит по алгебрі.

481. Відредагуйте й запишіть речення. Поясніть помилки.

1. Дмитро, зустрінемося завтра в 10 годин біля метро. 2. Олена Петрівна, який чудовий краєвид відчиняється з Тарасової гори! 3. Ваш виступ на конференції, пан професор, був самий цікавий. 4. Юля, ти прийматимеш участь у шкільній спартакіаді? 5. У публікації йдеться мова про те, що з часом в Україні буде налагоджено промисловість і ринкові відношення в кінці кінців стануть такими, якими вони повинні бути. 6. Слід відмітити, що в статті представлені цікаві результати багаторічної роботи авторів по досліджуваній проблемі. 7. Пропозиція завідоуючого заслуговує уваги. 8. Він зложив свої повноваження.

482. Підготуйте усне висловлювання про професію, яку ви плануєте опанувати, або професію, яка вам подобається. У розповіді дайте відповіді на подані запитання.

1. Чим приваблює ця професія?
2. Що вам відомо про професію?
3. Наскільки вона важлива, актуальна на сьогодні, на перспективу?
4. Які ділові, моральні якості допоможуть вам у професійній діяльності?

483. I. Прочитайте виразно вірш уголос. Які загальнолюдські цінності висловлено в поезії? Визначте її основну думку.

Олександр Минки. Дорога до села

БАТЬКІВЩИНА

Ти даєш мені сонце погоже,
І повітря даєш, і снагу...
Не вславляти тебе я не можу
Отаку, як життя, дорогу.
Та коли б я була не людина,
А зелена береза була,
Я шуміла б про тебе в долині,
Твоя слава ще більше б росла.
І коли б солов'єм я співучим
У твоїх народилась лісах,
То про тебе, велику й могутню,
Я навчила б співать небеса.

В. Ткаченко

II. Доберіть синоніми на тему «Рідна земля» і виконайте одне з таких завдань: а) складіть 4–5 речень на тему «Рідна земля»; б) складіть невелику художню розповідь або поезію на тему «Рідна земля».

484. Мікрофон. Чим вам запам'яталися шкільні роки? Що головне для себе ви винесли з уроків української мови та літератури?

УРОКИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

УРОК 1. Читання мовчки

485. І. Прогляньте швидко текст, знаходячи в ньому інформацію про те, які пісні виконував Назарій Яремчук і з якими творчими людьми пов'язана його життєва доля.

ПІСНЯ БУДЕ ПОМІЖ НАС

Рідні гори Карпати, Говерла сріблочола, вічнозелена красуня смерічка стали символом молодості і пісенного натхнення добре знаного по всіх усядах ансамблю «Смерічка», в юнацькому гроні якої заспівав свою незабутню, невмирущу «Червону руту» Назарій Яремчук. Зі співаком облетіли світ і відомі українські пісні «Водограй», «Я піду в далекі гори», «Смерекова хата», «Родина», «Гай, зелений гай», «Стожари»...

Народився в виріс Назарій у селі Рівня, що на Чернівецьщині, 30 листопада 1951 року в селянській родині, був четвертою дитиною. Батько мав чудовий тенор, співав у церковному хорі, мати теж добре співала та ще й була неперевершеною акторкою у Вижицькому народному театрі. Хлопець почав співати змалку, бо в сім'ї співали всі.

У 1969 році він закінчив Вижицьку середню школу і спробував вступити на географічний факультет Чернівецького університету, та спроба виявилася невдалою. Довелося попрацювати сейсмографом у геолого-розвідувальній партії.

Саме в цей час вокально-інструментальному ансамблю «Смерічка» потрібні були юні співаки. Голос Назарія, дзвінкий і приємний, сподобався, юнак легко вписався в колектив, його полюбили всі. Пісні «Смерічки» відразу стали популярними і з часом увійшли до золотого фонду української естради, принесли всесвітнє визнання.

У 1975 році Назарій Яремчук закінчив географічний факультет Чернівецького університету і почав працювати на кафедрі економічної географії, але — перемогла пісня.

Голос Яремчука мужнів, кристалізувалася самобутня манера виконання. Він учився у всіх, умів поважати кожного в житті, у праці, у пісні, але ніколи не цурався свого. Живлячись цілющими соками фольклору, співак протистоїть модним, швидкоплинним течіям і піднімається на нові вершини: у 1984 році — лауреат Всесоюзного конкурсу до 40-річчя Перемоги, у 1985 році — дипломант XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві. Дуже багато працює, бере участь у гастрольних поїздках по всіх республіках колишнього Союзу, у популярних фестивалях. Колектив «Смерічки» був учасником культурної програми XII Олімпійських ігор, виступав для делегатів і гостей визначних форумів.

Чимало прихильників таланту буковинського митця в Румунії, Монголії, Чехії і Словаччині, Німеччині, Лаосі, Афганістані. Звучав його голос і на Чорнобильській АЕС, де він побував із концертами тричі.

У кожній пісні співак намагається віднайти нові виконавські засоби, передати частку своєї душі. Його голос, його виконання не сплутаєш ні з

ким. У кожному українському домі він як рідний, як добрий давній знайомий зі своєрідною манерою співу, прекрасним голосовим тембром, життєрадісний, зрівноважений, з дитинно-щирою посмішкою на вустах, скромний, без зіркової хвороби. «Кришталеву чисту в мистецтві людину», — сказав про нього поет Микола Сингаївський.

У 1987 році Назарій Яремчук отримує звання народного артиста України. 25 років виконавської творчості — це святе служіння своєму народові, тій українській пісні, що всмоктав із молоком матері. Його пісня звеличує, піднімає гідність, вертає молодим козацьку славу, дбає про невмирущу історію минулих поколінь.

Найщасливішим днем свого життя Назарій вважав день, коли Україна здобула Незалежність. Після далеких гастролей в Аргентині і Бразилії, Канаді і Сполучених Штатах він, мов дерево, що вбирає наснагу своїми коренями з рідної землі, цілував Буковинську землю і дякував долі, що знову рідна домівка чекає повернення свого вірного сина.

Життєва доля Яремчука пов'язана з талановитою плеядою українських естрадних співаків, композиторів, музикантів, поетів, починаючи з 60-х років. Це Володимир Івасюк, Софія Ротару, Василь Зінкевич, Микола Мозговий, Юрій Рибчинський, Микола Сингаївський та багато інших.

Голос Назарія, чистий, як ранкова роса, щедрий, як колосиста нива, високий, як небо голубе, завжди буде нести добро в людські серця. Адже співав, навіть будучи тяжко хворим, і вірив, що високе мистецтво врятує світ і допоможе людям жити. Як і в травні на новому Співочому полі в День Києва, так і 7 червня 1995 року в Національній опері шанувальники вітали митця стоячи, зі сльозами на очах...

Не ховай очей блакитних промінь,

Заспівай мені в останній раз.

Пісню ту візьму собі на спомин,

Пісня буде поміж нас.

Так, ми Тебе ніколи не забудемо, Твоя пісня з нами назавжди — у щирості, у посмішці, у діях і думках, у любові й радості, у дітях Твоїх (Д. Яремчук).

II. Прочитайте мовчки текст. Поділіться своїми враженнями від прочитаного. Розкажіть, чи доводилося вам чути пісні у виконанні Назарія Яремчука та які з них ви знаєте. Хто ще з відомих українських артистів співає ці пісні?

III. Визначте тему й основну думку тексту, стиль, тип і жанр мовлення. Доберіть свій варіант заголовка. Запишіть ключові слова та словосполучення.

IV. Дайте відповіді на запитання за змістом прочитаного.

1. Де народився і виріс Назарій Яремчук? Ким були його батьки?
2. Яку освіту здобув Назарій?
3. У якому ансамблі він співав і що надавало артистам цього колективу пісенного натхнення?
4. Які пісні у виконанні Яремчука стали популярними?
5. Якою була пісня митця, його голос, манера виконання?

6. Що ви можете розказати про гастрольну діяльність ансамблю «Смерічка» та її соліста?
7. З ким з українських митців співпрацював Яремчук?
8. Який день Назарій вважав найщасливішим у своєму житті? Як ви вважаєте, чому?
9. Чому пісні Назарія Яремчука живуть у людських серцях і після його смерті?
10. Якими відчуттями наповнено текст?
11. Чи міститься в прочитаному актуальна інформація? Яка саме?
12. У чому пізнавальна цінність прочитаного?

486. Мікрофон. Хто із сучасних українських співаків вам подобається найбільше? Що вас приваблює в його (її) творчості — голос, зовнішність, поведінка на сцені, музика, тексти пісень?

Для вас, допитливі

У мережі Інтернет на сайті www.pisni.org.ua ви зможете знайти тексти пісень, які виконував Назарій Яремчук. До речі, на цьому сайті зібрано колекцію найкращих українських пісень від найдавніших часів до сьогодення, а також інформацію про їхніх авторів і виконавців. До більшості пісень подані акорди, також заплановано розмістити ноти і музичні фрагменти. Поділіться «знахідками» з друзями, однокласниками.

УРОК 2. Складання й розігрування діалогів

Пригадайте!

1. Що таке діалог? Яка роль діалогів у мовленні?
2. Які стилі мовлення можуть бути реалізовані у формі діалогу?

487. I. Проведіть у класі невелику дискусію на одну з поданих тем (на вибір): «Чи потрібно стежити за модою?», «Чи потрібно залучати учнів до громадських робіт?», «Чи треба дозволити учням відвідувати уроки за бажанням?», «Чи потрібне зовнішнє незалежне оцінювання?». Проаналізуйте свій виступ і виступи однокласників.

II. Попрацюйте в парах. Складіть і розіграйте діалог (12–16 реплік), можливий в умовах проведеної дискусії. При цьому висловте альтернативні точки зору з порушеного питання, наведіть кожен аргументи на захист своєї позиції, спростуйте хибні, на вашу думку, твердження опонента.

488. Попрацюйте в парах. Складіть і розіграйте за особами діалог (16–18 реплік), можливий за поданих умов (на вибір). Використайте доречні міміку й жести.

1. Ви — фермер. Прийшли в банк взяти кредит для придбання сільськогосподарської техніки.
2. Ви — лікар. Приїхали в квартиру до хворого за викликом.
3. Ви — економіст. Зайшли в кабінет директора підприємства для обговорення питання налагодження випуску нової продукції.
4. Ви — спортсмен. Підійшли до тренера уточнити план підготовки до змагань.

489. І. Складіть і запишіть діалог дискусійного характеру (10–14 реплік), можливий між одинадцятикласниками в одній з описаних ситуацій.

1. Друзі зайшли до магазину, де продаються мобільні телефони. Один із них, хоч і має новий телефон, хоче купити новішу модель. Інший радить цього не робити.

2. Після уроку основ здоров'я на тему «Що ми їмо?» між учнями виникла дискусія. Один із них твердить, що треба чітко дотримуватися режиму харчування, свідомо підходити до того, що і як ми їмо, а інший заперечує: «Я не звертаю увагу на їжу».

3. На класних зборах висловлено пропозицію щодо проведення в школі святкової програми «Таланти року». Двоє друзів, повертаючись додому, діляться думками: один із них підтримує ідею, а інший вагається з рішенням.

II. Послухайте діалоги однокласників. Зазначте позитивні сторони. Кращі діалоги розіграйте в класі за особами, використовуючи доречні міміку та жести.

УРОК 3. Виступ під час бесіди, дискусії, диспуту, полеміки

490. Пригадайте виступи під час бесіди, дискусії учасників однієї з суспільно-політичних теле- чи радіопередач. Визначте сильні й слабкі сторони цих виступів. Поміркуйте, за яких умов виступ буде вдалим.

Основні поняття

Дискусія — публічне обговорення якогось суперечливого питання.

Диспут — усна наукова суперечка; обговорення якогось питання публічно, перед аудиторією.

Полеміка — дискусія в пресі, на диспуті, на зборах, зіткнення різних поглядів під час обговорення будь-яких питань.

Особливо- сті виступу

Виступити під час бесіди, дискусії, диспуту, полеміки — це не значить просто кинути репліку схвалення чи незгоди.

Виступити — це означає викласти перед слухачами суть питання, виділити основне, висловити своє ставлення до нього, дати оцінку, підкреслити значущість для практики, підкріпити докази прикладами чи посиланнями на певні джерела. При цьому важливо, щоб слухачам були зрозумілі мета і зміст такого звернення, щоб одержана ними інформація лягла в основу їх роздумів і виступів.

491. Проведіть у класі бесіду на одну з поданих тем (на вибір): «Моя країна — Україна», «Духовний пантеон України», «Чим красиве моє місто (село)?», «Вихованість — важлива риса людини», «Музичні вподобання». Проаналізуйте свій виступ і виступи однокласників.

492. I. Прочитайте лист до газети. Визначте його тему та основну думку. Чи знайома вам описана в листі ситуація?

ОНУК

Моєму онукові 15 років. У нього є мама, тато, бабуся і дідусь. Так приємно писати ці слова саме так, а не як він нас називає — дідок і бабка.

Навіть не можу згадати, на якому етапі ми його «втратили». Раптом слух почав різати тон, яким розмовляв наш хлопчик. Жодні зауваження, повчання не давали результатів. Було почуття, що він просто одержує насолоду від того, як ми бурхливо реагуємо на його відповіді. Він уміло і жорстоко кривдив нас на словах, виводив з терпіння, перевіряв його аж до нашої агресії. Коли ми починали кричати і пояснювати, що, крім нас, ще є люди, з якими йому доведеться спілкуватися, і що не всі його приймуть таким, яким він себе показує, він давав зрозуміти, що йому байдуже.

Потім батьки, більше наслідуючи моду, ніж з потреби, купили йому комп'ютер. З цього все й почалося. Хлопець цілком поринув у віртуальне життя. Коли він сідає за комп'ютерні ігри — це зовсім інша людина. І найдивніше: він запрошує мене, щоб я зрозуміла, чому життя в комп'ютері йому цікаве, а наяву — усе нісенітниця.

А мені шкода згаяного часу. Він міг би прочитати цікаву книгу (а так йому читаю я, просто силуючи його), побувати в театрі (іноді ходимо, але вислухуємо невдоволення з його боку, що він відбуває повинність), прогулятися Печерськом, захоплюючись духом старовини. От на цьому етапі в нас з ним розвилка. З якої сторони підійти? Чим захопити і в який спосіб?

З великою надією хоч на зачіпку, як врятувати внука, бабуся Люся (з газети «Голос України»).

II. Проведіть у класі дискусію щодо змісту прочитаного листа, під час якої висловте й обґрунтуйте думки з таких питань:

1. Хто винен у родинному конфлікті?
2. Чи можливо і в який спосіб налагодити теплі стосунки в родині хлопця?
3. На яких засадах повинні будуватися стосунки між батьками й дітьми?

III. Запишіть свої пропозиції щодо вирішення порушеної в тексті проблеми.

493. I. Проведіть у класі дискусію на одну з поданих тем (на вибір): «Чи має право підліток робити зауваження дорослим?», «Чи можна батькам втручатися в особисте життя підлітка?». Попередньо складіть і запишіть перелік запитань до цієї дискусії, підготуйте свій виступ.

II. Проаналізуйте свій виступ і виступи однокласників. Укажіть на позитивні сторони виступів однокласників.

494. I. Прочитайте текст. Чи можна його вважати роздумом? Обґрунтуйте свою думку.

ТВОЯ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Найболючіша проблема багатьох підлітків — це прагнення бути самостійними і незалежними. Дорослі чудово розуміють це прагнення. Чого ж тоді виникають конфлікти? Очевидно, через різне розуміння поняття незалежності.

Хто така незалежна людина? Можливо, це людина, яка не залежить ні від кого, не підкоряється нікому й нічому? А можливо, це самостійна й рішуча в поведінці людина?

Що вибираєш ти? Напевне, перше — не підкорятися нікому. А близькі тобі дорослі люди, очевидно, чекатимуть від тебе іншого — самостійності й рішучості в поведінці.

А чи можливо для підлітка і справді не залежати ні від кого і ні від чого? Погодься: багато в чому ти все-таки залежиш... Одяг, харчування, розваги, оплата твоїх телефонних розмов, користування Інтернетом і ще багато чого іншого. А проблеми з твоєю освітою і здоров'ям, роздуми про твоє майбутнє? Це теж лягає на плечі батьків. Звичайно, ти — особистість. За тебе ніхто не має права вирішувати, який одяг тобі носити, яку музику слухати, яку професію тобі обрати.

У всьому цьому і тобі, і батькам доведеться бути залежними один від одного. Тобі — рахуватися з їхньою думкою, а їм — із твоєю (*Із журналу*).

II. Проведіть у класі диспут на тему «Яку людину можна вважати незалежною». Під час диспуту висловіть свої міркування про те, чи легко і чи можливо бути незалежним і від кого хочуть бути незалежними підлітки. Розкажіть про свій перший незалежний вчинок та чи вважаєте ви себе незалежною людиною.

495. Підготуйте і запишіть цільові тематичні (проблемні) повідомлення для дискусії з використанням довідково-інформаційних матеріалів, мережі Інтернет.

ПРОЕКТ

Проведіть у класі спільно з батьками вечір-диспут на одну з поданих тем: «Коли людина стає дорослою?», «Чи потрібно завжди говорити правду?», «Що важливіше: ким бути чи яким бути?».

Поділіться на дві групи: батьки і діти. Підготуйте виступ, у якому чітко висловіть свою точку зору. На початку виступу, скориставшись довідниковою літературою, дайте визначення ключовим поняттям, про які ви будете говорити (наприклад, *дорослість, правда, брехня* тощо).

Доберіть аргументи (докази) з художньої літератури, життєвого досвіду, історії, за допомогою яких ви могли б підсилити та довести власну точку зору чи спростувати точку зору опонентів.

Продумайте заздалегідь короткий виступ, який ви могли б виголосити наприкінці зустрічі

УРОК 4. Стаття

Пригадайте!

1. Які основні ознаки публіцистичного стилю мовлення?
2. Що таке замітка?

496. Мікрофон. На яку актуальну тему із життя вашого населеного пункту, України чи світу ви хотіли б написати статтю, якби були журналістом? Про що йшлося б у висновку вашої статті?

497. І. Прослухайте з голосу вчителя або однокласника (однокласниці) статтю психолога Наталі Бензионович. Виділіть у статті вступ, основну частину та висновок. Визначте її тему, основну мету та адресата (на кого розрахована). У якому журналі (газеті, збірнику) доречно друкувати цей матеріал? Чому?

БАТЬКИ І ДІТИ: ЯК ПОРОЗУМІТИСЯ

До мене на консультацію зверталися люди, які вже повністю зіпсували стосунки зі своїми дітьми. Я їм пояснювала, що змінити такий стан ніколи не пізно. Для цього потрібно змінитися самому, переоцінити й переосмислити свої вчинки, внутрішньо покаятися. Це відразу позитивно позначиться на спілкуванні з синами та доньками. А ще в них значно поліпшиться доля.

Батьки й діти — це дзеркала один одного. Тож ті недоліки, які ми бачимо в близьких, слід пошукати в собі. Потрібно заглянути всередину й запитати: «Що заважає мені бути щасливим? Чому мені щось не подобається в іншому, чи не тому, що воно є й у мені?». Така практика є потужним інструментом змінити себе в кращий бік.

Що стосується дітей, то їм потрібно попри всі непорозуміння, спричинені батьками, вчитися з добротою, терпимістю і вдячністю ставитися до них. Приймати їх такими, якими вони є, й не осуджувати. Кожне нове покоління стоїть на новому щаблі світогляду. І на своєму рівні батьки зробили все, що могли. Потрібно бути вдячними їм за це, посылати енергію любові. Пам'ятайте: батьки є корінням. І псувати стосунки з ними — це означає «рубати гілляку», на якій сидиш. Не було б батьків, не було б і вас.

Наша сім'я — це полігон для розкриття своєї духовності. Щоб це зробити, потрібно пройти процеси прощення й прийняття. Не приймаючи своїх батьків, ми втрачаємо енергію роду, яка тече до нас саме через них, перекриваємо для неї шляхи. Це стосується й тестя, тещі, свекрухи, свекра. Адже кожна сім'я — це родове дерево. Треба дбати про його відродження, розвиток, процвітання. Вибудовуючи стосунки у власній сім'ї, не обов'язково опиратися на досвід батьків. Слід подумати, чого хочете саме ви, чітко усвідомити це і діяти, але при цьому залишатися в гармонії зі всіма, посилаючи любов.

І ще одне. Не відпрацьовані в сім'ї проблеми згодом проявляються в соціумі, приміром, на роботі. Тож, щоб бути успішним в усіх сферах

життя, спочатку потрібно стати успішним у своїй родині. Тому зранку, після молитви й звернення до своїх ангелів, пошліть подумки любов і вдячність своїй родині.

Дуже дієвою в досягненні порозуміння й гармонії є така фраза: «Я люблю тебе. Мені дуже шкода. Вибач. Дякую тобі». Нею подумки потрібно звертатися до людини, з якою виник конфлікт чи з'явилися якісь негативні почуття. Адже лише ми самі несемо відповідальність за все, що відбувається з нами (Н. Бензионович).

Поняття статті

Стаття — це публіцистичний або науковий твір порівняно невеликого розміру, у якому автор досліджує якусь значну і важливу суспільно-політичну, літературно-мистецьку, наукову чи іншу тему.

Стаття характеризується глибоким аналізом фактів і явищ, їх узагальненням, розкриттям закономірностей у розвитку явищ, багатогранним дослідженням причинно-наслідкових зв'язків.

Етапи роботи

Робота над статтею складається з таких етапів:

- попередній збір інформації;
- групування матеріалу відповідно до тематики;
- визначення структури статті (складання плану);
- написання тексту.

II. Поділіться з однокласниками своїми міркуваннями щодо порушеної в статті проблеми. Чи погоджуєтеся ви з автором? Як ви досягаєте порозуміння з рідними, друзями?

Зверніть увагу! Під час написання статті слід пам'ятати про її головну мету, на кого розрахована стаття, а також про профіль видання.

498. Мозковий штурм. Чим стаття відрізняється від таких жанрів публіцистики, як замітка і нарис?

499. Виконайте завдання одного з поданих варіантів.

Варіант А. Напишіть статтю до шкільної стіннівки або на сайт вашого навчального закладу чи міста на актуальну тему зі шкільного життя. За бажанням проведіть у класі конкурс статей, а кращі з них запропонуйте для публікації в місцевій пресі чи на сайті нашого навчального закладу. Доберіть відповідний ілюстративний матеріал.

Варіант Б. Напишіть публіцистичну статтю на актуальну тему із життя вашого населеного пункту, України чи світу. За бажанням покажіть ваш матеріал рідним, друзям, знайомим. Якщо отримаєте схвальні відгуки, запропонуйте свою статтю для публікації в засобах масової інформації.

Пошук в Інтернеті за словами «Як писати статтю» видає сотні посилань на відповідні інформаційні матеріали. Проте не менш важливо знати й «мінуси» плодів творчої праці. Підготуйте пам'ятку «Як не слід писати статтю».

ПРОЕКТ

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте випуск стінної або електронної газети (журналу) одного з напрямів: суспільно-політичного, науково-популярного, пізнавально-розважального, культурологічного, спортивного.

На першому етапі роботи над проектом обміркуйте, про що ви хотіли б розповісти у своїй газеті, придумайте їй назву, доберіть епіграф, рубрики тощо, а також розподіліть обов'язки в групі. Зверніть увагу на те, щоб у вашому виданні були зміщені матеріали різних жанрів, зокрема замітка, стаття, нарис тощо. Доберіть відповідний ілюстративний матеріал.

УРОК 5. Усний стислий і докладний переказ

Переказ

У докладному переказі треба повно, з усіма деталями відтворити зміст тексту.

Стислий переказ також вимагає цілісного відтворення, але з тексту треба зберегти найголовніше, відкинувши все другорядне, несуттєві подробиці.

І. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Розкажіть, у чому особливість турніру «Парад надій».

Танець

ПАРАД НАДІЙ — ВИДОВИЩЕ Й НАУКА

Славетний киянин, якого називали «богом танцю», який був президентом Всесвітньої ради танцю ЮНЕСКО і Французької академії балету, професором Сорбонни, Сергій Лифар свого часу сказав: «Український танець і Київський балет — це перший Надзвичайний і Повноважний Посол України, котрий відкрив світові неповторну красу нашої національної культури і щедрю душу нашого народу». Нині це чудове висловлювання можна поповнити й спортивним танцем, який гідно презентує Україну в світі. Саме завдяки високому іміджу наших вітчизняних пар і тренерів Київ, Харків і Одеса стають спортивно-танцювальною Меккою.

Значний внесок у це зробила, зокрема, заслужений тренер України, президент дитячо-юнацького спортивно-танцювального центру «Спорт-Данс» Валентина Федорчук. Нещодавно в столичному Палаці спорту відбулися традиційні змагання «Парад надій», організатором якого от уже 21 рік є пані Федорчук. І хоча з роками стає все важче провести великомасштабні змагання, Валентині Володимирівні це вдається. Цього року XXI турнір «Парад надій» зібрав близько тисячі спортсменів із п'яти країн, які презентували 153 клуби. І судді до нас приїхали елітні. А ніщо так не приваблює учасників, як «зоряне» суддівство, перед яким хочеться продемонструвати свій талант і результати праці.

Програма була надзвичайно насиченою, пари змагалися зі стандарту й латини, від «бебі» до сеньйорів за віком. Апофеозом турніру став Кубок світу IDSA (Міжнародної асоціації спортивного танцю) з латиноамериканської програми, і ця пристрасна феєрія на паркеті зробила оті два дні справжнім святом спорту і мистецтва. Особливо ефектним видався фінал Кубка світу серед дорослих (тут змагалися 46 пар). Шість пар-фіналістів фахівці уявляли собі саме так і заздалегідь — вони на сьогодні найсильніші, їхні прізвища вгорі підсумкових протоколів чемпіонатів України та міжнародних змагань. І тренери-лідери теж відомі: Святослав Влох, Валентина Федорчук, Костянтин Бобрусь, Юрій та Яна Васютаки... Інтрига фіналу увінчалася очікуваним результатом: киянин Дмитро Влох із новою партнеркою Катериною Вагановою без особливих перешкод дісталися найвищої сходинки п'єдесталу. За ними розташувалися харків'яни Ігор Яременко — Яна Ярославська та їхні земляки Сергій і Дар'я Числови.

— Мені подобається не лише результат, і не тільки те, що **пари прогресують**, а й їхнє ставлення до танцю. Вони так викладалися, так прагнули сподобатися глядачам! І фіналісти протанцювали двадцять танців у чотирьох турах, — поділився спостереженням экс-чемпіон світу з латиноамериканського секвою Сергій Рюпін.

— На тренуваннях маємо навантаження вдвічі-втричі більші! Тож до останнього танцю — джайву — я дійшла не виснаженою. А улюблений мій танець — румба, пристрасна і лірична водночас, — ділиться враженнями Катя Ваганова, студентка Московського університету культури і мистецтв.

Кожен турнір — наука для тих, хто хоче вчитися. Як сподобатися суддям? Як витримати психологічний тиск? Як опанувати нерви, коли здається, що сьогодні — не твій день? Цьому, зокрема, навчас і такий великий турнір, як «Парад надій», і такий досвідчений тренер, як Валентина Федорчук (*Л. Воскобойникова, газета «Голос України»*).

II. Складіть план тексту, випишіть ключові слова та словосполучення.

III. Поясніть лексичне значення виділених слів і сполучень. Скористайтеся за потреби тлумачним словником або енциклопедією.

IV. Прочитайте текст удруге. Стисло перекажіть прочитане (усно).

502. І. Прочитайте виразно вголос виступ науковця Інституту технічної теплофізики на науково-практичній конференції «Енергозбереження». Визначте основну думку та мету висловлювання, його композиційні елементи. Сформулюйте тези виступу (усно).

Шановні учасники конференції!

У своєму виступі я зупинюся на питанні істотного зменшення споживання природного газу за рахунок використання альтернативних видів палива.

Учені Інституту технічної теплофізики підрахували, що потенціал заміщення природного газу в Україні тільки за рахунок біомаси (відходів) становить 5,2 млрд кубометрів на рік. Наші фахівці розробляють нові технології отримання тепла від різних джерел, наприклад, вугільних териконів, затоплених шахт, річок. Для сільських шкіл і лікарень був створений найпростіший і дешевший котел, який працює на тюкованій соломі. Один тюк горить 4 години. Цього вистачає на цілий день для опалювання і нагріву води. Ще одне джерело палива — сміттєзвалища. У Маріуполі запущена технологія збору і переробки біогазу звалищ, який іде на спалювання для отримання електроенергії і тепла.

У деяких промислово розвинених регіонах серйозно погіршується екологічна ситуація через викид газів в атмосферу. В інституті на основі утилізації низькокалорійних газів (гази металургійних виробництв, шахтний метан, метан геотермальних вод, супутній газ нафтовидобутку, біогаз) були розроблені технології з використанням когенераційних установок, що дають змогу отримувати тепло й електричну енергію водночас.

Нещодавно наші вчені отримали новий патент на винахід, що об'єднав когенераційну установку з тепловим насосом. За цим принципом розроблена і повністю готова до реалізації могутня система теплових насосів на 50 мегават для установки на Чорному морі, біля міста Севастополя. Впровадження комплексу дасть змогу зменшити споживання природного газу на 25 млн метрів кубічних за рік, а також знизити емісію парникових газів до атмосфери на 84 000 тонн CO_2 -еквівалента.

Альтернативні джерела енергії

Але, незважаючи на те, що у всьому світі теплові насоси набули великого поширення, у нас досі багато скептиків стверджують, що цього не може бути, бо це суперечить законам фізики. Взагалі, повинен зазначити, що все нове важко торує дорогу. Краще переконання — наочно показати. Тому ми почали будувати спеціальний центр теплонасосної техніки, куди запрошуємо тих, хто сумнівається, і демонструємо, як це працює.

Завершуючи свій виступ, я хотів би наголосити на тому, що на сьогодні для місцевих керівників немає більш важливого завдання, як економія природного газу. Фахівці Інституту технічної теплофізики завжди готові надати консультації і необхідну підтримку при складанні регіональних програм.

Дякую за увагу!

II. Випишіть ключові слова та словосполучення.

III. Складіть і запишіть план тексту. Прочитайте текст удруге. Докладно усно перекажіть прочитане від третьої особи.

УРОК 6. Усний переказ із творчим завданням

303. I. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Розкажіть про наукове відкриття Фредеріка Жоліо-Кюрі. Від чого застерігав учений? Чим ще, крім науки, він захоплювався?

ДОСЛІДНИК РАДІОАКТИВНОСТІ

Дослідник радіоактивності Фредерік Жоліо-Кюрі відомий світу як учений, відкриття якого стали основоположними в ядерній фізиці і проклали шлях розвитку атомної енергетики XX століття.

Народився Жан Фредерік Жоліо в Парижі. Він був молодшим із шести дітей у сім'ї процвітаючого комерсанта. Ще студентом захоплювався фізикою, хімією, механікою. Зразком для нього було відоме подружжя французьких учених-дослідників — П'єр і Марія Кюрі. У 1925 році Фредеріку пощастило: він починає працювати в лабораторії Марії Кюрі в Інституті радіо. Вона була дуже вимогливим учителем, проте новий лаборант здивував її своєю працьовитістю, вдумливістю, винахідливістю.

Хмельницька атомна електростанція

Фредерік досить швидко оволодів методикою дослідження радіоактивних елементів. З 1926 року разом з Ірен Кюрі, що стала його дружиною, вони почали складні дослідження явищ радіоактивності, самі конструювали прилади, перевіряли їх, ще не усвідомлюючи постійного ризику і небезпеки своїх занять. Результати експериментальних зусиль подружжя Жоліо-Кюрі лягли в основу відкриття англійським фізиком Чедвіком нейрона (1932) та підтвердили існування відкритого американським фізиком Андерсоном позитрона.

15 січня 1934 року Фредерік та Ірен Жоліо-Кюрі подали до Французької академії наук доповідь, яка увічнила їх імена. Вони відкрили штучну радіоактивність. Раніше були відомі лише природні радіоактивні елементи (уран, радій, полоній). Відкриття було відзначене рядом нагород, у тому числі Нобелівською премією. Одержуючи її, Фредерік пророче говорив про грандіозну перспективу штучних радіоактивних перетворень, водночас попереджаючи: «Якщо ці перетворення охоплять усі елементи нашої планети, то ми повинні з тривогою думати про наслідки такої катастрофи...». Сам Фредерік, продовжуючи свої дослідження, не забував, що вченим не під силу уберегти свої відкриття від шкідливого для людини використання. У ядерних лабораторіях світу тривав штурм атомного ядра, науковці наближалися до створення ядерної зброї.

Під час Другої світової війни вчений організував виробництво звичайної вибухівки для потреб французьких повстанців, разом з Ірен був учасником руху Опору, зробив усе, щоб приховати від гітлерівців результати своїх наукових досліджень. Після визволення Парижа повернувся до науково-дослідної роботи, згодом очолив Національний центр наукових досліджень, став Верховним комісаром з атомної енергії Франції, керував запуском першого французького ядерного реактора. Ірен і Фредерік наполегливо закликали до повної відмови урядів усіх країн від виробництва і застосування атомної зброї, дбали про Науку з великої літери.

Свої наукові й суспільні погляди Фредерік викладав у численних публікаціях, блискучих виступах. Він добре володів пером, його статті відзначалися оригінальністю і популярністю. Його обдарування виявлялись і в іншому: він добре грав у футбол, малював пейзажі й натюрморти, був музикантом. Ілля Еренбург, який знав його особисто, відмічав, що Фредерік втілював найкращі риси французького характеру: дотепність, товарицькість, доброзичливість. Усі, хто спілкувався з ним, пам'ятали його також як людину чутливу, добру, терплячу.

Ім'я Фредеріка Жоліо-Кюрі увійшло в історію науки. Результати його досліджень використовуються у фізиці, хімії, біології, геології, сільському господарстві, медицині, хоча ядерна фізика, розвитку якої він віддав своє життя, викликала багато проблем у житті людства. Вона призвела до трагедії Хіросіми, Нагасакі, Фукусіми, Чорнобиля. Ми маємо завжди пам'ятати застереження великого вченого щодо розумного використання атомної енергії (З довідника «*Знаменні дати. Календар*»).

II. Складіть план тексту, випишіть ключові слова та словосполучення.

III. Поясніть лексичне значення виділених сполучень. Скористайтесь за потреби тлумачним словником або енциклопедією.

IV. Прочитайте текст удруге. Стисло усно перекажіть прочитане, доповнивши переказ розповіддю про використання атомної енергії в сучасному світі та роздумами про Чорнобильську трагедію.

УРОК 7. Твір на морально-етичну тему

304. Мікрофон. Які морально-етичні проблеми, на ваш погляд, сьогодні є надзвичайно гострими? Чи турбують вони сучасну молодь?

305. I. Пригадайте, що таке мораль, етика. Запропонуйте кілька морально-етичних тем.

II. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Поділіться своїми міркуваннями щодо змісту прочитаного.

ЛЮБОВ З ДИТИНСТВА

Любов виростає з дитинства.

Чарівне це слово знаємо змалечку, навчилися вимовляти його з-поміж перших слів і дорожити ним, як молитвою. Але не пригадаємо тієї часиночки, коли воно вперше засяяло в душі й наповнило її ясною хвилю тепла. Бо чи ж дано запам'ятати ту благодатну мить, коли білими крилами чистоти війнула над нами колискова, коли блиснуло у небі сонце і земля постелилася для найпершого кроку?

І тиха колисанка, і святий образ мами, і сонце в блакитному небі, і земля — все це дається, як найдорожчий дарунок світу, і приходять у життя непомітно, як являється у всій красі й силі добро і любов.

Все ж таки настає та добра година, коли витворюється велике диво, — на чистих берегах дитинства враз виринає перший знак життя і на весь вік западає в небеса пам'яті.

Людина починається з любові. А любов виростає з дитинства.

Виростає з лагідного дотику маминих рук і ласкавого слова, з тихої колискової і веселки в небі, з квітки і вишні або яблуні під вікном, бо в квітці й дереві так багато добра до людини. Торкнувшись цнотливої дитячої душі, воно впродовж цілого життя зоріє, як неопалима купина (За Я. Гояном).

III. Поясніть уживання тире в реченнях тексту.

306. Прочитайте висловлювання про любов. Оберіть два з них і поясніть, як ви розумієте їхній зміст. Пригадайте інші крилаті вислови на цю ж тему.

1. Любов виникає з любові: коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю (Г. Сковорода). 2. Любити ближнього — як складно і як просто. Не з примусу, не з шани чи за щось. Прийти до нього в дім приємним, добрим гостем і запитати: «Як тобі жилось?» (Ю. Вавринюк). 3. Любов — хліб голодного, чиста вода спраглого, сонце заціпенілої людини, необхідний для живого сік (М. Кваст). 4. Мало бачити. Мало — розуміти. Треба любити. Немає загадки Таланту. Є вічна загадка любові (Гр. Тютюнник). 5. Любов все терпить, любов лагідна, любов не заздрить, любов не чваниться, не горда, не поводитьсь нечесно (З «Послання до коринтян апостола Павла»). 6. Не потрібно багато багажу, щоб пуститися в дорогу життя — достатньо любити (М. Кваст). 7. Коли мовчиш — мовчи з любов'ю. Коли говориш — говори з любов'ю. Коли виправляєш —

виправляй з любов'ю. Коли вибачаєш — вибачай з любов'ю. Май завжди в глибині серця корінь любові. З того кореня виростуть тільки добрі справи (Св. Августин).

307. I. Прочитайте вголос виразно вірш, дотримуючись норм літературної вимови. Визначте його основний мотив. Розкажіть про красу і щирість почуттів ліричного героя.

Валентин Рекуненко. Бузок

Весна бузками підпалила
Твоє сліпе й глухе вікно.
Ти ще нікого не любила,
А я люблю. Тебе. Давно.
В полоні мрійного розмаю
Ти ще не знаєш, далєбі,
Що ці скарби пахкого маю
Усі — тобі, тобі. Тобі!
До тебе всі стежки приводять,
Для тебе — щебети гаїв,
Де солов'яточок народять
Безсмертні наші солов'ї.
Не встигнуть збутись квіту віти,
Як я вагання допалю
І принесу тобі... не квіти —
Своє зачаєне «люблю».
Якщо ж полюбиш кого-небудь,
Я це в собі переболю,
Бо я за себе і за тебе,
За нас обох тебе люблю.

Д. Іванов

II. Розгляньте репродукцію картини Валентина Рекуненка. Розкажіть, що зображено на ній, яким настроєм вона наповнена. Чи співзвучна картина з віршем? Яку ілюстрацію до цього вірша дібрали б ви?

508. Напишіть твір на одну з тем: «Любити ближнього — як складно і як просто», «Вічна загадка любові», «Любов все терпить», «Любов виникає з любові», «Любов виростає з дитинства». Використайте як цитати висловлювання, подані в попередній вправі або дібрані самостійно

309. Прочитайте висловлювання на тему добра і зла. Оберіть два з них та поясніть, як ви розумієте їхній зміст. Пригадайте інші крилаті вислови на цю ж тему.

1. Добро треба шукати, а зло саме прийде (Нар. творчість). 2. Як можна на зло відповідати добром? На зло відповідають справедливостю. На добро відповідають добром (Конфуцій). 3. Добра людина із доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха із лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його (Лк. 5.45). 4. Зло в людях, як море, не припиняє бушувати, доки не виснажить самого себе (В. Шекспір). 5. Не

від грошей народжується добро, а від добра бувають у людей гроші і всі інші блага як в особистому житті, так і в громадському (*Сократ*). 6. У самому собі, у тобі джерело добра. Воно не перестане бити, поки ти будеш розкопувати його (*Марк Аврелій*). 6. Найбільша наука життя — мудрість, а найбільша мудрість — бути добрим (*Гр. Тютюнник*).

510. Мікрофон. З якими словами ви звернулися б до свого друга, знайомого, якби помітили, що він чинить зло? Що ви йому порадили б?

511. Поміркуйте над поданими проблемними запитаннями. Напишіть твір-роздум, теза якого була б співзвучна з одним із цих запитань. Використайте як цитати висловлювання, подані в попередній вправі або дібрані самостійно.

1. Як ви розумієте добро і зло та їх взаємодію чи протидію?
2. Що частіше зустрічається в житті — добро чи зло? Чи завжди зло карається?
3. Що, на вашу думку, є рушієм у світі (зло, добро, любов, патріотизм, кар'єра тощо)?
4. Чи помічали ви, щоб вчинки, спрямовані на добро, перетворювалися у зло? Чому так відбувалося?
5. Як виникає зло і чим відповідати на зло: злом, добром, справедливістю?
6. У чому «живе» добро? Що спонукає людей на добрі вчинки?
7. На вашу думку, за добро треба боротися чи просто жити з ним у серці?

512. Напишіть твір на одну з тем: «Дружба — не послуга», «Гляди не забудь: людиною будь», «Чи сучасно бути вихованим?», «Шануймо старість», «Хто поважає себе, того поважають інші», «І малі люди виростають».

УРОК 8. Аудіювання

513. I. Прослухайте текст із голосу вчителя чи однокласника. Визначте пізнавальну цінність тексту й актуальну інформацію в почутому.

ЩО ТАКЕ МРТ?

Для обстеження центральної нервової системи, зокрема головного чи спинного мозку, і виявлення в нервовій тканині вогнищ судинного, склеротичного, інфекційного походження застосовується магнітно-резонансна терапія (МРТ). Це досить точна діагностична процедура, за допомогою якої лікар має змогу виявити патологічний процес, дізнатися про його розташування, поширення і навіть походження. Про точність методу свідчить те, що з його допомогою можна виявити навіть найменші осередки величиною до 1 мм.

Людину поміщають у спеціальну камеру, в якій створюється магнітне поле. Від напруги магнітного поля залежить точність методу. Для точнішого обстеження і діагностування вогнищ, які не можна вловити магнітно-резонансним томографом, хворому внутрішньовенно вво-

Обстеження
на магнітно-резонансному томографі

дять контрастну речовину — магнєвіст. Вона посилює діагностичну точність томографа і дає змогу побачити найдрібніші вогнища. На нових установках результати обстеження можна отримати на рентгеноплівці, що дає лікарю точніше уявлення про стан хворого. Старі машини з низькою напругою магнітного поля видають результати на папері.

Показань для застосування МРТ існує дуже багато. Наприклад, МРТ головного мозку призначають, якщо є перші ознаки внутрішньо-

черепної гіпертензії, частий головний біль, що з часом посилюється, підозра на менінгіт, мозочкові розлади, осередково-неврологічні симптоми (двоїння в очах, обмеження гостроти зору) у поєднанні з головним болем. Скутість у ногах під час ходіння, порушення функції тазових органів, біль невідомого походження в попереку чи грудному відділі хребта — показання для проведення МРТ спинного мозку. Призначають МРТ лише після детального неврологічного огляду у лікаря-невропатолога зазвичай для уточнення діагнозу або якщо у хворого з'являються певні симптоми, які лікарю важко пояснити.

В Україні МРТ почали використовувати з 1995 року. Сьогодні в Києві є близько 10 установ, де роблять таке обстеження. Наприклад, можна звернутися до Інституту нейрохірургії ім. А.П. Ромоданова АМН України, Київського міського діагностичного центру, Київської міської центральної лікарні. Тут роблять обстеження на найновіших установках (*З газети*).

II. Виконайте подані завдання до тексту.

1. Складіть і запишіть простий план почутого.
  2. З'ясуйте, якої галузі знань стосується інформація.
  3. Визначте тему та основну думку тексту.
  4. Визначте стиль, тип і жанр мовлення.
  5. Вкажіть на характер побудови тексту (мовлення діалогічне чи монологічне).
  6. Визначте елементи композиції.
  7. З'ясуйте, яку основну та другорядну інформацію містить текст.
  8. Запишіть терміни, які ви запам'ятали. Зверте свої записи з надрукованим.
- Зробіть висновок про роль термінів у викладі теми.
9. Визначте, який вид аудіювання ви використали.
  10. Попрацюйте в парах. Сформулюйте і задайте один одному по два запитання за змістом тексту. Вислухайте й оцініть відповіді.

III. Уявіть, що вам треба виступити з повідомленням на тему «Сучасні методи діагностики в медицині». Складіть тези прослуханого тексту, якими ви могли б скористатися під час свого виступу.

514. I. Прослухайте текст із голосу вчителя або однокласника. Випишіть інформацію про українців, які вибороли звання олімпійських чемпіонів.

Яна Ключкова

ІСТОРІЯ ОЛІМПІЙСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Історія олімпійського руху в Україні розпочалася в 1952 році, коли спортсмени України у складі збірної команди Радянського Союзу вперше взяли участь в іграх XV Олімпіади в Гельсінкі. З 1952 по 1990 роки олімпійський рух в Україні розвивався та зміцнював свою позицію в житті країни. Українські атлети складали

щонайменше 25% кожної олімпійської команди СРСР. Під час ігор XXII Олімпіади 1980 року деякі матчі футбольного турніру з великим успіхом проводилися в Києві. 22 грудня 1990 року Перша Генеральна асамблея засновників прийняла рішення створити Національний олімпійський комітет (НОК) України і ця дата є офіційною датою його створення. У вересні 1993 року НОК України був остаточно визнаний Міжнародним олімпійським комітетом. Основні завдання НОК України — організація підготовки та участі спортсменів в Олімпійських іграх, розширення міжнародного співробітництва, популяризація масового спорту і здорового способу життя, фізичне і духовне збагачення людей.

Першим президентом НОК України був обраний олімпійський чемпіон Валерій Борзов Ігри XX Олімпіади в Мюнхені, легка атлетика 100 м та 200 м). На іграх XXVI Олімпіади в Атланті національна команда України завоювала 9 золотих, 2 срібні та 12 бронзових медалей, посівши 9-те загальнокомандне місце. Всього 959 атлетів України брали участь в Олімпійських іграх. Ними завойовано 207 золотих, 134 срібні та 139 бронзових медалей.

Українці ставали олімпійськими чемпіонами, репрезентуючи Радянський Союз і незалежну Україну. Найтитлованішим українським олімпійським чемпіоном є херсонська гімнастка Лариса Латиніна. Вона завойовувала звання олімпійського чемпіона 9 разів і одержала загалом 18 олімпійських медалей.

За часи незалежності першим олімпійським чемпіоном стала Оксана Баюл. На літніх іграх перше звання олімпійського чемпіона виграв у 1996 році борець класичного стилю В'ячеслав Олійник. Найбільше разів золоті медалі олімпіад в складі збірної України вигравала «золота рибка» Яна Ключкова. Вона ставала олімпійським чемпіоном 4 рази (*Із журналу*).

II. Визначте тему тексту, його стиль, тип і жанр мовлення. Розкажіть, що нового ви дізналися з цього висловлювання і якою інформацією можете його доповнити. Сформулюйте три запитання за змістом почутого.

III. Запишіть ключові фрази і слова тексту. Доберіть свій варіант заголовка.

УРОК 9. Ділові папери. Звіт про виконану роботу

Пригадайте!

1. Які основні ознаки офіційно-ділового стилю мовлення?
2. Що таке ділові папери? Які види ділових паперів ви вивчали в попередніх класах?

515. Прочитайте звіт про виконану роботу. Зазначте реквізити цього документа, стисло перекажіть його текст. Поміркуйте, з якою метою складаються звіти.

ЗВІТ

учня 11 класу Сквирської загальноосвітньої школи
Назаренка Олексія Павловича
про навчальну практику з 10 по 24 червня 2011 року

Навчальну практику я проходив на Сквирській дослідній станції Інституту агроєкології Української академії аграрних наук. Детальну програму практики в основному виконано успішно.

Упродовж перших двох днів я ознайомився з роботою установи, з темами, над якими працюють її наукові співробітники, та пройшов інструктаж з охорони праці. Основним напрямом діяльності станції є створення конкурентоздатних сортів і гібридів овочевих культур, стійких проти шкідників та хвороб. Тут вирощується широкий асортимент насіння моркви, буряку столового, редьки зимової, селери, капусти, цибулі. Лабораторії обладнані сучасними засобами, забезпечені довідковою літературою, ведуться журнали обліку, наявна техніка для обробітку земельних ділянок.

В інші дні я спостерігав за ростом і розвитком рослин, проводив сільськогосподарські дослідження, а також виконував різні роботи, зокрема поливав, проріджував і прополював рослини. Під час виконання завдань особливих труднощів не виникало. Результати роботи було обговорено з моїм наставником.

Практика на дослідній станції допомогла мені отримати практичне уявлення про професію селекціонера, набутти досвіду вирощування рослин, поглибити і закріпити здобуті в школі знання з ботаніки, селекції, генетики.

25.06.11

/Підпис/

**Поняття
звіту**

Реквізити

Звіт — це документ про виконання певної роботи, завдань, доручень і т.ін. У звіті повідомляється про роботу окремої людини чи діяльність колективу, організації за певний проміжок часу. Звіт може бути усний чи письмовий, оформлений у вигляді тексту або цифрових даних. Звіт про виконану роботу має такі реквізити:

- назва виду документа;

- заголовок (вказуються прізвище, ім'я та по батькові особи, найменування установи, звітний період);
- текст (вид роботи, опис та аналіз виконаної роботи, пропозиції, зауваження, перспективи на майбутнє);
- дата складання;
- підпис.

Великий за обсягом звіт поділяють на частини, кожна з яких має свій заголовок.

516. Складіть і запишіть звіт про виконання якоїсь роботи (проходження літньої практики, чергування класу по школі, проведення благодійної акції, участь у громадських заходах тощо) або звіт про діяльність колективу, організації за певний проміжок часу.

УРОК 10. Протокол. Витяг із протоколу

517. І. Пригадайте, чи доводилося вам бути учасником зборів (нарад, засідань, конференцій). Які питання на них обговорювалися? Які рішення ухвалено?

ІІ. Прочитайте зразок протоколу. Визначте його вступну й основну частини. Вкажіть реквізити та зверніть увагу на місце розташування кожного з них. Розкажіть, з якою метою складається протокол. Які обов'язкові елементи цього документа?

Протокол № 8

зборів учнівської ради загальноосвітньої школи № 5 м. Луцька
23 квітня 2011 р. м. Луцьк

Голова — Борисевич Т. Л.

Секретар — Загородня Л. В.

Присутні: члени ради школи — 9 осіб (список додається).

Порядок денний

1. Про заходи щодо впорядкування та озеленення шкільного саду.

Доповідач — Каневський В. О.

2. Про підсумки конкурсу «Наша класна кімната».

Доповідач — Стрілець Т. О.

І. СЛУХАЛИ:

Інформацію Каневського В. О. про незадовільний стан шкільного саду та необхідний обсяг робіт.

ВИСТУПИЛИ:

1. Міщенко О. П. запропонував утворити групи за добровільним принципом для впорядкування території саду.

2. Кузишин О. І. вніс пропозицію звернутися за посадковим матеріалом до міського розсадника.

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити графік робіт для впорядкування шкільного саду та призначити відповідальним за його додержання Решетаря А. П.
2. Формувати групи учнів за добровільним принципом кількістю 5–7 осіб.

ІІ. СЛУХАЛИ:

Інформацію Стрілець Т. О. про підсумки конкурсу «Наша класна кімната».

ВИСТУПИЛИ:

1. Юхимчук Є. А. із пропозицією затвердити список переможців конкурсу.
2. Малицький В. О. запропонував рекомендувати педагогічній раді школи нагородити учнів 11-А класу поїздкою до м. Києва.

УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити список переможців конкурсу «Наша класна кімната».
2. Рекомендувати педагогічній раді школи нагородити учнів 11-А класу поїздкою до м. Києва.

Додаток:

1. Список учасників зборів на 1 арк.
2. Графік робіт для впорядкування шкільного саду на 3 арк.
3. Список переможців конкурсу «Наша класна кімната» на 1 арк.

Голова зборів

/Підпис/

Т. Л. Борисевич

Секретар

/Підпис/

Л. В. Загородня

Поняття протоколу

Протокол — це документ, у якому фіксуються хід і результати роботи нарад, засідань, зборів, конференцій. У протоколах відображаються всі виступи з питань, що розглядаються, а також рішення, ухвалені в результаті обговорення.

Структура протоколу

Текст протоколу складається з двох частин: вступної та основної.

У вступній частині вказується дата проведення зібрання, зазначаються прізвища й ініціали присутніх. За великої кількості присутніх їхній список складається окремо й додається, а в протоколі зазначається лише загальна кількість присутніх. У цій частині подається також **порядок денний**, у якому зазначають перелік питань, винесених на розгляд, прізвища й ініціали доповідачів, а в разі потреби — вказують їхні посади.

Основний текст протоколу поділяється на **розділи**, які відповідають пунктам порядку денного. Розділи нумеруються арабськими цифрами. Кожний розділ містить такі частини:

**Реквізити
протоколу**

**Види
протоколів**

СЛУХАЛИ	ВИСТУПИЛИ	УХВАЛИЛИ
вказується доповідач і тема доповіді; викладається зміст доповіді	вказуються виступаючі; викладається зміст виступу	записується прийняте рішення

У тексті протоколу слова **СЛУХАЛИ**, **ВИСТУПИЛИ**, **УХВАЛИЛИ** пишуться без відступу від межі лівого поля і, як правило, великими літерами. Після цих слів ставиться двокрапка, а наступний текст викладається з абзацу.

Зверніть увагу! Текст протоколу викладають від третьої особи множини.

Протокол має такі **реквізити**:

- назва виду документа;
- порядковий номер;
- назва зібрання (збори, нарада, конференція тощо);
- найменування установи (підприємства, організації), де відбувається зібрання;
- дата проведення;
- місце складання (назва населеного пункту);
- прізвища та ініціали присутніх (або кількість присутніх);
- посади, прізвища, ініціали голови та секретаря зібрання;
- порядок денний (у називному відмінку) з зазначенням доповідачів із кожного питання;
- основний текст;
- перелік додатків до протоколу із зазначенням кількості сторінок і примірників;
- підписи голови і секретаря зібрання.

Зверніть увагу! Датою протоколу є дата проведення зібрання.

За обсягом фіксованої інформації протоколи бувають трьох видів:

- **короткі** (записуються лише обговорювані питання, прізвища доповідачів, прийняті рішення);
- **повні** (відрізняються від коротких стислим поданням виступів доповідачів та інших учасників);
- **стенографічні** (записуються дослівно всі виступи, (репліки, запитання, відповіді).

Уявіть, що ви берете участь у зборах лідерів молодіжних громадських організацій. Яке питання ви запропонували б до порядку денного цього зібрання? Складіть усно основний текст протоколу вказаних зборів, який би складався з одного розділу і містив частини «Слухали», «Виступили», «Ухвалили».

Прочитайте зразок витягу із протоколу. Вкажіть його реквізити та зверніть увагу на місце їхнього розташування. Порівняйте цей документ із поданим вище зразком протоколу. Поміркуйте, з якою метою складають витяги.

Витяг із протоколу № 8
зборів учнівської ради загальноосвітньої школи № 5 м. Луцька
від 23 квітня 2011 р.

II. СЛУХАЛИ:

Інформацію Стрілець Т. О. про підсумки конкурсу «Наша класна кімната».

УХВАЛИЛИ:

2. Рекомендувати педагогічній раді школи нагородити учнів 11-А класу поїздкою до м. Києва.

Голова зборів

Т. Л. Борисевич

Секретар

Л. В. Загородня

Згідно

Заступник директора школи /Підпис/

Г. О. Ковальчук

27.04.11

Поняття витягу

Реквізити витягу

Витяг із протоколу є копією частини протоколу, яка стосується певного питання порядку денного. Ці документи використовують для доведення прийнятих на зібранні рішень до зацікавлених осіб або організацій.

Під час складання витягу з протоколу з оригіналу документа до витягу без будь-яких змін і скорочень переносять такі **реквізити**:

- порядковий номер;
- назва зібрання (збори, нарада, конференція тощо);
- найменування установи (підприємства, організації), де відбувається зібрання;
- дата проведення;
- місце складання (назва населеного пункту);
- прізвища та ініціали присутніх (або кількість присутніх).

Інші реквізити переносять так:

- з порядку денного вибирають лише ті питання, рішення з яких цікавить замовника витягу з протоколу (при цьому порядкові номери цих пунктів порядку денного залишають без змін);
- з основної частини протоколу вибирають тільки той розділ або кілька розділів, що стосуються відповідних питань порядку денного;
- з реквізиту «Підпис» переносять прізвища та ініціали голови і секретаря зібрання. Проте ці особи витяг із протоколу не підписують.

Засвідчення витягу

Обов'язковим реквізитом витягу з протоколу є відмітка про засвідчення документа, яка складається з напису

«Згідно», найменування посади особи, яка її оформила, підпису особи і дати засвідчення. Підпис особи може бути скріплений печаткою установи (підприємства, організації). Наприклад:

Згідно

Начальник відділу кадрів /Підпис/ В. М. Добровольський
15.08.11

520. I. Складіть протокол на одну з уявних ситуацій: а) збори учнів класу, на яких обговорювалися важливі питання шкільного життя; б) конференція юних математиків (біологів); в) засідання спортивного комітету школи з питань організації дозвілля та проведення чемпіонату з певного виду спорту; г) батьківські збори у вашому класі; г) збори керівників загонів молодіжної організації вашого району.

II. Укладіть витяг із складеного протоколу.

УРОК 11. Розгорнуте повідомлення в науковому та публіцистичному стилях

Пригадайте! Які особливості наукового та публіцистичного стилів мовлення?

521. I. Чи доводилося вам виступати на зборах, семінарських заняттях? Що здалося вам найважчим? Чи зуміли ви донести інформацію до слухачів?

II. Користуючись тлумачним словником, поясніть, чим повідомлення відрізняється від доповіді, виступу, промови.

**Особли-
вість пові-
домлення**

Повідомлення — це невеликий публічний виступ на якусь тему.

Особливістю розгорнутого повідомлення є те, що до його складу входить не одне-два речення, а цілий ланцюжок взаємно пов'язаних речень.

522. Уявіть, що вам треба виступити з повідомленням на тему «Українські музичні інструменти» перед: а) першокласниками; б) десятикласниками; в) студентами медичного університету; г) студентами консерваторії. Чим відрізнятимуться ваші повідомлення? Від чого залежатиме те, як сприйме кожна аудиторія ваш виступ?

523. I. Уявіть, що ви стали учасником міжнародної конференції з питань екології. Підготуйте розгорнуте повідомлення за попередньо складеними тезами або конспектом на дібрану самостійно тему чи одну із запропонованих тем: «Екологічна ситуація в Україні», «Природні ресурси мого населеного пункту», «Громадські екологічні організації», «Альтернативні види енергії», «Перспективи біологічного пального». Скористайтеся при виконанні завдання різними інформаційними джерелами (журналами, посібниками, мережею Інтернет тощо).

II. Після виступу проаналізуйте власне повідомлення щодо того, як сприйняли його слухачі, чи досягли ви взаєморозуміння з ними.

III. Прослухайте повідомлення ваших однокласників. Проаналізуйте виконане ними завдання за такими критеріями:

- відповідність змісту тексту;
- логічність викладу матеріалу;
- раціональне використання відведеного часу;
- використання виражальних засобів, риторичних запитань, цитат тощо;
- мовленнєве оформлення;
- наявність контакту з аудиторією.

124. Підготуйте розгорнуте повідомлення за попередньо складеними тезами чи конспектом у науковому стилі на одну з поданих тем: «Звичай нашого народу», «Роль води в живих системах», «Історія вивчення клітин», «Сучасна політична карта світу», «Світові природні ресурси», «Штучні супутники Землі», «Роль фізики в житті людини», «Витоки українського футболу», «Історія розвитку гімнастики в Україні». Скористайтеся підручниками, за якими ви навчаєтеся, та іншою літературою.

УРОК 12. Виступ публіцистичного характеру

Пригадайте! Які особливості публіцистичного стилю?

125. Мозковий штурм. У чому секрет успішного публічного виступу?

126. I. Складіть і запишіть план виступу на одну з поданих суспільно-політичних тем (на вибір): «Щаслива сім'я», «Здоров'я нації — багатство держави», «Міцна економіка — міцна держава», «Яким має бути президент країни?», «Гордість держави».

II. За складеним планом підготуйте усний виступ публіцистичного характеру та виголосіть його перед однокласниками.

III. Прослухайте виступи однокласників, укажіть на позитивні сторони робіт.

127. I. Поміркуйте, що ви хотіли б поліпшити в життєдіяльності вашого населеного пункту. Складіть і запишіть план та підготуйте за ним усний виступ перед місцевою громадою, у якому обґрунтуйте свою пропозицію й окресліть шляхи втілення її в життя.

II. Якщо маєте можливість, зробіть аудіозапис свого виступу, прослухайте його і проаналізуйте.

128. Уявіть, що вам треба виступити в теле- чи радіопередачі для старшокласників. Підготуйте усний виступ публіцистичного характеру на одну із запропонованих тем (на вибір): «Ким і яким бути?», «Цікава людина. Яка вона?», «Справи шкільні», «Мені пощастило», «Спробуй здивуватися», «Про смаки сперечаються».

УРОК 13. Переклад текстів

529. I. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Визначте його стиль і тип мовлення.

Идёшь по зимнему лесу и не налюбуеться. Глубокие и чистые лежат под деревьями сугробы. Высокие, неподвижные спят сосны, синеватые тени их стройных стволов лежат на белых нетронутых сугробах. Над лесными тропинками кружевными белыми арками согнулись под тяжестью инея стволы молодых берёз, тяжёлыми шапками белого снега покрыты ветки высоких и маленьких елей. Сорвётся такая белая шапка с вершины высокой ели — долго серебрится в морозном воздухе лёгкая снежная пыль.

Тихо в спящем зимнем лесу, но чуткое ухо улавливает живые тонкие звуки (И. Соколов-Микитов).

Довідка. Сугроб — замет, любоваться — милуватись, ствол — стовбур, тропинка — стежинка, кружевной — мереживний.

II. Зіставте ваш переклад із надрукованим. Порівняйте вимову й написання виділених слів в обох мовах.

III. Зіставте вживання розділових знаків в обох текстах. Який висновок можна зробити?

Зверніть увагу!

1. Під час перекладу перекладайте не окремі слова, а думки. Перечитуйте все речення після перекладу.

2. Добирайте з низки можливих слів (синонімів) те слово, яке є доречним в оточенні інших слів і точніше передає думку.

Поняття синхронного перекладу

Навички перекладача

Синхронний переклад — це усний переклад, здійснений одночасно з виголошенням тексту-оригіналу.

Під час синхронного перекладу перекладач відтворює промову оратора іншою мовою із затримкою максимум в долі секунди. Для цього використовується спеціальне обладнання (навушники, мікрофон, ізольована кабінка). Перекладач знаходиться в ізольованій кабінці (кімнаті), щоб його голос не заглушав голос оратора і не заважав останньому говорити. За допомогою апаратури підсилення переклад подається слухачам у навушники. Отже, перекладачеві-синхроністу треба одночасно слухати, запам'ятовувати і говорити.

Особливістю синхронного перекладу є те, що перекладач не повинен дослівно перекладати весь текст, а може замінювати словосполучення і речення оратора більш короткими синонімічними одиницями, а також пропускати частини висловлювання, які дублюють інформа-

Сфера застосування

цію із попереднього контексту. Якщо перекладач не володіє цими навичками, то його переклад буде суцільною малоприємною скоромовкою.

З використанням технологій синхронного перекладу, як правило, організовуються заходи у великих конференц-залах чи аудиторіях за участю великої кількості людей (конференції, семінари, презентації і т.д.).

Зверніть увагу! Синхронний переклад слід відрізняти від послідовного перекладу, який здійснюється після прослуховування певної одиниці тексту, в паузах між цими одиницями.

538. Попрацюйте в парах. Прочитайте повільно один одному подані речення й виконайте їхній синхронний переклад.

1. Когда мы возвращались домой, было темно и тихо (*А. Чехов*). 2. Цветущие вишни надели наряд, будто их кто-то осыпал снегом (*В. Короленко*). 3. В каждом из нас природой заложена способность воспринимать прекрасное (*Л. Вольтер*). 4. Сквозь ночную тьму, словно чьи-то недремлющие очи, пламенеют сигнальные огни на кораблях (*О. Гончар*). 5. Когда я вижу эти далёкие неприступные горы, мне хочется взобраться на них и посмотреть, какой мир откроется моим глазам за горами (*А. Чайковский*). 6. Мы знали, что под рыхлым снегом, если разгresti его руками, ещё можно найти свежие лесные цветы (*К. Паустовский*).

531. Запишіть за допомогою спеціального обладнання (мобільний телефон, диктофон, магнітофон) фрагмент теле- або радіопередачі російською мовою. Виконайте синхронний переклад цього тексту українською мовою. Крім того, під час перекладу ви можете, скориставшись навушниками і мікрофоном, зробити аудіозапис свого мовлення, а потім проаналізувати переклад.

1. Виконайте переклад тексту (на вибір) з голосу вчителя або однокласника (однокласниці). Скористайтеся довідкою після тексту.

ЗАКОНЫ ЭКОЛОГИИ

Сила любого закона — в том, что никто не может безнаказанно его нарушать. Нельзя нарушать и законы экологии.

Сто лет компании, выпускающие автомобили, продавали их и считали своё дело успешно сделанным. А теперь во многих странах либо разрабатываются, либо уже приняты законы, обязывающие автомобилестроителей (впрочем, как и многих других товаропроизводителей) нести ответственность за свою продукцию и после того, как её перестали использовать. Автомобильные компании теперь вынуждены налаживать сбор и захоронение отработавших свой срок автомашин. Сейчас в промышленной экологии разработана даже концепция так называемого жизненного цикла вещей: давая согласие на выпуск какого-то продукта, общество должно ясно представлять, что будет с этим продуктом в дальнейшем, где закон-

чится его существование и что придётся делать с его «останками». Ответ всегда один и тот же: надо наладить производство таким образом, чтобы отходы и конечные результаты (любая вещь в конце своего жизненного цикла) одного промышленного производства стали сырьём для другого.

Сейчас настанет время **расплаты** за экологическое невежество и авантюризм и для космической промышленности. До сих пор мы достаточно беззаботно запускаем многотысячетонные аппараты в атмосферу, дальний и ближний космос и не думаем всерьёз об экологических последствиях этого сверхмощного вмешательства в деликатнейшие химико-физические процессы. Человечеству может аукнуться загрязнение околоземного пространства — жаль, что тогда уже не будет в живых людей, бездумно создавших эти проблемы, и решать их придётся тем, кто только сегодня входит в жизнь (По А. Яблокову).

Довідка. Либо — або, чи то; согласие — згода, сырьё — сировина, безнаказанно — безкарно; невежество — неосвіченість, невігластво; последствие — наслідок, сверхмощный — надпотужний; вмешательство — втручання, околоземный — навколоземний.

УЧЕНИЕ С УВЛЕЧЕНИЕМ

Прделаем такой маленький эксперимент. Зададим ученику третьего класса и машине одну и ту же задачу. Несложную, но такую, которую ни машина, ни ученик никогда не решали. Что сделает машина? Она переберёт все правила решения более или менее похожих задач, обнаружит, что ниодно из этих правил к задаче не **подходит**, и откажется решать.

А ученик? Он тоже скоро обнаружит, что задача совсем новая. И всё-таки он будет продолжать размышлять! Если информации не хватает машине, она перестаёт работать. Если же информации не хватает человеку, в данном случае **нашему** третьекласнику, он начинает... волноваться! Поиск и волнение, поиск и чувство связаны между собой неразрывно.

Когда я натолкнулась на статью «Учение с увлечением», — рассказывает Вера, — я подумала: какое может быть в учении увлечение? Но, прочитав, решила проверить. На другой день у нас была алгебра — самый скучный для меня предмет. «Откройте учебники на странице 104, задача номер 761. Решайте самостоятельно», — сказала учительница. Я со скучным лицом открыла учебник и уставилась в задачу. В общем-то, я в них немного разбираюсь, но делаю это со страшной скукой. Прочитав задачу раз, другой, я, ничего не поняв, стала смотреть задачи, которые мы раньше решали. Затем, вспомнив «об учении с увлечением», усмехнулась. Но потом сказала себе: «Нечего улыбаться. Давай решай». И снова начала читать задачу. Прочитала, подумала и вдруг словно вышла из тёмного леса на залитую солнцем поляну, такой простой оказалась мне задача, что я схватила ручку, начала быстро писать, и вскоре ответ был готов. Сверилась с ответом, оказалось, что задачу я решила правильно. С того самого урока я словно изменилась, алгебру жду, как после долгой зимы лета. Учение с увлечением!»

Вся хитрость в том, что без восторга, без страсти Вера не смогла бы решить задачи! Она не училась чувствовать, но страстно стремилась к ответу, и чувство восторга, необходимое для решения задачи, само родилось в её душе (По С. Соловейчику).

Довідка. Размышлять — розмірковувати, міркувати, увлечение — захоплення, скучный — нудний; словно — мов, немов, страсть — пристрасть.

Віктор Рижих. Київський футбол

ПРЕКРАСНАЯ ИГРА — ФУТБОЛ

«Так как в городе создаётся много беспорядков из-за игры в большой мяч, мы распоряжаемся и запрещаем именем короля и под страхом тюрьмы впредь играть в футбол». Это строки из указа английского короля Эдуарда II (1284–1307). Но грозный указ игроков в «большой мяч» не остановил.

Слово «футбол» произошло от английского foot — стопа и ball — мяч. Игра называлась «ножной мяч», но англичане долгое время играли и

руками тоже. В середине XIX века среди любителей футбола даже образовались две враждующие группировки. Одна группировка выступала за игру «только ногами», другая — за игру «и руками и ногами». Пришлось создавать совещание, так как стороны никак не могли примириться. Совещание состоялось в 1863 году в Лондоне, и было довольно бурным. Победили сторонники «ножного футбола». И когда это случилось, они, выпроводив из зала оскорблённых противников, создали свой союз.

Вскоре появились и первые футбольные правила. В них ни слова не говорилось о том, что вводится 11-метровый штрафной удар (без защиты — пенальти («наказание»)). Не предусматривался и судья на поле. Он должен был сидеть на трибуне и решать споры только по просьбе самих игроков. Ворота представляли собой два столба, поверх них натягивалась верёвка. Спустя некоторое время в воротах появилась сетка-невод. Невод предложил торговец рыболовной снастью из Ливерпуля после того, как судья не заметил гол, забитый его любимой командой (Из журнала).

Довідка. Впредь — надалі, игрок — гравець, группировка — угруповання; совещание — нарада, бурный — бурхливий; сторонник — прихильник, прибічник; наказание — покарання, верёвка — мотузка.

II. Зіставте переклад із надрукованим. Перевірте за допомогою словника правильність перекладу слів та словосполучень, які викликали у вас труднощі під час роботи.

III. Порівняйте вимову й написання виділених слів в обох мовах.

533. Попрацуйте в парах. Начитайте і запишіть заздалегідь за допомогою спеціального обладнання (мобільний телефон, диктофон, магнітофон) російсько-мовний текст відповідно до профілю вашого навчання. Запропонуйте однокласнику (однокласниці) виконати синхронний переклад цього тексту (текст прослуховується через навушники). Проаналізуйте переклад.

УРОК 14. Переказ-переклад

534. І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку, тип і жанр мовлення. Поставте проблемне запитання за змістом прочитаного (українською мовою).

Георгій Павлюк. Золота осінь

ПЛАТА ЗА ВЫСТРЕЛ

Осенью лес молчит. Такая тишина! За сто шагов слышно, как убегает мышь по сухим листьям. В предчувствии холодов умолкли птицы. Ни звука. В такую пору особую радость в лесу приносит рабочая музыка дятла. Кажется, не по дереву, а по тугой струне стучит костяной молоточек.

Я долго шёл по ельнику, пока не увидел единственного музыканта в безмолвном лесу. Дятел работал без устали. На заболевшей сосне виднелся узор его «долота». В бинокль было видно, как длинным языком дятел доставал засевших в древесине личинок. Я спрятался за куст полюбоваться работой. Дятел косился вниз, но

продолжал барабанить... В эту минуту случилась история, к сожалению, очень нередкая.

Из кустов орешника грянул выстрел. Дробью сорвало истонченную червями кору. Вместе с ней на жёлтую траву упала и птица.

Из синего дыма на прогалинку вышел парень лет семнадцати с новой двустволкой, со скрипящим поясом, полным патронов.

— Зачем?

— А просто так... — Парень неловко топтался на месте...

Я взял из его рук птицу и кинул в траву: «Сойки съедят. Присядем...»

Я вспомнил себя пятнадцатилетним мальчишкой... Как знать, может, и до сих пор не понял бы я страшных последствий выстрелов ради забавы, если б пятнадцать лет назад не встретился с умным человеком.

Он тоже был с ружьём. Увидев, как я выстрелил в чибиса*, он подошёл ко мне, оглядел ружьё и зашвырнул его в озеро.

— Доставать не пробуй, глубоко...

*Чибис — укр. чайка; наземний денний птах ряду сивкоподібних, що селиться на узбережжі річок, озер, зрідка живе також у чагарниках та лісах.

Спокойно поманив собаку и, обернувшись, сказал:

— Вечером заходи. Поговорим... Ружьё не жалею. Если захочешь — можешь брать моё.

Взрослым человеком по-настоящему понимаешь цену учителям.

Скольким обязан я этому человеку! Мы много раз вместе караулили уток и ходили на зайцев. Чаще всего возвращались домой с пустыми руками. Зато какой мир открылся вдруг за нашим сереньким лугом! Я узнавал, как дышит трава, в какую зарю ждать вальдшнепов, какие грибы самые вкусные. Открылась вдруг незаметная до этого красота маленького озера с норами ласточек на обрыве. Спрятавшись в тальнике*, мы подолгу глядели на беспокойных чибисов, и я с ужасом вспоминал, как год назад сбивал этих красавцев рубленными гвоздями...

С парнем, убившим дятла, мы расстались друзьями. Мы не раз ещё встретимся. Думаю, это был его последний дятел (По В. Пескову).

*Тальник — укр. шелюга; 1. Вербя гострелиста. 2. Зарості верби гострелистої.

II. Розкажіть, як ви ставитеся до вчинку хлопця, який убив дятла. Спробуйте або підтвердіть твердження оповідача про те, що це був його «останній дятел».

III. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах. Поясніть уживання розділових знаків при прямій мові.

IV. Прочитайте текст удруге. Складіть і запишіть план прочитаного українською мовою. Напишіть докладний переказ тексту українською мовою, передаючи зміст від третьої особи.

УРОК 15. Твір на суспільну тему

535. Складіть і запишіть твір-роздум на одну з поданих тем: «Уроки історії і сучасність», «Екологія Землі і наше майбутнє», «Вибір життєвого шляху», «Взаємозв'язок поколінь», «Український ідеал: традиційне і сучасне розуміння». Роботу над твором виконайте в такій послідовності: осмисліть тему твору, продумайте основну думку, визначте мікротеми, окресліть складні синтаксичні цілі та те, як розвиватиметься думка в кожному з них, доберіть ключові слова і словосполучення, складіть план, напишіть твір, перевірте написане. Якого стилю ви дотримувалися, складаючи текст?

УРОК 16. Письмовий переказ із творчим завданням

536. I. Прочитайте або прослухайте з голосу вчителя текст. Визначте його тему та основну думку. Чому становище з водними ресурсами у світі викликає тривогу?

ГІДРОСФЕРА — УЧОРА, СЬОГОДНІ І ЗАВТРА

За останні роки все частіше чуємо судження про «водяне голодування» планети. Може, це перебільшення песимістів? Чи це й справді реальна небезпека? Дослідження останніх десятиліть, на жаль, підтверджують,

Арсеній Мещерський.
Біля озера

що становище з водними ресурсами в світі викликає тривогу. Загальна кількість води на планеті практично не зменшилась, але різко погіршилась її якість. Крім того, все швидше зменшуються ресурси прісної води.

В історії взаємодії людини з гідросферою можна виділити найдавніший період, який продовжувався майже 2 мільйони років. Загальна кількість населення Землі становила тоді десь приблизно 4 мільйони осіб. Використовуючи природні води для пиття й побутових потреб, людина ще не впливала на цілком закономірний хід

природних явищ. Найдавніший період змінився допромисловим, який становив приблизно 10 процентів часу існування біосфери. Його істотною рисою є розвиток землеробства, виникнення міст, ремесел. Людина використовує значно ширше коло природних ресурсів, активніше і в більших масштабах залучає води підземної гідросфери для пиття, зрошення, лікування хвороб. Найважливішою особливістю обох періодів було те, що запаси водних ресурсів і їх природне відтворення залишались незмірно більшими, ніж їх споживання.

Наступний період, який може бути названий промисловим, продовжується до наших днів. Для нього є характерним удосконалення виробництва, винайдення машин, будівництво фабрик, заводів тощо. Цей період відрізняється тим, що виникла проблема скорочення безповоротних втрат води в промисловості і сільському господарстві, а також зростанням темпів забруднення водних ресурсів.

Найважливішими заходами, які стосуються балансу водопостачання нашої планети, є боротьба з безповоротними втратами, за економію води, запобігання забрудненню, удосконалення технології очищення, повторне використання вод, а також пошуки нових джерел водопостачання. У багатьох випадках кардинальні заходи щодо постачання води немислимі без міжрегіонального перерозподілу водних ресурсів з районів із надмірною вологістю в посушливі райони або створення підземних водоймищ у надрах землі. Важливим завданням майбутнього є збереження прісної води для забезпечення основи життя.

Незважаючи на труднощі в розв'язанні водної проблеми, вчені з оптимізмом дивляться в майбутнє, вони прагнуть поєднати зусилля спеціалістів багатьох країн світу, щоб зберегти для майбутніх поколінь найдорогоціннішу корисну копалину, я кою є вода (*Із журналу*).

II. Складіть і запишіть план тексту. Проаналізуйте роль вступної, основної і заключної частин тексту, а також роль останніх речень абзаців основної частини.

III. Випишіть терміни, поясніть їхнє значення. Скористайтеся за потреби тлумачним словником. Доберіть синоніми до виділених слів.

IV. Прочитайте текст удруге. Стисло письмово перекажіть прочитане, доповнивши переказ розповіддю про водні ресурси вашого населеного пункту (регіону) та роздумами про необхідність дбайливого ставлення до води. Відредагуйте свій текст.

537. I. Прослухайте текст з голосу вчителя чи однокласника. Складіть план почутого. Придумайте свій варіант заголовка.

КВІТКА НА АСФАЛТІ

Далеко не всім у нас відома Квітка Цісик — американка українського походження, майже містична співачка. Ця аудіомісіонерка зробила для пропаганди української душі у світі, мабуть, більше, ніж президенти. Її неповторне виконання — просвітлена приреченість, а її доля — фатальний відхід майже на зльоті.

Ті, хто чув її композиції (а це відомі пісні, у тому числі «Два кольори», «Я піду в далекі гори», «Чуєш, брате мій»), не можуть звільнитися від їхнього енергетичного впливу. Перший диск записаний 1980-го, другий — через дев'ять років. Кожен з «утаємничених» у її творчість може розповісти, як уперше почув і здивувався: «А звідки тут янголи?»

Виявилось, янгол поселився у старій касеті. От тільки ті 1990-ті були не янгольські.

...І тут доведеться згадати добрим словом свідомих українських піратів. Спасибі, друзі, за те, що з далекого берега доставляли в тривожний час не тільки товари народного вжитку, а й перлини у вигляді касет — цю саму Квітку.

Після того як її записи стали проникати в місцеві програвачі й у деякі серця, з'явилися легенди. Адже багато хто чув, але ніхто не бачив, а голос хвилював. Казали, ніби її предки — із аристократичного музичного роду, наче в Америці вона вмирає від хвороби. І співає на паперті українських пісень, бо «не має на що жити!». І то правда: у деяких її піснях проривалося щось зрошене сльозою розлуки, благанням про милість. Ніби стоїть ця гарна дівчина посеред Брукліна, коханим покинута, долею скривджена, батьківщиною забута, і виводить пісню знеямлено, протяжно, жалібно.

Згодом усе виявилось не таким драматичним. У дівчини справді було романтичне минуле. Її родина ніколи не забувала про рідну землю, на якій тільки у мріях і ростуть виняткові квіти. І долю доньки, названої вигадливо, як для техногенної Америки, — Квіткою, її батьки бачили виключно в музичному орнаменті.

Квітка Цісик

Квітка вступила до нью-йоркської консерваторії. Та розчарую шанувальників американської мрії. Оперне майбутнє не склалося, а її «американською дійсністю» стає... рекламний конвеєр, і ось вона — цей янгол — співає дивним тембром сто мільйонів разів якісь «трелі» — заставки для кока-коли.

Було в її кар'єрі й залучення до великого кіно. Але це так — мимохідь — так і не розквіт-

ла для Оскара». Але родичі чітко усвідомили: призначення цього херуви-ма не кока-кола, а щось неземне. Те, що залишається тільки у творчості. Тому і сподобилися допомогти їй у «сімейній вигадці» — записі українських пісень, які вона ввібрала з материнським молоком.

Квітка з «чистого аркуша» розповідає відомі пісенні сюжети. Виконує хрестоматійні «Два кольори». Мільярд разів чути. Але небесний тембр — мимохить — ніби вириває зі строфи одне слово: «Червоне — то любов, а чорне — то-о-о-о... журба». І в «то-о-о» — горе знання і небажання зустріти журбу. Вона немовби відтягує цю зустріч і хоче залишитися на іншому кінці кольору — тільки в любові.

«Чуєш, брате мій...» — про смерть на чужині. Співає, як поминальну молитву. Голос злегка тремтить. У кожній інтонації — прощання. І це, скажете, не передчуття янгола, якому невдовзі доведеться... «повернутися»?

1998-го вона й розтанула свічкою на «рідній чужині» — від невиліковної хвороби.

...Ще вона фантастично записала за дев'ять років до смерті «Я піду в далекі гори». І саме в американській українки виявилось найбагатше змістове й емоційне аранжування. Так виходить... коли «як уперше». Магнетичний тембр летить над Карпатами, а там — загублений Іван із «Тіней забутих предків» усе шукає і шукає свою Марічку. Вслухайтесь — пригадаєте однойменний фільм... До речі, хто знав, що вже інший янгол зовсім в інший час пролетить над Карпатами і торкнеться крилом тоді ще маловідомого режисера Сергія Параджанова, і в результаті народиться «кіномелодія» на всі часи. І ніхто ніколи переспівати її не зможе.

Саму Квітку дехто намагався «переспівати». Тільки без усіляких реклам поціновувач* якщо шукає, то знаходить не удаваних, а справжню. Ніякі продюсери «не прорахували» б подібну Квітку, яка співає. Співає за океаном, а українську душу відчуває глибше, ніж ті, що «з нашого асфальту».

Як і раніше, вона існує «не всупереч», а просто окремо. Хто почує — той молодець. У її голосі — туга за надіями марними, гарними, такими — «як у раю» (За О. Вергелісом).

*Поціновувач — рос. ценитель.

II. **Мікрофон.** Чому долю Квітки Цісик не можна вважати здійсненням американської мрії?

III. Виконайте тестові завдання.

Запитання для оцінювання аудіативних умінь і навичок

1. Квітка Цісик стала відомою широкій громадськості як

А оперна співачка	В кіноактриса
Б виконавиця українських пісень	Г меценат

2. Розповідаючи про талановиту дівчину, автор порівнює її з (із)

А трояндою	В зіронькою
Б калиною	Г янголом

3. На думку автора, Квітка Цісик зробила більше, ніж президенти, для
  - А пропаганди української душі
  - Б пропаганди українського кінематографу
  - В розвитку дружби між народами
  - Г розвитку української естради
4. Український слухач вперше познайомився з творчістю Квітки Цісик за допомогою
  - А телевізійних програм
  - Б касет, які привозили з Америки
  - В концертів, організованих місіонерами
  - Г кінофільмів
5. Згадуючи «свідомих українських піратів», автор передусім
  - А говорить про спроби наслідування стилю Квітки Цісик на українській естраді
  - Б схвалює поширення української музики в обхід авторських прав
  - В наголошує, що вони сприяли знайомству з мистецтвом української діаспори
  - Г романтизує незалежних підприємців, які випробовували долю, вирушаючи за кордон
6. Пишучи, що талановита дівчина стоїть «посеред Брукліна, коханим покинута, долею скривджена, батьківщиною забута, і виводить пісню знетямлено, протяжно, жалібно», автор прагне
  - А ствердити, що талант співачки не був поцінований
  - Б наголосити на впливі матеріальної скрути на творчість співачки
  - В викликати в читача співчуття до дівчини
  - Г підкреслити щирість і майстерність виконання героїні
7. Батьки Квітки пов'язували долю своєї доньки виключно з

А музикою	В торгівлею
Б образотворчим мистецтвом	Г медициною
8. Свою кар'єру співачки Квітка почала з

А оперної сцени	В озвучування рекламних роликів
Б естрадного театру	Г церковного хору
9. Основою репертуару Квітки Цісик стали

А власні пісні	В пісні, написані матір'ю
Б оперні арії	Г відомі українські пісні
10. Квітка Цісик і кінорежисер Сергій Параджанов порівняні в тексті, тому що вони
  - А були відірвані від батьківщини
  - Б геніальні своєю неповторністю
  - В постраждали за любов до України
  - Г створили свої шедеври незадовго до смерті
11. За стильовими ознаками текст є

А художнім	В науковим
Б офіційно-діловим	Г публіцистичним
12. За типом мовлення текст є

А описом	В роздумом
Б розповіддю	Г розповіддю з елементами опису

ДОДАТКИ

Додаток 1

ОРФОГРАФІЯ В ТАБЛИЦЯХ

Написання апострофа

Апостроф пишемо перед буквами я, ю, є, ї:	Апостроф НЕ пишемо:
після букв б, п, в, м, ф , якщо перед ними в корені слів не стоїть буква на позначення приголосного, крім р : <i>п'ять, рум'яний</i>	після букв б, п, в, м, ф , якщо перед ними в корені є буква на позначення приголосного, крім р : <i>свято, цвях</i> , але <i>торф'яний</i>
після букви р , що позначає твердий звук (у вимові чується [ʁ]): <i>бур'ян, пір'я</i>	після букви р , що разом із я, ю, є позначає м'який звук [p'] (у вимові не чується [ʁ]): <i>бур'як, крюк</i>
після префіксів, що закінчуються буквою на позначення твердого приголосного: <i>від'їзд</i>	
після першої частини складних слів, що закінчується на твердий приголосний: <i>дит'ясла, пан'європейський, пів'яблука</i> . АЛЕ: <i>пів-Європи</i> (власна назва)	
у слові <i>Лук'ян</i> та похідних від нього: <i>Лук'яненко, Лук'янівка, Лук'янець</i> тощо	

Написання м'якого знака

ь пишемо після букв на позначення м'яких приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дж'] у таких випадках:	ь НЕ пишемо:
у кінці слова та складу: <i>вісь, дядько</i>	після букв на позначення губних і шиплячих: <i>дош, дріб</i>
у середині складу перед о : <i>трьох, сьомий</i>	після р у кінці складу і слова: <i>Харків, чотирма</i> . Виняток: <i>Горький</i>
у словах на <i>-зький</i> (<i>-ський, -цький</i>), <i>-зькість</i> (<i>-ськість, -цькість</i>), <i>-зько</i> (<i>-сько, -цько</i>), <i>-зькому</i> (<i>-ському, -цькому</i>), <i>-зьки</i> (<i>-ськи, -цьки</i>): <i>близький, близько</i> . Виняток: <i>баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, різкий, жаский, ковзкий, плаский, порський</i>	після н перед ж, ш, ч, щ та перед суфіксами <i>-ств(о), -ськ(ий)</i> : <i>тонший, волинський</i> . Виняток: <i>доньчин, неньчин, няньчин, бриньчати</i>
у словах на <i>-енько, -енька, -онько, -онька, -енький, -есенький, -ісінський, -юсінський</i> : <i>солоденько</i>	між буквами на позначення подовжених м'яких приголосних: <i>лю, життя</i>
у буквосполученнях <i>-льк-, -льч-, -ньц-,</i> якщо вони походять від буквосполучень <i>-льк-, -ньк-</i> : <i>скриньці, бо скринька</i>	у сполученнях <i>-лч-, -лц-, -нч-, -нц-, -сч-,</i> які утворилися від <i>-лк-, -нк-, -ск-</i> : <i>рибалці, бо рибалка</i>
після букви на позначення [л'] перед наступним приголосним: <i>читальня, стільчик</i>	після букв на позначення м'яких приголосних, крім [л'], якщо за ними йдуть букви на позначення м'яких або пом'якшених приголосних: <i>користю</i> . АЛЕ: <i>різьбяр, тьмяний</i>
	після д, т, н перед суфіксом <i>-ченк(о)</i> , <i>-чук, -чишин</i> : <i>Радчук, безбатченко</i>

Спрощення груп приголосних	
Спрощення відбувається	Спрощення не відбувається
У групах приголосних [ждн], [здн], [стн], [стл] випадають [д] і [т]: <i>тиждень – тижневий, щастя – щасливий</i>	У словах <i>зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, шістнадцять</i>
Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим <i>-ст</i> , літера <i>т</i> у групі <i>-стн-</i> зберігається, хоч звук [т] і не вимовляється: <i>компостний</i> (від <i>компост</i>), <i>контрастний, баластний</i>	
Букви <i>и, і</i> в словах іншомовного походження	
Букву <i>и</i> пишемо:	
— у загальних назвах після <i>д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р</i> (дев'ять букв) перед буквою на позначення приголосного (<i>динамо, диплом, риф</i>);	
— у географічних назвах:	
а) які закінчуються на <i>-ида, -ика</i> (<i>Атлантида, Корсика, Мексика</i>);	
б) після <i>ж, ч, ш, щ, ц</i> перед буквами на позначення приголосних (<i>Чилі, Алжир, Вашингтон, Чикаго, Лейпциг</i>);	
в) із сполученням <i>-ри-</i> перед буквами на позначення приголосних, крім <i>й</i> (<i>Крит, Париж, Мадрид, але Австрія</i>);	
г) у деяких назвах після <i>д, т</i> та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою (<i>Аргентина, Бразилія, Ватикан, Сирія, Сицилія, Братислава, Пакистан</i>)	
Букву <i>і</i> пишемо в усіх інших випадках, а саме:	
— на початку слова (<i>ідея, Іліада</i>);	
— у кінці невідмінюваних слів (<i>журі, таксі</i>);	
— після букв на позначення приголосних перед буквами на позначення голосних, <i>є, й</i> (<i>геніальний, аудієнція</i>);	
— після букв, що не входять до «дев'ятки» (<i>бізнес</i>);	
— у власних назвах перед буквами на позначення приголосних, крім шиплячих (<i>Лисабон, Міссісіпі, Дідро, Грім</i>).	
Примітка. Пишемо <i>и, а</i> не <i>і</i> : а) у словах, що давно засвоєні українською мовою (<i>бурмистер, лимон, миля, спирт, вимпел, єхидна, кипарис</i> та ін.); б) у словах церковного ужитку (<i>диякон, єпископ, митрополит</i> тощо).	
Подвоєні букви	
Умови	Приклади
Подовжуються приголосні [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [ж'], [ч'], [ш'] між голосними:	
в іменниках середнього роду на <i>-я</i> (крім тих, що означають назви малих за віком тварин: <i>гусеня, каченя</i>)	<i>знання, зілляу</i>
деяких іменниках чоловічого і жіночого роду на <i>-я</i>	<i>суддя, Ілля, стаття</i> Виняток: <i>статей</i>
перед <i>я, ю</i> в деяких прислівниках	<i>зрання, спросоння, навмання, попідвіконню, попідтинню</i>
в іменниках жіночого роду III відміни орудного відмінка однини перед кінцевим <i>-ю</i>	<i>річчю, сіллю</i>
у формах дієслова <i>лити</i>	<i>лляу, зілляти</i>
НЕ подовжуються приголосні в словах <i>кутя, попададя, свиня, третя, третє</i>	

Подвоєні букви	
Збіг приголосних	
Умови	Приклади
якщо корінь починається тим самим звуком, на який закінчується префікс	<i>відділити</i>
якщо корінь чи основа слова закінчується тим самим звуком, яким починається суфікс	<i>щоденний, розрісся</i>
якщо перша частина складноскороченого слова закінчується тим самим звуком, яким починається друга	<i>військома</i>
Суфікси <i>-енн-, -анн-</i>	
У наголошених прикметникових суфіксах <i>-ений), -аний)</i> , що вказують на вищий ступінь вияву ознаки або можливість чи неможливість дії	<i>здоровенний, нездійснений</i>
у прикметниках на <i>-енний)</i> старослов'янського походження	<i>огненний, священний</i>
Запам'ятай! Священик, шалений, жаданий.	

Подвоєні букви в словах іношомовного походження	
Подвоєння зберігається в таких випадках:	Приклади
а) в окремих <u>загальних назвах</u>	<i>ванна, тонна, манна, панна, мадонна, нетто, бруто, вілла, бонна, аннали, дурра (рослина), мірра (смола), пенні, білля, булла, мулла</i>
б) у <u>власних назвах</u> та похідних від них	<i>Голландія, Марокко, Руссо, голландський</i>
в) при збігу однакових приголосних префікса і кореня, але лише тоді, коли в мові вживається паралельне слово без префікса	<i>інновація, бо є новація; ірраціональний, бо є раціональний</i>
Увага! У загальних назвах іношомовного походження букви звичайно НЕ подвоюються: бароко, маса, грип, група, шасі, комісія, лібрето, піца, сума, інтермецо	

Апостроф у словах іношомовного походження	
Апостроф у словах іношомовного походження пишемо перед <i>я, ю, є, ї</i> після: а) <i>б, л, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р</i> ; б) префікса, що закінчується буквою на позначення приголосного	<i>комп'ютер, кар'єра, Монтеск'є, миш'як, прем'єр; ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура</i>
Апостроф НЕ пишемо, коли <i>я, ю</i> позначають один звук [а], [у] і пом'якшення приголосного	<i>бязь, бюджет, бюро, Мюллер</i>

М'який знак у словах іншомовного походження	
М'який знак пишемо після <i>д, т, з, с, л, н</i> у таких випадках:	
а) перед <i>я, ю, є, ї, йо</i>	<i>адъ, конферансъ, ательє, мільярд, каньйон</i>
б) відповідно до вимови в кінці слів	<i>магістраль, Рафаель, але рулон</i>
в) відповідно до вимови після <i>л</i> перед буквами на позначення приголосних	<i>альбатрос, фільм. Нельсон, але залл</i>

Зміни приголосних перед суфіксами <i>-ськ(ий), -ств(о)</i>	
<i>г, ж, з + -ськ-, -ств-</i> → <i>-зьк-, -зтв-</i>	<i>Рига — ризький, Париж — паризький, боягуз — боягузтво</i>
<i>к, ч, ц + -ськ-, -ств-</i> → <i>-цьк-, -цтв-</i>	<i>ткач — ткацький, козак — козацький, козацтво</i>
<i>х, ш, с + -ськ-, -ств-</i> → <i>-ськ-, -ств-</i>	<i>товариш — товариський, товариство; птах — птаство</i>
Виняток: <i>казахський, цюрихський, тюркський, баскський, мексський, дамаський</i>	

Уживання префіксів <i>з(с-), роз-, без-</i>	
Умови	Приклади
Перед буквами <i>к, л, т, ф, х</i> префікс <i>з-</i> відповідно до вимови позначається буквою <i>с</i> . Перед усіма іншими приголосними вживається префікс <i>з-</i>	<i>сказати, сфотографувати, зсадити, зшити</i>
Префікси <i>роз-, без-</i> завжди пишемо з буквою <i>з</i>	<i>розказати, безпечний</i>
Увага! В українській мові префіксів <i>рос- і бес-</i> немає	

Уживання префіксів <i>пре-, при-, прі-</i>		
Пишемо <i>пре-</i> :	Пишемо <i>при-</i> :	Пишемо <i>прі-</i> :
у <u>прикметниках і прислівниках</u> для вираження найвищого ступеня ознаки: <i>премудрий, препогано</i>	переважно в <u>дієсловах</u> , що означають наближення, приєднання до чогось, неповноту дії чи ознаки: <i>приїхати, присісти</i> . А також у похідних від них: <i>прибуття, приклесний</i>	у словах <i>прізвище, прізвисько, прірва</i>
у словах <i>презирство, презирливий, преподобний, престол, преосвященний</i>	у <u>прикметниках та іменниках</u> , що означають знаходження біля чогось: <i>прикордонний, пригірок</i>	

Суфікси <i>-ев (-єв), -ов</i> у прикметниках		
<i>-ев</i>	<i>-єв</i>	<i>-ов</i>
у прикметниках, які мають перед цим суфіксом м'який або шиплячий приголосний і в яких наголос падає переважно на основу слова: <i>грушевий, вочевий</i>	у прикметниках, у яких перед суфіксом виступають букви на позначення м'яких [н'], [т'], [й]: <i>суттєвий, життєвий</i>	у прикметниках, які мають перед цим суфіксом твердий приголосний: <i>вітровий, казковий</i>

Правопис складних слів

Пишемо разом:	Пишемо через дефіс:
слова, утворені від підрядних словосполучень (у яких від одного до іншого слова можна поставити питання): <i>новобудова, східнослов'янський</i>	слова, утворені від сурядних словосполучень (у яких усі слова рівноправні): <i>українсько-англійський</i>
слова з першими частинами <i>авіа-, авто-, агро-, водо-, кіно-, макро-, мікро-, супер-, теле-, фото-</i> і под.: <i>кіномистецтво</i>	слова з першою частиною <i>віце-, екс-, лейб-, максі-, міні-, обер-, воєнно-, військово-: міні-футбол</i> . Виняток: <i>військовополонений</i>
прикметники <i>глухонігий, хитромудрий, зловорожий</i>	прикметники, які означають відтінки кольору: <i>темно-зелений</i> Виняток: <i>жовтогарячий, червоногарячий</i>
	слова, утворенні поєднанням тих самих слів, синонімічних слів, антонімічних слів, близьких за значенням слів, слів з тим самим коренем: <i>білий-білий, тишком-нишком, більш-менш, батько-мати, великий-превеликий, але кінець кінцем, чин чином, сама самотою</i>
	слова, у яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: <i>свят-вечір, стол-кран, яхт-клуб</i>

Велика літера у власних назвах

Правила	Приклади
З великої літери пишемо імена людей, назви найвищих державних посад, свят, міфологічних істот, сортів рослин у спеціальній літературі, сторін світу (якщо під цими назвами розуміють краї чи народи), державних, партійних, громадських установ та організацій, пам'яток архітектури, історичних подій, астрономічні назви тощо	<i>Президент України, Великдень, День учителя, Антей, Західна Україна, Білий налив (яблуна), Академія наук України, Міністерство юстиції України, Софійський собор, епоха Відродження, Сатурн, проспект Миру, орден Незалежності, гора Говерла</i>
При цьому з великої літери пишемо всі слова в назвах населених пунктів, держав, найвищих державних установ України, міжнародних організацій, релігійних понять, дійових осіб у казках чи байках, кличок тварин, в астрономічних і географічних назвах	<i>Біла Церква, Верховна Рада України, Організація Об'єднаних Націй, Божа Матір, Син Божий, Червона Шапочка, Біле Вухо (кличка), Чумацький Шлях, Далекий Схід</i>
Увага! З малої літери пишемо назви сторін світу, сортів рослин у загальному вжитку, посад, звань, підрозділів установ, родові означення при власних назвах (<i>лівніч, антонівка, директор, заслужений діяч мистецтв, кафедра, море, комета, вулиця</i>)	

Правопис літер <i>и, е</i> в суфіксах іменників	
Пишемо <i>и</i> в суфіксах:	Пишемо <i>е</i> в суфіксах:
-ичок, -ичк у словах, що походять від слів із суфіксами <i>-ик, -иц</i> : <i>вогничок, кошичок, паличка</i>	-ечок (-єчок), -ечк (-єчк) у словах із зменшено-пестливим значенням: <i>вершечок, віконечко, краєчок</i>
-ив(о) для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці: <i>печиво, морозиво</i>	-ев (о) у слові <i>марево</i>
-ик, -ник, -чик, -щик у словах: <i>братик, вузлик, працівник, хлопчик</i>	-ен в іменниках середнього роду, що означають живі істоти: <i>вовчення, гусеня</i>
-иськ(о), -ищ(е) в іменниках із переважно емоційно-негативним відтінком у значенні: <i>хлопчисько, бабище</i>	
-ир, -ист, -изм у словах іншомовного походження після <i>д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р</i> : <i>бригадир, командир, бандурист</i>	
-ин у присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після приголосних (крім <i>и</i>): <i>Галин, тітчин</i>	

Написання складних прийменників	
Пишемо разом, якщо утворені сполученням:	Пишемо через дефіс
одного або двох прийменників із будь-якою частиною мови: <i>навколо</i>	якщо слово починається з прийменника <i>з</i> , <i>із</i> : <i>з-понад, із-за</i>
двох чи більше простих прийменників: <i>понад, поміж</i>	

Написання сполучників	
Пишемо разом	Пишемо окремо
якщо це складний сполучник: <i>щоб, проте, якби, при тому, ніби, мовби, неначе, начебто, немовби то</i>	якщо це складений сполучник: <i>як тільки, у зв'язку з тим що, через те що, з тим щоб</i>
Увага! Частина сполучників може мати при собі частки <i>б, би, ж, же</i> , які пишуться окремо (<i>хоч би, або ж, бо ж, але ж, адже ж, коли б</i>), а також частки <i>то, но, бо</i> , з якими сполучники пишуться через дефіс (<i>тим-то, тільки-но, тому-то, якби-то, отож-бо</i>)	

Написання прислівників

Разом пишемо складні прислівники, утворені сполученням:	Окремо пишемо прислівники та прислівникові сполуки, що складаються:	Через дефіс пишемо складні прислівники, утворені:
прийменника з прислівником, іменником, коротким прикметником, числівником або займенником: <i>повсюди, внизу, удвоє, внічию</i> . АЛЕ: <i>по двоє, до чого, за віщо</i>	з прийменника та іменника, у яких іменник зберігає своє конкретне лексичне значення: <i>без жалю, уві сні, на бігу</i>	за допомогою прийменника <i>по</i> та закінчення <i>-ому</i> або <i>(-к)и</i> : <i>по-українському, по-сусідськи</i>
прийменників із будь-якою частиною мови: <i>знадвору, вдосвіта</i>	з двох іменників та одного або двох прийменників: <i>день у день, з дня на день, час від часу</i>	за допомогою прийменника <i>по</i> від порядкових числівників: <i>по-перше</i>
кількох основ (із прийменником чи без нього): <i>мимохідь, стрімголов, повсякчас, насамперед</i>	з прийменника з повним прикметником чоловічого роду: <i>в цілому, в основному</i>	за допомогою часток <i>будь-, небудь-, казна-, то-, хтозна</i> : <i>казна-де, хтозна-як, так-то</i>
		з двох прислівників: <i>вряди-годи, сяк-так</i>
		повторенням слова чи основи без службових слів або зі службовими словами між ними: <i>віч-на-віч, де-не-де, ось-ось</i>

Увага! Відрізняйте: *повернув убік* (прислівник) – *ударив у бік* (прийменник + іменник) і под.

Запам'ятайте! Прислівникові сполуки: *до ладу, до речі, без упину, до вподоби, до смаку, до сьогодні, до снаги, в цілості, на відмінно, на віку, на жаль, на сміх, над силу, по змозі, по суті, у стократ*

Написання часток із повнозначними словами

Пишемо разом	Пишемо через дефіс	Пишемо окремо
частки <i>аби-, де-, -сь, -ся, що-, чи-, як-, ані-</i> : <i>абихто, чимало, щодня</i>	частки <i>казна-, хтозна-, бозна-, будь-, небудь-</i> : <i>будь-хто</i>	інші частки, зокрема <i>б</i> (би), <i>ж</i> (же), <i>то</i> (вказівна): <i>хоч би, хіба ж</i>
	частки <i>-бо, -но, -от, -таки, -то</i>	

Якщо між часткою і словом, якого вона стосується, стоїть інша частка чи прийменник, то всі три слова пишемо окремо: *аби в кого, все ж таки*

Написання НЕ з різними частинами мови	
Пишемо разом:	Пишемо окремо:
зі словами, які без не НЕ вживаються: <i>негода, ненароком, нехтувати</i>	з числівниками, займенниками: <i>не троє, не наш</i> АЛЕ: <i>неабиякий, неабихто</i>
з іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками, які з не означають одне поняття (можна замінити синонімом без не): <i>неспокій (тривога)</i>	зі словами різних частин мови, коли в реченні є протиставлення: <i>не високо, а низько</i>
з дієсловами, яким не надає нового значення: <i>неславити (ганьбити)</i> АЛЕ: <i>не славити</i> (у значенні <i>не прославляти</i>)	з дієсловами, дієприслівниками (крім тих, які без не не вживаються): <i>не знає, не маючи</i>
з дієприкметниками, крім випадків, коли пишемо окремо: <i>незавершена робота</i>	з дієприкметниками, при яких є залежні слова або які виступають у функції присвудка: <i>не закінчена мною робота; твір не написаний</i>
у складі префікса <i>недо-</i> , який означає дію, стан або якість у неповній мірі: <i>недобачати, недописаний, але не дослухати</i> (не виражає заперечення)	з прикметниками у функції присуда, якщо часткою не заперечується ознака: <i>Вітер не сильний</i>
у заперечному слові <i>немає</i> (можна замінити формою <i>нема</i>): <i>у нього немає олівця</i> АЛЕ: <i>він не має олівця</i>	з підсилювальними прислівниками та зі словами, що пишуться через дефіс: <i>не зовсім, не по-нашому, не сьогодні-завтра</i>
Якщо в реченні немає протиставлення і слово може вживатися без не, то не з іменниками, прикметниками й прислівниками треба писати залежно від змісту — окремо (якщо щось заперчуємо) чи разом (якщо стверджуємо)	

ОСНОВНІ ПУНКТОГРАМИ

КОМА

- між однорідними членами речення
- перед словами *а саме, як-от, як*, що стоять у реченні з однорідними членами після узагальнювальних слів
- при повторенні слова
- для виділення звертань
- після вигуків
- після стверджувальних слів *так, еге, авжеж* та ін., заперечення *ні*, запитання *що*
- для виділення вставних слів, словосполучень і речень
- для виділення порівняльних зворотів
- для виділення відокремлених членів речення
- для виділення уточнювальних членів речення
- між частинами складного речення

КРАПКА З КОМОЮ

- між поширеними однорідними членами речення
- між частинами складносурядного і безсполучникового складного речення
- між поширеними однорідними підрядними реченнями

ДВОКРАПКА

- після узагальнювального слова, що стоїть перед однорідними членами речення
- між частинами безсполучникового складного речення
- у реченні з прямою мовою

ТИРЕ

- між підметом і присудком
- на місці пропущеного члена речення
- перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення
- для виділення прикладок
- між частинами безсполучникового складного речення
- між частинами складносурядного речення
- для виділення вставних конструкцій
- у реченні з прямою мовою

ТРИ КРАПКИ

- на позначення перерваності або недокінченості мови
- на позначення уривчастості мови
- на позначення пропуску в цитаті

ДУЖКИ

- для виділення вставних конструкцій
- для виділення прізвища автора, що стоїть після цитати

ЛАПКИ

- для виділення цитат
- у реченні з прямою мовою

ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ

1. Букви *е, и*, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів.
2. Велика буква у власних назвах.
3. Букви, що позначають звуки, які уподібнюються.
4. Подвоєні букви.
5. Роздільне написання прийменників з іменниками і займенниками.
6. Перенос частин слова з рядка в рядок.
7. Уживання м'якого знака.
8. Вживання апострофа.
9. Написання складних слів разом і через дефіс.
10. Букви *о, е, є* в складних словах.
11. Букви *о, а* в коренях дієслів.
12. Букви *е — і* в коренях дієслів.
13. Букви *е — и* в коренях дієслів.
14. Букви *о — і, е — і, є — ї* в коренях слів.
15. Букви *и, і* після шиплячих та *г, к, х*.
16. Букви *чч, щ* в іменниках із суфіксом *-ина*).
17. Буквосполучення *-чн-* у прикметниках із суфіксом *-н-*.
18. Буквосполучення *-зьк-, -цьк-, -ськ-, -зтв-, -цтв-, -ств-*.
19. Букви *з, с* у префіксах *з- (зі-, с-)*.
20. Буква *з* у кінці префіксів.
21. Букви *е, и, і* в префіксах *при-, пре-, при-*.
22. Букви *и, і* в словах іншомовного походження.
23. Написання складних слів.
24. Написання складноскорочених слів.
25. Написання разом та через дефіс слів з *ніе-*.
26. *Не* з різними частинами мови.
27. Букви *е(є), и* в суфіксах *-ечк- (-єчк-)*; *-ив-, -ев-* в іменниках.
28. Букви *н, ни* у прикметниках.
29. Написання разом числівників.
30. *Ні* в заперечних займенниках.
31. Дефіс у неозначених займенниках.
32. Букви *е(є), и(ї)* в особових закінченнях дієслів.
33. Букви *н і ни* у прислівниках.
34. *Ні* з прислівником.
35. Написання прислівників разом, окремо і через дефіс.
36. Написання сполучників разом і окремо.
37. Написання часток окремо.
38. Дефіс у вигуках.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Список основних скорочень

ч. — чоловічий рід

с. — середній рід

ж. — жіночий рід

одн. — однина

ВЕРБАЛЬНИЙ, -а, -е, книжне. Такий, що стосується мови та мовлення; словесний, усний. Вербальні контракти угоди) — договори, що укладаються в усній формі.

ВИТВІР, -вору, ч. 1. Те, що зроблене, створене ким-небудь і реально існує в тій чи іншій формі. 2. Те, що утворилося завдяки розвиткові чого-небудь або якоїсь дії, є породженням, наслідком чогось. Витвір природи.

ВОТУМ, -у, ч. Ухвала, прийнята голосуванням. // Рішення, думка, виражені у формі голосування.

ДЕМАГОГІЯ, -ї, ж. Аморальний спосіб впливу на людей за допомогою брехливих обіцянок, лестоців, спотворення фактів для досягнення своїх корисливих цілей. // Обман політично відсталих верств народних мас всілякими привабливими, але брехливими обіцянками і гаслами. // розм. Цілеспрямований вплив на почуття, інстинкти людей для досягнення мети.

ДЖЕК-ПОТ, -а, ч. Найбільший виграш у лотереї з додаванням невикраденої суми попереднього тиражу.

ДІАСПОРА, -и, ж. 1. Частина народу, що проживає поза країною свого походження; діаспори утворилися в результаті насильницького виселення, загрози геноциду та інших соціальних причин. // Релігійні та етнічні групи, що живуть у нових для себе районах як національно-культурні меншини. 2. біол. Частина рослини, що природно відокремлюється від неї та виконує функцію поширення і розмноження.

ДІЛОВИЙ, -а, -е. 1. Який стосується суті справи; має практичне значення. // Заповнений роботою, сприятливий для роботи; робочий. 2. Добре підготовлений, досвідчений, працьовитий. // Власт. зайнятій людині; діловитий, заклопотаний. // Зайнятий практичним аспектом справи, пов'язаним із матеріальною вигодою. 3. спеціальне. Придатний для господарських потреб, промислового і т. ін. використання; товарний.

ЗМІСТОВНІСТЬ, -ності, ж. Властивість за значенням змістовний.

ЗМІСТОВНИЙ, -а, -е. Багатий за змістом.

ЕМІГРАЦІЯ, -ї, ж. 1. Переселення зі своєї Батьківщини в іншу країну, зумовлене соціально-економічними, політичними або релігійними причинами. 2. Перебування за межами Батьківщини внаслідок такого переселення.

ІММІГРАЦІЯ, -ї, ж. 1. В'їзд чужоземців до якої-небудь країни на постійне проживання. 2. збірне. Іммігранти. 3. Вселення тварин на певну територію з території, що була раніше їх батьківщиною. 4. Один зі способів гастрюляції, при якому окремі клітини потрапляють всередину зародка і розміщуються під його поверхневим шаром.

ІНФОРМАТИВНІСТЬ, -ності, ж. Кількість відомостей, елементів змісту; насиченість змістом, інформацією; поінформованість.

ІНФОРМАЦІЯ, -ї, ж. 1. тільки одн. Повідомлення про що-небудь. 2. Відомості про які-небудь події, чиясь діяльність і т. ін.; повідомлення про щось. 3. Коротка стаття, допис у газеті, що містить фактичні дані. 4. тільки одн. Відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях.

КОНГРЕС¹, -у, ч. 1. З'їзд, нарада з широким представництвом, перев. міжнародного характеру. 2. Законодавчий орган (парламент) у США та більшості латиноамериканських країн. 3. У ряді країн — назва деяких громадсько-політичних організацій.

КОНГРЕС², -а, ч. Рідка тканина, основа для вишивки.

КОНФЕСІЙНИЙ, -а, -е. Який стосується віросповідання, релігії; релігійний, духовний; конфесіональний.

КОМУНІКАБЕЛЬНИЙ, -а, -е. Товариський, контактний.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ, -ності, ж. 1. Властивість за значенням комунікабельний. // Здатність бути комунікабельним; товариськість, контактність. 2. Зв'язок, спілкування між ким-, чим-небудь.

КОМУНІКАНТ, -а, ч. Особа, яка приймає повідомлення в процесі комунікації.

КОМУНІКАТИВНІСТЬ, -ності, ж. Здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-, чим-небудь; комунікабельність.

КРАСНОМОВНІСТЬ, -ності, ж. Здатність, вміння гарно, майстерно говорити; ораторський хист. // Майстерність, доладність мови.

ПРОДУКТИВНИЙ, -а, -е. 1. Спрямований на створення матеріальних благ. Продуктивна праця. // Який створює матеріальні блага. // Який дає, приносить бажаний результат; результативний. // Який сприяє одержанню бажаного результату. 2. Пов'язаний з нагромадженням продукції (перев. сільського господарства). Продуктивні землі.

ПРОФЕСІЙНИЙ, -а, -е. 1. Прикм. до професія. // Пов'язаний з певною професією. // Який об'єднує людей однієї професії чи близьких професій. 2. Прикметник до професіонал. // Який є професіоналом. // У якому працюють професіонали.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ, -у, ч. 1. Оволодіння основами та глибинами якої-небудь професії. // Висока майстерність, професіональне виконання своєї справи, глибокі професійні знання. 2. Слово або зворот, властиві мовленню людей певної професії.

ОН-ЛАЙН, ОНЛАЙН, -у, ч., спец. 1. Тип зв'язку, при якому зв'язок підтримується у режимі реального часу (безперервно). 2. Режим підключення приладу, що відповідає його готовності до роботи.

ОРАТОРСЬКИЙ, -а, -е. Прикметник до оратор. // Властивий ораторові, ораторам.

ОРАТОРСТВО, -а, с. Майстерність оратора. // Мистецтво створювати і виголошувати промови.

ОРАТОРСТВУВАТИ, -ую, -уєш, зневажл. Надто довго й нудно виголошувати промову, говорити про що-небудь перев. з претензією на красномовність).

РИТОР, -а, ч. 1. У Стародавній Греції та Стародавньому Римі — оратор і вчитель красномовства. // Оратор, який має хист красномовця. 2. Оратор, який, володіючи мистецтвом красномовця, говорить красиво, але беззмістовно. 3. У братських школах і в академії України та в духовних семінаріях дореволюційної Росії — учитель або учень по класу риторики.

РИТОРИКА, -и, ж. 1. Наука красномовства, ораторське мистецтво. // Навчальний предмет, в якому викладено теорію красномовства, ораторського мистецтва. // рідко. Підручник із цього предмета. 2. перен. Зовнішньо красиве, але позбавлене змісту красномовство. 3. заст. Назва молодшого класу духовної семінарії.

РИТОРИЧНИЙ, -а, -е. Стос. до риторики. // Написаний за правилами риторики у 1 значенні). Риторичні фігури — засіб підсилення емоційної впливовості художньої та ораторської мови.

САМОБУТНІЙ, -я, -є. Який відзначається природною своєрідністю, не схожий на інших інші); самостійний у своєму розвитку, незалежний від будь-яких впливів; неповторний, оригінальний. Самобутній талант. // Те, що відзначається природною своєрідністю, не схоже на інше.

СЕРТИФІКАЦІЯ, -ї, ж. 1. Діяльність уповноважених органів по підтвердженню відповідності товару роботи, послуги) обов'язковим вимогам стандарту. // Процедура, за допомогою якої уповноважений орган документально підтверджує відповідність продукції чи спеціальних систем встановленим законодавством вимогам. 2. Одержання сертифікату на право чого-небудь. 3. Офіційна атестація програми.

СЛОВОБЛУДСТВО, -а, с., зневажл. Пусті, беззмістовні розмови, балачки.

СПАДЩИНА, -и, ж. 1. Майно і т. ін., що переходить після смерті його власника до іншої особи. 2. Явища культури, науки, побуту і т. ін., що залишилися від попередніх часів, від попередніх діячів. // Наслідки, перев. негативні, чийогось панування, чийогось діяльності, якогось процесу і т. ін.

ТРИБУН, -а, ч. 1. У Стародавньому Римі — назва різних державних і громадських службових осіб. 2. Громадський діяч, видатний оратор і публіцист. // Виразник чийогось або якихогось ідей, принципів, прагнень. // іронічно. Про любителя говорити, ораторствувати.

УГОДА, -и, ж. 1. Взаємна домовленість про що-небудь. 2. Договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання щодо чого-небудь. // Згода між ким-небудь на основі якоїсь вигоди. 3. застаріле. Згода. // Догода.

ФОРУМ, -у, ч. 1. Площа в містах Стародавнього Риму, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги і здійснювався суд. // Народне зібрання на цій площі, суд і т. ін. 2. Широкі представницькі збори — з'їзд, конференція, конгрес. 3. Інтернет-ресурс, популярний вид спілкування, яке відбувається не в режимі реального часу, в Інтернеті.

ФРАЗЕРСТВО, -а, с. Пристрасть говорити фрази; марнослів'я.

СЛОВНИК ПАРОНІМІВ

Абонемент // абонент

Абонемент — право на регулярне користування чимось упродовж певного терміну і документ, що надає на це право; відділ бібліотеки: *театральний абонемент; абонемент художньої літератури.*

Абонент — користувач абоненту: *у бібліотеки 20 тис. абонентів.*

Ароматичний // ароматний

Ароматичний — який використовують для добування пахощів, який є джерелом поширення приємного запаху: *ароматичні олії.*

Ароматний — запахний, духмяний, із якого виходить приємний запах: *ароматний чай.*

Афект // ефект

Афект — нетривалий стан сильного нервового збудження: *у стані афекту.*

Ефект — враження, яке хтось або щось справляє на когось; результат якихось дій; засіб для створення певного враження: *справити ефект, економічний ефект.*

Буланий // булатний

Буланий — про масть коня — світло-рудий з чорним хвостом і гривою: *буланий кінь.*

Булатний — виготовлений з особливо міцного виду сталі: *булатний клинок.*

Веліти // воліти

Веліти — віддавати наказ (книжне, застаріле слово): *веліти покликати когось.*

Воліти — бажати, прагнути чогось; уважати за краще: *волів прийти.*

Виборний // виборчий

Виборний — який обирається голосуванням: *виборна посада.*

Виборчий — який стосується виборів, їх організації та проведення: *виборча комісія.*

Відчуття // почуття

Відчуття — здатність відчувати органами чуття явища реальної дійсності; переживання, відчуття чогось через інтуїції: *відчуття болю.*

Почуття — емоції, спричинені певними переживаннями; уміння тонко щось відчувати: *почуття гумору.*

Гамувати // тамувати

Гамувати — угамовувати, приборкувати; не давати виявлятися чомусь: *гамувати дітей.*

Тамувати — заспокоювати, стишувати, зменшувати дію чогось; задовольняти потребу чогось звичайно про спрагу, голод): *тамувати біль, спрагу.*

Гастарбайтер // остарбайтер

Гастарбайтер — заробітчанин, людина, яка працює за наймом в іншій країні.

Остарбайтер — людина, яку під час Другої світової війни насильно вивезли для примусових робіт у Німеччину.

Гірський // гірничий

Гірський — прикметник до *гора*», стосується гір; який перебуває, живе в горах; який використовують у горах: *гірські лижі*.

Гірничий — який стосується гірників, добування корисних копалин: *гірнича промисловість*.

Громадський // громадянський

Громадський — який стосується громади, пов'язаний із нею; колективний, який належить усій громаді: *громадська діяльність*.

Громадянський — який стосується громадянина, властивий йому; цивільний, невійськовий: *громадянська позиція*.

Декваліфікація // дискваліфікація

Декваліфікація — втрачання кваліфікації, професійних знань і умінь.

Дискваліфікація — оголошення кого-небудь нездатним або негідним до якоїсь роботи; позбавлення спортсменів права брати участь у змаганнях: *дискваліфікація за вживання допінгу*.

Дослідний // дослідницький

Дослідний — який стосується дослідів, пов'язаний з ним: *дослідні машини*.

Дослідницький — який стосується дослідника, належить йому: *дослідницький метод*.

Дружний // дружній

Дружний — який відбувається одночасно, злагоджено, спільно; пов'язаний дружбою і згодою: *дружний колектив*.

Дружній — який ґрунтується на дружбі, прихильності, взаємно доброзичливий: *дружній погляд*.

Економічний // економний

Економічний — який стосується економіки: *економічний спад*.

Економний — ощадливий, який бережливо витрачає гроші, сили; оснований на економії: *економна людина*.

Земний // земельний

Земний — який стосується Землі як планети: *земне тяжіння*.

Земельний — який стосується користування землею, землеволодіння або землеподілу: *земельна ділянка*.

Інцидент // прецедент

Інцидент — прикрий випадок, сутичка: *інцидент під час вистави*.

Прецедент — випадок, що став приводом, прикладом, мотивом тощо для всіх наступних: *скандал, що не має прецедентів*.

Кольоровий // колірний

Кольоровий — який має якийсь колір не білий); яскравий: *кольорові олівці*.

Колірний — який стосується кольору; прикметник до слова «колір»: *колірна гама*.

Крикливий // кричущий

Крикливий — який часто плаче, кричить про дитину); пронизливий, різкий, схожий на крик: *крикливе немовля*.

Кричущий — абсолютно неприпустимий, який викликає справедливий протест і обурення: *кричущий випадок*.

Металевий // металічний

Металевий — виготовлений, зроблений із металу: *металева огорожа*.

Металічний — дзвінкий, сріблястий, який звучить високо і сильно про звук, голос, сміх): *сказати металічним голосом*.

Мимохідь // мимохить

Мимохідь — не зосереджуючись на чомусь, між іншим, побіжно; минаючи кого- або що-небудь: *переглянути мимохідь*.

Мимохить — без певного наміру; всупереч бажанню, власній волі: *заплакати мимохить*.

Напруга // напруження

Напруга — фізичний термін: *напруга в електромережі*.

Напруження — стан зосередження сил під час здійснення чого-небудь, напруженість: *нервові напруження*.

Нараз // наразі

Нараз — раптом, ураз, несподівано, зненацька: *нараз пішов сніг*.

Наразі — зараз, у цей момент, у момент мовлення: *наразі всі розійшлися*.

Одвічний // довічний

Одвічний — який існує справдавна, споконвіку; вічний, невмирущий: одвічні істини.

Довічний — який триває до кінця життя, не обмежений терміном; безстроковий: *довічна каторга*.

Ожеледиця // ожеледь

Ожеледиця — тонкий шар льоду на поверхні земля: *на дорогах ожеледиця*.

Ожеледь — кристали льоду-снігу, якими обростають стовбури та гілки дерев, доти тощо: *вкриватися ожеледдю*.

Паливо // пальне

Паливо — горюча речовина (дрова, газ, вугілля тощо), яка використовується з метою добування тепла: *закидати паливо*.

Пальне — паливо для двигунів: *заправити бак паливом*.

Парламентер // парламентарій

Парламентер — особа, яка веде перемовини з ворогом на війні: *послати парламентаря на перемовини*.

Парламентарій — член парламенту: *зустріч парламентаріїв*.

Показчик // показник

Показчик — напис або який-небудь знак, що вказує на напрям руху, розташування чого-небудь; довідковий перелік: *алфавітний показчик*.

Показник — дані, які свідчать про кількість чого-небудь; характеристика властивостей вибору: *показники виробництва*.

Природний // природничий

Природний — створений природою, а не людиною; зумовлений законами природи; звичайний, вільний: *природні зони, природна поведінка.*

Природничий — природознавчий; пов'язаний із вивченням природи: *природничі науки.*

Ревнивий // ревний

Ревнивий — який вдається до ревнощів: *ревнивий чоловік.*

Ревний — старанний, сумлінний, добросовісний у роботі; палкий: *ревний сподвижник.*

Сердечний // сердешний // серцевий

Сердечний — сповнений доброзичливості, чуйності; добрий, щирий, вірний: *сердечна людина.*

Сердешний — який викликає співчуття; бідолашний, нещасний: *сердешна жінка.*

Серцевий — який стосується серця, його діяльності; пов'язаний з хворобами серця, їх лікуванням: *серцевий ритм.*

Споживчий // споживацький

Споживчий — призначений для задоволення потреб споживання: *споживчий кошик.*

Споживацький — такий, що прагне задоволення власних потреб, ігноруючи громадські інтереси: *споживацькі нахили.*

Туристичний // туристський

Туристичний — який стосується туризму — спеціально організованого відпочинку: *туристична агенція.*

Туристський — який стосується туристів: *туристичне спорядження.*

Ущент // ущерть

Ущент — зовсім, цілком, не лишивши нічого, дотла, остаточно: *спаливши ущент.*

Ущерть — по вінця, до країв (посудини): *наповнений ущерть.*

Фієста // сієста

Фієста — у країнах Латинської Америки та Іспанії — пишний карнавал.

Сієста — у країнах Латинської Америки, Іспанії та деяких інших державах — пообідній відпочинок у найспекотнішу частину дня.

Численний // чисельний

Численний — який є у великій кількості: *численні витрати.*

Чисельний — який стосується числа; виражається числом, числовий; кількісний: *чисельне рішення, чисельне збільшення.*

Шкіряний // шкірний

Шкіряний — виготовлений зі шкіри, пов'язаний з її виготовленням; обтягнутий, оздоблений шкірою: *шкіряний портфель.*

Шкірний — який стосується шкіри — зовнішнього покриву тіла людини і тварини: *шкірні хвороби.*

СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПЕРЕКЛАДУ

(З російської мови на українську)

была не была — що буде, те й буде
ввести закон в силу — надати чинності законові
вид из окна — краєвид із вікна
выдавший виды — бувалий, який побував у бувальцях
виды на будущее — плани (перспективи) на майбутнє
вкалывать — чорно працювати, бути чорноробом, гарувати
восторг — захват (наголос на першому складі)
в порядке исключения — як виняток
все в мире преходящее — усе в світі минуще (скороминуще)
в то время как... — тоді як...
вылитая мама — викапана мама
гвоздь сезона — окраса сезону
Глупости! — Дурниці! Пусте!
глухая ночь — глупа ніч
давать (делать) поблажку — потурати, попускати
действовать на основании — діяти на підставі
держать путь — прямувати, простувати, верстати путь шлях, дорогу)
для видимости — для годиться, про людське око
добиваться чьего расположения — запобігати ласки у кого
жаркое — печеня
задевать самолюбие — ображати самолюбство
значимый — значущий (а не значимий)
из виду (из вида) скрыться — зникнути щезнути, (пропасти) з очей
издеваться над кем-то — знущатися з когось
из-за неосторожности — через необережність
иметь в виду — мати на увазі
к вашему сведению — до вашого відома
корпеть (напрягая зрение) — сліпати
корешок (квитанции, книги и т. п.) — корінець
лихорадочная дрожь — гарячкове тремтіння
на цыпочках подошел — навшпиньках підійшов
нелюдимый характер — відлюдний (відлюдькуватий) характер
непритязательный — невибагливий, невимогливий
неприятие — спротив
неприятие идеи — спротив до ідеї
неудобь — непридатна земля
неуживчивый характер (у кого) — незлагідний (хто)
неурядицы — розбрат, чвари
нечленораздельная речь — нерозбірлива мова
низвергать — скидати, валити
ничего себе — нівроку (нічогенько собі, нічого собі)
обремененный заботами — обтяжений турботами

обходительный — делікатний
 оказывать знаки внимания — виявляти увагу
 оказывать сопротивление — чинити опір
 околпачивать — ошукувати, обдурювати
 осквернять память — паплюжити пам'ять
 оставить в покое *кого, что* — давати спокій *кому, чому*
 откуда это видно? — з чого це видно?
 правильная мысль — слушна думка
 по вкусу хорош — на смак добрий
 по возможности — якщо (коли, як) можна
 повредить механизм — зіпсувати (пошкодити) механізм
 повредить палец — ушкодити палець
 порядочный заработок — чималий (неабиякий, пристойний) заробіток
 посредством приставки — завдяки префіксу
 праздно жить — розкошувати
 предвкушать радость — тішитися, радіти
 пресекать — класти край, припиняти
 претерпеть изменения — зазнати змін
 претить кому — бути неприйнятним для кого
 привести себя в порядок — причепуритися
 при жизни — за життя
 признать недостачу — визнати нестачу
 прийти к убеждению — переконатися
 прикидываться — прикидатися
 приличная сумма — пристойна (чимала, неабияка) сума
 приличные результаты — (цілком) задовільні результати
 при помощи вилки — за допомогою виделки
 приносить неприятности — завдавати прикростей
 прихотливый — примхливий
 приходование товара — прибуткування товару
 причинить зло — заподіяти (учинити) зло, завдати лиха
 причинить убытки — завдати збитків (втрат)
 причинять хлопоты — завдавати клопоту
 прошу без личностей — прошу без особистих образ
 разбаловать *кого-либо* — розбестити *кого-небудь*
 раньше времени — завчасно, завчасу
 речистые факты — промовисті факти
 рвение — запал
 с боку припека — не приший кобилі хвіст, п'яте колесо до воза
 с этого времени — відтепер, віднині
 сверх оплаты — понад плату
 склоняться к предложению — погоджуватися з пропозицією
 смотря по погоде — дивлячись на погоду
 со временем — згодом
 согласно приказу — згідно з наказом
 упорный в науке — завзятий до науки

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ**«Попрацюйте в парах»***Порядок виконання*

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим.
3. По черзі висловте свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

«Два — чотири — всі разом»

Ця вправа дає можливість спочатку обмінятися ідеями з партнерами і лише потім озвучити свої думки перед класом.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї з сусідом по парті. По можливості дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтеся в четвірку (наприклад, з учнями, що сидять за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. По можливості дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловте думку групи.

«Мозковий штурм»

Ця вправа допомагає знаходити рішення з конкретної проблеми шляхом вільного висловлювання своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

Порядок проведення

1. Уважно ознайомтеся з проблемою.
2. Усі учасники штурму за бажанням висувують свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Чим більше ідей — тим краще!
3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

Увага! Забороняється обговорювати й оцінювати ідеї на етапі їх висловлювання. Дозволяється повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

«Мікрофон»

Ця вправа надає можливість кожному за бажанням висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок проведення

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловіть думку лаконічно й швидко.

Увага! У «Мікрофоні» висловлюються лише за бажанням, а відповіді не коментуються і не оцінюються. Також забороняється перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель може обмежити час для висловлювання.

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ

17. 7. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.

32. 1. *Стислий* — короткий, небагатослівний, короткомовний, скупий, лаконічний. 2. *Робота* — труд, праця, діло, справа. 3. *Короткочасний* — короткотерміновий, короткий. 5. *Здобувати* — добувати, виборювати, досягати, добиватися, осягати, сягати, завойовувати, добуватися, придбавати. 6. *Колихати* — хитати, розгойдувати, хилитати.

33. Треба вибрати слова *розмиває, поступово, шторми*.

37. Немає омонімів у четвертому реченні. 3. Двокрапка після слова *ніч*, кома після слова *будинок*.

39. *Звичний* — який увійшов у звичку; *звичайний* — щоденний, буденний.

49. Архаїзми: *многострадальний, сквернений, світоч, отчий*.

54. *Бодібілдинг* — те саме, що культуризм; *дансинг* — приміщення, місце для танців, зокрема на дискотеках; *онлайновий* — прикметник до он-лайн (онлайн); *хакер* — особа, що проникає в комп'ютерні мережі зі злочинною метою; *шейпінг* — різновид ритмічної гімнастики, що виконується під музику.

77. Синоніми: 3. Меткий — жвавий. 4. Меткий — влучний.

92. 6. Вивчаючи географію, ми не мали жодних проблем. 7. Коли я граю в спортлото, мені часто щастить.

109. 1. Коми після слів *темою, отже, доброта*. 4. Коми після слів *рокований, а, навпаки*.

123. Качка любить убиватись; спішу, щоб спізнитись; качка зривається шукати пострілу та ін.

134. Податок на додану вартість, внесок до бюджету, підготувати кошторис, українська митниця.

135. Навчальний корпус, поштова адреса, важливий захід.

144. *Адаптація* — пристосування; *ексклюзивний* — винятковий; *кайф* — задоволення, безтурботний відпочинок; *кутюр'є* — модельєр модного одягу; *лейбл* — товарна етикетка з фірмовим знаком; *от кутюр* — висока мода; *тінейджер* — підліток до 19 років; *о'кей* — все гаразд, добре; *хепі енд* (англ. happy end) — щасливий кінець.

146. *Респектабельний* — поважний, солідний. *Міленіум* — тисячоліття. *Імпозантний* — який справляє враження, звертає на себе увагу; поважний, статечний, показний. *Ідентичний* — схожий; подібний.

171. *Манна небесна* — несподівано отримані життєві блага; *неопалима купина* — стійкість, незнищенність; *притча во язицех* — об'єкт глузування, загального осуду.

186. 1. Антитеза. 2. Риторичне питання. 3. Еліпсис. 4. Тавтологія. 5. Градація. 6. Повтор. 7. Плеоназм. 8. Порівняння.

189. Синоніми до слова *неждано* — раптово, несподівано, зненацька, враз, відразу, негадано, неждано-негадано та ін.

193. 1. *Проблиск* — про те, що вказує на наближення чого-небудь, що становить початок, ледве помітний вияв чогось. 5. Подув.

194. 1. *З усіх ніг* — не чуючи під собою землі, як вихор, як стріла, як куля. *Заганяти на слизке* — підкладати свиню, підводити під монастир. *Ввести в оману* — навколо пальця обвести, за ніс водити, в дурні пошити. 2. *Багато* — хоч греблю гати, по самі вуха, як сміття. *Давно* — за царя Гороха. *Рано* — ні світ ні зоря. *Близько* — не за горами.

202. Мінливий — (який змінюється) перемінний, (про погоду, настрій) несталий, (про мінливий характер) безхребетний.

246. Приплив, небагатьох променів, шаленіє, Божого.

260. Першим ділом — насамперед (передусім), слідуючий — наступний, згідно плану — згідно з планом, відповідно вимогам — відповідно до вимог, відому — відома, приймати участь — брати участь, у жовтні місяці — у жовтні.

267. 1. Для текстів математичної тематики більш характерний роздум, фізичної — опис і роздум, біологічної — опис, історичної — розповідь, спортивної — розповідь і опис.

276. 1. Жодний доповідач, на жаль, не дав скільки-небудь конкретних рекомендацій, які можна було б... 2. Народ бере активну участь... 3. Зобов'язання не було як належить продумано. 4. Це не відбивається негативно на роботі.

346. Помогти — помагати; скакати — скочити; мастити — мащу [ст]—[шч].

354. 1. Речення складносурядне; коми після слів *їх, духмяних*. 3. Пишемо *хатинці*. 4. Безсполучникове складне; кома після слова *рілля*. Пишемо *тьмяно*.

393. Осені бо *осінь* — [о] чергується з [і]. Тиждень бо *тижня* — [д] випадає.

399. У першій групі іменників на п'ять більше, ніж у другій.

401. *Харкова*, але *Кривого Рогу* (складна назва).

402. *Родовий відмінок*: окулярів, ножиць, лапок, дверей, вершків, жнив.

443. 1. Миколаївськими археологами знайдено на території городища... 2. У клітинах тіла людини виявили близько 88 хімічних елементів.

454. В смак, в волю, спинився.

470. У другому реченні треба поставити 7 ком, у третьому — 3 коми, двокрапку і тире.

471. У першому реченні треба поставити 4 коми.

473. 1. Д; 2. В; 3. В; 4. Д; 5. А; 6. В; 7. Б; 8. В; 9. Б; 10. А; 11. Г; 12. Г.

537. Синоніми: тривога — неспокій, занепокоєння; майбутній — прийдешній, наступний; економія — ощадність, ощадливість, бережливість.

З М І С Т

ВСТУП	4
Роль мови в самовираженні й самореалізації особистості	4
КУЛЬТУРА МОВИ І СТИЛІСТИКА	10
§ 1. Основні вимоги до мовлення.	11
Культура мови, стилістика й риторика як сукупність і система	11
комунікативно-стилістичних якостей мовлення та вчення про них	11
ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ	18
§ 2. Поняття точності мовлення.	
Умови досягнення точності мовлення	18
§ 3. Точність у використанні синонімів, омонімів, паронімів і багатозначних слів	23
§ 4. Точність у використанні слів іншомовного походження, архаїзмів, неологізмів, фразеологізмів	29
§ 5. Точність у використанні термінів і професіоналізмів	35
§ 6. Вживання слів у властивому їм значенні	40
ЛОГІЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ	48
§ 7. Умови логічності мовлення	48
§ 8. Складне синтаксичне ціле (ССЦ). Абзац як засіб логічної організації висловлювання	54
§ 9. Службові та вставні слова як засіб додержання логічності	61
§ 10. Логічність побудови тексту	65
§ 11. Вимоги до логічності мовлення в різних стилях	70
ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ	76
§ 12. Чистота мовлення й загальна культура людини	76
§ 13. Використання в мовленні слів іншомовного походження	82
§ 14. Використання в мовленні лексики обмеженого вживання	86
БАГАТСТВО МОВЛЕННЯ	94
§ 15. Багатство мови й мовлення	94
§ 16. Фразеологічне багатство української мови	100
§ 17. Ресурси збагачення мовлення	105
§ 18. Синонімія	110
§ 19. Вираження багатства мовлення в різних стилях	115
ВИРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ	120
§ 20. Фонетичні засоби виразності мовлення	120
§ 21. Синтаксичні засоби виразності мовлення	127
§ 22. Невербальні засоби мовлення	131
§ 23. Вимоги до виразності мовлення в різних стилях	136
ДОРЕЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ	142
§ 24. Сильова доречність і мовленнєва ситуація	142
§ 25. Функціональні та експресивні засоби мови	148
§ 26. Узагальнення вивченого з теми «Культура мови і стилістика»	154
ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ	160
§ 27. Риторика як наука. Розділи риторики	161
§ 28. Підготовка до публічного виступу	166
§ 29. Структурування ораторської промови	170

§ 30. Способи подання матеріалу й запам'ятовування промови	175
§ 31. Мовне оформлення висловлювання	181
§ 32. Виступ з ораторською промовою	187
УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ	
ВІДОМОСТЕЙ З ОСНОВНИХ РОЗДІЛІВ НАУКИ ПРО МОВУ	197
§ 33. Фонетика. Орфоепія	198
§ 34. Орфографія	202
§ 35. Лексикологія. Фразеологія	206
§ 36. Будова слова. Словотвір	210
§ 37. Правопис морфем	214
§ 38. Морфологія	217
§ 39. Основні орфограми в частинах мови	221
§ 40. Словосполучення і речення. Члени речення	225
§ 41. Просте ускладнене речення	229
§ 42. Складне речення. Складне синтаксичне ціле (ССЦ)	234
§ 43. Повторення в кінці року	243
УРОКИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ	246
УРОК 1. Читання мовчки	246
УРОК 2. Складання й розігрування діалогів	248
УРОК 3. Виступ під час бесіди, дискусії, диспуту, полеміки	249
УРОК 4. Стаття	252
УРОК 5. Усний стислий і докладний переказ	254
УРОК 6. Усний переказ із творчим завданням	257
УРОК 7. Твір на морально-етичну тему	259
УРОК 8. Аудіювання	261
УРОК 9. Ділові папери. Звіт про виконану роботу	264
УРОК 10. Протокол. Витяг із протоколу	265
УРОК 11. Розгорнуте повідомлення в науковому та публіцистичному стилях	269
УРОК 12. Виступ публіцистичного характеру	270
УРОК 13. Переклад текстів	271
УРОК 14. Переказ-переклад	275
УРОК 15. Твір на суспільну тему	276
УРОК 16. Письмовий переказ із творчим завданням	276
Додатки	281
Додаток 1. Орфографія в таблицях	281
Додаток 2. Основні пунктограми	289
Додаток 3. Основні орфограми	290
Додаток 4. Тлумачний словник	291
Додаток 5. Словник паронімів	294
Додаток 6. Складні випадки перекладу	298
Додаток 7. Пояснення щодо виконання деяких видів завдань	300
Додаток 8. Відповіді до вправ	301